Universiteit Leiden
The Netherlands

Notabelen vernieuwen : gevolgen van marktwerking in het notariaat

Laclé, Z.D.

Citation
Laclé, Z. D. (2008, February 7). *Notabelen vernieuwen : gevolgen van marktwerking in het notariaat*. *Ars Notariatus*. Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap, Amsterdam. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/13357

Version:	Not Applicable (or Unknown)
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/13357

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Notabelen vernieuwen

© 2007, Uitgeverij Kluwer BV, Deventer

ISBN 9789013049497
NUR 822-214

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande toestemming van de uitgever worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van art. 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, *Stb.* 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp.

Hoewel aan de totstandkomingvan deze uitgave de uiterste zorg is besteed, aanvaarden de auteur(s), redacteur(en) en uitgever(s) geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten en onvolkomendheden, noch voor de gevolgen hiervan.

Kluwer BV legt de gegevens van abonnees vast voor de uitvoering van de (abonnements)overeenkomst. De gegevens kunnen door Kluwer, of zorgvuldig geselecteerde derden, worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten. Indien u hier bezwaar tegen heeft, kunt u contact met ons opnemen.

Op al onze aanbiedingen en overeenkomsten zijn van toepassing de Algemene Voorwaarden van Kluwer B.V., gedeponeerd ter griffie van de Rechtbank te Amsterdam op 6 januari 2003 onder depotnummer 3/2003. Deze kunt u lezen op www.kluwer.nl of opvragen via telefoonnummer 0570-67 34 49.

Abonnementen kunnen op elk moment worden aangegaan voor de duur van minimaal één jaar, te rekenen vanaf het moment van eerste levering. Abonnementen kunnen schriftelijk tot drie maanden voor de aanvang van het nieuwe abonnementsjaar worden opgezegd. Bij niet-tijdige opzegging wordt het abonnement automatisch met een jaar verlengd.

ARS NOTARIATUS 137

Notabelen vernieuwen

Gevolgen van marktwerking in het notariaat

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. P.F. van der Heijden,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op donderdag 7 februari 2008
klokke 16.15 uur

door

Zayènne Dyanirah Laclé
geboren te Oranjestad, Aruba
in 1979

2007

STICHTING TOT BEVORDERING DER NOTARIËLE WETENSCHAP
AMSTERDAM

KLUWER – DEVENTER

Promotiecommissie:

Promotor:	Prof. mr. N.J.H. Huls (UL en EUR)
Referent:	Prof. mr. P.H.M. Gerver (UvA)
Overige leden:	Prof. dr. J.F. Bruinsma (UU)
	Prof. dr. H. Franken (UL)
	Dr. H.J.R. Kaptein (UL)
	Mr. G.J.C. Lekkerkerker (KNB)

Aan mijn ouders en grootouders
Aan Jemiré

‘E baka tin un vleki preto aki y un vleki preto aya’
Kompa Nanzi y e kunuku di Bringamosa di Shon Arei (pop. Aruba)

‘Dans l’Art comme dans la Vie, tout est possible si, à la base, il y a l’Amour’
Marc Chagall 1973

Voorwoord

Een gevoel van blijdschap en tegelijkertijd ongeloof vervult mij bij het schrijven van dit voorwoord. Na vier jaar instanties en personen te hebben aangeschreven met het verzoek tot deelname aan, dan wel het verschaffen van informatie voor mijn promotieonderzoek, is het nu de tijd mijn dank aan hen uit te spreken.

Erkentelijk ben ik ook Bob Korstanje, Martine Goudkade, Jan-Willem Van Lankeren Matthes en in het bijzonder Berber Krop, voor het werk dat zij verzet hebben ten behoeve van mijn onderzoek.

Een woord van dank daarnaast aan de Leidse en Rotterdamse collega's van het ECRS voor de inspirerende discussies over het recht en de maatschappij evenals voor het vrolijke gezelschap tijdens de sectielunches, -diners en -borrels. Speciaal richt ik mij tot Bregje, de tweede Leidse sleutel. Dank voor alle momenten van sparring en gezelligheid.

Ook ben ik het E.M. Meijers Instituut erkentelijk voor al het werk dat ten behoeve van mijn promotie is verzet.

Twee leden van mijn Leidsche promoteam wil ik in het bijzonder bedanken. Anne, of het nu via *Skype* dan wel in Florence, Brussel, Berlijn of Leiden was waar wij de aantrekkelijke en minder aantrekkelijke aspecten van het leven als promovendus bespraken, het was altijd inspirerend. Florian dank voor de lunches en aansluitende koffiepauzes die soms meer dan drie uur duurden. Naar ik hoop zullen we nog vaak debatteren over multiculturaliteit, het recht, de wereld en de Europese eenwording onder het genot van een sigaar.

Mijn vriendinnen wil ik danken voor het begrip dat zij immer hebben opgebracht, ook nadat ik voor de zoveelste keer een afspraak heb moeten afzeggen, vanwege in het gunstigste geval een congresbezoek op een verre bestemming en in het ongunstigste geval wegens een keiharde deadline.

Woorden van dank schieten te kort voor de steun die mijn schoonouders mij hebben geboden. Hen zal ik altijd dankbaar zijn voor de mogelijkheid om in retraite aan mijn boek te kunnen schrijven en de *feedback* die zij mij hebben gegeven op de inhoud van mijn schrijven.

Ook ver over de oceaan zijn de stress en noodzaak tot volharding bij het doen van promotieonderzoek mijn ouders niet ontgaan; niet in de laatste plaats omdat het prioriteren van de afronding van Leidse projecten weleens aan familiebezoeken in de West in de weg stond. Hen wil ik danken voor hun begrip, geduld en liefde. Een bijzonder woord van lof en dank daarnaast aan de vrouwen in mijn familie, omdat een meisje zich niet gelukkiger kan prijzen met alle warmte, liefde en betrokkenheid die jullie mij vanaf mijn geboorte geven.

Jemiré, de gedachte om tegen te sputteren of te vragen waarom je op een onmogelijk tijdstip alweer mijn werkkamer in Leiden moest betreden op zoek naar documenten of materiaal op mijn aanwijzing vanuit een verre bestemming, kwam nooit bij je op. Evenmin als je alweer voor de zoveelste dag op een rij de nodige slaap hebt moeten missen bij het doorvoeren van correcties en opmaken van mijn stukken. Trots en zeer bevoorrecht ben ik om jou als zus te hebben.

Ariën, *tú mi sol*, opdat de ware liefde altijd zal voortduren. Dank voor je onuitputtelijke inspiratie, steun en liefde.

Amsterdam, 14 augustus 2007

Inhoudsopgave

Voorwoord VII

Lijst van gebruikte afkortingen XIII

1. Van roeping naar beroep 1
1.1. Van gildebroeder tot pionier 1
1.2. Onderzoeksverantwoording 3
1.3. De ontwikkelingen in de klassieke professies 5
1.3.1. Veranderingen op het niveau van de beroepsgroep 7
1.3.2. Veranderingen in de organisatie van professionals 15
1.4. Institutionalisering van vertrouwen: drie stelsels van regulering 22
1.4.1. Het bureaucratische stelsel 23
1.4.2. Het stelsel van de markt 26
1.4.3. Het stelsel van de professies 28
1.5. Ontwikkelingen in de beroepsethiek van professionals 30
1.5.1. De toekomst van de beroepsethiek 36
1.6. Methoden van onderzoek 39

2. Wat de notaris betaamt 45
2.1. De notaris en zijn domein 45
2.1.1. Het Latijnse notariaat 45
2.1.2. De pijlers van de notariële beroepsuitoefening 46
2.1.3. De omgeving: concurrenten en aanbrengers 49
2.2. De beroepsgroep 51
2.2.1. Belangenbehartiging, vertegenwoording en beheer door de KNB 51
2.2.2. Enige algemene cijfers 52
2.3. Het macro-niveau van de notariële beroepsethiek 55
2.3.1. Regels inzake de verhouding tussen notaris en cliënt 56
2.3.2. Regels inzake de dienstverlening 60
2.3.3. Regels inzake de financiële degelijkheid 63
2.3.4. Regels die de cohesie van de beroepsgroep dienen 64
2.3.5. Regels inzake de kantoororganisatie 65
2.4. Kwaliteitsbeleid KNB 67
2.5. Het notariële toezicht 68
2.5.1. Klachtenbehandeling 71

3. Notarieel goed koopmanschap 73
3.1. Hervormingen 73
3.2. Vernieuwingen die de wet brengt 74
3.3. Nog meer marktwerking in het notariaat? 80
3.3.1. Het Europese beleid inzake vrije beroepen 80
3.3.2. Het Brusselse beleid op eigen bodem 88
3.4. Ontwikkelingen in het notariaat na 1999 90
3.4.1. Ontwikkelingen in de continuïteit en toegankelijkheid 91
3.4.2. Ontwikkelingen in de kwaliteit van de dienstverlening 94
3.4.3. Ontwikkelingen in het notariële toezichtsstelsel 95

4. Balansverschuiving? 99
4.1. Ontwikkelingen in de beroepsethiek van het notariaat 100
4.1.1. Het hybride ambt 101
4.1.2. De beroeps- en gedragsregels 106
4.1.3. Bewaking van de beroepsethiek door tuchtcolleges en toezichthouders 112
4.1.4. Bewaking van de beroepsethiek door beroepsgenoten 118
4.1.5. Bewaking van de beroepsethiek door het kantoor 122
4.2. De stand van de notariële beroepsethiek op macro-niveau anno 2004 126

5. Van het wachten op het knerpende grind naar een proactieve cliëntenbenadering 129
5.1. De voorhoede van het middelgrote Nederlandse notariaat 129
5.1.1. Een verkenning van de notariële kantoororganisatie 130
5.1.2. De kantoren: een typering 132
5.2. De markt op 135
5.2.1. De wijze waarop marktwerking zich op kantoorniveau openbaart 135
5.2.2. Marktstrategieën: veranderingen in de interne organisatie van kantoren 141
5.3. Institutionalisering van vertrouwen: kwaliteit op kantoorniveau 153
5.3.1. Kwaliteit van de organisatie en dienstverlening 154
5.3.2. Borging van de kwaliteit van de organisatie en de dienstverlening 158
5.3.3. Vakinhoudelijke kwaliteit 160
5.3.4. Borging van de vakinhoudelijke kwaliteit 165
5.4. Institutionalisering van vertrouwen: beroepsethiek op meso-niveau 166
5.4.1. De notariële beroepsethiek op kantoor: beroepsnormen en tuchtrecht 167
5.4.2. Praktische beroepsethiek op kantoor 171
5.4.3. Integriteitsborging 173
5.5. Een nieuwe cultuur van openheid: van een non-interventiecultuur naar intercollegiale sparring 177

6. Bevindingen, conclusies en aanbevelingen 183
6.1. Bevindingen 183
6.2. Conclusies 185
6.3. Aanbevelingen 187

Literatuur 191

Bijlage 1. Onderzoeksverantwoording 217

Bijlage 2. Enquête 2004 223

Bijlage 3. Vragenlijst en thema's semi-gestructureerde interviews 2004 263

Bijlage 4. Tabellen onderzoek 2004 267

Bijlage 5. Vragenlijst en thema's semi-gestructureerde interviews 2006 281

Bijlage 6. Respondenten onderzoek 2006 291

Bijlage 7. Domeinmonopolies notariaat volgend uit diverse wetten 295

Summary 299

Curiculum Vitae 305

Lijst van gebruikte afkortingen

AB	Advocatenblad
ABA	American Bar Association
AMvB	algemene maatregel van bestuur
Awr	Algemene wet inzake rijksbelastingen
BFT	Bureau Financieel Toezicht
BW	Burgerlijk Wetboek
B.V.	besloten vennootschap
CNUE	Conference des Notariats de l'Union Européenne
CCBE	Conseil des barreaux européens
Code HOT	Code Helder Offreren en Tariferen
CPB	Centraal Planbureau
c.v.	commanditaire vennootschap
DG	Directoraat Generaal
DGN	De Goedkoopste Notaris.NL Publishers B.V.
EIM	Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf
EG	Europese Gemeenschappen
EU	Europese Unie
EVRM	Europees Verdrag voor de rechten van de mens
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
HR	Hoge Raad der Nederlanden
HvJEG	Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen
IDS	interdisciplinaire samenwerking
IDS-verordening	Verordening interdisciplinaire samenwerking 2003
IFAC	International Federation of Accountants
Kamerstukken I	Bijlagen bij de Handelingen van de Eerste Kamer
Kamerstukken II	Bijlagen bij de Handelingen van de Tweede Kamer
KNB	Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie
kvt	kamer van toezicht
LJN	Landelijk JurisprudentieNummer
MDW	Marktwerking, Deregulering en Wetgeving
MKB	midden- en kleinbedrijf
MvA	Memorie van Antwoord
MvT	Memorie van Toelichting
Mw	Mededingingswet
NJ	Nederlandse Jurisprudentie
NJB	Nederlands Juristenblad
NIVRA	Nederlands Instituut voor Registeraccountants
NM	Notariaat Magazine
Nma	Nederlandse Mededingingsautoriteit

NOvA	Nederlandse Orde van Advocaten
NOvAA	Nederlandse Orde van Accountants en Administratieconsulenten
N.V.	naamloze vennootschap
NVM	Nederlandse Vereniging van Makelaars o.g. en Vastgoeddeskundigen
NV II	Nota naar aanleiding van het Verslag (Tweede Kamer)
RdW	Recht der Werkelijkheid
Rl.	Richtlijn
RM Themis	Rechtsgeleerd Magazijn Themis
Rv	Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering
RvdW	Rechtspraak van de Week
RvS	Raad van State
r.o.	rechtsoverweging
SEC	Security and Exchange Commission
SEO	Stichting Economisch Onderzoek
SER	Sociaal Economische Raad
SEW	Sociaal Economische Wetgeving: tijdschrift voor Europees recht
Sr	Wetboek van Strafrecht
Stb.	Staatsblad
Stcrt.	Staatscourant
TPR	Tijdschrift voor Privaatrecht
Trema	Tijdschrift voor de rechterlijke macht
TTP	Trusted Third Party
UINL	Union Internationale du Notariat Latin
UvA	Universiteit van Amsterdam
VBG	Verordening Beroeps- en Gedragsregels
Vo.	verordening
v.o.f.	Vennootschap onder firma
Wet MOT	Wet Melding Ongebruikelijke Transacties
Wid	Wet op de identificatieplicht.
WNA 1842	Wet op het Notarisambt 1842
Wna	Wet op het notarisambt
WODC	Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum van het ministerie van Justitie
WPNR	Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie
WRR	Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid
WvK	Wetboek van Koophandel

1. Van roeping naar beroep

Ontwikkelingen in de beroepsgroep, praktijkorganisatie en beroepsethiek van de klassieke professies

1.1. Van gildebroeder tot pionier

Het notariaat uit de jaren vijftig van de 19e eeuw kenmerkte zich door een solistische praktijkuitoefening, waarbij de notaris zich liet bijstaan door een enkele notarisklerk.[1] Het werkterrein van de notaris bestond grotendeels uit juridische adviezen en het opmaken van authentieke en onderhandse akten. In die tijd beheerde de notaris ook gelden, inde hij pacht, was hij hypotheekadviseur, hield hij de administratie van vooraanstaande families bij en was hij assuradeur. De notaris bekleedde een belangrijke publieke functie. Hij vormde naast de dominee en de arts het boegbeeld van de notabele stand. Een roeping als notaris was in die tijd voornamelijk weggelegd voor financieel onafhankelijke mannen afkomstig uit de burgerlijke middenstand of van een hogere sociale klasse.[2] Academische kwalificaties waren echter niet vereist, waarmee de benoeming als notaris voor sommige kandidaten tevens een mogelijkheid was om hoger op de sociale ladder te klimmen.[3]

Anderhalve eeuw later toen Kocken zijn proefschrift schreef, was de eenmanspraktijk niet langer de enige vorm waarin het beroep werd bedreven.[4] Ook de maatschap van twee of meer notarissen, waarin soms ook kandidaat-notarissen zijn vertegenwoordigd, was een vaak gekozen rechtsvorm.[5] Op zijn kantoor werd de notaris bijgestaan door twee à drie kandidaat-notarissen, een gelijk aantal notarisklerken en een goed bemand secretariaat. Tal van werkzaamheden waren geautomatiseerd. De notariële tarieven stonden vast. Door de stijgende conjunctuur was de vraag naar notariële diensten hoog. Nieuwe notariscollegae werden getoetst aan de eisen van 'een goede vakkennis' en 'goede contactuele eigenschappen.[6]' In de jaren zeventig zijn de commercialisering en verzakelijking in het notarisambt ingezet. Accountants en makelaars deden pogingen om een positie op de notariële dienstenmarkt te verwerven. Maar ook binnen het ambt stond de collegialiteit onder druk door de toegenomen concurrentie en de aan kracht winnende puur commerciële instelling.[7] De notaris met een vaste standplaats in een dorp genoot een nagenoeg onbedreigde positie.[8] Notarissen, die werkzaam waren in middelgrote kantoren, hadden echter te ma-

1. De Jong 2002, p. 1.
2. De Jong 2002, p. 47.
3. De Jong 2002, p. 47.
4. Kocken 1997, p. 42.
5. Kocken 1997, p. 42.
6. Dit komt terug in verschillende advertenties gepubliceerd in het *WPNR* van 1997.
7. Kocken 1997, p. 47.
8. Kocken 1997, p. 184.

ken met concurrentie. Zij slaagden er veelal in de meeste lokale ondernemers aan zich te binden.[9] Ook de grote kantoren bouwden een reputatie op, waarbij het gekoesterde imago van kwaliteit en bijzondere deskundigheid de notarissen verzekerde van een rijkelijk belegde boterham.[10] Hier en daar snoepten accountants en belastingadviseurs van de notariële markt, maar het notariaat verkeerde in relatief rustig vaarwater.

Anno 2007 zijn profilering en cliëntenwerving noodzakelijke voorwaarden om als notaris te opereren Te paard op het witte doek gaat de net benoemde notaris in Overijssel ten strijde om jonge bioscoopbezoekers naar zijn nieuwe kantoor te trekken.[11] De collegialiteit staat onder grote druk. In Drenthe en het Gooi ontstaat een ware prijsvechterij. Notarissen dingen om de gunst van de digitaal actieve cliënt. Zij vechten voor de hoogste notering op de lijst van goedkoopste notarissen op de website http://www.goedkoopstenotaris.nl.[12] Nu betreden de eerste notariële *ambulance chasers* de markt. Zo worden ook de ziekenhuispatiënten niet vergeten. In een Amsterdams ziekenhuis sieren advertenties van een lokaal notariskantoor de rolstoelen.

Notariskantoren verwachten van sollicitanten dat zij, naast een 'pioniersgeest, die past bij een (nieuw) commercieel notariskantoor,' 'de uitdaging met de gevestigde orde willen aangaan.[13]' Zij moeten over 'actuele vakkennis' en 'goede contactuele eigenschappen' beschikken alsook 'kunnen werken in teamverband.[14]' Daar tegenover bieden kantoren, die op zoek zijn naar kandidaten 'een goed geautomatiseerd kantoor' en 'mogelijkheden om in het kader van uw persoonlijke ontwikkeling opleidingen en cursussen te volgen.[15]'

Deze en andere ontwikkelingen die zich in het huidige notariaat openbaren staan in dit boek centraal. Met de inwerkingtreding van een *nieuwe* notariswet in 1999 is de notariële markt goeddeels geliberaliseerd. Aan de commercialisering waaraan de beroepsgroep is blootgesteld, is hiermee een extra impuls gegeven. De ontwikkelingen in het notariaat staan echter niet op zichzelf. Ook andere klassieke professies, zoals de advocatuur en de medische stand, zien zich gesteld voor maatschappelijke ontwikkelingen die hun werkveld sterk beïnvloeden. De ingrijpende veranderingen die deze professies ondergaan, zijn bovendien niet alleen karakteristiek voor Nederland. Ook in andere Westerse samenlevingen hebben professies wijzigingen in hun organisatie moeten doorvoeren als gevolg van externe invloeden. Het notariaat is de laatste branche, die geïntensiveerde marktwerking door de wetgever opgelegd heeft gekregen.

De liberalisering van de markt voor professionele diensten is niet zonder problemen. Professionals zijn van oudsher onderworpen aan traditionele vormen

9. Kocken 1997, p. 184.
10. Kocken 1997, p. 184.
11. Notaris Stotijn adverteert zijn notariële diensten in de bioscoop. Scheltema 2005.
12. DGN 2004, p. 8 en 15.
13. Advertenties van mei 2007 geplaatst in het *Notariaat Magazine* van die maand.
14. Advertenties van mei 2007 geplaatst in het *Notariaat Magazine* van die maand.
15. Advertenties van mei 2007 geplaatst in het *Notariaat Magazine* van die maand.

van zelfregulering en zelfhandhaving die niet noodzakelijkerwijs geënt zijn op een commerciële omgeving. Tegelijkertijd vinden de notabele professies van weleer antwoorden op vragen die uit de maatschappij rijzen. In dit onderzoek wordt beschreven aan welke invloeden het Nederlandse notariaat blootstaat en op welke wijze hieraan invulling wordt gegeven.

1.2. Onderzoeksverantwoording

In dit boek worden de ontwikkelingen in het notariaat gespiegeld aan tendensen die zich in andere klassieke professies voordoen. Deze ontwikkelingen in het notariaat worden op **twee** niveaus geanalyseerd, te weten op het niveau van de beroepsgroep en haar organisatie de Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie (macro-niveau) alsook op het kantoorniveau (meso-niveau). Het micro-niveau, het niveau van de individuele notaris, komt slechts in beperkte mate aan de orde. Dit niveau komt aan bod voor zover het van invloed is, of beïnvloed wordt door ontwikkelingen op macro- en meso-niveau.

De discussies over de ontwikkelingen in het notariaat worden óf volstrekt op macro-niveau – met een verwijzing naar de verloedering van het ambt [16] – óf op micro-niveau gevoerd. Een misstap van een notariële broeder, zoals de vergokking van gelden van cliënten op de paardenracebaan door een – inmiddels gedefungeerde – notaris uit Wolvega, wordt gezien als het bewijs van die verloedering.[17] De rol van de kantoren blijft onderbelicht. Het is in mijn verwachting dat innovaties met name op dat niveau plaatsvinden en dat de centrale punten uit het liberaliseringsdebat, waaronder de botsing tussen publieke en private belangen, bij uitstek op het niveau van het kantoor tot uiting komen.

De liberalisering van de notariële markt vormt een eerste en de ontwikkelingen in de beroepsethiek een tweede rode draad in dit boek. De intensivering van marktwerking is in het notariaat niet onomstreden. Verschillende rechtsgeleerden en notarissen zien in marktwerking een bijl aan de wortels van het notariële ambt, die voor verloedering in het beroep zorgt.[18] Tegelijkertijd dragen de hoge inkomens in deze relatief kleine en beschermde beroepsgroep bij, tot de roep van consumenten, bijgestaan door de economische *lobby*, tot afschaffing van de aan het beroep toegekende privileges.[19]

Het discours dat hier te lande is gevoerd, wordt gekenmerkt door een sterke polarisatie tussen het ministerie van Justitie en de KNB enerzijds en het ministerie van Economische Zaken, bijgestaan door de NMa, anderzijds. Terwijl de juristen zich blindstaren op de publieke roeping van de notaris en zijn bedrijfsmatige aspiraties niet erkennen, ontkennen de economen dat de notaris-onderne-

16. Van Mourik 2004, p. 725 e.v.
17. Kamer van toezicht Leeuwarden 24 april 2003 (niet gepubliceerd). De notaris is ook voor de strafrechter gedaagd. Rb. Leeuwarden 21 oktober 2004.
18. Zie verder hoofdstuk 3.
19. Zie verder hoofdstuk 3.

mer een belangrijke rol kan vervullen in de borging van de publieke rechtszekerheid, mits hiertoe ethische randvoorwaarden worden gesteld. Dit verkrampte debat leidt tot schijnoverwinningen en quasi-oplossingen.

Een derde rode draad van dit boek is het streven om de patsstelling, waarin het publieke debat over liberalisering van het notariaat dreigt te geraken, te doorbreken. Door middel van empirisch onderzoek, onderbouwd door rechtssociologische theoriëen en invalshoeken, is het mijn ambitie om het maatschappelijk debat over de toekomst van het notariaat verder te brengen.

Onderzoeksvragen
In elk hoofdstuk staat een cluster van vragen centraal. Het eerste hoofdstuk staat in het teken van de rechtssociologische professietheoretische benadering.

De ontwikkelingen die in de klassieke vrije beroepen te onderkennen zijn en de mechanismen die voorhanden zijn voor borging van de professionele beroepsethiek, komen aan bod. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een illustratie van de gehanteerde onderzoeksmethoden.

In het tweede hoofdstuk volgt een korte inleiding op de notariële beroepsgroep. Vragen die in dit hoofdstuk aan bod komen zijn: Op welke wijze is het Nederlandse notariaat ingericht? Welke zijn de notariële beroepsethische pijlers?

Welke mechanismen zijn in het notariaat voorhanden om het beroepsethisch handelen van notarissen te borgen?

In hoofdstuk 3 komen aan de orde de liberalisering van de notariële markt alsmede de maatschappelijke en politieke discussies die hieraan voorafgingen.

De vragen die in dit hoofdstuk aan bod komen zijn: Welke ontwikkelingen zijn in het Nederlandse notariaat na 1999 te onderkennen? In hoeverre lopen deze ontwikkelingen parallel met de ontwikkelingen in andere vrije beroepen?

In hoofdstuk 4 wordt verslag gedaan van een in 2004 gehouden enquête naar de gevolgen van geïntensiveerde marktwerking voor de notariële beroepsethiek. In dit hoofdstuk staan de volgende vragen centraal: Welke ontwikkelingen doen zich voor in de beroepsethiek van het notariaat? In hoeverre lopen deze ontwikkelingen parallel met de ontwikkelingen in andere vrije beroepen? Waaruit bestaat de notariële beroepsethiek? Wat is de stand van de notariële beroepsethiek en welke ontwikkelingen zijn hierin te onderkennen? Zijn ontwikkelingen zichtbaar die gerelateerd kunnen worden aan de intensivering van marktwerking in het notariaat? Wat is de stand van het notariële tuchtrecht en toezicht en welke ontwikkelingen zijn hierin te onderkennen? Zijn ontwikkelingen zichtbaar die gerelateerd kunnen worden aan de intensivering van marktwerking in het notariaat?

Hoofdstuk 5 staat in het teken van het onderzoek op zes kantoren, die in de voorhoede van het notariaat opereren. De vragen die in dit hoofdstuk aan de orde komen zijn: Welke ontwikkelingen openbaren zich op kantoorniveau? Op

welke wijze krijgt de notariële beroepsethiek op kantoorniveau gestalte? Welke veranderingen zijn op kantoorniveau geëntameerd als gevolg van de intensivering van marktwerking in het notariaat? Welke instrumenten worden op kantoorniveau aangewend om de kennis over de notariële beroepsethiek te vergroten en te bevorderen? Welke integriteitsbewakingsmechanismen worden op kantoorniveau toegepast?

Het proefschrift wordt in hoofdstuk 6 afgesloten met bevindingen, conclusies en aanbevelingen.

1.3. De ontwikkelingen in de klassieke professies

Kenmerken van klassieke professies
In de beroepensociologie stonden de klassieke professies bekend als de betere beroepen, gewijd aan het maatschappelijk welbevinden.[20] Deze professies kenmerkten zich door de gildeachtige structuur.[21] De toegang tot het beroep beperkte zich tot hoog gekwalificeerde leden. Zij maakten zich door middel van een langdurige scholing de systematische en specifieke kennis en deskundigheid eigen. Deze waren vereist om de professie uit te oefenen. De gezamenlijke leden, georganiseerd in een overkoepelende vereniging, hielden toezicht op de toegang, rekrutering, selectie en opleiding. De leden van de professie stelden zelf ethische beroepsnormen op en vervatten deze in beroepscodes. Naleving van deze codes werden net als dienstbaarheid aan de samenleving, tot ideaal verheven. De tucht van de groep zorgde voor handhaving van de beroepsnormen.

De klassieke professies onderscheidden zich van andere beroepen door hun ethische en publieke oriëntatie. De leden werden aanvankelijk niet betaald voor hun diensten, maar lieten het aan het welbevinden van de afnemers over, op welke wijze deze hun waardering wensten te uiten.[22]

De relatie tussen professional en cliënt-afnemer werd gekenmerkt door een informatiekloof. In het moderne zakelijke jargon laat deze relatie zich typeren als een principaal-agentrelatie, waarbij de professional als agent van de cliënt-principaal optreedt. Als *agent* dient de beroepsbeoefenaar de belangen van zijn cliënt te onderkennen en strategieën te bedenken om het belang van de cliënt te behartigen. Als *dienstverlener* dient de beroepsbeoefenaar zijn technische expertise aan te wenden om de gekozen strategie te implementeren.[23] In de ideale situatie doet de beroepsbeoefenaar datgene, wat de cliënt zelf in praktijk zou brengen als deze over dezelfde kennis beschikt als de professional.[24] Cliënten en patiënten hebben artsen, notarissen en advocaten nodig bij vitale en urgente momenten in hun leven. Zij ontberen nu eenmaal de kennis om het probleem eigen-

20. Mok 1990, p. 198.
21. Arts, Batenburg & Groenewegen 2001, p. 7.
22. Van Oostrum 2002, p. 28; Loth & Gaakeer 2007, p. 72-73.
23. Quinn 1982.
24. Quinn 1982.

handig op te kunnen lossen.[25] Ook ontbreekt het inzicht om het handelen van professional te toetsen. De cliënt moet daarom blindelings op de deskundigheid en integriteit van de professional kunnen vertrouwen.[26]

De informatieasymmetrie is het grootst voor de consument, die incidenteel in aanraking komt met professionals. Consumenten, de zogenaamde *one shotters*,[27] komen zelden in hun leven in aanraking met juridische dienstverleners en bouwen dan ook nauwelijks of geen ervaring op. Om deze reden kunnen consumenten van juridische diensten zich ook minder goed blijvend organiseren. In de gezondheidszorg komen patiënten doorgaans vaker met artsen in aanraking. Die sector kent dan ook verschillende patiëntenorganisaties.

Ervaren afnemers van professionele diensten komen vaker in aanraking met professionals en kunnen na verloop van tijd op basis van opgebouwde expertise, een weloverwogen keuze maken ten aanzien van de gewenste dienstverlening. Deze cliënten vertegenwoordigen voor de professionals een bepaald geldelijk belang, waardoor zij, in tegenstelling tot particulieren, ook over een onderhandelingspositie beschikken. In de juridische sector worden zakelijke cliënten als ervaren beschouwd. Galanter heeft deze cliënten gekenmerkt als *repeat players*.[28] Zij hebben meer mogelijkheden om diensten van een goede kwaliteit tegen een redelijke prijs af te dwingen.[29]

Het doorbreken van de mythe[30]

Halverwege de vorige eeuw werden steeds meer vraagtekens geplaatst bij de publieke roeping, ethische grondhouding en specifieke deskundigheid van de professionals.[31] In de beroepensociologie raakte de term *vrij beroep* steeds meer in zwang om de klassieke professies van weleer te specificeren. Daarbij lagen de onderscheidende kenmerken van de klassieke professies niet in het dienstbaarheidsideaal en hoge ethische standaarden. In plaats daarvan treedt nu op de voorgrond de afbakening van de beroepsorganisaties van hun marktdomein om een autonome status binnen de dienstensector te verwerven. Dat het klassieke beroep als *vrij* werd betiteld, duidde op de beroepsuitoefening voor eigen rekening en risico.[32]

De afgelopen decennia zette de ontmythologisering van de vrije beroepen zich verder door. De klassieke professies zijn aan verschillende maatschappelijke ontwikkelingen blootgesteld, die tot vergaande veranderingen in de interne en externe organisatie van de vrije beroepen hebben geleid.[33] Ook de relatie tussen de beroepsbeoefenaren en hun afnemers ontkwam niet aan die veranderingen.[34]

25. Groenewegen & Hansen 2007, p. 25-26.
26. Arts e.a. 2001, p. 159-160; Groenewegen & Hansen 2007, p. 12 en 14.
27. Galanter 1974, p. 97-114.
28. Galanter 1974, p. 97-114.
29. Stephen & Love 2000, p. 989-990.
30. Ritzer 1995.
31. Abel 1989; Arts, Batenburg & Groenewegen 2001, p. 16.
32. Arts, Batenburg & Groenewegen 2001, p. 8.
33. Arts, Batenburg & Groenewegen 2001, p. 13-15.
34. Arts e.a. 2001, p. 168-169.

1.3.1. Veranderingen op het niveau van de beroepsgroep

Verschuiving in de publieke beeldvorming

Een eerste ontwikkeling was de devaluatie van de notabele status van de klassieke professies.[35] De zakelijke expertise treedt meer op de voorgrond.[36] In de beeldvorming worden hierdoor professionals steeds meer gezien als beoefenaars die gericht zijn op winstmaximalisatie en steeds minder als gewetensvolle beroepbeoefenaren met een maatschappelijke oriëntatie. De eens zo *notabele stand*, beschermd door privileges en domeinmonopolies, wordt niet langer benaderd als de sleutel voor functionele problemen van een moderne maatschappij.[37] Zijn expertise is handelswaar geworden, die uitstekend te gelde kan worden gemaakt.[38]

In de onderzoeken van beroepsgroepen is deze verschuiving ook zichtbaar. De vroege beroepssociologische studies leggen de nadruk op de aristocratische deugden en de publieke taakopvatting van de klassieke professies.[39]

Haaks hierop staat het Weberiaanse denken ten aanzien van de juridische beroepsgroepen, dat zijn aanhangers in Abel, Lewis en Freedman vindt.[40] Zij zien de juridische professionals als entrepreneurs, op eigen belang gerichte economische agenten, die hun markt willen beheersen.

De afgelopen decennia ontstaat een derde stroming, die enerzijds de vroege sociologische visie als naïef bestempelt en anderzijds de Weberiaanse visie van Abel en Lewis afwijst, omdat deze niet te verabsoluteren is. In de visie van de derde stroming, aangehangen door onder meer Osiel en Rhode, is de juridische professional te omschrijven als een heliotroop, een plantensoort, die bloem en blad steeds naar de zon wendt. Osiel wijst met deze metafoor op de mentaliteit van juridische professies om met alle winden mee te waaien tot behoud van bestaande privileges.[41] Vanuit deze optiek valt het bijvoorbeeld te verklaren, dat het juridische beroep in Duitsland en Frankrijk van oudsher een sterk publieke invulling heeft, omdat daar de staat het centrum van de macht vormt. In de Verenigde Staten kan de juridische professie als meer commercieel gekarakteriseerd worden, vanwege de grote invloed van het bedrijfsleven op de Amerikaanse maatschappij.[42] In de benadering van de jurist als heliotroop, past ook de toegenomen cliëntgerichtheid bij de professies, als resultante van het oprukkende consumentisme.

35. Arts, Batenburg & Groenewegen 2001, p. 13.
36. Kwak 2001, p. 96-98.
37. Arts, Batenburg & Groenewegen 2001, p. 13.
38. Arts, Batenburg & Groenewegen 2001, p. 13.
39. Gordon 1988 (in de lijn van De Tocqueville, Durkheim, Brandeis en Parsons). Zie ook Kronman die wijst op de cognitieve capaciteit van de jurist-notabele om op belangeloze, onpartijdige en onafhankelijke wijze tot goede beslissingen te komen, gedreven vanuit een publieke mentaliteit (*good public spirited standpoint*). Kronman 1993. Zie ook Simon 1988.
40. Abel & Lewis 1989; Freedman 1978.
41. Osiel 1990, p. 2039 en 2066.
42. Osiel 1990, p. 2037-2039.

Ook vanuit andere disciplines klinkt kritiek op de klassieke professies door. Zo is de rechtseconomie fel gekant tegen de zelfregulering door de traditionele beroepsorganisaties.

Rechtseconomische analyse van zelfregulering

Terwijl de klassieke professies zichzelf graag zien als onontbeerlijke krachten voor het goed en vreedzaam functioneren van de samenleving, halen economen deze zelfgenoegzaamheid onderuit. Het gesloten karakter en de traditionele beroepsopvattingen van deze beroepsgroepen moeten het hierbij zwaar ontgelden. Rechtseconomen en mededingingsautoriteiten betwisten de voordelen van zelfregulering en stellen deze net als het domeinmonopolie van de beroepsorganisatie ter discussie. Deze leiden volgens hen tot de volgende verstoringen van de markt:[43]

- *kartel*: door toegangsbeperking en tariefregulering kan de beroepsgroep een hoog inkomen bedingen; reclamebeperkingen zorgen ervoor dat de interne markt in balans blijft. Kwalitatieve toegangsbeperking door middel van een *numerus clausus* en kwalitatieve beperkingen (onder andere toetredingsexamens en nationaliteitvereisten) houden de groep homogeen en klein.[44] Kartels leiden tot inefficiëntie (*overhead* en interne bureaucratie), blijvend hoge kosten voor de dienstverlening en extra kosten voor het behoud van de monopoliepositie (onder andere die voor PR-functionarissen en *lobby* bij de overheid).[45]
- *regulering in eigen belang*: dit leidt tot *rent seeking* en *regulatory capture*. *Rent seeking* houdt in dat de beroepsgroep economische rente opstrijkt die niet kan worden verantwoord als noodzakelijke kostenpost om de kwaliteit te garanderen. De beroepsgroep verdient kortom meer geld aan het monopolie dan noodzakelijk is om een goede kwaliteit te garanderen. *Rent seeking* is vooral succesvol als de beroepsgroep klein en goed georganiseerd is en de belangen daarvan zich toespitsen op een specifiek onderwerp.[46] Philipsen constateert, dat zelfregulering door de farmaceutische beroepsorganisaties in Nederland en België gedeeltelijk niet in het algemeen belang is en sprake is van *rent seeking*.[47] Van *regulatory capture* is sprake als de zelfregulerende instantie een zodanige marktmacht en kennis in handen heeft, dat deze door eigen beslissingen het marktevenwicht kan verstoren en door de wetgever moeilijk controleerbaar is. De te reguleren sector heeft de wetgever op een zodanige manier in zijn greep, dat niet het algemene belang, maar het groepsbelang de doorslag geeft.[48]

43. Stephen & Love 2000, p. 989 e.v.
44. Stephen & Love 2000, p. 993.
45. Niemeijer & Ter Voert 2005, p. 12.
46. Philipsen 2003, p. 27.
47. Philipsen 2003, p. 122 e.v.
48. Stephen & Love 2000, p. 993. Zie ook Philipsen 2003, p. 23-27.

De informatieasymmetrie die tussen professional en cliënt bestaat, heeft bovendien de volgende consequenties:

- *negatieve selectie* (*adverse selection*): op een markt waar niet duidelijk is wat het kwaliteitsniveau is en evenmin kenbaar wordt gemaakt wat de verschillen tussen dienstverleners zijn, bestaan geen prikkels voor de dienstverleners om hoge kwaliteit te leveren. Akerlof schetste aan de hand van een model van de markt voor tweedehands auto's het zogenaamde *lemons problem*: een cliënt die niet kan beoordelen of hij een product van inferieure kwaliteit (een *lemon*) koopt, zal niet bereid zijn een hoge prijs te betalen.[49] Op een dergelijke markt is het risico groot, dat aanbieders van lage kwaliteit tegen een goedkoop tarief de aanbieders van hoge kwaliteit uit de markt concurreren, de *race to the bottom* zet zich in;[50]
- *aanbod gedreven moral hazard*: de professional dient een hogere declaratie in dan strikt noodzakelijk is of biedt een lage kwaliteit, met als argument dat de cliënt toch geen inzicht heeft in de eisen die aan de dienstverlening kunnen worden gesteld. *Moral hazard* is een vaak voorkomend probleem in agent-principaal relaties. Omdat de cliënt-principaal niet over voldoende informatie beschikt, kan hij niet beoordelen welke prijs-kwaliteit verhouding op zijn situatie van toepassing is. Deze informatieasymmetrie leidt in de praktijk tot het sterk in gedrang komen van de consumentensoevereiniteit. In veel gevallen resulteert de vraag naar informatie door de cliënt feitelijk al in de overdracht van de beslissingsmacht aan de professional als belangenbehartiger. Het gevaar ontstaat dan dat de dienstverlener vanuit een geldelijk belang, diensten aanbiedt die niet noodzakelijk zijn om het probleem van de cliënt op te lossen (*supplier induced demand*). Ook kan de professional onnodig veel tijd in advisering van deze cliënt investeren. In beide gevallen dient de cliënt meer te betalen, terwijl hij niet kan nagaan of advisering en tijdsinvestering zijn belang hebben gediend;[51]
- *free rider gedrag*: omdat het verschil tussen de geboden kwaliteit niet zichtbaar is, treedt het gevaar op dat sommige beroepsbeoefenaren die een gemiddelde of slechte kwaliteit leveren, toch hoge tarieven in rekening brengen. Deze *liften mee* op het gemiddelde kwaliteitsniveau van de beroepsgroep.[52]
- *negatieve externe effecten*: gevolgen van handelingen van juridische dienstverleners die daarmee niet worden beoogd. Een inadequaat opgemaakte overeenkomst door een advocaat heeft bijvoorbeeld negatieve gevolgen voor derden-rechthebbenden, die aan de overeenkomsten rechten ontlenen.[53]

Zowel voor- als tegenstanders van regulering zijn eensgezind in de noodzaak om in de markt van de vrije beroepen in te grijpen, zodat deze goed kan functioneren. Economen en juristen interpreteren de toets om te kunnen beoordelen wie moet reguleren en wat gereguleerd moet worden, verschillend. Juristen plei-

49. Akerlof 1973.
50. Groenewegen & Hansen 2007, p. 26 en 27.
51. Maks, Faure & Philipsen 2000, p. 5 en 6. Groenewegen & Hansen 2007, p. 30.
52. Baarsma, Mulder & Teulings, p. 9 e.v. Zie ook Van den Bergh 2006.
53. Baarsma, Mulder & Teulings, p. 9 e.v. Zie ook Van den Bergh 2006.

ten voor de toepassing van een proportionaliteit- en subsidiariteitseis op bestaande regelgeving en zelfregulering. Economen stellen, dat onafhankelijke instanties de bevoegdheid moet worden toegekend, om regels op te stellen die mededinging het minst beperken. Mededingingsbeperkingen die optreden door zelfregulering, vormen voor rechtseconomen en mededingingsautoriteiten gronden, om zelfregulering door de beroepsgroepen kritisch te benaderen. Critici van zelfregulering stellen, dat minder vergaande alternatieven dan zelfregulering voorhanden zijn, om het niet functioneren van de markt van juridische diensten tegen te gaan. Deze critici zien de oplossing van marktfalen, kartelvorming en regulering in eigen belang, in de introductie van vormen van mededinging. Zo moeten kartels doorbroken worden, regulering in eigen belang worden tegengegaan en moet marktfalen verholpen worden door kwaliteitstoetsing.[54]

Tegenstanders van domeinmonopolies bepleiten ten eerste dat de expertise van beroepsbeoefenaren met een domeinmonopolie niet altijd op peil is en vaak in geen verhouding staat tot de prijs die voor hun diensten wordt gevraagd. Als deze beroepsbeoefenaren niet een product leveren dat beter is dan een leek dat zou doen en in geen verhouding staat tot de prijs, kan de vraag worden opgeworpen of het toegekende domeinmonopolie nog stand kan houden. Het vertrouwen dat deze beroepsgroep in de maatschappij geniet, legitimeert zelfregulering en toekenning van privileges. Als dit vertrouwen wordt geschaad, staan ook deze *rechten* ter discussie. In een dergelijk speelveld verdient het de voorkeur zelfregulering te vervangen door onafhankelijke regulering.

Bepleit wordt het domeinmonopolie te beperken of in zijn geheel af te schaffen en de zelfregulering door de beroepsorganisatie in te dammen. Een alternatief voor zelfregulering is co-regulering.[55] Kaderwetgeving en meta-toetsing door de overheid (inclusief toetsing aan het publieke belang) komt dan in de plaats van puur private zelfregulering. Competitieve zelfregulering is een ander alternatief.[56] Monopolies en verplicht lidmaatschap van één overkoepelende beroepsorganisatie worden afgeschaft. Verschillende elkaar beconcurrerende organisaties vertegenwoordigen dan beoefenaren van één beroep.[57] Ook kan worden gedacht aan verruiming van de regels om tot het domeinmonopolie te mogen toetreden, zodanig dat ook andere beroepen of beroepsorganisaties tot het monopolie worden toegelaten.

Hetzelfde effect kan worden bereikt, door toetreding afhankelijk te stellen van specialisatie, eventueel na accreditatie.[58] Een alternatief is het verplichte lidmaatschap van een specialisatievereniging. Dit is in het rechtseconomische denken niet onomstreden. Van specialisatieverenigingen gaat het gevaar van beperkte toegang uit (*closed shop*). Ook kunnen deze verenigingen de spreekwoordelijke krenten uit de pap pikken. Rechtseconomen spreken over *cherry picking*: alleen *sterren* onder de beroepsbeoefenaren mogen tot verenigingen toetreden

54. Maks, Faure & Philipsen 2000, p. 9 e.v.
55. Van den Bergh 2005, p. 50. Zie ook Van den Bergh 2006.
56. Van den Bergh 2005, p. 50.
57. Van den Bergh 2005, p. 50.
58. Philipsen 2005, p. 56.

en alleen de rendabele diensten worden door de leden van de vereniging aangeboden.[59] Bovendien kan specialisatie een prijsopdrijvend effect hebben.[60]

Oplossingen om het probleem van informatieasymmetrie te verhelpen, worden gezocht in het beter inzichtelijk maken van kwaliteitsverschillen tussen de beroepsbeoefenaren. Economen bepleiten marktingrijpen door middel van controle van de kwaliteit van de beroepsbeoefenaren. Negatieve selectie kan worden tegengegaan door selectie aan de poort.[61] Uitsluitend aanbieders van hoge kwaliteit kunnen tot de markt toetreden. Anderzijds kunnen minimum kwaliteitsnormen worden vastgesteld, waaraan alle beroepsbeoefenaren moeten voldoen, om tot het beroep te kunnen toetreden.[62] Deze moeten bij voorkeur niet door de beroepsgroep zelf worden opgesteld en niet te hoog worden ingezet. Dit om het gevaar van verdere versterking van de monopoliepositie tegen te gaan. Ook kan gedacht worden aan vormen van certificering.[63] Om het *free rider* gedrag en het *moral hazard* probleem te voorkomen, dient beter inzichtelijk te worden gemaakt welke kwaliteitsverschillen tussen de verschillende beroepsbeoefenaren bestaan. Dit kan door de invoering van een systeem van kwaliteitszorg en -borging.

Het Europese mededingingsbeleid ten aanzien van vrije beroepen, is in hoge mate gebaseerd op dit economisch denken. Lulofs maakte zich al in 1983 sterk voor de kwalificatie van vrije beroepen als kartels.[64] Sinds de beschikking van de Europese Commissie in de Europese Octrooigemachtigden-zaak van 1999,[65] geldt dat vrije beroepsbeoefenaren economische activiteiten in de zin van het EG-verdrag ontplooien, als ondernemingen in de zin van art. 81, 82 en 86 van het EG-verdrag dienen te gelden en daarom aan het mededingingsrecht zijn onderworpen. In het mededingingsbeleid van de Europese Unie worden artsen voor een groot deel ontzien,[66] maar juridische beroepsgroepen, accountants, ingenieurs, architecten en apothekers moeten het ontgelden. Op basis van het mededingingsrecht zijn kartels, misbruik van de economische machtspositie en fusies waarbij een te grote marktmacht wordt verworven verboden.[67] De regels waaraan vrije beroepen zichzelf onderwerpen en die de mededinging beperken, zoals een wettelijk monopolie, toegangsrestricties, advertentie restricties, prijsafspraken (vaste of adviestarieven) en restricties ten aanzien van de juridische

59. Dow & Lapuerta 2005.
60. Niemeijer & Ter Voert 2005, p. 17.
61. Philipsen 2005, p. 56.
62. Philipsen 2005, p. 56.
63. Philipsen 2005, p. 56.
64. Lulofs 1983.
65. Zaak COMP/36.147 beschikking van de Commissie van 7 april 1999 (EPI versus Commissie).
66. Vermoedelijk omdat het belang van het domeinmonopolie en zelfregulering van artsen buiten kijf staat vanwege de onmiskenbare rol die zij spelen in het bevorderen van de nationale gezondheid. Tegelijkertijd is de zorgsector in verschillende lidstaten, waaronder Nederland, de afgelopen decennia onderwerp geweest van liberalisering. Groenewegen & Hansen 2007, p. 61-64. De farmaceutische industrie en de dienstverlening van veeartsen worden wel door de Europese Commissie in de gaten gehouden. SEC (2005)1064 COM (2005)405 final.
67. Art. 3 Mw. De Nederlandse Mededingingswet is een nationale uitvoering van het Europese mededingingsrecht. De Mededingingswet is van openbare orde en ingebed in het bestuursrecht, opdat sancties, toezicht- en onderzoeksbevoegdheden geïmplementeerd kunnen worden. Kist 2002, p. 256.

vorm waarin het beroep mag worden uitgeoefend, moeten vanuit deze optiek worden geschrapt[68]

De houdbaarheid van de economisch-theoretische oplossingen in de markt voor professionele diensten is verre van onomstreden. Empirische studies ter toetsing van de economische theorieën zijn in beperkte mate voorhanden en de bevindingen wijzen niet eenduidig in dezelfde richting.[69] In navolging van Stephen en Love, bepleiten ook Van den Bergh en Montagnie meer empirisch onderzoek, voorafgaand aan de intensivering van marktwerking in het juridische beroep.[70] Zij pleiten wel voor beperking van ingrijpen door regelgeving in markten die op zich al goed functioneren. Hoewel zij de noodzaak inzien van de invoering van een helder kwaliteitsbeleid, menen zij dat ingrijpen in de markt voor de vrije beroepen alleen noodzakelijk is in de consumentensector. Bestaande en nieuwe regels dienen dan ook tot deze sector beperkt te blijven. De bestaande regels die mededinging onnodig beperken, dienen te worden weggenomen.

Toegenomen macht van de staat en de markt

Dit economisch denken klinkt door in het overheidsbeleid inzake de professies. Deze zien zich geconfronteerd met toegenomen overheidsbemoeienis, die liberalisering van de markt voor professionele diensten tot gevolg heeft.[71] De overheid beschouwt professionele dienstverlening steeds meer als commerciële activiteit. Deregulering en een strenger mededingingsbeleid slechten een aantal juridische barrières, waardoor de autonomie en zelfregulering van professionele beroepsgroepen afnemen. De mededingingsrechtelijke bepalingen van het EG-verdrag zijn in 2004 getransponeerd in nationale wetgeving. Hiermee heeft de Europese Commissie voor een belangrijk deel haar rol van toezichthouder overgedragen aan de nationale mededingingsautoriteiten. Deze autoriteiten zijn wars van bestaande conventies en perken de autonomie van de klassieke professies nog verder in.

Het adagium vertrouwen is goed, controle is beter, wint steeds meer terrein. Zelfregulering door beroepsgroepen wordt vervangen door overheidsregulering en de tucht van de markt. Nieuwe toezichthouders verschijnen ten tonele, waardoor niet alleen zelfregulering, maar ook de zelfhandhaving aan afkalving onderhevig is.[72] In aanpak en cultuur verschillen deze nieuwe toezichthouders aanzienlijk van de traditionele tuchtcolleges.[73]

Commercialisering en verzakelijking

De toegenomen bedrijfsmatige oriëntatie van professies (al dan niet ingegeven door overheidsbeleid) leidt tot commercialisering en verzakelijking.[74] Het denken in termen van efficiëntie, kostenbesparing en cliëntgerichtheid neemt toe. Het

68. Zaak C-180/98 (Pavel Pavlov e.a. vs. Stichting Pensioenfonds Medische Specialisten), advies AG. Zie verder hoofdstuk 3.
69. Stephen & Love 2000, p. 1010.
70. Van den Bergh & Montagnie 2006, p. 39.
71. Arts, Batenburg & Groenewegen 2001, p. 13.
72. Van Oostrum 2002, p. 4.
73. Groenewegen & Hansen 2007, p. 45.
74. Flap 2001, p. 44.

product van de klassieke professies kenmerkt zich steeds meer door vraagsturing in plaats van aanbodsturing. Ook concurrentie, tussen en binnen de beroepsgroepen, neemt toe. Dit heeft gevolgen voor de traditionele collegialiteit. De gemoederen binnen de farmaceutische beroepsgroep zijn hoog opgelopen, nadat het traditionele monopolie werd doorbroken. Apothekers hebben weinig vertrouwen in hun collega's.[75] Zij moeten laveren tussen hulpverlening en koopmanschap.[76]

Ook de advocatuur is in grote mate verzakelijkt. Een zuiver op de cliënt gerichte dienstverlening door advocaten heeft tot gevolg, dat weinig oog is voor de goede rechtsbedeling die de advocatuur van oudsher geacht wordt te waarborgen.[77] In oktober 2006 brak Drion, advocaat en tevens eindredacteur van het Nederlands Juristenblad, een lans voor de discussie rondom toptarieven in de advocatuur. Deze vormen volgens hem een gevaar voor de toegankelijkheid van de advocatuur. Hij betoogt dat het de publieke verantwoordelijkheid is van alle advocaten, om voor de consument financieel toegankelijke diensten te leveren. Té dure advocaten, die bovendien niet de minder rendabele, maar voor de consument belangrijke diensten leveren, verhouden zich in de visie van Drion niet tot de aan de advocatuur toegekende privileges.[78] Hij bepleit de inwerkingtreding van een code voor de commerciële advocatuur, op de leest geschoeid van de Code Tabaksblat, waarbij de topinkomens in de advocatuur bekend worden gemaakt. Hij is ook voorstander van de oprichting van een fonds bij de Orde, dat op de toegankelijkheid van de top van de advocatuur toeziet. De grote kantoren moeten financiële middelen voor het fonds beschikbaar stellen.

Ook in de Verenigde Staten betogen Kronman, Rhode en Glendon, dat pure cliëntgerichtheid in de advocatuur leidt tot de uitsluiting van mindervermogenden.[79] Het is aan deze puur commerciële opstelling te danken, dat de Amerikaanse advocaat de predicaten als *rainmaker*, *ambulance chaser* en *hired gun* krijgt opgespeld.[80]

Internationalisering

Ook de internationalisering is in de praktijk van de professies doorgevoerd.[81] Scherpere economisch geïnspireerde internationale regelgeving werkt door in de beroepspraktijk. Gedacht kan worden aan de regelgeving van de *Security and Exchange Commission.*[82] Ook het Europees beleid dat streeft naar mededin-

75. Groenewegen & Hanssen 2007, p. 111.
76. Groenewegen & Hanssen 2007, p. 111.
77. De Commissie Van Wijmen betitelt de verantwoordelijkheid voor de goede rechtsbedeling als een van de kernwaarden van de advocatuur en bepleit om deze en andere kernwaarden in de Advocatenwet op te nemen. Commissie adocatuur 2006, p. 22. Zie ook Huls & Laclé 2005, p. 29.
78. Drion 2006, p. 1761.
79. Loth & Gaakeer 2007, p. 40 e.v. (op basis van Rhode 1985; Kronman 1993; Glendon 1994).
80. Loth & Gaakeer 2007, p. 48. Zie ook Luban 1994, p. xxiii.
81. Arts, Batenburg & Groenewegen 2001, p. 14.
82. De *Security and Exchange Commission* (*SEC*) heeft na verscheidene schandalen in de financiële sector in de jaren tachtig de rol van globale regelgever op zich genomen. De *SEC* heeft verschillende handhavingsprocedures in het leven geroepen, waaraan advocatenkantoren en individuele advocaten kunnen worden onderworpen. Een van de sancties die de SEC kan opleggen, is de introductie van een kwaliteitscontrolesysteem op kantoor. Indien de advocaten welbewust bevorderen dat hun cliënten de internationale financiële regelgeving overtreden, kan hun de toegang tot de internationale financiële dienstverlening worden ontnomen. Chambliss 2001, p. 46.

ging, vrije vestiging en het vrije dienstenverkeer wint steeds meer terrein. De beroepsorganisaties moeten steeds meer macht uit handen geven, waar het de controle op opleiding en toetreding van hun leden betreft.[83]

Ketenafhankelijkheid
De professies functioneren niet in het luchtledige. De tijd waarin de beroepsverenigingen autonoom hun eigen koers bepaalden, zonder inmenging van buiten, ligt ver achter ons.[84] De sporen van ketenafhankelijkheid zijn steeds beter zichtbaar. Ketenpartners, zoals verzekeraars, consumentenorganisaties, andere beroepsgroepen en onafhankelijke toezichthouders, hebben vergaande invloed op de wijze waarop de beroepsgroepen functioneren. De beroepsorganisaties zijn minder machtig en hun beroepscodes steeds minder richtinggevend. In het huidige tijdsgewricht wordt aangestuurd op vormen van participatieve regulering waarin ketenpartners deelnemen.[85] De professies moeten zich verantwoorden naar de maatschappelijke omgeving, die de beroepsgroepen bovendien kritischer bejegent.[86] Ook wordt het toezicht opgedragen aan onafhankelijke organen, waarin slechts een minderheid van beroepsgenoten participeert. Een voorbeeld hiervan is de cliëntenraad in de gezondheidszorg.[87]

Afname informatieasymmetrie
Moderne communicatiemiddelen dragen hun steentje bij aan de demystificatie van de specialistische kennis van de professies.[88] Deze communicatiemiddelen dichten de kloof tussen de vrije beroepsbeoefenaar en zijn cliënt steeds meer. In de maatschappelijke beweging van hechte sociale verbanden naar individualisering, hoort ook de afname van het gezag van gevestigde autoriteiten, een grotere keuzevrijheid en daarmee samenhangend, de toegenomen mondigheid van individuen.[89] Klassieke professionals worden steeds meer gezien als gewone dienstverleners van wie kwaliteit, een snelle dienstverlening en een breed dienstenpakket wordt verwacht.[90] Daarbij weten cliënten zich gesteund door consumentenorganisaties, zoals de Vereniging Eigen Huis en de Consumentenbond. Ook consumentenprogramma's op televisie, zoals Radar, ondersteunen de cliënt. Niet meer weg te denken zijn bovendien de tariefvergelijkingsites, die duidelijk-

83. Batenburg & Groenewegen 2001, p. 148-149.
84. Arts e.a. 2001, p. 152.
85. Het denken in termen van *new governance* dat eerder in de publieke sector is geïntroduceerd sijpelt langzaam door naar de professies. Op het niveau van de Europese Unie wordt het streven naar betere regulering (simpele regulering van hoge kwaliteit) mede vormgegeven door de afdeling *Better Regulation*. Tot het instrumentarium van de Europese Commissie behoren het gebruik van de effect beoordeling (*impact assesments*) en de publieke consultatie. Zie http://ec.europa.eu/enterprise/regulation/better_regulation/index_en.htm.
86. Van den Bergh, Huls & Loth 2007, p. 552. Voor wat betreft de outputlegitimiteit (kwaliteit, dienstverlening, deskundigheid en integriteit) heeft de advocatuur het volgens de auteurs goed gedaan. Waar het aan schort is de inputlegitimiteit. De inspraak van belanghebbenden in de advocatuur is minimaal. In de huidige samenleving is voor een dergelijke organisatie volgens de auteurs geen draagvlak. Zij pleiten daarom voor de oprichting van een Autoriteit Juridische Markten.
87. Groenewegen & Hansen 2007, p. 139.
88. Arts e.a. 2001, p. 157-158.
89. SCP 1999 in: Groenewegen & Hansen 2007, p. 51.
90. Susskind 1996, p. xxvii-xxxi en 41-46; Lekkerkerker & Minkjan 2004, p. 599-600; Dullaert & Van de Griendt 2004, p. 19-20.

heid verschaffen over de afzonderlijke diensten, die de professionals aanbieden en het daarbij behorende tarief.[91]

In de gezondheidszorg uit de cliëntenautonomie zich in een meer gebalanceerde relatie tussen beroepsbeoefenaar en cliënt. Patiënten worden volgens het principe van *shared decision making* betrokken bij de besluitvorming over de medische ingreep.[92] Patiënten hebben daarnaast met de website http://www.kiesbeter.nl een instrument voorhanden, om uit te zoeken welke behandeling en welke arts met welke ingreep het beste bij hun ziektebeeld past.

1.3.2. Veranderingen in de organisatie van professionals

De veranderingen in de klassieke professies, zijn niet alleen op het niveau van de beroepsgroep zichtbaar, maar ook op dat van de bedrijfsorganisatie. Sommige ontwikkelingen lopen parallel, andere zijn alleen zichtbaar op praktijkniveau.

Schaalvergroting, specialisatie en vervlechting

In de organisaties waarbinnen klassieke professionals zich doorgaans organiseren, maakt de eenmanspraktijk steeds meer plaats voor grote tot zeer grote organisatieverbanden.[93] Treffende voorbeelden zijn de *huisartsen onder één dak* (HOED), de *Big Four* accountantskantoren en de grotere advocatenkantoren.[94] Vanwege de internationalisering en toenemende commercialisering, wordt het lucratief om op grotere schaal diensten aan te bieden en zich op bepaalde producten te specialiseren. Ketenvorming, zoals deze in Nederland eerder plaats had in het onderwijs en de supermarktbranche, doet nu ook zijn intrede in de arena van de vrije beroepsbeoefenaren. In de zorgsector heeft ketenvorming zich met name doorgezet in de farmaceutische industrie, met de Kring-apotheken als duidelijk voorbeeld.[95]

Een tegengestelde tendens valt echter ook te bespeuren. Fusie en samenwerking zijn niet altijd het antwoord op ontwikkelingen in de praktijk. Voorbeelden zijn te vinden in de juridische sector. Advocaten en notarissen die het niet eens zijn met het beleid binnen gefuseerde kantoren, splitsen zich af en openen al dan niet in samenwerking met andere collega's nieuwe vestigingen.

De opkomst van de bureaucratische organisatie en de modernisering van de bedrijfsvoering

De verschuiving van de professie als vierentwintiguurs roeping naar werken in dienstverband gaat gepaard met de normalisatie van werktijden, werken in loondienst en deeltijdwerk.[96] Professionals werken tegenwoordig ook als formeel ondergeschikte en loonafhankelijke in grotere bureaucratische organisa-

91. Niemeijer & Ter Voert 2005, p. 13.
92. Groenewegen & Hansen 2007, p. 30 en 66.
93. Arts e.a. 2001, p. 160.
94. Waarin in Nederland ook notarissen en belastingadviseurs werkzaam zijn.
95. Groenewegen & Hansen 2007, p. 57-58.
96. Groenewegen & Hansen 2007, p. 10.

ties. Daar waar vrije beroepsbeoefenaren aanvankelijk vooral werkten als solisten in een eigen praktijk voor eigen rekening en risico, won de maatschap in de jaren zestig terrein.[97] Anno 2007 verliest de traditionele maatschap aan populariteit. In de juridische wereld wordt deze ingehaald door de meer hiërarchisch georganiseerde praktijk-, naamloze- en besloten vennootschappen.[98]

Aanvankelijk werden vraagtekens geplaatst bij de verenigbaarheid van matiging van de beroepsaansprakelijkheid en de publieke taakopvatting. Ook het van toepassing verklaren van eenzijdig opgemaakte algemene voorwaarden op de rechtsverhouding tussen beroepsbeoefenaar en cliënt, is omstreden.

Een groot deel van de advocatenkantoren is tegenwoordig georganiseerd als vennootschap en hanteert algemene voorwaarden. De beweging in de juridische wereld waarbij de platte maatschapstructuur wordt ingewisseld voor een hiërarchische organisatie, is volgens Arts, Batenburg en Groenewegen ingegeven door het toegenomen managementdenken in het juridische beroep.[99] Professies zijn steeds meer gaan lijken op de commerciële cliënten die zij bedienen, in de organisatie, maar ook in de beroepsbeoefening.[100]

Een hiërarchische organisatie brengt nieuwe verhoudingen met zich mee. De eerste juristen in loondienst van een grote bureaucratische organisatie doen hun intrede.[101] Dullaert en Van de Griendt menen, dat de opkomst van de hiërarchische kantoororganisatie in het juridische beroep een noodzakelijk gevolg is van de groei binnen juridische kantoren. De gezamenlijke maten voeren bestuurs- en beheerstaken niet langer zelf uit. Deze worden uitbesteed aan raden van bestuur, *managing partners*, kantoordirecteuren of directieraden.[102] In een te groot samenwerkingsverband volstaat de maatschapstructuur niet meer. Naarmate de groep groter wordt, wordt het moeilijker om consensus te bereiken. Meer voorbereiding en regie is dan nodig om tot adequate besluitvorming te kunnen komen.[103] De beroepsorganisaties van professionals leggen beperkingen op voor wat betreft de deelname van niet-juristen in het management van kantoren. Dullaert en Van de Griendt zien desondanks een gemengd kantoormanagement, met deelname van externen, als het meest waarschijnlijke toekomstscenario.[104]

Commercialisering

De commercialisering is een niet te onderschatten ontwikkeling in de praktijkuitoefening. De beroepsbeoefenaren zien zich steeds meer geconfronteerd met toenemende concurrentie van collega's, buiten en binnen hun praktijkorganisatie.[105]

In de Nederlandse farmaceutische industrie is marktwerking door wetgeving geïntroduceerd.[106] Ook in de advocatuur is commercialisering zichtbaar. Op

97. Groenewegen & Hansen 2007, p. 330.
98. KSU 2007, p. 18.
99. Arts, Batenburg & Groenewegen 2001, p. 18.
100. Arts, Batenburg & Groenewegen 2001, p. 14 en 18.
101. Arts, Batenburg & Groenewegen 2001, p. 14 en 18.
102. Dullaert & Van de Griendt 2004, p. 40.
103. Dullaert & Van de Griendt 2004, p. 40.
104. Dullaert & Van de Griendt 2004, p. 40.
105. Arts, Batenburg & Groenewegen 2001, p. 18.
106. Groenewegen & Hansen 2007, p. 61.

praktijkniveau zorgt het *up or out* systeem voor de nodige ellebogenmentaliteit onder collegae.[107] Te behalen winstpercentages en declarabele uren worden van tevoren vastgesteld. Deze normen bepalen voor een groot deel of advocaten in het kantoor mogen doorgroeien.[108] Tegelijkertijd zorgt juist de krapte van het marktaanbod voor het wegkapen van talent.[109]

Ontwikkelingen in de informatie- en communicatietechnologie
Technologische vernieuwingen leiden tot de rationalisering van het vrije beroep.[110] De individuele productie van maatwerk wordt een marginale taak.[111] De dienstverlening standaardiseert in vergaande mate en het advieswerk is tot toegevoegde waarde van professionals verheven.[112] Alternatieve mogelijkheden voor dienstverlening, zoals expertsystemen en databanken, maken de individuele beroepsbeoefenaar steeds minder onvervangbaar.[113] De waarde van professionele expertise kan daarmee aan inflatie onderhevig zijn. De informatiekloof tussen expert en afnemer wordt steeds meer gedicht door goed toegankelijke digitale communicatiebronnen.[114]

Internationalisering
Ook de ingetreden internationalisering laat zijn sporen na in de beroepspraktijk. Het groeiend aantal buitenlandse vestigingen, fusies en overnames in de commerciële sector, noopte tot belangrijke veranderingen in de organisatie van vrije beroepen. Om diensten te kunnen blijven aanbieden op het gewenste niveau, hebben de vrije beroepen hun bedrijfsvoering moeten aanpassen.[115] De eerste internationaal opererende kantoorconglomeraten van accountants en advocaten met een wereldomspannend netwerk deden hun intrede.[116] De opkomst van deze kantoren in de Verenigde Staten en Europa is weergegeven in kader 1.1. De Nederlandse discussie betreffende de interdisciplinaire en multidisciplinaire samenwerkingspraktijk volgt hieronder.

107. Rhode 1985, p. 631-638.
108. Van Oostrum 2002, p. 44-50; Loth & Gaakeer, p. 92.
109. Arts e.a. 2001, p. 163.
110. Arts e.a. 2001, p. 157.
111. Arts e.a. 2001, p. 157.
112. Arts e.a. 2001, p. 157.
113. Pink 2005; Susskind 1996; Susskind 2000.
114. Arts e.a. 2001, p. 157.
115. Arts e.a. 2001, p. 165-166.
116. Zoals gezegd zijn in deze conglomeraten zijn in Nederland ook notarissen en belastingadviseurs werkzaam.

Kader 1.1. Internationalisering in de advocatuur en accountancy: de opkomst van de inter- en multidisciplinaire samenwerkingspraktijk[117]

Gebruik makend van de vrijheden die de vrije markt economie hen bracht, konden de eerste grote *law firms* in de Verenigde Staten in snel tempo groeien. De laksheid van de *American Bar Association* (*ABA*) om deze ontwikkeling tegen te gaan, bespoedigde dit proces. Dit klimaat had tot gevolg dat de geïndividualiseerde juridische markt, gekarakteriseerd door de traditionele controlemechanismen van intercollegiale toetsing, is omgevormd tot een heterogene, ondoorzichtige en sterk gecollectiveerde juridische markt. De middelen van de traditionele controlemechanismen waren niet meer toereikend om de ontstane diffuse markt te doorgronden. In de jaren zeventig en tachtig ontstonden andere mechanismen om de kwaliteit van juridische dienstverleners te meten. De professionele pers voorzag in deze lacune, door het publiceren van de eerste juridische *hitparades* om aan te duiden welke kantoren de toets der kritiek het beste konden doorstaan. In dit nieuwe segment van de juridische markt, was de informatievoorziening uitermate belangrijk. De kantoren zelf probeerden hun imago te verbeteren of op peil te houden, door zich te profileren met niet-traditionele vormen van reclame. Mediatrainingen vierden hoogtij en deze ontwikkelingen leidden tot een nog duidelijkere polarisatie tussen de traditionele kantoren en de juridische hulpverleners die aan de grote *mega law firms* waren verbonden. Deze *mega law firms*, zijn gegroeid tot een microkosmos binnen de juridische wereld met hun eigen normen en regels inzake het honorarium, de specialisatie van de dienstverleners en de organisatie van het kantoor. Interdisciplinaire samenwerking is in de VS echter, ondanks de stevige lobby van de grote kantoren binnen de *ABA*, niet toegestaan. Ook in het Verenigd Koninkrijk richten de grote advocatenkantoren zich vanaf eind jaren tachtig op de uitbreiding van de juridische dienstverlening in continentaal Europa. In de grote Europese steden waaronder Londen, Parijs en Brussel ontstond een opmars van de Angelsaksische kantoren -al dan geen fusies van Amerikaanse en Engelse *law firms*. Nederland fungeerde hierbij als springplank. De Angelsaksische juridische multinationals hebben in de Europese steden alle mogelijkheden en ruimte gehad om zich te vestigen en binnen de bestaande juridische structuren te manoeuvreren. Net als eerder in de Verenigde Staten het geval was, hebben Angelsaksische kantoren in Europa in snel tempo een eigen segment op de Europese juridische markt kunnen ontwikkelen. Ook hier hielden de nationale advocatenordes zich afzijdig.

De expansiedrift van de *Big Five* (toen nog inclusief Arthur Andersen) accountantskantoren speelde door dit alles heen. De accountantskantoren hebben zich gericht op de uitbreiding van hun dienstverlening met *consultancy* en betraden hiermee de juridische markt. De accountants- en advocatenkantoren zijn in Europa wel interdisciplinaire samenwerkingsverbanden aange-

117. Zie Chambliss 2001; Dezalay 1996; Van Velten 2000a; Van Velten 2000b.

gaan. Voorbeelden zijn de *paardensprong**, de gezamenlijke praktijk** en de strategische alliantie.*** De volgende stap was de geïntegreerde samenwerking tussen juridische beroepsbeoefenaars en accountants, die onder één naam naar buiten treden en bij wie sprake is van deling van winst en verlies. Deze vorm van samenwerking met andere beroepsgroepen stuitte echter op hevig verzet van de Europese Ordes. Zij erkenden het innovatieve karakter van samenwerking met aanpalende beroepsgroepen net als de noodzaak van schaalvergroting, om de toegenomen complexiteit van regelgeving en globalisering van de dienstensector het hoofd te kunnen bieden. Wat voor de Ordes een brug te ver was, betrof de geïntegreerde samenwerking met beroepsbeoefenaren die geen juristen zijn. Want, in een organisatie waarbij deze niet-juristen een numeriek overwicht hebben en commerciële drijfveren een grote rol spelen, dreigen de deontologische principes van de juridische beroepsgroepen ondergesneeuwd te raken. Ook in Europa bestond het gevoel dat juridische dienstverleners zich dienden te behoeden voor té sterke concurrentie van andere adviesverleners (lees accountants). De Europese Ordes hebben, ondanks de heterogeniteit van de achterban, relatief eensluidend de geïntegreerde samenwerking met accountants afgewezen.

Na de eeuwwisseling laaide de discussie omtrent de toelaatbaarheid van geïntegreerde winstdeling binnen samenwerkingsverbanden tussen accountants en advocaten weer op. Ditmaal werd deze ingegeven door de liberaliseringsgolf, die vanuit de Directoraat Generaal mededinging van de Europese Commissie werd ingeluid. In het Verenigd Koninkrijk en Italië staan vergaande hervormingen in de inrichting van juridische beroepsgroepen op de agenda, waarbij de beperkingen voor wat betreft de samenwerking met andere beroepsgroepen worden weggenomen.

* Op grond van deze constructies werken advocaten, notarissen en belastingadviseurs in een samenwerkingsverband. De belastingadviseurs werken op hun beurt samen met accountants.

** Bij deze samenwerkingsvorm geschiedt de beroepsuitoefening in een gezamenlijke praktijk, waarbij gebruik kan worden gemaakt van gezamenlijke voorzieningen als huisvesting, automatisering en bibliotheek.

*** De verschillende disciplines profileren zich uit marketingsoverwegingen als samenwerkingsverband op een segment van de markt. Intern zijn de disciplines echter organisatorisch en financieel gescheiden. De kosten worden aan de verschillende disciplines toegerekend.

Ook in Nederland werpen mededingingsrechtelijke overwegingen een nieuw licht op de discussie omtrent interdisciplinaire samenwerking. Zo hebben twee advocatenkantoren de regels van de NOvA, inhoudende een verbod op geïntegreerde samenwerking tussen advocaten en accountants, aangevochten. De wetgever heeft evenwel (op voorspraak van het ministerie van Economische Zaken) bepaald, dat geïntegreerde samenwerking tussen notarissen, advocaten, belastingadviseurs en accountants mogelijk is. Ter inventarisatie van de standpunten van de relevante beroepsorganisaties bij het opstellen van een verordening, is

de Commissie Van den Haak ingesteld. Naar aanleiding van de norm van de achtste Europese richtlijn zijn enkele onvoorziene problemen gerezen.[118] Deze richtlijn stelt een meerderheidsaandeel van 51% voor de accountants verplicht. Op 4 december 2001 heeft de commissie alsnog ingestemd met een aantal hoofdpunten, dat de basis vormt voor de opstelling van de IDS-verordening.[119] Deze hoofdpunten strekken tot een *staaksgewijze* samenwerking tussen advocaten, notarissen, belastingadviseurs en accountants, waarbij formele dwarsverbanden uitsluitend bestaan op het niveau van de *holding* en de facilitaire diensten.[120]

Terwijl de beroepsorganisaties in de Commissie van den Haak gericht waren op consensus, was de inzet op het niveau van de kantoren een heel andere. De wens tot geïntegreerde samenwerkingsverbanden met accountants werd in de advocatuur immers niet breed gedragen. Het Nederlandse consensusmodel van het sparen van de geit en de kool, overtuigde de tegenstanders niet.[121] Op de grote kantoren heerste de overtuiging dat zij niet opgewassen zouden zijn tegen de Angelsaksische superspecialisatie. Ook de middelgrote advocatenkantoren, die eerst op zoek gingen naar schaalvergroting, zagen uiteindelijk van geïntegreerde winstdeling met accountants af. Een belangrijke reden was dat zij niet overgenomen wilden worden door een andere discipline.[122] Kantoren die de geïntegreerde samenwerking met accountants positief benaderden, zagen bovendien geen heil in het *staaksgewijze* samenwerkingssysteem, zoals geopperd door de Commissie van den Haak.[123]

De ontstane patsstelling wordt niet lang daarna verbroken. In het voorjaar van 2002 komt in de Verenigde Staten de integriteit en het imago van de accountants in opspraak door de zogeheten Enron-affaire. In de val van Enron worden het accountantskantoor Arthur Andersen en het Nederlandse advocaten- en notariskantoor dat aan Arthur Andersen is gelieerd meegesleurd. In Europa wordt dit reputatieverlies versterkt door de Parmalat- en Aholdaffaire.[124] De accountants zien zich genoodzaakt de eigen reputatie op te vijzelen door middel van een rigoureuze heroriëntatie op de eigen waarden. Ook van buitenaf (accountancyregelgeving in de Verenigde Staten en de Europese Unie) wordt de roep om hervorming, kracht bijgezet.[125] Daarnaast heeft de uitspraak van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen, waarbij het IDS-verbod van de NOvA niet in strijd met de communautaire wetgeving wordt geacht, de nodige vragen opgeroepen over de wenselijkheid van geïntegreerd samenwerken met accountants.[126] De NOvA houdt het verbod op het geïntegreerd samenwerken van advocaten en accountants aan, ondanks eerdere toezeggingen in het kader

118. Rl. 84/253/EG.
119. 'Actueel: IDS in tien vragen (en antwoorden...)', *NM* 2002 (nr. 3), p. 14.
120. 'Actueel: IDS in tien vragen (en antwoorden...)', *NM* 2002 (nr. 3), p. 16.
121. Gunst & Bruinsma 2004.
122. Gunst & Bruinsma 2004.
123. 'Actueel: IDS in tien vragen (en antwoorden...)', *NM* 2002 (nr. 3), p. 16.
124. Na affaire rond Parmalat: gedragsregels accountants aangescherpt, NRC Handelsblad 29 januari 2004.
125. NOvAA & NIVRA 2003, p. 4. Zie ook http://www.novaa.nl.
126. C- 309/99 (Wouters c.s.).

van de Commissie van den Haak.[127] De rest is geschiedenis. De paardensprongconstructie, de gezamenlijke praktijk en de strategische alliantie doen nog steeds goede zaken, maar de opmars van de geïntegreerde samenwerking van advocaten en accountants sterft in het polderlandschap een langzame dood.[128]

De toekomst van de beroepspraktijk
Brock, Powell en Hinings schetsen negen verschillende typen van beroepspraktijken die in de Angelsaksische wereld voorkomen.[129] Bij de inventarisatie van deze negen typen, zijn de auteurs uitgegaan van de ontwikkelingen binnen de praktijkorganisatie van de klassieke vrije beroepsbeoefenaren. Groenewegen en Hansen hebben de typologieën van Brock, Hinnings en Powell geoperationaliseerd. Zij komen tot de volgende invulling van in de Nederlandse praktijk voorkomende organisatietypen in het vrije beroep.

Tabel 1.1. De archetypen van Brock, Powell en Hinnings (1993) onderverdeeld naar kenmerken ingevuld door Groenewegen en Hansen (2007)

strategie / bestuurs- en beheersstructuur	*Generalistisch*	*Specialistisch*	*Multidisciplinair*
Mondiaal netwerk of licentieverband van bedrijven	Internationale apotheekketens	Gespecialiseerde internationale advocatenkantoren	*Big four* kantoren van accountants en andere dienstverleners
Lokaal of regionaal netwerk	Ketens van notariskantoren	Internistenmaatschap in meerlocatie ziekenhuis	Middelgrote kantoren met accountants, organisatieadviseurs en juristen
Maatschap of solopraktijk	Huisartspraktijk	Vrijgevestigde psychiater	Gezondheidscentra

Volgens Brock, Powell en Hinings, zullen de negen archetypen in de toekomst uitmonden in drie organisatietypen, die gemeengoed zullen worden in het vrije beroep.[130] Het eerste type betreft een wereldomspannende professionele bedrijfsorganisatie, het tweede een kleinschalige generalistische praktijk. Het derde type wordt volgens de auteurs de praktijkorganisatie van de toekomst, de zogenaamde *sterren*: professionele firma's van doorsnee grootte, die het ambië-

127. 'Deken Guensberg: 'wiens brood men eet...' 'IDS-verordening kan leiden tot calamiteiten'', *Notariaat Magazine* 2002 (nr. 4), p. 30-31.
128. Het verloop van de top-10 kantoren is aanzienlijk. De groei van deze kantoren is de afgelopen twee jaar aan het stagneren. Stand van de Advocatuur 2004, 2005, 2006 en Stand van het Notariaat 2004, 2005, 2006.
129. Brock, Powell & Hinings 1999, p. 225 e.v.
130. Brock, Powell & Hinings 1999, p. 225.

ren om aan de hoogste professionele kwaliteitseisen te voldoen en in de markt te excelleren.

De auteurs benadrukken, dat hun beschrijvingen trenduitspraken zijn en uitsluitend betrekking hebben op de Angelsaksische wereld en niet in gelijke mate opgaan voor de ontwikkelingen in andere westerse hooggeïndustrialiseerde landen. De dynamiek van vrije beroepen is in de visie van Brock, Powell en Hinnings niet alleen afhankelijk van globale economische en technologische ontwikkelingen. De historisch bepaalde verhoudingen tussen marktwerking, overheidsbemoeienis en professionele autonomie zijn ook van invloed.[131]

Het werkterrein en de regulering van professionals verschilt per land en per professie. Dit geldt ook voor het beleid van de beroepsorganisaties. Al deze factoren kunnen beperkend of bevorderend werken voor specialisatie en schaalvergroting (grens- en disciplineoverstijgend). Zo is al eerder ter sprake gekomen, dat de interdisciplinaire samenwerking van juridische beroepsbeoefenaren in Europa verder is doorgevoerd dan in de Verenigde Staten.[132] Maar ook in Europa zijn de mogelijkheden voor advocaten en notarissen om (internationale) samenwerkingsverbanden aan te gaan niet onbegrensd.[133]

1.4. Institutionalisering van vertrouwen: drie stelsels van regulering

Hoewel de informatieasymmetrie tussen cliënt en vrije beroepsbeoefenaar afneemt, is deze kloof nog niet volledig overbrugd. De cliënt is in verschillende opzichten nog steeds op de deskundigheid van de professional aangewezen. Belangrijke gegevens daarbij zijn de verplichte betrokkenheid van de professional en het belang dat met deze inschakeling is gemoeid. De relatie tussen cliënt en professional is kortom gebaseerd op vertrouwen zonder dat de cliënt daadwerkelijk over de middelen beschikt om het werk van een professional te controleren.[134]

In onze maatschappij hangt vertrouwen nauw samen met de mate waarin een groep zijn leden weet te reguleren en zijn imago in de samenleving weet waar te maken.[135] Freidson onderscheidt drie ideaaltypische stelsels die vertrouwen institutionaliseren door middel van het reguleren van gedrag, te weten de bureaucratie, de markt en de klassieke professie.[136]

131. Brock, Powell & Hinings 1999, p. 225.
132. Zie kader 1.1.
133. Zie kader 1.1.
134. Arts e.a. 2001, p. 157. Zie ook Musschenga 2004 op basis van Quinn 1982, p. 124-130. Zie ook Groenewegen & Hansen 2007, p. 27-28.
135. Musschenga 2004, p. 118.
136. Freidson 1994 en 2001.

1.4.1. Het bureaucratische stelsel

Het bureaucratische stelsel is het regulerende stelsel voor de publieke ambtenaren. Volgens dit klassieke model wordt van ambtenaren verwacht, dat zij zich dienstbaar en loyaal opstellen naar de politieke gezagsdragers. Volgens dit model gelden democratisch vastgelegde regels voor iedereen en worden deze door onpersoonlijke, maar deskundige ambtenaren gelijkelijk op iedereen toegepast.

Dit model ontleent zijn bekendheid aan het werk van Max Weber.[137] Om te zorgen dat ambtenaren het publieke belang optimaal dienen, omvat het weberiaanse model[138] twee mechanismen ter regulering van het gedrag van de ambtenaren, te weten de opstelling en handhaving van tot in detail uitgewerkte regels en een hiërarchisch stelsel.[139] Strikte regulering en hiërarchie legt de macht van de ambtenaar aan banden en onderwerpt deze aan discipline.

In het huidige tijdsgewricht wordt door velen getornd aan de waarde van het weberiaanse model. Dit debat wordt langs twee lijnen gevoerd. Een stroming is van mening dat ontwikkelingen in de publieke sector leiden tot verstrengeling van beleidsontwikkeling en de uitvoering daarvan. Ambtenaren moeten in specifieke situaties algemene abstracte regels toepassen, die niet op de sociale werkelijkheid zijn geënt. Bovendien wordt van ambtenaren verwacht, dat zij oog hebben voor noden en wensen van de burger in specifieke situaties. Dit maakt een discretionaire ruimte voor de uitvoeringsgerichte ambtenaar (door Lipsky beschreven als *street level bureaucrats*) om op specifieke situaties te reageren, noodzakelijk.[140] Discretionaire bevoegdheden zijn echter in tegenspraak met de strikte regulering van het bureaucratische model.[141] Bovens constateert dat de discretionaire bevoegdheden van de ambtenaren in onze tijd aan inperking onderhevig is.[142] Dit als gevolg van de toename in het gebruik van standaarden, digitale communicatiemiddelen, kennismanagementsystemen en digitale beslisbomen in de publieke sector. In zijn visie verworden de *street level bureaucrats* tot *screen level bureaucrats*.[143] Huls betoogt daarentegen dat de discretionaire bevoegdheid van ambtenaren van nu juist groot is, omdat een belangrijk deel van de politieke besluitvorming buiten de politieke arena plaatsvindt. Lokale maatschappelijke organisaties, niet gouvernementele organisaties (*ngo*'s), internationale fora (Brussel, *GATT* en de Wereld Handelsorganisatie) en actieve rechters, spelen een belangrijke rol in de ontwikkelingen van het voor Nederland relevante beleid.[144] Ambtenaren treden met deze groepen in onderhandeling om de beleidstrajecten uit te stippelen. De processen bewegen zich voor een deel

137. Bovens 2003, p. 68.
138. Het model zoals geïntroduceerd door Max Weber en in de doctrine verder ontwikkeld.
139. Karssing 2006, p. 94.
140. Lipsky 1980.
141. Karssing 2006, p. 96.
142. Bovens 2003, p. 68 e.v.
143. Bovens 2003, p. 68 e.v.
144. Huls 1998. Zie ook Stoter & Huls 2007.

buiten de hiërarchische bureaucratische stelsels.[145] Deze interactieve en horizontale beleidsvorming heeft tot gevolg, dat de overheid niet boven, maar tussen de partijen gaat staan. Dit roept nieuwe vragen op over het spanningsveld tussen ambtelijke willekeur en responsiviteit.[146]

Een andere kritiek op het weberiaanse model betreft de borgingsmechanismen van het model. Academici betogen dat het slechts in beperkte mate mogelijk is om regels te formuleren voor toekomstige situaties. Deze bevorderen starheid en staan creativiteit en innovatie in de weg.[147] De toegenomen professionaliteit en het bedrijfsmatiger werken van de overheid, vereisen tegelijkertijd een beheersstructuur die eerder voorwaarden schept voor kennisontwikkeling en creativiteit, dan de opstelling en handhaving van gedetailleerde uitvoeringsregels.[148]

Bovendien bevatten de bureaucratische regels hiaten. In 1992 zette Ien Dales, toenmalig minister van Binnenlandse Zaken, de hernieuwde aandacht voor de ethiek in de publieke sector op de agenda van het openbaar bestuur, onder het motto 'de overheid is of wel of niet integer, een beetje integer kan niet.' Deze hernieuwde aandacht bereikte haar hoogtepunt in 2006, met de wijziging van de Ambtenarenwet. Deze schrijft een verplichting voor overheidsorganisaties voor, om per 1 maart 2006 een integriteitsbeleid te ontwikkelen.

Een rechtstreekse aanleiding voor hernieuwde aandacht voor integriteit, vormen de schandalen die in de jaren tachtig en negentig de publieke sector teisteren. Markante voorbeelden hiervan zijn de bouwfraude, HBO-fraude, Cetecoaffaire en de affaire inzake de Europese subsidies.[149] Bovens betoogt dat de trend tot meer bedrijfsmatig werken in het openbaar bestuur, de oorzaak is van alle integriteitsproblemen die in de publieke sector zijn gerezen.[150] Volgens hem is het bureaucratische ethos niet toereikend voor de beslechting van ethische conflicten die zich in het openbaar bestuur voordoen. Het weberiaanse model propageert regels, procedures en zorgvuldige afbakening van rechten, plichten en bevoegdheden, terwijl bij de bedrijfsmatige benadering de winstgevendheid centraal staat. Dit kan het handelen in eigen belang door ambtenaren en bestuurders bevorderen.[151] Een meer bedrijfsmatige benadering maakt de ambtenaar daarnaast gevoelig voor de noden van de samenleving. Dit is vanuit het oogpunt van de burger soms aantrekkelijk, maar kan de ambtenaar ook gevoeliger maken voor corruptie.[152]

In 1997 toetsen Niemeijer, Huisman en Beijers op gemeentelijk niveau hoe de hernieuwde aandacht voor ethiek in het openbaar bestuur zijn beslag krijgt.[153]

145. Huls 1998; Karssing 2006, p. 97.
146. Karssing 2006, p. 98.
147. Karssing 2006, p. 98.
148. Karssing 2006, p. 100.
149. Karssing 2006, p. 1.
150. Bovens 1996. Zie ook Bovens 2004, p. 43-44.
151. Bovens 1996.
152. Bovens 1996.
153. Niemeijer, Huisman & Beijers 1997, p. 89.

De auteurs onderscheiden vijf fasen van implementatie van beleid, gericht op integriteitbevordering. De eerste fase is die van onbekendheid, het onderwerp integriteit leeft in het geheel niet. De tweede is die van herkenning, het onderwerp integriteit wordt herkend als thema dat van belang zou kunnen zijn voor het ontwikkelen van beleid. Daarop volgt de fase van erkenning, het thema integriteit wordt als belangrijke factor erkend, waarop beleidsontwikkeling volgt. Een vierde fase die de auteurs beschrijven, is de implementatiefase waarin sprake is van een actieve houding ten aanzien van het onderwerp integriteit en het integriteitsbeleid is geïmplementeerd. De laatste fase is die van integratie, waarbij het integriteitsbeleid een breed draagvlak in het openbaar bestuur heeft en in alle gremia doordringt. Volgens de onderzoekers bevindt de implementatie van het integriteitsbeleid op gemeentelijk niveau zich in de fase van bewustwording of erkenning.[154]

Het overheidsbrede integriteitsbeleid is volgens Karssing de derde fase voorbij.[155] Aantoonbare vorderingen zijn geboekt voor wat betreft de herkenning en erkenning, waarmee een aanzet is gedaan tot de implementatie van het integriteitsbeleid van het openbaar bestuur. Van integratie van dit beleid is volgens Karssing echter nog geen sprake.[156]

Bovens en Karssing menen, dat de hernieuwde aandacht voor ethiek in het openbaar bestuur teveel wordt ingevuld als crisisbegrip, als reactie op de in de praktijk voorkomende integriteitsschandalen.[157] Volgens Bovens is niet per definitie sprake van een hausse aan integriteitsschandalen binnen de overheid. Het is eerder de *schijn* van machtsbederf dat is toegenomen. De opgestelde codes en de verhoogde waakzaamheid omtrent integriteitsvraagstukken, leiden volgens Bovens tot meer integriteitsconflicten.[158] Hij stelt dat de morele eisen van gezagsdragers vele malen strikter zijn geworden. De definities van corruptie en fraude omvatten tegenwoordig niet alleen het aannemen van steekpenningen en vervalsing van documenten. Ook bepaalde nevenactiviteiten, de overtreding van aanbestedingsregels, de aanschaf van duur meubilair en prostitutiebezoek worden in onze tijd tot ambtelijke zonden gerekend.[159]

Bovens en Karssing pleiten daarom voor een ambtelijke integriteitsstrategie die minder is gebaseerd op wantrouwen. Bovens bepleit een integriteitsbeleid met als doel, de vergroting van de bewustwording en het alert zijn ten aanzien van integriteitsconflicten. Kennis over integriteit moet een vast onderdeel zijn van trainingen en een terugkerend agendapunt bij overlegvormen.[160] Karssing staat een ideaalmodel voor ogen, dat geënt is op het model van de klassieke professies. Dit model omschrijft hij als het model van de publieke professional.

154. Niemeijer, Huisman & Beijers 1997, p. 90.
155. Karssing 2006, p. 90.
156. Karssing 2006, p. 90.
157. Bovens 2006, p. 70; Karssing 2006, p. 108.
158. Bovens 2006, p. 70.
159. Bovens 2006, p. 71.
160. Bovens 2006, p. 72.

De ambtelijke integriteit moet vanuit een positief perspectief worden bekeken. Het begrip integriteit moet daarnaast breder worden gedefinieerd en ook rechtsstatelijke rechtsbeginselen omvatten. De in de Ambtenarenwet vastgelegde definitie van goed ambtenaarschap, biedt volgens Karssing aanknopingspunten voor de verbreding van het ambtelijke integriteitsbegrip.[161]

Nieuwenburg stelt, dat kritiek op het weberiaanse model als ideaal, nog niet de legitimatie van het model ondergraaft. Het is zijns inziens een normatief ideaal, dat niet zomaar kan worden weerlegd door een discrepantie tussen het model en de sociale werkelijkheid. De in de praktijk gerezen discrepantie kan ook betekenen, dat de werkelijkheid aan de wenselijkheid moet worden aangepast.[162] Deelname aan het publieke domein omschrijft Nieuwenburg als een morele last. De ambtenaar moet op basis van een rationele discussie inzake het algemeen belang van vrije en gelijke burgers, tot legitieme besluiten komen, die de burgers binden. Degene die als ambtenaar optreedt, verbindt zich bewust aan deze last.[163]

1.4.2. Het stelsel van de markt

Op de markt staat het iedereen vrij de eigen belangen naar eigen inzicht te behartigen, wetende dat anderen dat ook zullen doen. Vanuit het perspectief van de deelnemer aan de vrije markt geldt volgens Karssing het devies: 'U vraagt wij draaien![164]'

Een minimale marktmoraal perkt de marktvrijheid in. Deze is intrinsiek aan markten en verplicht marktpartijen rekening te houden met elkaars gerechtvaardigde belangen. Deze minimale ethiek wordt niet van buitenaf opgelegd, maar is noodzakelijk voor markten om duurzaam te kunnen functioneren. Deze minimale marktmoraal is in onze tijd veelal neergelegd in contracten en wet- en regelgeving.

De minimale marktethiek is vanaf de jaren zeventig uitgebouwd tot een bedrijfsethische discipline. In de beginjaren wordt de bedrijfsethiek gedoceerd aan studenten bedrijfskunde. Aan de hand van casussen, wordt gereflecteerd op de keuzen, die de bestuurders van ondernemingen in bepaalde dilemma's en conflicten, hebben gemaakt.[165] Na een reeks van malversaties in het bedrijfsleven, die ernstige schade berokkenden aan derden en het milieu, zoals het milieuschandaal met de Exxon Valdez en de ramp met de Challenger van de NASA, wordt de roep om integere verhoudingen binnen ondernemingen en verantwoorde omgang met milieu en mensheid steeds luider.[166]

161. Karssing 2006, p. 108.
162. Nieuwenburg 2001, p. 55.
163. Nieuwenburg 2001, p. 156.
164. Karssing 2006, p. 114.
165. Van Luijk 2006a, p. 7.
166. Van Luijk 2006a, p. 4 en 11.

De bedrijfsethiek voorziet in dat vacuüm door ruimte te scheppen binnen winstgerichte ondernemingen om keuzes te maken die menselijk zijn en niet alleen gebaseerd op economische factoren.[167] De vrije markt van de jaren zeventig, maakt in onze tijd geleidelijk plaats voor een gemengde en in hoge mate geglobaliseerde economie, waarin het bedrijfsleven overleg voert met *ngo*'s en overheden.[168] Nieuwe *slogans* van het bedrijfsleven van nu, zijn dialoog, transparantie en behalve voor winstgevendheid ook aandacht voor de effecten van de bedrijfsvoering op de maatschappij.

Vanuit het bedrijfsethisch denken zijn enerzijds verschillende instrumenten ontwikkeld ter waarborging van bedrijfsethisch handelen. Allerhande bedrijfscodes worden opgesteld inzake de omgang met steekpenningen en lokmiddelen, mitigeren van topinkomens, de omgang met geheime informatie en belangenverstrengeling.[169] In Nederland krijgt de Code Tabaksblat, die regels stelt aan beursgenoteerde vennootschappen, de meeste publiciteit. Convenanten en kwaliteitsinstrumenten, zoals certificering, toekenning van licenties, ethische labels en kwaliteitskeurmerken, alsook het in het leven roepen van garantieregelingen, ketens en merknamen, doen hun intrede.[170] Ook sluiten ondernemingen zich aan bij waarborgfondsen en klachten- en geschillenregelingen.[171]

Anderzijds is veel aandacht besteed aan een bedrijfsklimaat, dat bevorderend werkt voor het maatschappelijk verantwoord ondernemen.[172] Een positief moreel klimaat kan worden bereikt, als werknemers in staat worden gesteld invloed uit te oefenen op de leiding en op de procedures op basis waarvan het bedrijf werkt.[173] Democratisering van besluitvormingsprocedures maakt de gedeelde verantwoordelijkheid mogelijk en draagt bij aan de ontwikkeling van het ondernemerschap van alle werknemers van het bedrijf. Een positieve bijdrage aan het bedrijfsethische klimaat, levert ook een bredere kring van belanghebbenden op bij de strategische beleidsbeslissingen van het bedrijf. Door *stakeholders* bij de beleidsbepaling te betrekken, worden zowel economische als sociale belangen in de besluitvormingsprocedure meegewogen.

De organisatie op de werkvloer moet bovendien zodanig zijn ingericht, dat het de interactie tussen de verschillende lagen van de organisaties versterkt. Een organisatie moet daarnaast ruimte bieden voor interactie en communicatie, waarbij mensen kunnen praten over problemen die ze in hun werk tegenkomen.[174] Procedures voor het melden van laakbaar gedrag moeten in gang worden gezet en discussies betreffende het handelen moeten mogelijk zijn. Voor de integriteit

167. Van Gerwen, Verstraeten & Liederkerke 2002, p. 12.
168. Bozeman beschrijft de vervlechting van het publieke en het private domein met de term *publicness*. Door de eisen die de overheden stellen aan de private partners, worden deze partners steeds meer gedomineerd door publieke normen. Bozeman 1987.
169. Van Gerwen Verstraeten & Liederkerke 2002, p. 17.
170. Arts, Batenburg & Groenewegen 2001, p. 30 (o.b.v. Akerlof 1970 en Lulofs 1981); Musschenga 2004, p. 130.
171. Musschenga 2004, p. 130.
172. Van Luijk 2006a, p. 10.
173. Vidaver-Cohen 1993 in: Musschenga 2004, p. 170 e.v.
174. Colby & Damon 1992 in: Musschenga 2004, p. 177 e.v.

van de werknemers van een bedrijf, is het persoonlijke verantwoordelijkheidsgevoel en zelfstandige oordeelsvorming van groot belang. De organisatie moet hiervoor ruimte bieden.[175] Van Luijk ziet integriteit in het bedrijfsleven als een sociaal project, waarin collega's elkaar ondersteunen, voortdurend consulteren, andersluidende opvattingen serieus nemen en bereid zijn te erkennen dat de eigen interpretatie van integriteit minder sterk is dan aangereikte alternatieven.[176] Volgens Van Luijk is de morele reflectie in het bedrijfsleven een (technische) vaardigheid die aan te leren is.[177]

Van Luijk meent, dat de bedrijfsethiek in de praktijk een té minimalistische invulling heeft gekregen. Van een daadwerkelijke cultuurverandering is volgens hem pas sprake, als niet alleen veranderingen in de organisatie worden doorgevoerd, maar ook een verandering in het denken plaatsvindt. Indien het denken doordrongen blijft van de winstgedachte dat *ethiek loont*,[178] is de doorgevoerde innovatie slechts een uiting van *window dressing*.[179]

1.4.3. Het stelsel van de professies

Het derde model voor regulering is gebaseerd op het reguleringsstelsel van de klassieke professies. De professies hebben van oudsher gewerkt aan de inbedding van het vertrouwen van de cliënt door zelfregulering. Zij stellen eisen aan de bekwaamheid, opleiding en ethisch handelen van hun leden. Het groepstuchtrecht oefent toezicht uit op het beroepsmatig handelen van de beroepsbeoefenaren. Het ethisch handelen wordt gemeten aan eisen van nauwgezetheid, belangeloosheid, onafhankelijkheid, onpartijdigheid, waarheidsgetrouwheid, rechtvaardigheid en vertrouwelijkheid.[180] Eveneens wordt verwacht dat deze professies publieke belangen in acht nemen en daarbij de belangen van derden en zwakke partijen beschermen.

In het denken over ethiek van de klassieke professies zijn twee theoretisch-ethische stromingen relevant. De eerste stroming, de Kantiaanse deontologie, legt meer nadruk op de beroepsregels als zodanig.[181] Deze benadering is positivistisch en formalistisch. Ethisch handelen is in deze visie handelen naar de regels. De kracht van de Kantiaanse benadering is dat de geldende normen in eenduidige regels zijn vervat. Deze regels hebben universele gelding.[182] Ze zijn in gelijke mate op alle beroepsgenoten van toepassing. Heldere regels leiden tot duidelijkheid en gelijke behandeling. De zwakte van deze benadering is, dat het

175. Colby & Damon 1992 in: Musschenga 2004, p. 177 e.v.
176. Musschenga 2004, p. 188 (o.b.v. Van Luijk 2000).
177. Van Luijk 2006b, p. 16.
178. In de Angelsaksische literatuur wordt naar dit denken verwezen met de term *business case*.
179. Van Luijk 2006b, p. 16.
180. Ten aanzien van advocaten zie De Groot-van Leeuwen & Schuyt 1992, p. 72.
181. Zie Boon & Levin 1999, p. 7; Kaptein 2006, p. 54-55; Loth & Gaakeer 2007, p. 12; Nieuwenburg 2001, p. 33 e.v.
182. Het categorisch imperatief (ethisch handelen is rationeel handelen op basis van universeel bindende en redelijke regels) van Kant. Zie Nieuwenburg 2001, p. 35.

tot een enge interpretatie van ethiek leidt. De regels worden tot norm verheven, wat al snel tot een minimalistische ethiek kan leiden.

Aanhangers van de tweede stroming, die van het Aristotelische denken, schenken meer aandacht aan karaktervorming, waarbij beroepsregels slechts piketpalen zijn.[183] Ethisch handelen is in deze visie handelen naar de verwachtingen die in de maatschappij aan het beroep zijn verbonden. De kracht van de Aristotelische benadering, is de ruime invulling die aan het begrip ethiek wordt gegeven. Ethisch handelen is deugdzaam handelen en niet puur handelen naar de letter van de regels. Een keerzijde van deze benadering is, dat het ruimte biedt voor verschillende interpretaties, wat weer tot onduidelijkheid kan leiden.

Juridische beroepsethiek: enige kenmerken

Specifiek voor de juridische beroepsgroep is de zogenaamde juridische morele beroepsdeformatie.[184] Het juridische beroep functioneert binnen het stelsel van de wet en ontleent aan het recht ook haar toegevoegde waarde. Ook de inrichting en de normen van het juridische beroep vinden hun oorsprong in de wet en de rechtscultuur.[185] Van der Burg refereert aan drie manieren waarop het recht van belang is voor de beroepsethiek van juristen. Ten eerste is het recht van invloed op de algemene moraal als maatschappelijk dominante factor. Ten tweede geeft recht mede vorm aan de rollen van juristen (codificatie en jurisprudentie) en ten slotte is het recht specifiek voor juristen een normatief stelsel, parallel aan de moraal.

In de praktijk leidt de juridische morele beroepsdeformatie tot een positivistische en daarmee minimalistische visie van de beroepsethiek. Door alleen de gecodificeerde regels als bron van de beroepsethiek te beschouwen, ontaardt de beroepsethiek in de opvatting dat 'alles dat niet verboden is, mag.[186]' Codificatie van beroepsnormen, is voor de naleving van deze door de juridische beroepsbeoefenaren om die reden van groot belang.[187]

Juristen zijn daarnaast erg bedreven in het toepassen van neutralisatietechnieken om hun handelen te maskeren. Morele conflicten worden of niet als zodanig gezien, ofwel het conflict wordt doorgeschoven naar een ander, omdat zij hun vingers hier niet aan willen branden.[188] Ook worden juridische argumenten aangehaald om het gedrag te legitimeren. Het gebrek aan specialistische kennis en andere juridische competenties wordt als argument aangedragen om morele conflicten te voorkomen.[189] Daarnaast wordt het eigen handelen gerelativeerd

183. De *Ethica Nomichea* van Aristoteles. Zie Nieuwenburg 2001, p. 31; Boon & Levin 1999, p. 18-22.
184. Van der Burg 1995, p. 16 e.v.
185. Van der Burg 1995, p. 16 e.v.
186. Loth & Gaakeer 2007, p. 12. Zie ook Ekonomides 1998, p. xviii-xxi 'professional regulation based on codes of conduct can only achieve so much, especially when the regulated group is by definition expert in manipulating and, where necessary, avoiding rules.' Vgl. Kaptein die stelt dat de juridische invulling van de beroepsethiek niet genoeg is en de juridische beroepsethiek zowel in de wetenschap als in de juridische beroepsgroepen weinig aandacht heeft gekregen. Kaptein 2006, p. 9 en 15. Zie ook Webb 2002, p. 240.
187. De Groot-van Leeuwen 1998, p. 249; Boon & Levin 1999, p. 17-18; Huls & Laclé 2006, p. 40.
188. De Groot-van Leeuwen 1998, p. 245.
189. Door Rhode omschreven als *epistimological demurrer* en *agnosatic redenation.* Rhode 1985, p. 618-623. Vgl. Ekonomides 2006, p. 13. Ekonomides noemt dit ethiek als *hygiëne*.

door te wijzen op de medeverantwoordelijkheid van anderen, of met het argument dat het handelen geen schade berokkent.[190] Zo raken nette heren verwikkeld in malafide onroerende zakenpraktijken.[191] Bovendien verschuilen juridische beroepsbeoefenaren zich achter de hoge standaarden die in de beroepsregels zijn vervat. Naar buiten toe wordt uitgedragen dat iedereen even integer en kundig is, wat interventies en corrigerend optreden jegens zwakke broeders onnodig maakt.[192] Deze non-interventie cultuur holt tevens het tuchtrecht uit. Kenmerkend voor de tucht door de groep is, dat de groep intervenieert en misstanden aanpakt. Indien de groep zich afzijdig houdt, is van zelfreiniging geen sprake.[193]

Daarnaast bestaat een discrepantie tussen de maatschappelijke verwachtingen van de juridische professionals en hun eigen rolopvatting. Daar waar in de jurisprudentie met name de nadruk wordt gelegd op de ruime zorgplicht van de professionals, hanteren deze zelf een enge definitie van de beroepsethiek. Pheijffer omschrijft de dubbele moraal die accountants en advocaten volgens hem erop nahouden. Zij bestempelen moord, drugshandel en diefstal als crimineel gedrag, terwijl belastingfraude en belastingontduiking acceptabel zouden zijn.[194] Ook Van de Bunt benadrukt het gebrek aan besef bij juridische beroepsbeoefenaren dat zij een poortwachterfunctie bekleden.[195] Zij zijn zich niet bewust dat hun diensten en privileges (lees geheimhoudingsplicht) kunnen worden misbruikt door malafide derden.[196]

1.5. Ontwikkelingen in de beroepsethiek van professionals

De in de paragrafen 1.3 en 1.4 beschreven ontwikkelingen waaraan klassieke professies onderworpen zijn, hebben ook hun weerslag op de beroepsethiek van de professies.

Commercialisering
De machtstoename van markt en staat, door het liberaliseringbeleid voor de klassieke professies, leidt tot commercialisering van deze beroepen. In een sterk competitieve omgeving waarbij handelingen in het publieke belang direct wordt afgewogen tegen geldelijk gewin, kan de balans doorslaan naar het eigen belang. Marktwerking dwingt duidelijk tot een andere prioriteitenstelling. Het gevaar bestaat dat het publieke belang tot secundair uitgangspunt bij het handelen verwordt.[197] De *noblesse oblige* veronderstelt een zodanige inrichting van het beroep, dat het publieke vertrouwen in de beroepsgroep wordt gewaarborgd en

190. Ferwerda e.a. 2007 (geïnspireerd door Sykes & Matza 1975), p. 118 en 140.
191. Ferwerda e.a. 2007 (geïnspireerd door Sykes & Matza 1975), p. 118 en 140.
192. Raes & Claessens 2002, p. 256-257.
193. Raes & Claessens 2002, p. 256-257.
194. Pheijffer 2006, p. 12.
195. Van de Bunt 2006.
196. Van de Bunt 2006.
197. Raad van Volksgezondheid en Zorg 2003.

kwalitatief goede diensten worden verleend. Vanuit dit denken worden ook maatschappelijk geaccepteerde prijzen verondersteld. Het denken in termen van commercialisering en concurrentie kan daarentegen het altruïsme in het beroepsethisch handelen ondermijnen. Een verschuiving kan optreden van een *kwalitatieve advisering die intellectuele voldoening geeft* naar een vooral *in de markteconomie geaccepteerd product*.[198] Het gevaar ontstaat, dat het moreel handelen door individuele beroepsbeoefenaren op de achtergrond geraakt bij deelname aan concurrentiestrijd. De niet commercieel getinte ereplicht kan als verouderd worden geïnterpreteerd. Traditionele, maar onrendabele diensten kunnen worden afgestoten.[199]

Een meer cliëntgerichte benadering, doet het gevaar ontstaan dat de beroepsbeoefenaar afhankelijk van de cliënt wordt. De woorden van Mattheüs geven dit glashelder weer: 'Niemand kan twee heren dienen; want hij zal den enen haten en dan anderen liefhebben, of hij zal den enen aanhangen en den anderen verachten.[200]'

De afhankelijkheid van de accountant van zijn cliënten wordt pijnlijk duidelijk na een reeks van affaires. De boekhoudschandalen van de Enron-, Parmalaten Aholdaffaire brengen aan het licht, dat accountants creatief boekhouden. Met name de grote zakelijke cliënten, die ook adviesdiensten van accountants afnemen, plukken hier de vruchten van. Hier te lande hebben de NOvAA en de NIVRA direct de verantwoordelijkheid op zich genomen en de beroepsregels volledig herzien.[201] Zij hebben niet het wetsontwerp van het ministerie van Economische Zaken afgewacht, maar de Europese aanbevelingen inzake de onafhankelijkheidseisen van de accountant al in januari 2003 zèlf in de beroeps- en gedragsregels geïmplementeerd.[202] De heroriëntatie bij accountants heeft geleid tot een splitsing van hun advieswerk en wettelijke controletaken. Daar waar in een voorfase is geadviseerd kunnen dan ook geen controletaken worden uitgevoerd en vice versa. Verder wordt een spreiding van opdrachtgevers opgelegd en geldt een verbod op het aanbieden van diensten onder de kostprijs (*lowballing*).[203]

In 2006 zijn ook door de wetgever nadere eisen gesteld aan de beroepsvereisten voor registeraccountants en het toezicht op hun organisaties. Op basis van deze regelgeving mogen alleen die accountantsorganisaties wettelijke controles uitvoeren, die in het bezit zijn van een door de Autoriteit Financiële Markten (AFM) afgegeven vergunning. Aan accountants worden strikte eisen van betrouwbaarheid, deskundigheid, onafhankelijkheid, onpartijdigheid en vakbekwaamheid gesteld.[204] De zeggenschapsstructuur en het stelsel van kwaliteitsbeheersing van de organisaties waarbinnen zij werkzaam zijn, moeten een beheerste en integere bedrijfsuitoefening waarborgen.[205] Bij overtreding, staan de AFM di-

198. Sherr & Webley 1993, p. 133.
199. De Groot-van Leeuwen & Schuyt 1992, p. 73.
200. Mattheüs 6:24. In populair taalgebruik: wiens brood men eet, diens woord men spreekt.
201. Na affaire rond Parmalat: gedragsregels accountants aangescherpt, NRC Handelsblad 29 januari 2004.
202. NOvAA & NIVRA 2003, p. 4.
203. NOvAA & NIVRA 2003, p. 4.
204. Wet op de Registeraccountants 2006.
205. Wet toezicht accountantsorganisaties 2006 jo Besluit toezicht accountantsorganisaties 2006.

verse sanctiemogelijkheden ter beschikking.[206] Ook door de internationale beroepsorganisatie van registeraccountants en de Europese Unie zijn in 2007 regels uitgevaardigd betreffende de publieke controletaken van accountants.[207]

De opkomst van de bureaucratische organisatie, schaalvergroting en specialisatie

Als gevolg van de opkomst van de bureaucratische organisatie en de ingetreden schaalvergroting in de beroepsgroepen, kenmerken de klassieke professies zich steeds minder door homogeniteit. In rap tempo ontwikkelt het beroep van advocaat zich van notabele herenclub tot een sterk heterogene groep, die onlangs getypeerd werd als dierentuin.[208] De divergerende kloof tussen de top dertig kantoren en de in de Bond van Ondernemende Advocaten (BOA) verenigde éénpitters, maakt het moeilijk om een onomstreden kern van normen te ontwikkelen, die voor alle advocaten in gelijke mate gelding heeft.[209]

De macht van de beroepsorganisatie om van bovenaf regels op te leggen is bovendien aan erosie onderhevig. Door de differentiatie, die zich door specialisatie en schaalvergroting in de beroepen openbaart, verkeren de beroepsgroepen in een spagaat tussen voor- en achterhoede. Dit bemoeilijkt een ongedeelde beroepsethiek, die door de gehele beroepsgroep wordt gedragen en van bovenaf door de beroepsorganisatie wordt opgelegd.[210]

Bovendien is het vrije beroep steeds minder vrij, in die zin dat beroepsbeoefenaren steeds meer in teamverband en steeds minder solitair hun beroep uitoefenen. Een probleem dat hierdoor in de hand wordt gewerkt, is door Bovens omschreven als 'het probleem van de vele handen.[211]' Het wettelijk niet-hiërarchisch tuchtrecht is echter geënt op de individuele beroepsleden en schiet in haar huidige vorm tekort. Het aanspreken van een medisch team, een kantoor of een maatschap, is binnen het tuchtrecht van de verschillende beroepen immers niet mogelijk.[212] In het strafrecht en het civiele aansprakelijkheidsrecht bestaat deze mogelijkheid wel, maar de patiënt of cliënt die een groep in rechte wil aanspreken staat voor een moeilijke bewijslast.[213]

206. Afhankelijk van het soort en de zwaarte van de overtreding kan de AFM, een waarschuwing of aanwijzing geven, een boete opleggen, een last onder dwangsom opleggen, de overtreding publiceren of aangifte doen bij het Openbaar Ministerie.
207. Richtlijn van het Europees Parlement en de Raad betreffende de wettelijke controles van jaarrekeningen en geconsolideerde jaarrekeningen, tot wijziging van de Richtlijnen 78/660/EEG en 83/349/EEG van de Raad, en houdende intrekking van Richtlijn 84/253/EEG van de Raad. IFAC-IAASB en IFAC-Code of ethics. Zie ook http://www.nivra.nl.
208. Van de Klashorst 2005.
209. Loth & Gaakeer 2007, p. 75-77; Potter 2001. Zie ook Van den Bergh, Huls & Loth 2007, p. 555.
210. Huls & Laclé 2002, p. 1408 e.v.; Huls & Laclé 2006, p. 12.
211. Bovens 1990, p. 55-66.
212. De Commissie Huls maakt melding van gevallen die in de advocatuur bekend zijn waarbij meerdere advocaten gezamenlijk voor een activiteit zich voor de tuchtrechter hebben moeten verantwoorden. Werkgroep tuchtrecht 2006, p. 40 noot 29. Ook in het notariaat zijn dergelijke tuchtzaken bekend. Deze zijn echter niet gepubliceerd.
213. Werkgroep tuchtrecht 2006, p. 40-41.

De Commissie Huls[214] bepleitte onlangs de introductie van de mogelijkheid om klachten te kunnen indienen tegen een groep beroepsbeoefenaren die in teamverband werken. Anders dan de Commissie Van Wijmen,[215] belast met de herziening van de advocatuur, is de Commissie Huls geen voorstander van het onder het bereik van het tuchtrecht brengen van rechtspersonen, omdat dit indruist tegen de eigen verantwoordelijkheid van de individuele beroepsbeoefenaar voor het beroepsmatig handelen.

Standaardisering en rationalisering
Datgene wat de arts betaamt, is in onze tijd niet alleen overgelaten aan de normatieve invulling van kennis en kunde van zijn collega's. Delen van de open normen die van oudsher door zelfregulering en normontwikkeling door middel van het tuchtrecht worden vormgegeven, zijn nu ingevuld en vervat in standaarden en protocollen.[216] Deze gelden niet alleen als richtlijnen voor het medisch handelen, maar ook als toetsnormen. Zo faciliteert standaardisering het extern toezicht.[217] Nieuwe vormen van groepstucht zoals *peer review* en intervisie doen hun intrede in het medische beroep.

Een vervlechting vindt plaats van publieke, private en professionele domeinen. Deze uit zich ook in het reguleringsstelsel, waarin het bureaucratische en professionele stelsel vervlochten zijn en waarin ook kenmerken van het marktstelsel niet ontbreken. De notabelen van weleer worden kritisch door de consument bekeken en bejegend. Niet meer kan worden volstaan met een verwijzing naar de beroepsregels en het tuchtrecht om het vertrouwen van de kritische consument te winnen.[218] In een moderne maatschappij, waarin burgers in toenemende mate mondig zijn, is het kwaliteitsdenken een belangrijk instrument geworden om het imago van de beroepsgroepen op peil te houden.

Het kwaliteitsdenken in de advocatuur
In de advocatuur is het kwaliteitsbeleid niet meer weg te denken.[219] In de gefinancierde rechtsbijstand is sprake van een uniformerend en verplicht kwaliteitsbeleid.[220] Ook in het veld zijn kwaliteitsinitiatieven gerezen, zoals die van de Stichting Viadicte, een samenwerkingsverband van tien kantoren in het hofressort Den Bosch, met als doel de bevordering van toetsbare kwaliteit van de dienstverlenende advocaten en de certificering daarvan.[221]

In de commerciële advocatuur is het kwaliteitsdenken bij de middelgrote en grote kantoren veelal gemeengoed.[222] Verschillende grote kantoren namen in de jaren negentig het voortouw met de vormgeving van een kantoorspecifiek kwali-

214. Werkgroep tuchtrecht 2006, p. 50.
215. Commissie advocatuur 2006, p. 63.
216. Groenewegen & Hansen 2007, p. 65.
217. Groenewegen & Hansen 2007, p. 65.
218. Minkjan & Lekkerkerker 2004, p. 599.
219. Schakenraad 2002, p. 212 e.v.
220. Werkgroep kwaliteit in gefinancierde rechtshulp 1999.
221. Stichting Viadicte 2005.
222. Schakenraad 2002, p. 212 e.v.

teitsbeleid. De middelgrote kantoren volgden snel daarna. Regels zijn ontwikkeld voor wat betreft de presentatie van het kantoor, evenals de inrichting van deze, zoals regels betreffende personeelsbeleid, financiële administratie en ICT-voorzieningen. Een ander belangrijk facet van het kwaliteitsbeleid op kantoorniveau is het kennismanagement. Kantoormodellen zijn niet uit de huidige praktijk weg te denken en de meeste kantoren hebben formele afspraken gemaakt voor wat betreft de overdracht van bestaande kennis.[223] Volgens Apistola is veel winst te behalen in de aanwending van informele vormen van kennis en ervaring in het kwaliteitsbeleid.[224]

De meeste advocatenkantoren hebben regels ontwikkeld om de integriteit van de advocaten en de kwaliteit van de geboden diensten op peil te houden. Van Oostrum heeft de verschillende overdrachts- en handhavingsmaatregelen van enkele kantoren in kaart gebracht en gecategoriseerd.[225]

Overdrachtsmaatregelen die op kantoorniveau worden gehanteerd, zijn het codificeren van ethische regels in een handboek en het tonen van voorbeeldgedrag van partners en seniormedewerkers door middel van deelname aan activiteiten van de Orde. Ook het bespreken van tuchtzaken kan in dit verband worden genoemd.

Eveneens zijn systemen geoperationaliseerd om ethische conflicten te voorkomen. Zo hebben verschillende grote kantoren software ontwikkeld, om conflicterende belangen van cliënten, alsmede nevenfuncties en effectenbezit van de medewerkers en partners, na te trekken. Referenties en antecedenten van nieuwe cliënten en collega's kunnen eveneens worden nagetrokken. De ethische kennis van medewerkers kan zowel voor hun indiensttreding, als bij tussentijdse beoordeling worden getoetst. Ook kunnen werkzaamheden van de advocaten op ethisch conform handelen worden gecontroleerd. Bij misslagen kan worden gesanctioneerd. Bij enkele kantoren is ook sprake van collegiaal beraad over ethische zaken, interne ethische commissies en een vertrouwenspersoon met wie ethische vraagstukken besproken kunnen worden. Ten slotte voert een zeer klein deel van de Nederlandse advocatenkantoren *audits* uit. Van Oostrum concludeert dat de bestaande maatregelen niet toereikend zijn om de kwaliteit en integriteit van advocaten te bewaken.[226] Het kwaliteitsdenken is alleen op de middelgrote kantoren en grote kantoren doorgevoerd. Dit beleid heeft met name betrekking op advocaat-stagiaires en niet op senior medewerkers of partners.[227] De grootste zwakte die Van Oostrum constateert, is dat kwaliteitscontrole en -borging voor de advocatuur *een brug té ver is.* De controle is informeel en niet-systematisch.[228] Het aan het licht komen van misslagen is daarmee veelal afhankelijk van 'toevallige weetbaarheden.[229]' Een systematische collegiale controle

223. Apistola 2007, p. 222.
224. Apistola 2007, p. 299.
225. Van Oostrum 2002, p. 157 e.v.
226. Van Oostrum 2002, p. 193 e.v.
227. Van Oostrum 2002, p. 193 e.v.
228. Van Oostrum 2002, p. 193 e.v.
229. Van Oostrum 2002, p. 193 e.v.

is volgens hem noodzakelijk om de kwaliteit en integriteit van advocaten te borgen. Op macro-niveau heeft de NOvA de verantwoordelijkheid om een systeem van collegiale toetsing op te stellen en misslagen volgens het principe van *naming*, *blaming and shaming* bekend te maken.[230] Op meso-niveau moeten kantoren een kwaliteitszorgsysteem implementeren. Van Oostrum concludeert ook, dat de kwaliteitsborging algemeen moet worden ingevoerd.[231]

Ook binnen de advocatuur zelf wordt kritisch gekeken naar de bestaande kwaliteitsbewakingmechanismen. Gepleit wordt voor aanscherping van gedragsregels ten aanzien van belangenverstrengeling, resultaatafhankelijke declaraties en een persbeleid ten aanzien van strafrechtadvocaten. Ook wordt een strengere controle op naleving van de verordeningen bepleit en wordt verruiming van het tuchtrecht wenselijk geacht. Dit alles om het mogelijk te maken dat ook het kantoor en de maatschap tuchtrechtelijk kunnen worden aangesproken. Suyver, Ohm en Guensberg menen dat in het kwaliteitsbeleid van de Orde, dusdanige verbeteringen wenselijk zijn, dat de eisen aan de commerciële advocatuur vergelijkbaar zijn met die in de gefinancierde rechtsbijstand, inclusief intervisie, intercollegiale toetsing en cliënttevredenheidonderzoek.[232]

De Commissie Van Wijmen, belast met de advisering over de toekomstige inrichting van het advocatenberoep, bepleit de introductie van een baliebreed kwaliteitszorgsysteem.[233] Zo pleit deze commissie voor de introductie van een *Bar exam. D*aarnaast moet integriteit een verplicht onderdeel worden van de beroepsopleiding en de Permanente Opleiding van advocaten. Ook de toetsing van de vakinhoudelijke bekwaamheid door middel van intercollegiale toetsing van dossiers maakt deel uit van dit verplichte kwaliteitsbeleid.[234]

De stichting Viadicte heeft een pilotproject uitgezet voor dossieranalyse door middel van *peer review* in de Nederlandse advocatuur.[235] Het Engelse en Schotse kwaliteitsbeleid staan hiervoor model. Deze modellen meten het resultaat van de dienstverlening door de advocaat.[236] De scores variëren van *non-performance*, naar *inadequate performance*, *threshold competence*, *competence plus* tot *excellence.* Het Engelse beleid houdt de kwalificatie *competence plus* aan als minimum, de Schotten hanteren de *treshold competence.*[237] In beide stelsels staat voorop dat educatie het doel van het kwaliteitsbeleid is. De advocaat die niet aan het profiel voldoet, moet de mogelijkheid krijgen om (binnen een bepaalde termijn) vaardigheden te ontwikkelen die hij tot dan toe ontbeert. In het kwaliteitsdenken staat kwaliteitsverbetering en niet afstraffing centraal.[238]

230. Van Oostrum 2002, p. 228-239.
231. Van Oostrum 2002, p. 210.
232. Suyver 2002, p. 157 en 158; Ohm 2003; Guensberg 2002, p. 17 e.v.
233. Commissie advocatuur 2006, p. 60.
234. Commissie advocatuur 2006, p. 60.
235. Schakenraad 2007.
236. Andere methoden van meting zijn inputmetingen, structuurmetingen en proceduremetingen. De proceduremeting waarbij standaarden aan de hand van checklists worden gecontroleerd is in de zorgsector gemeengoed. Patterson 2005.
237. Paterson 2005, p. 2 e.v.
238. Paterson 2005, p. 2 e.v.

1.5.1. De toekomst van de beroepsethiek

De ontwikkelingen in de beroepsethiek van de klassieke professies roepen twee reacties op. De discrepantie tussen ideaal en praktijk kan in de eerste plaats leiden tot heroriëntatie op de traditionele normen, waarin inspanningen worden betracht om werkelijkheid aan wenselijkheid te paren.[239] In de tweede plaats kunnen de kernwaarden en praktijken van het beroep kritisch tegen het licht worden gehouden. Reflectie kan leiden tot een betere afstemming van de morele uitgangspunten van de beroepsregels, met de sociale werkelijkheid waarin de beroepsbeoefenaren functioneren.[240] In beide scenario's is het de beroepsgroep, die de handschoen moet oppakken om een vitale beroepsmoraal te waarborgen. Normverschuiving en normonduidelijkheid moeten een continu punt van zorg, aandacht en discussie zijn.

In het navolgende staat de toekomst van de beroepsethiek in het juridische beroep centraal.

Juridische beroepsethiek: vooruitgang?
Loth en Gaakeer betogen dat veel van de veranderingen die zich in de juridische professies hebben voltrokken, hun oorsprong vinden buiten de sfeer van het reguleringsspectrum van de vrije beroepen.[241] Net zomin als de professies deze ontwikkelingen van buitenaf hebben kunnen beïnvloeden, kunnen zij deze terugdraaien. De centrifugale krachten zijn sterk en nemen eerder toe dan af.

De commerciële context waarbinnen juristen zich bewegen is een gegeven. In tegenstelling tot Jacobs, betogen Pearce, Raes en Claessens, dat de toegevoegde waarde van jurist-ondernemer en de jurist-heliotroop ook in diens beroepsthiek gevonden wordt.[242] Pearce bepleit een paradigmaverschuiving, waarbij het domeinmonopolie van advocaten komt te vervallen. In plaats daarvan worden kwaliteitsborgingsmechanismen geïntroduceerd. De publieke wetgeving blijft achterwacht en de beroepsethiek een voorwaarde voor het ethisch handelen van advocaten.[243] Raes en Claessens pleiten voor een nieuw ethisch raamwerk voor juridische professies, waarbij professionele regels, bedrijfsethiek en *ethische economie*[244] *gezamenlijk* het fundament vormen. Beroepsethiek wordt in hun visie niet alleen ingekleed door deontologische regels, maar ook door eisen die aan de bedrijfsvoering van de professional kan worden gesteld.

239. Loth & Gaakeer 2007, p. 109-110. Vergelijk de oproep van Kronman tot terugkeer naar oude tijden. Kronman 1993.
240. Nieuwenburg 2001.
241. Loth & Gaakeer 2007, p. 56-61.
242. Pearce 1995, p. 1270 e.v.; Raes & Claessens 2002, p. 251 e.v. Jacobs meent dat de vermenging van de waardenclusters van de koopman en de wachter tot maatschappelijke schade leidt. Jacobs 1992.
243. Hij noemt dit de *Middle Range approach*. Pearce 1995, p. 1269.
244. Zijnde sociale, politieke, economische en culturele (externe en interne) factoren die bijdragen aan de definiëring van hetgeen als onethisch, onprofessioneel en te sanctioneren gedrag moet worden bestempeld. Voorbeelden zijn nationale en internationale mededingregels, praktijk- en managementregels op kantoorniveau, evenals de financiële en sociale positie van beroepsbeoefenaren binnen het kantoor. Definitie van Arthurs. Arthurs 1998. Zie ook Raes & Claessens 2002, p. 255.

Gillers, Pink en Susskind betogen, dat in de toekomst het domeinmonopolie niet is gegarandeerd.[245] Verschillende van de uitvoerende diensten die nu nog door professionals worden aangeboden, zullen dan worden uitbesteed aan lage-lonen-landen, dan wel volledig gedigitaliseerd zijn. De rol die voor professionals overblijft in een digitale en complexe postmoderne wereld, zijn het garanderen van collectieve goederen. Kennis, rechtszekerheid, betrouwbaarheid en eerlijkheid, blijven een groot goed in een steeds complexer wordende samenleving.[246]

Om de pijlers van de juridische professie te waarborgen, heeft de beroepsgroep als geheel een verantwoordelijkheid bij de inrichting van een ethisch kader en de handhaving hiervan.[247] De beroepsorganisatie en kantoren dienen rekening te houden met het effect van een beroepsschandaal op het imago van de beroepsgroep.

Op *macro-niveau*[248] heeft de beroepsorganisatie de verantwoordelijkheid om normen te specificeren en deze kritisch tegen het licht te blijven houden. Sherr en Webley menen, dat juist de randvoorwaarden als richtlijnen voor ethisch gedrag duidelijk moeten zijn.[249] Kennis over de beroepsethiek moet dan ook goed onder de beroepsleden worden verspreid. De zorgplicht moet in het onderwijs voorop staan. In Engeland is in het juridisch onderwijs sprake van een heroriëntatie op de Aristotelische deugdenethiek, om tegenwicht te bieden aan de minimale marktethiek.[250]

Op *meso-niveau*[251] kan lering worden getrokken uit de benadering van organisatie-adviseurs, sociologen en ethische theoretici, die praktische instrumenten aanreiken ter bevordering van moreel handelen. Ten eerste is de aanwezige kennis over de beroepsethische normen en de overdracht hiervan belangrijk om beroepsethisch handelen te bevorderen.[252] Ten tweede kan de omgang met ethische vraagstukken en het belang dat hieraan door de directe omgeving van de beroepsbeoefenaren wordt gehecht, ook bepalend zijn voor de mate waarin de individuele beroepsbeoefenaar ethisch handelt. Een positief ethisch klimaat en een sterke sociale integratie op kantoor, vormen een goede impuls voor de integriteit van kantoorgenoten.[253] Een positief ethisch klimaat wordt bereikt in een organisatie, waar de communicatiecultuur zodanig is, dat kantoorgenoten elkaar kunnen aanspreken op gedrag en ethische vraagstukken bespreekbaar kunnen maken. De sociale integratie op het kantoor wordt versterkt, wanneer kantoorgenoten vanuit alle gelederen van de organisatie op een democratische

245. Gillers 1996; Pink 2005; Susskind 1996; Susskind 2000.
246. Gillers 1996; Pink 2005; Susskind 1996; Susskind 2000.
247. Musschenga 2004, p. 124 en 130.
248. Zie Webb 2002, p. 243.
249. Sherr & Webley 1997, p. 132 e.v. Zie ook Pearce 1999, p. 1273.
250. Ekonomides 2006, p. 13 en 15.
251. Vgl. Webb 2002, p. 240. Mijn definitie van het meso-niveau is ruimer.
252. Van Oostrum 2002, p. 78-79.
253. Musschenga (2004) spreekt over de positieve invloed van het kantoor als directe sociale omgeving op het integer handelen. Griffiths (1990 en 1996) spreekt over de bevorderende werking van het semi autonoom sociaal veld (naar Moore 1973) bij het handelen van de individuen die behoren tot het sociale veld.

wijze betrokken worden bij de beleid- en besluitvorming. Ook de aanwezigheid van rolmodellen en heldere beroepsregels voor de doelen die het kantoor nastreeft, zijn bevorderend voor de sociale integratie. Bij beroepsregels in de kantoorstrategie kan gedacht worden aan de internalisering van beroepsregels, dan wel het maken van heldere afspraken op kantoorniveau over de naleving van beroepsregels.[254] Om naleving van de beroepsethiek te waarborgen ten slotte, zijn handhaving van de beroepsethiek en het sanctioneren van niet normconform handelen essentieel.[255] Voorbeelden van handhavingsmaatregelen zijn de intercollegiale toetsing op naleving van de beroepsethiek en het agenderen van ethisch handelen in functioneringsgesprekken.[256]

Kader 1.2. Model voor integriteitbeleid op meso-niveau[257]

Kennis over de beroepsethiek:
- Bronnen om kennis over de beroepsethiek op te doen
- De overdracht van kennis over de beroepsethiek

De bevorderende werkende van het kantoor op het beroepsethisch handelen:
- Positief ethisch klimaat
  - Communicatief klimaat: mogelijkheden om ethische vraagstukken aan de orde te stellen
  - Cultuur: elkaar ondersteunen, consulteren en aanspreken op gedrag, evenals het afkeuren van non normconform handelen
- Sterke sociale integratie
  - Aanwezigheid rolmodellen
  - Internaliseren beroepsethiek in kantoorbeleid
  - Betrokkenheid alle kantoorgenoten bij besluitvorming in kantoorbeleid

Integriteitsborging
- Maatregelen om naleving van de beroepsethiek te bevorderen, bijvoorbeeld:
  - Controle cliënten:
    Screenen antecedenten nieuwe cliënten
    Bewaken aantal zaken verkregen van grote cliënten
  - Controle kantoorgenoten:
    Screenen nevenfuncties en effectenbezit kantoorgenoten
    Screenen nieuw personeel: natrekken referenties
    Kennis beroepsethiek formeel testen
    Integriteit toetsen bij beoordelingsgesprekken
    Collegiaal beraad/intercollegiale toetsing
    Feedback

254. Musschenga 2004, p. 172-173; Stichting Viadicte 2005, p. 12.
255. Raes & Claessens 2002, p. 256-257; Van Oostrum 2002, p. 5.
256. Van Oostrum 2002, p. 151 e.v. en 182 e.v.; Griffiths-Baker 2002.
257. Musschenga 2004 (geïnspireerd door Vidaver-Cohen 1993; Colby & Damon 1992; Van Luik 2000; Karssing 2000); Van Oostrum 2004; Griffiths 1990 & 1996 (o.b.v. Moore 1973).

- Aanwezigheid van ethische adviseurs
  Vertrouwenspersoon
  Ethische Commissie
  Ethische *inhouse* adviseur

In de Verenigde Staten heeft de erkenning van het belang de inrichting van het kantoor voor het ethisch handelen van advocaten geleid tot *entity regulation*.[258] Advocatenkantoren zijn in deze benadering normadressaten van beroepsethische regels en tuchtrechtelijk aanspreekbare subjecten.[259]

Op de handhaving van de beroepsethiek door de individuele beroepsbeoefenaren (*micro-niveau*[260]) moet op macro- en meso-niveau worden toegezien. Om moreel te kunnen handelen moeten de individuele beroepsbeoefenaren zèlf over sociale en communicatieve vaardigheden beschikken of deze ontwikkelen. De moderne professional moet zich kunnen openstellen voor steun, *feedback* en advies.[261] Collega's moeten bereid zijn elkaar te ondersteunen, voortdurend te consulteren, andersluidende opvattingen serieus te nemen en in staat zijn te erkennen dat de eigen interpretatie van integriteit minder sterk is dan aangereikte alternatieven.[262] Ook uiting van constructieve kritiek en het aanspreken van collega's op hun handelen, maakt hier deel van uit. Bij de aanvaarding van de professie, neemt de beroepsbeoefenaar eveneens de maatschappelijke rol op zich met de bijbehorende morele aspecten. Teneinde moreel te kunnen handelen, dient de professional over de hiervoor beschreven sociale en communicatieve competenties te beschikken. Deze zijn alle aan te leren.[263]

1.6. Methoden van onderzoek

In het vervolg van dit boek staan de ontwikkelingen in het notariaat centraal. De rechtssociologische inzichten die in de twee vorige paragrafen zijn geïllustreerd, vormen hierbij het uitgangspunt. Het onderzoek beslaat een periode van vijf jaar (2001-2006) waarin verschillende onderdelen van het onderzoek als publicatie zijn verschenen.[264] Uit deze publicaties, waarvan enkele in samenwerking met anderen tot stand zijn gekomen, wordt vrij geciteerd. Dit proefschrift is mijn kroniek van het moderne Nederlandse notariaat.

258. Chambliss 2001, p. 45 e.v.
259. Het Hof New York heeft in 1996 de mogelijkheid aanvaard om kantoren op grond van het tuchtrecht aan te spreken. Adams in: Gillers 1996, p. 285 e.v.; Schneyer 1998, p. 260-263. Schneyer en Gillers bepleiten de landelijke introductie van het onder het noemer van het tuchtrecht brengen van kantoren. Gillers 1996; Schneyer 1991; Schneyer 1998.
260. Webb 2002, p. 240.
261. Musschenga 2004, p. 187-188.
262. Musschenga 2004, p. 187-188.
263. Musschenga 2004, p. 193.
264. Huls & Laclé 2002a; Huls & Laclé 2002b; Huls & Laclé 2006; Laclé 2005; Laclé & Huls 2004; Laclé & Krop 2004; Laclé, Krop & Huls 2005; Laclé & Meuwese 2007; Laclé & Huls 2007.

Bij aanvang van het onderzoek waren onderwerpen als integriteit- en kwaliteitsbewaking in het notariaat geen gemeengoed. In de beginfase was het daarom noodzakelijk exploratief te werk te gaan en het veld grondig te verkennen. In 2001 zijn verkennende interviews gehouden en is een telefonische enquête uitgezet. Tevens zijn verschillende notariële handboeken, vakliteratuur en relevante jurisprudentie bestudeerd. Ook is actief geparticipeerd in het notariële veld.

De empirische gegevens zijn vergaard aan de hand van een in 2004 gehouden beroepsbrede (schriftelijke) enquête en door middel van de in dat jaar afgenomen semi-gestructureerde (mondelinge) interviews. Verdieping en afsluiting vonden plaats met de in 2006 afgelegde kantoorbezoeken.

Opbouw enquête 2004

De schriftelijke enquête bestaat uit vijf onderdelen. In het eerste deel van de enquête is notarissen en kandidaat-notarissen gevraagd hun mening te geven over stellingen inzake de notariële praktijk en dilemma's, waarmee zij zich sinds de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999 zien geconfronteerd. Ook is met betrekking tot een aantal beroeps- en gedragsregels gevraagd, in hoeverre op het kantoor en door de beroepsgroep volgens deze regels wordt gewerkt, hoe belangrijk de respondent deze regels vindt en of de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens de betreffende regel werkt sinds de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999. Het tweede en derde deel bevatten vragen over de bewaking van de beroepsethiek door de notariële toezichthouders en het kantoor. Om een eerste indruk te krijgen van de manier waarop notarissen tot een beslissing komen in geval van een ethisch dilemma, is ook gevraagd tot welke personen notarissen zich zouden wenden, indien ze geconfronteerd worden met een ethisch dilemma en welke middelen ze dan inzetten om tot een oplossing te komen. In het vierde deel van de enquête zijn specifieke ethische dilemma's van het hybride notariële beroep opgenomen. Deel vijf ten slotte, gaat in op de achtergrondvariabelen van de deelnemers. In bijlage 2 zijn de beide enquêtes voor notarissen en de kandidaat-notarissen opgenomen.

Opbouw semi-gestructureerde interviews 2004

De (mondelinge) interviews zijn te categoriseren als semi-gestructureerde gesprekken, waarbij enkele van tevoren opgestelde vragen en thema's (*topics*) de rode draad van het gesprek vormen. De gehanteerde vragen- en themalijst is opgenomen in bijlage 3.

De thema's die in de interviews naar voren komen zijn: het hybride ambt en de notariële dilemma's (spanningen van het hybride ambt in de praktijk, grenzen van marktwerking), beroeps- en gedragsregels (de effectiviteit en het belang van beroepsregels voor de dagelijkse notariële praktijk, wijziging in de omgang met deze regels) en het notariële toezicht en tuchtrecht (belang en effectiviteit van het toezicht en tuchtrecht in een marktgerichte omgeving, ontwikkelingen in de tuchtrechtspraak). Daarnaast zijn afhankelijk van de specifieke toezichthoudende rol van de respondent vragen gesteld over het functioneren van die rol en het belang hiervan voor de bewaking van de notariële beroepsethiek. De semi-gestructureerde interviews zijn gehouden met tien respondenten. De respon-

denten zijn geselecteerd op basis van hun taak als notariële toezichthouder. Zo zijn vijf ringvoorzitters, vier leden van kamers van toezicht en een lid van het Bureau Financieel Toezicht aangeschreven om aan de semi-gestructureerde gesprekken deel te nemen. Deze personen zijn min of meer *at random* geselecteerd, alhoewel rekening is gehouden met een regionale spreiding van de kamers van toezicht en de ringen waarin de geselecteerde respondenten werkzaam zijn.

De bevindingen van de enquête en de interviews uit 2004, zijn tijdens de Werkconferentie Eerste Trendrapportage Notariaat, aan verschillende notarissen voorgelegd en getoetst. De tabellen van het onderzoek zijn terug te vinden in bijlage 4.

Opbouw semi-gestructureerde interviews 2006
De regulering van het beroepsethisch handelen van juridische beroepsbeoefenaren is gebaseerd op het traditionele beeld van professionals. Hierin oefent de jurist autonoom, voor eigen rekening en risico, zijn beroep uit en maakt daarbij deel uit van een homogene groep met een gedeelde normopvatting. Het vrije beroep wordt van oorsprong niet in associatief verband, maar individueel uitgeoefend. Een inventarisatie van de beroepsregels leert, dat daarin de ethische norm zich richt tot de individuele en autonoom opererende beroepsbeoefenaar. Ook het traditionele instrument ter handhaving van naleving van beroepsethische regels, het tuchtrecht, is gericht op de autonoom opererende jurist.

Tegenwoordig wordt het juridische beroep vaak uitgeoefend in loondienst of in associatief verband.[265] Niet zelden is de jurist geen onafhankelijke morele agent is, maar veel meer een *teamplayer*. Hij functioneert veelal binnen een institutie, waar sprake is van een verdeling van bevoegdheid en verantwoordelijkheid, waar organisatorische loyaliteit geldt en niet altijd één op één contact is met de cliënten.[266] Op de kantoren waar de interne dynamiek sterk is, zal de morele dominantie van de beroepsorganisatie die van bovenaf regels opstelt die vanzelfsprekend gevolgd worden, afnemen.[267]

In het notariaat is dit niet anders. Zinsneden als: *de notaris draagt zorg voor*, *het is iedere notaris verboden te of iedere notaris is gehouden te...* komen in de meeste notariële beroepsregels voor. De eerste beroepsregel, waarbij de institutionele verantwoordelijkheid wordt gelegd bij een organisatie van notarissen, moet het daglicht nog zien. Vooralsnog is het onmogelijk om een notariskantoor voor de tuchtrechter te dagen.[268] Sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw wordt het

265. Arts e.a. 2001, p. 160; Raes & Claessens 2002, p. 251 e.v.
266. Rhode 1985, p. 590 en 631 e.v.
267. Groenewegen & Hansen 2007, p. 40.
268. De Commissie Huls belast met het in kaart brengen van de besluituitgangspunten voor het wettelijk geregeld tuchtrecht stelt in haar aanbevelingen voor om de mogelijkheid te introduceren om klachten te kunnen indienen tegen een groep beroepsbeoefenaren die in teamverband werken (waaronder notarissen werkzaam op een notariskantoor). De commissie is echter geen voorstander van het onder het bereik van het tuchtrecht brengen van rechtspersonen, omdat dit indruist tegen de eigen verantwoordelijkheid van de individuele beroepsbeoefenaar voor het beroepsmatig handelen. Werkgroep tuchtrecht 2006, p. 50. In de Verenigde Staten is het al mogelijk om een kantoor-rechtspersoon voor de tuchtrechter te dagen. Zie paragraaf 1.5. Voor de Nederlandse discussie zie paragraaf 3.4.3.

notarisberoep steeds meer in associatief verband uitgeoefend.[269] Het aangaan van associaties wordt gezien als wenselijk en een mogelijke succesformule voor de toekomst.[270] Dat het kantoor als institutie een factor van onmiskenbaar belang is op het gebied van de beroepsethiek, blijkt uit het onderzoek uit 2004.[271] Voor bewaking van de beroepsethiek zien notarissen en kandidaat-notarissen een belangrijke rol weggelegd voor het eigen kantoor. In geval van een ethisch dilemma, wendt 80% zich als eerste tot een kantoorgenoot en 85% vindt dat de beroepsethiek op kantoor voldoende wordt bewaakt. Bovendien meent 95% dat het primair de taak van het kantoor is, om de beroepsethiek te bewaken.[272]

Het onderzoek uit 2006 legt de nadruk op de kantoororganisatie bij de bestudering van de beroepsethiek. Dit in navolging van een benadering die in de Angelsakische wereld bepleit wordt door Rhode en Chambliss en is toegepast door Griffiths-Baker en Shapiro.[273] Hier te lande is bij de beschrijving van ontwikkelingen in de beroepsgroep het kantoorniveau als uitgangspunt genomen door Kocken, Gunst en Van Oostrum.[274]

De studies over juridische beroepen zijn veelal geënt op grote, multidisciplinair samenwerkende kantoren.[275] Over de interne regulering, integriteitsbewaking, dynamiek en organisatie op de middelgrote kantoren in het Nederlandse notariaat is weinig bekend. Daarom is dit type kantoor als *unit of analysis* van onderzoek gekozen. De laatste jaren behoort dit type kantoor bovendien tot de sterkst groeiende groep in het notariaat.[276]

Aan de hand van het Fikkert's jaarboek voor het notariaat is een inventarisatie gemaakt van de notariskantoren waar drie tot vier notarissen per vestiging werkzaam zijn.[277] Kantoren die associatieve verbanden zijn aangegaan met andere vrije beroepen, zijn hierbij buiten beschouwing gelaten. De verwachting leefde, dat bij deze kantoren andere vraagstukken spelen dan die alleen betrekking hebben op het notariële werk als zodanig. Uit de selectie van de *nur*-notariskantoren[278] is vervolgens een twintigtal kantoren uitgelicht die zich publiekelijk laten voorstaan op hun kwaliteit en deskundigheid, bijvoorbeeld door middel van vacatures in de notariële vakbladen en op de kantoorwebsite. De verwachting was dat deze kantoren een combinatie hanteren van meer formele en

269. KSU 2006, p. 16.
270. Commissie Monitoring Notariaat 2003.
271. Laclé, Krop & Huls 2005, p. 45 e.v. Zie uitgebreid hoofdstuk 4.
272. Laclé, Krop & Huls 2005, p. 45 e.v. Zie uitgebreid hoofdstuk 4.
273. Rhode 1985; Chambliss 2001; Griffiths-Baker 2002; Shapiro 2003.
274. Kocken 1997; Gunst 2001; Van Oostrum 2002.
275. Dezalay 1996; Van Oostrum 2002; Gunst 2001; Griffiths-Baker 2002; Shapiro 2003 (zie ook Shapiro 2002).
276. KSU 2006, p. 28.
277. Fikkert's jaarboek 2005.
278. Naar analogie van de scheiding die in de Duitse *länder* Niedersachsen, Berlin, Bremen, Hessen, Schleswig-Holstein en de Westfaalse delen van Nord Rhein-Westfalen wordt gemaakt tussen de advocaat-notarissen die bevoegd zijn om notariële taken uit te voeren (*Anwaltsnotar*) en de notarissen die niet tevens advocaten zijn (*Nurnotar*). Zie Gómez-Martinho Faerna 1999, p. 76.

informele mechanismen om de beroepsethiek te bewaken en de kennis over de beroepsethiek te vergroten.[279] Eveneens was de verwachting, dat de gevolgen van marktwerking goed in de dagelijkse praktijk van dit segment in de notariële markt tot uitdrukking zou komen. Van de twintig tot vijfentwintig kantoren zijn zes kantoren bereid gevonden om aan het onderzoek deel te nemen.[280] Op deze zes kantoren zijn interviews afgenomen en kantoorvergaderingen bijgewoond.

Respondenten van de kantoren zijn bevraagd op de volgende thema's: de kantoororganisatie, de overdracht van kennis over de beroepsethiek en integriteitsbewaking op kantoorniveau, het kwaliteitsbeleid, de ethische dilemma's in de praktijk en de introductie van marktwerking in het notariaat.[281] De gehanteerde themalijst is opgenomen in bijlage 5. De beschrijving van de respondenten is terug te vinden in bijlage 6.

Gegevens inzake deelname, dataverwerking en analyse van de enquête en de semi-gestructureerde interviews, zijn in bijlage 1 uitgewerkt.

279. Uit het onderzoek uit 2004 blijkt dat op middelgrote kantoren gemiddeld twee of meer (2,4) activiteiten worden georganiseerd om de beroepsethiek te bewaken of kennis over de beroepsethiek te vergroten. Laclé, Krop & Huls 2005, p. 50 e.v.
280. Voor een uitgebreide uiteenzetting over de selectie en deelname van het onderzoek wordt verwezen naar bijlage 1.
281. Om het gesprek zo natuurlijk mogelijk te laten verlopen en te laten aansluiten op de leefwereld van de respondenten is per gesprek de keuze gemaakte welke thema's werden behandeld en in welke volgorde.

2. Wat de notaris betaamt

Domein, omgeving, beroepsethiek en toezicht notariaat

In dit beschrijvende hoofdstuk komen achtereenvolgens aan de orde: het notariële domein (paragraaf 2.1), enige algemene cijfers over het notariaat (paragraaf 2.2), de notariële beroeps- en gedragsregels (paragraaf 2.3) en het notariële toezichtsstelsel (paragraaf 2.4).

2.1. De notaris en zijn domein

2.1.1. Het Latijnse notariaat

De notaris is zowel openbaar ambtenaar als ondernemer. Deze hybride functie die met de term Latijns notariaat wordt aangeduid, is in Nederland in 1842 door de Wet op het Notarisambt geïntroduceerd.[1] De notaris oefent zijn beroep uit als vrije beroepsbeoefenaar en moet voor zijn eigen inkomsten zorgen. Anderzijds is hij een bij Koninklijk Besluit benoemde publieke ambtenaar, die namens de overheid rechtsverhoudingen vastlegt in authentieke akten.

De wetgever kent de notaris een domeinmonopolie toe voor verschillende transacties en overeenkomsten in delen van het personen- en familierecht, erfrecht, huwelijksvermogensrecht, onroerende zakenrecht en ondernemingsrecht. Dit betekent, dat de betrokkenheid van de notaris voor die transacties wettelijk verplicht is gesteld.[2] Het notariële domeinmonopolie is door de wetgever aan de notaris toegekend om de rechtsbescherming van partijen te waarborgen en de rechtszekerheid te bevorderen. De inhoud van de notariële authentieke akte levert bewijs op tussen partijen onderling. Indien de authentieke akte tevens een notarisverklaring is, heeft deze ook bewijskracht ten opzichte van anderen. Dit heeft als voordeel dat in het geval van een conflict, duidelijk vaststaat wat tussen partijen geldt zonder dat een rechter hierbij betrokken hoeft te worden. De notaris bewaart deze authentieke akten, waardoor partijen altijd een afschrift van de akte kunnen aanvragen om gemaakte afspraken tegenover een ieder te bewijzen.

Behalve het opmaken van authentieke akten (de zogenaamde wettelijke taken van de notaris) zijn notarissen ook actief in juridische advisering en het opmaken van onderhandse akten (de zogenaamde niet-wettelijke taken).

1. De Latijnse notaris is in het leven geroepen door de Napoleontische Ventôsewetgeving die in veel Europese landen als voorbeeld heeft gediend. In Angelsaksische landen zijn ook notarissen werkzaam. Omdat deze notarissen een ander takenpakket hebben (in het bijzonder ontberen zij de bevoegdheid tot het opstellen van authentieke akten) worden deze niet gerekend tot het Latijnse notariaat. Ook het staatsnotariaat wordt niet tot het Latijnse notariaat gerekend.
2. Voor een overzicht van de wettelijke regelingen waarin aan de notaris een monopolie is toegekend, zie bijlage 7.

2.1.2. De pijlers van de notariële beroepsuitoefening

Het personen- en familierecht

De diensten die in het personen- en familierecht verplicht bij de notaris moeten worden afgenomen zijn: het opmaken van testamenten en huwelijkse voorwaarden, het verzorgen van schenkingen bij notariële akte en de afgifte van verklaringen van erfrecht. Indien een persoon over zijn nalatenschap wil beschikken en van de wettelijke regeling wil afwijken, kan dit alleen door de tussenkomst van een notaris.[3] Huwelijkspartners die hun vermogensverhoudingen op een andere wijze wensen te regelen dan de wijze waarin de wet voorziet (de algehele gemeenschap van goederen), dienen eveneens bij de notaris huwelijkse voorwaarden op te maken.[4]

Het is voor samenwonenden niet wettelijk verplicht de hulp van de notaris bij het opmaken van een samenlevingsovereenkomst in te roepen.[5] Niettemin gaan voordelen uit van een samenlevingsovereenkomst die bij notariële akte is opgemaakt. Daarmee wordt onder meer de positie van partners voor het successierecht gelijk getrokken met die van echtgenoten. De diensten van de notaris worden ook ingeroepen ter afwikkeling van nalatenschappen (boedelafwikkeling). De rechthebbenden kunnen een beroep doen op de notaris om een verklaring van erfrecht (en executele) af te geven. De notaris stelt dan vast wie de rechthebbenden op de boedel zijn en kan conflicten, of te verwachten conflicten over de verdeling oplossen.[6] De cliënten in het personen- en familierecht zijn veelal particulieren.

Het onroerende zakenrecht

De meest frequent voorkomende rechtshandelingen in de sfeer van het onroerende zakenrecht – in de volksmond ook het onroerend goedrecht genoemd, naar de benaming in het Oud Burgerlijk Wetboek – zijn de opmaak van koopovereenkomsten, leverings- en hypotheekakten.[7] De notariële tussenkomst is wettelijk verplicht bij de overdracht van een registergoed. Het eigendomsrecht van het registergoed gaat op de koper over, op het moment van het passeren van de akte en de inschrijving daarvan in de openbare registers.[8] Evenals bij de vestiging van hypotheekrechten zijn bij de levering van registergoederen beide juridische partijen cliënt. De notaris heeft bij de levering van onroerende zaken echter een geringe bewegingsvrijheid. De koop is al gesloten en daarmee staan de verhoudingen tussen partijen vast.

Ook voor de vestiging van een hypotheekrecht, is een notariële akte en inschrijving daarvan in de openbare registers, wettelijk verplicht.[9] Bij vestiging van hypotheekrechten zijn beide juridische partijen cliënt van de notaris. In de

3. Art. 4:42 BW.
4. Art. 1:115 lid 1 BW (Titel 8 boek 1 BW).
5. Kocken 1997, p. 93.
6. Titel 5 afdeling 6 en 7 boek 4 BW.
7. Van Velten 2000a, p. 128.
8. Art. 3:10 jo 3:89 BW.
9. Art. 3:260 lid 1 BW.

hypotheekakte, worden eerder gemaakte afspraken tussen partijen, de geldlener-hypotheekgever en de bank, opgenomen. Behalve vestiging van het hypotheekrecht, wordt in de hypotheekakte over het algemeen ook een leningsovereenkomst opgenomen.

De koopovereenkomst wordt over het algemeen (buiten de Amsterdamse praktijk) tot stand gebracht tussen cliënten onderling, vaak met behulp van een makelaar of een andere juridisch adviseur.

De KNB pleitte bij de totstandkoming van het wetsvoorstel inzake de bescherming van consumenten bij de koop van onroerende zaken voor een wettelijk verplichte notariële tussenkomst bij het opmaken van de koopakte. De wetgever is echter terughoudend gebleken om het monopolie van de notaris te verbreden. Ter bescherming van de consument is in plaats van de verplichte notariële tussenkomst een termijn van drie dagen bedenktijd en de mogelijkheid tot inschrijving van het koopcontract in de openbare registers ingevoerd. Net als de KNB roept ook de Commissie Hammerstein de wetgever op, om de notaris een rol te laten spelen in het voortraject, waarin hij diens expertise kan inbrengen. Nu wordt hij pas aan het einde van de keten, te weten bij de transactie betrokken. De notaris kan in wezen volstaan met het *stempelen* van het door de makelaar uitgevoerde voorwerk. In een kabinetsreactie heeft de minister van Justitie laten weten, de discussie over de rol van de notaris bij de koop van onroerende zaken door consumenten tot 2008 aan te houden, als de wetsevaluatie omtrent de consumentenkoop van onroerende zaken aan de orde is. De verbreding van het notariële domeinmonopolie in het onroerende zakenrecht is vooralsnog geen feit.[10]

Voor wat betreft de woningmarkt zijn cliënten in het onroerende zakenrecht voornamelijk particulieren. Zij wenden zich met name tot kleine en middelgrote kantoren. Als het om uitpondingsprojecten en projectontwikkeling gaat, is doorgaans sprake van middelgrote en grote zakelijke cliënten, die zich over het algemeen laten bijstaan door de middelgrote en grote kantoren. Dit geldt tevens voor de notariële dienstverlening en advisering inzake onroerende zaken met een bedrijfsbestemming.

Het ondernemingsrecht

In het ondernemingsrecht is inschakeling van de notaris verplicht bij de oprichting van rechtspersonen.[11] Ook bij wijziging van statuten van rechtspersonen en bij de uitgifte, overdracht, intrekking, verpanding en certificering van aandelen, is de tussenkomst van de notaris noodzakelijk.

10. *Kamerstukken I* 2001/02, 23 095, nr. 178, Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt 2005, p. 39-40; de Kabinetsreactie op het rapport van de Commissie Hammerstein 2006, *Kamerstukken II* 2005/06, 23 706, nr. 64.
11. De stichting, de vereniging, het kerkgenootschap, de naamloze vennootschap (N.V.) en de besloten met beperkte aansprakelijkheid vennootschap (B.V.) zijn rechtspersonen. Art. 2: 286 lid 1 BW (stichting), art. 2:27 BW (verenigingen), art. 2:64 lid 2 BW (N.V.) en art. 2: 175 lid 2 BW (B.V.).

De hulp van de notaris kán worden ingeroepen bij de oprichting van ondernemingen zonder rechtspersoonlijkheid.[12] Dit is evenwel geen vereiste. De notaris kan ondernemingen ook adviseren over fusies en overnames, participaties en *venture capital*, *joint ventures* en *corporate governance*. Dat geldt ook voor bedrijfsopvolging, optieovereenkomsten, werknemersparticipaties, inbreng en overdracht van ondernemingen, herstructurering en reorganisatie. Als op grond van deze advisering notariële akten zijn vereist (bijvoorbeeld een uit een fusieadvies voortvloeiende fusieakte) is diens tussenkomst ook noodzakelijk.

Het zijn met name de middelgrote en grote kantoren, die dit segment van de markt (midden- en kleinbedrijf alsook grote zakelijke cliënten) bedienen.

Specialistische diensten

In het notariaat is sprake van een zekere specialisatie. De branche kent vier erkende specialistenverenigingen, te weten de Vereniging van Mediators en Scheidingsbemiddelaars in het Notariaat (VMSN), De Vereniging van Estateplanners in het Notariaat (EPN), de Vereniging voor Agrarische Specialisten in het Notariaat (VASN) en De Vereniging voor Notariaat en Informatietechnologie (VNI).

De vier erkende specialistenverenigingen in het notariaat hebben elk eigen regels betreffende toelatingseisen en die voor het behoud van het lidmaatschap.

Kader 2.1. Voorwaarden voor lidmaatschap van de door de KNB erkende specialistenverenigingen

- **VSMN:** Voorwaarde voor lidmaatschap van de Vereniging van Mediators en Scheidingsbemiddelaars in het Notariaat (VMSN) is succesvolle afronding van een door het Nederlands Mediation Instituut (NMI) erkende opleiding. De opleiding aangeboden door de VSMN is door het NMI erkend. Ieder lid is verplicht tweejaarlijks 24 punten te behalen tijdens cursussen waarin mediation centraal staat. Ook zijn de leden verplicht onderworpen aan jaarlijkse deelname aan minimaal twee intervisiebijeenkomsten. Tijdens deze bijeenkomsten krijgen de notarissen de mogelijkheid om van elkaar te leren door vragen te stellen, te luisteren en feedback te geven.
- **EPN:** De Vereniging van Estateplanners in het Notariaat (EPN) stelt als toelatingseis een bevredigend toelatingsgesprek, alsmede de succesvolle afronding van een door het bestuur van de EPN goedgekeurde opleiding *estate planning*. Ook hanteert de EPN een verplicht nascholingssysteem. De leden dienen over elke twee jaar 24 opleidingspunten te halen door cursussen te volgen, die door de EPN zijn goedgekeurd. Tevens is deelname verplicht aan het zogeheten collegiaal overleg, dat twee keer per jaar wordt georganiseerd. De bijeenkomsten worden bijgewoond door zes tot vijftien notarissen, die van tevoren een casus dienen voor te bereiden. Steeksproefgewijs worden de uitgewerkte casussen inhoudelijk gecontroleerd.

12. De eenmanszaak, de maatschap, de vennootschap onder firma (v.o.f.) en de commanditaire vennootschap (c.v.) zijn ondernemingen zonder rechtspersoonlijkheid. Art. 22 WvK (v.o.f./c.v.).

- **VASN:** Lidmaatschap van de Vereniging voor Agrarische Specialisten in het Notariaat (VASN) staat open voor notarissen en kandidaat-notarissen, die een door het bestuur van de VASN erkende beroepsopleiding tot agrarisch specialist hebben gevolgd. Per jaar dient ieder VASN-lid bovendien tenminste één van de drie door de VASN georganiseerde inhoudelijke bijeenkomsten bij te wonen.
- **VNI:** De Vereniging voor Notariaat en Informatietechnologie (VNI) staat open voor leden die diensten verlenen in het elektronische rechtsverkeer, de zogenaamde DigiNotar- en Escrow-notarissen. Lid van de VNI zijn uitsluitend (kandidaat)notarissen, die voldoen aan de opleidingseisen van de Vereniging.

Daarnaast mogen alleen de leden van de desbetreffende specialistenverenigingen zich met de specialisatie afficheren. In tegenstelling tot de advocatuur worden geen voorwaarden gesteld aan het aantal jaren, waarin leden de specialisatie actief moeten aanbieden op het kantoor.[13]

2.1.3. De omgeving: concurrenten en aanbrengers

Notarissen nemen een geprivilegieerde positie in op de markt voor juridische diensten, vanwege de wettelijk verplichte notariële tussenkomst in verschillende delen van het onroerende zakenrecht, personen- en familierecht en ondernemingsrecht. Alhoewel sprake is van een beschermde markt voor notariële diensten, staan notarissen niettemin bloot aan invloeden van buitenaf. In hun dagelijkse werkzaamheden hebben zij vaak te maken met andere beroepsbeoefenaren. Hun verhouding varieert van gemoedelijke collegiale samenwerking, daar waar het notariële domeinmonopolie wordt gerespecteerd, tot hevige concurrentie in de adviespraktijk.

Concurrentie

De concurrentie tussen notarissen en andere (juridische) vrije beroepsbeoefenaren zoals advocaten, accountants en makelaars, speelt zich voornamelijk af op het terrein van de notariële adviespraktijk.[14] Het notariële domeinmonopolie is beperkt tot de wettelijke werkzaamheden van de notaris, daarbuiten heeft de notaris geen alleenrecht. De opkomst van de gejuridiseerde samenleving, waarin conflicten in de juridische arena worden beslecht en aldus in toenemende mate behoefte is aan juridische dienstverlening, leidt tot de opmars van allerlei aanpalende disciplines, die een aandeel in de markt voor juridisch advies willen verwerven.

Banken, verzekeringsmaatschappijen en grote accountantskantoren begeven zich op adviesmarkten, waar ook het notariaat actief is. In de jaren tachtig van

13. Huls & Laclé 2006, p. 56-57.
14. Kocken 1997, p. 40.

de vorige eeuw heeft het notariaat met name werkterrein afgestaan op het gebied van fiscaalrechtelijk advies en het vermogensadvies aan rijke particulieren.[15] Ook makelaars begeven zich op het notariële werkterrein, maar dan in het onroerende zakenrecht. De begeleiding van aankoop van onroerende zaken door particulieren en de opmaak van de daarbij behorende koopcontracten, behoort met uitsluiting van Amsterdam, grootendeels tot het domein van makelaars.[16]

Samenwerking: cliëntaanbrengers

Zolang de verschillende vrije beroepsbeoefenaren zich beperken tot het aanbieden van diensten op basis van de eigen expertise, gaan zij respectvol met elkaar om en is sprake van collegiale samenwerking. Voor notarissen staan fiscaal-juristen en advocaten in hoger aanzien dan makelaars, omdat de laatsten essentiële juridische kennis zouden ontberen.[17] De samenwerking tussen notarissen, accountants, fiscalisten en advocaten in dossiers is van incidentele aard. De notaris zoekt dan in een specifieke zaak de expertise van een hem bekende advocaat of accountant.

Meer structurele vormen van samenwerking bestaan tussen notarissen en de zogenaamde cliëntaanbrengers, ook wel tussenpersonen, verwijzers of toewijzers genaamd. Dit zijn doorgaans adviseurs van cliënten, zoals makelaars, accountants en belastingadviseurs. Zij kunnen met zo'n verwijzing de particuliere cliënt een goede dienst bewijzen, omdat deze zelden in aanraking met de notaris komt en vanwege de verplichte notariële tussenkomst een vrije notariskeuze heeft. Verschillende factoren spelen bij die keuze voor een notaris een rol. Vrienden of familieleden kunnen de cliënt een notaris aanraden of hij kan op eigen initiatief, door het telefoonboek of het internet te consulteren, een notaris vinden. In de onroerende zakenrechtpraktijk krijgt hij in het voortraject, bij het zoeken naar een huis en afsluiting van de koopovereenkomst, vaak te maken met een makelaar. Op basis van zijn ervaring, kan de makelaar de cliënt doorverwijzen naar een geschikte (dan wel bevriende: Kocken 1997) notaris. Gaat het echter om de koop van een registergoed, dat deel uitmaakt van een nieuw- of herbouwproject, dan zijn vaak op voorhand afspraken gemaakt tussen de projectontwikkelaar en de notaris over de juridische inkleding van het project. De notaris, ook wel de *projectnotaris* genaamd, draagt zorg voor alle akten (en vergunningen) die nodig zijn voor het project. Bij koop binnen een dergelijk project, is de notariskeuze voorbehouden aan de verkoper en dient het registergoed verplicht bij de *projectnotaris* te worden overgedragen.

Ook in het ondernemingsrecht spelen cliëntenaanbrengers een rol. Zakelijke cliënten hebben vaak een *huisnotaris,* waar zij al hun dossiers bij onderbrengen. Zakelijke cliënten kunnen zich in dit rechtsgebied ook laten bijstaan door het advies van hun accountants en belastingadviseurs inzake de notariskeuze.

15. Kocken 1997, p. 41.
16. Commissie Evaluatie Wet op het Notarisambt, p. 39 e.v.
17. Kocken 1997, p. 40-41.

De samenwerking tussen notarissen en andere dienstverleners verloopt niet altijd vlekkeloos. Vermeende onverenigbare deontologische regels hebben geleid tot het verbod op geïntegreerde samenwerking tussen notarissen en accountants. Daar waar notarissen wél met andere disciplines mogen samenwerken, zijn bij verordeningen randvoorwaarden gesteld. Ook in de gereguleerde notariële markt schuilt het gevaar dat de notaris teveel de oren laat hangen naar de cliëntaanbrengers, die zijn werkvoorraad op peil houdt.

In het verleden zijn bij wet en verordening specifieke regels opgesteld om de financiële onafhankelijkheid en onpartijdigheid te waarborgen. Deze regels komen in paragraaf 2.3 uitgebreid aan de orde.

De financiële onafhankelijkheid ten opzichte van cliëntaanbrengers zorgt in het huidige notariaat nog steeds voor praktijkdilemma's. Dit onderwerp kan rekenen op de aandacht van zowel de wetgever als van de beroepsorganisatie. Toen in 2005 bleek, dat op de meeste notariskantoren 80% van de werkzaamheden aangebracht werd door 20% van de cliënten, sprak toenmalig minister van Justitie Donner de wens uit om de financiële onafhankelijkheid van notarissen strakker te reguleren. Donner stond een regeling voor, geïnspireerd op de volledige herziene wet- en regelgeving betreffende registeraccountants.[18] De heroriëntatie bij accountants leidde tot een splitsing tussen advieswerk en wettelijke controletaken van de accountant. Daar waar in een voorfase was geadviseerd, kunnen geen controletaken worden uitgevoerd en vice versa.[19] In navolging van de beroepsregulering van accountants, opperde Donner om de binnenkomende opdrachten van notariële broodheren,[20] tot een procentueel maximum te beperken. Tijdens de Ronde Tafelconferentie in 2004 beaamt de KNB het belang van een dergelijke regeling. Hoewel het belang van de regeling niet aan actualiteit inboet, ebt de belangstelling voor deze toch langzaam weg.

2.2. De beroepsgroep

2.2.1. Belangenbehartiging, vertegenwoording en beheer door de KNB

Bestuur, beheer en regulering door de KNB

De Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie zetelt in Den Haag. Alle notarissen en kandidaat-notarissen zijn verplicht lid van deze organisatie. De KNB heeft als taak de bevordering van de goede beroepsuitoefening en vakbekwaamheid van de leden.[21] Door middel van verordeningen stelt KNB eisen aan de kwaliteit van de diensten en de integriteit van de notarissen en kandidaat-notarissen.

18. Zie hoofdstuk 1.
19. NOvAA & NIVRA 2003. Zie ook http://www.novaa.nl onder regelgeving.
20. Benaming van Blokand (2001). Zie 2.3.3.
21. Art. 61 Wna.

De notariële beroepsorganisatie bestaat uit een bestuur, een ledenraad, een algemene ledenvergadering en per arrondissement georganiseerde ringen. Het bestuur is belast met de hierboven omschreven taken van de KNB. Ook het beheer en de beschikking over het vermogen van de KNB zijn opgedragen aan het bestuur.[22]

De organisatie kent een eigen bureau met bestuurssecretarissen en een directie die belast is met de algemene leiding.[23] De directie coördineert de werkzaamheden van het bureau en is belast met leiding van de dagelijkse gang van zaken hiervan.[24]

Het algemene beleid en de verordeningen worden vastgesteld door de ledenraad.[25] De algemene ledenvergadering beslist over het verslag van de werkzaamheden van het bestuur.[26] Hiertoe wordt jaarlijks een algemene ledenvergadering belegd. In de ringen zijn alle leden per arrondissement verenigd. Deze brengen advies uit over de voorstellen voor verordeningen van de KNB.[27]

Belangenbehartiging en vertegenwoordiging door de KNB
In de politieke arena is de KNB de officiële woordvoerder, vertegenwoordiger en belangenbehartiger van het notariaat. De beroepsorganisatie voert een actieve en stevige lobby tot behoud van de notariële privileges.[28] Het is de KNB die tot verantwoording wordt geroepen als vragen over notarissen in het maatschappelijk veld rijzen.

2.2.2. Enige algemene cijfers

In het notariaat zijn notarissen, kandidaat-notarissen, klerken en overige notariële medewerkers werkzaam.[29] Om tot notaris benoemd te worden, moeten kandidaten in Nederland aan verschillende wettelijke eisen voldoen.[30] De aspirant-notaris dient de Nederlandse nationaliteit te hebben,[31] de bij de wet voorgeschreven notariële examens met goed gevolg te hebben afgelegd, tenminste

22. Art. 64 lid 1 Wna.
23. Art. 64 lid 2 Wna. De secretarissen worden aangesteld op een arbeidsovereenkomst naar burgerlijk recht.
24. Art. 64 lid 2 Wna.
25. Art. 68 Wna.
26. Art. 80 Wna.
27. Art. 83 Wna.
28. Volgens Kocken en De Jong met wisselend succes. Kocken 1997, p. 186-189; De Jong 2002, p. 18-19 en 106-108 en 134-135.
29. Zie verder hoofdstuk 5.
30. Art. 6 e.v. Wna jo Besluit beroepsvereisten kandidaat-notaris; Besluit ondernemingsplan notaris; Stageverordening; Reglement stage; Verordening opleiding kandidaat-notarissen; Onderwijs- en examenreglement opleiding kandidaat-notarissen; Mandaatsbesluit onderwijs en examen; Vrijstellingenreglement opleiding kandidaat-notaris; Verordening commissie van toezicht; Verordening bevordering vakbekwaamheid; Reglement bervordering vakbekwaamheid; Beleid vrijstelling bevordering vakbekwaamheid; Mandaatsbesluit stageverkleringen en opleidinsgpunten 2003; Mandaatsbesluit 2004 kennisgeving opleidingspunten; Ondertekeningsmandaat beslissingen op bezwaar; Regeling EG-verklering kandidaat-notarissen.
31. De minister van Justitie heeft in mei 2007 een wetsvoorstel ingediend om de nationalisteitsvereiste voor benoeming tot notaris te laten vervallen. *Kamerstukken II* 2006/2007 31 040, nr. 5. Zie verder hoofdstuk 3.

zes jaar als kandidaat-notaris praktijkervaring te hebben opgedaan, met goed gevolg de examens van de Notariële Beroepsopleiding te hebben afgelegd en in het bezit te zijn van een ondernemingsplan dat aan de daarvoor gestelde eisen voldoet. Om te worden toegelaten tot de Notariële Beroepsopleiding moet de kandidaat-notaris in dienst zijn van een notaris. De kandidaat-notaris blijft in loondienst tot een eventuele benoeming als notaris, tenzij hij eerder als kandidaat tot de ondernemingsvorm, waarin de notarispraktijk wordt gedreven, toetreedt. Nadat de kandidaat-notaris met succes de driejarige beroepsopleiding heeft afgerond, is hij na benoeming tot waarnemer, bevoegd om bij belet of ontstentenis van de notaris, de notariële taken waar te nemen.

De notarisklerken en andere medewerkers in het notariaat zijn vaak leden van het Bond van Medewerkers in het Notariaat. Zij kunnen een specialistische opleiding tot notarisklerk of notarieel secretaresse volgen. Dit is evenwel geen vereiste. De Bond van Medewerkers in het Notariaat brengt het blad De Notarisklerk uit. Naar schatting zijn 40% van de medewerkers in het notariaat lid van de Bond.[32]

Notarissen en kandidaat-notarissen

In 2005 zijn 1440 notarissen en 2067 kandidaat-notarissen actief. Het aantal notarissen stijgt jaarlijks, terwijl het aantal kandidaat-notarissen fluctueert. In 2007 is ruim 60% van de kandidaat-notarissen vrouw, terwijl slechts 14,3% van de notarissen van het vrouwelijke geslacht is.[33]

Tabel 2.1. Het aantal notarissen en kandidaat-notarissen, 1999-2005

	1999	*2000*	*2001*	*2002*	*2003*	*2004*	*2005*
Notarissen	**1318**	**1351**	**1401**	**1424**	**1435**	**1440**	**1457**
Kandidaat-notarissen	**1982**	**2095**	**2135**	**2108**	**2115**	**2090**	**2067**

Tabel 2.2. Het aantal notarissen en kandidaat-notarissen, 2004-2007

	2004	*2005*	*2006*	*2007*
Notarissen	1424	1420	1427	1432
Vrouwen	162	176	189	205
Mannen	1262	1244	1240	1227
Perc. vrouwen	**11,4**	**12,4**	**13,2**	**14,3**
Kandidaat-notarissen	1822	1810	1784	1700
Vrouwen	1059	1070	1069	1033
Mannen	763	740	726	667
Perc. vrouwen	**60,8**	**59,6**	**59,1**	**60,8**

32. Informatie verkregen van de Bond.
33. KSU 2007, p. 40.

Sinds 2004 stijgt het aantal studenten notarieel recht.[34] Het aantal afgestudeerde notariële juristen daalt jaarlijks, zij het de afgelopen twee jaar gestaag.[35] Niet alle afgestudeerde studenten notarieel recht kiezen voor een carrière binnen het notariaat.[36] Uit recent onderzoek van de KNB blijkt, dat de uitstroom tijdens en na de beroepsopleiding notariaat onder kandidaat-notarissen groot is. De hoge werkdruk en ongunstige secundaire arbeidsvoorwaarden, zijn de meest door kandidaat-notarissen geuite klachten.[37] Op termijn kan krapte in de notariële arbeidsmarkt ontstaan.[38]

In navolging van de advocatuur, wordt bij de grote notariële kantoren alles uit de kast getrokken om kandidaat-notarissen aan de kantoren te binden.[39] Ook voor de kleine kantoren is de instroom van nieuwe medewerkers lastig. De middelgrote kantoren buiten de Randstad richten zich niet specifiek op werving- en selectie, daar deze minder problemen hebben met het werving en binding van kandidaat-notarissen.[40]

Kantoren

In Nederland zijn in 2004 zo'n 891 vestigingen verdeeld over 768 notariskantoren actief.[41]

Bemeten naar het aantal kantoren vormen de eenmanskantoren de grootste groep en de top dertig kantoren de kleinste.

Indien het aantal notarissen als uitgangspunt wordt genomen, blijkt dat nagenoeg een derde van de beroepsgroep als solist opereert.[42] De meerderheid van de notarissen is werkzaam bij een middelgroot of groot kantoor.

Tabel 2.3. Aantal en percentage notariskantoren naar type 2005

	Aantal kantoren	*Percentage*
Klein (1 notaris)	542	60%
Middelgroot (2-4 notarissen)	346	38%
Groot (5 of meer notarissen)	23	2%
Totaal	911	100%

Bron: KNB jaarverslag 2004/2005

34. KSU 2007, p. 44.
35. KSU 2007, p. 44.
36. Verstappen 2004, p. 749.
37. 'Zorgen over aantrekkelijkheid van het notariaat. Uitstroom vrouwelijke kandidaten groeit', *NM* december 2005, p. 11-14; 'Onderzoek notariaat magazine onder kandidaat-notarissen: tevredenheid over werk en werkgever, verdeeldheid over arbeidsvoorwaarden' *NM* 2006 8 augustus; Romeijn 2006, p. 35; Romeijn 2006, p. 59.
38. Ter Voert & Van Ewijk 2004, p. 74.
39. KSU 2007, p. 48.
40. KSU 2007, p. 48.
41. Ter Voert & Van Ewijk 2004, p. 25.
42. 542 van de 1.420 notarissen in 2005. Zie tabel 2.1. en 2.3.

Omzet en winst
De diensten die vallen onder het notariële domeinmonopolie maken 94% uit van de omzet van de notariskantoren.[43] Ruwweg 65% van de notariële omzet wordt bepaald door het aantal akten in de onroerende zakenpraktijk.[44] De totale netto-omzet van notariskantoren is in 2001 ruim 716 miljoen.[45]

Gemiddeld boeken notariskantoren relatief hoge winsten. De gemiddelde kantoorwinst per full-time notaris bedraagt in 2002 € 221 477 en € 224 408 in 2003. De gemiddelde winst per notaris neemt toe naarmate het kantoor groter wordt.[46]

De situatie in het notariaat is over het algemeen financieel gezond. De bedrijfseconomische situatie van ongeveer 2% van de notarissen is echter ongunstig. Deze kantoren worden nauwlettend door de notariële toezichthouders in de gaten gehouden.[47]

2.3. Het macro-niveau van de notariële beroepsethiek

In deze paragraaf worden de notariële regels geïllustreerd, zoals deze zijn gecodificeerd en in de rechtspraak verder ontwikkeld. Op basis van de geraadpleegde literatuur worden de volgende categorieën onderscheiden: beroeps- en gedragsregels, de regels die de *cliënt-professional verhouding* reguleren, regels aangaande de *financiën*, de *dienstverlening* en de *kantoororganisatie*, evenals de regels die *de cohesie van de beroepsgroep* dienen.[48]

Toegepast op de notariële beroeps- en gedragsregels uit de Wet op het notarisambt 1999, door zelfregulering van de KNB zijn vastgesteld en in de jurisprudentie zijn ontwikkeld, vloeit de schematische weergave voort, zoals in kader 2.2 is geïllustreerd. De belangrijkste notariële pijlers komen vervolgens per categorie aan de orde.

43. Ter Voert & Van Ewijk 2004, p. 25.
44. Vogels e.a. 2002.
45. Ter Voert & Van Ewijk 2004, p. 44. Zie ook NMa 2006, p. 17-18.
46. Ter Voert & Van Ewijk 2004, p. 47-48.
47. BFT 2006.
48. Hellingman 1993, p. 163 e.v.; Schultz 1997, p. 61 e.v. Schultz bezigt een indeling van de beroepsregels (van advocaten) in publiciteitsregels, gedragsregels ten opzichte van cliënten, de gerechtshoven en collega's alsmede in beroepsaansprakelijkheidregels en regels betreffende derdengelden, de tarieven, expertise en titels. Onder beroepsregels onderscheidt Hellingman regels ten aanzien van tarieven, samenwerking, publiciteit en collegialiteit. Alsook regels die de cliënt-professional relatie betreffen en de regulering van de professionele dienstverlening.

Kader 2.2. Typologie van beroeps- en gedragsregels van het notariaat

Regels inzake de verhouding tussen notaris en cliënt:
Onpartijdigheid (en partijadvies), Belehrung, Onafhankelijkheid, Geheimhoudingsplicht en Verschoningsrecht.

Regels inzake de dienstverlening:
Ministerieplicht, Dienstweigering, Full-service, Eigen taak notaris, Onderzoeksplichten.

Regels inzake de financiële degelijkheid van notarissen:
Verbod handelen en actieve beleggingen, Verzekeringsplicht, Administratie, Ontvangst contanten, Zorgplicht geldverkeer, Specificatie Nota, Provisieverbod, Rapportage van belangrijkste afnemers.

Regels die de cohesie van de beroepsgroep dienen:
Collegiale verhoudingen, Eer en aanzien, Tuchtnorm.

Regels inzake de kantoororganisatie:
Samenwerking, Naar buiten optreden, Publiciteit, Omgang met kantoorgenoten.

2.3.1. Regels inzake de verhouding tussen notaris en cliënt

Onpartijdigheid
Op grond van art. 17 Wet op het notarisambt 1999 dient de notaris onpartijdig te handelen en iedere schijn van partijdigheid te voorkomen. Verschillende bepalingen in de Wet op het notarisambt 1999 en de Verordening Beroeps- en Gedragsregels kleden de onpartijdigheidseis nader in. De notaris dient zijn ministerie te weigeren indien een verboden verwant – zoals in art. 19 Wet op het notarisambt 1999 is omschreven – partij, vertegenwoordiger, begunstigde of groot aandeelhouder is bij een door de notaris te verlijden akte. Ook is het de notaris verboden diensten te verlenen aan rechtspersonen waarin hij of zijn echtgenoot een functie als bestuurder of commissaris bekleedt.[49]

Uit het aanbieden van notariële diensten kunnen onverenigbare rollen voortvloeien, waarvoor de notaris dient te waken. Het is hem – tenzij alle betrokkenen hiermee instemmen – bijvoorbeeld verboden als boedelnotaris op te treden indien hij tevens executeur is dan wel de partijen over de verdeling van de boedel heeft geadviseerd.[50] Sinds de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999 is het de notaris geoorloofd om als partijnotaris op te treden mits dit aan betrokkenen duidelijk kenbaar wordt gemaakt. Een notaris die eerst als partij-

49. Art. 19 en 20 Wna.
50. Art. 9 en 18 lid 2 VBG.

notaris optreedt, is niet bevoegd de uit het advies voortvloeiende akte te passeren, tenzij alle partijen hiermee instemmen.[51]

Uit de jurisprudentie blijkt, dat de notariële onpartijdigheidseis ook inhoudt, dat de notaris partijen dezelfde informatie dient te verschaffen, partijen gelijkelijk de kans moet bieden om informatie over te dragen en de notariële akte op neutraal terrein moet passeren.[52]

Belehrungspflicht

Sinds het arrest van de Hoge Raad van 20 januari 1989, beter bekend als het Groningse Huwelijksvoorwaardenarrest, worden extra eisen gesteld aan de notariële onpartijdigheid. Sindsdien wordt van de notaris een compenserende en actieve, onpartijdige opstelling verwacht.[53] Op basis van de actieve onpartijdigheidseis, gecodificeerd in art. 43 van de Wet op het notarisambt 1999 en art. 4 van de Verordening Beroeps- en Gedragsregels, in het notariële jargon de *Belehrungpflicht*, moet de notaris partijen informeren over de gevolgen die aan de akte verbonden zijn. Hij moet daarnaast controleren of cliënten de gevolgen hiervan overzien. Cliënten dienen daarnaast tijdig de concepten van de akten te ontvangen, om de gelegenheid te krijgen vragen te stellen.[54] Indien sprake is van specifieke risico's moet de notaris hen bovendien actief op deze risico's wijzen.[55] Door actief in te grijpen, kan de notaris feitelijk overwicht of misbruik van juridische onkunde voorkomen. Hij moet de zwakkere partij in bescherming nemen ten opzichte van de sterke.[56]

Indien de cliënt niet aanwezig kan zijn is het in de notariële praktijk gebruikelijk dat bij volmacht wordt gepasseerd. De notaris blijft gehouden de cliënt ten volle (schriftelijk) te *belehren*.[57]

Het Hof Amsterdam acht het welbewust bevorderen van het verschijnen bij volmacht door hier een lagere prijs voor aan te bieden, tuchtrechtelijk laakbaar.[58]

51. Art. 22 VBG.
52. Als niet neutraal worden in ieder geval beschouwd, het passeren van hypotheekakten bij een bank of huwelijkse voorwaarden ten huize van de aanstaande bruidegom. Hof Amsterdam 22 juni 1995, *WPNR* 1995 (6196); Hof Amsterdam 27 juni 1995, *WPNR* 1995 (6200).
53. HR 20 januari 1989, *NJ* 1989, 766 (Groningse huwelijkse voorwaarden) Zie ook Blokland 2001, p. 56. Recentelijk is de norm uit het Groningsehuwelijksevoorwaardenarrest herhaald in Hof Amsterdam 9 september 2005, *NJ* 2006, p. 99. Het niet opsturen van een conceptakte door de notaris-voorganger aan de echtgenote van diens kandidaat-opvolger, waarna evenmin uitleg volgt tijdens de passeersessie is strijdig met de onpartijdige voorlichting.
54. Art. 43 lid 1 Wna jo art. 4 lid 2 VBG. Zie ook Hof Amsterdam 2 mei 1996, *WPNR* 98/6302.
55. Deze plicht geldt zowel voor zwakke als deskundige partijen. In het Dicky Trading arrest is bijvoorbeeld bepaald dat de notaris de bank (een deskundige partij) had moeten wijzen op grote prijsverschillen die ontstonden na ABC-transacties en de risico's van de verhaalbaarheid van een ongedekte vordering die daarmee samenhing. HR 18 december 1992, *NJ* 1994, 91, m.nt. Luijten (Dicky Trading).
56. Art. 43 lid 1 Wna jo art. 4 lid 2 VBG.
57. Hof Amsterdam Notariskamer 8 januari 1998, *WPNR* 98/6299 (Postordernotariaat). Indien de cliënt zich op basis van een standaardcontract tot de notaris wendt dient de notaris na te gaan of de situatie van de cliënt zich voor een standaardoplossing leent. Het enkel toezenden van een informatiepakket van de KNB, zonder dat persoonlijk contact heeft plaatsgevonden naar aanleiding van een af te sluiten samenlevingscontract dat bij volmacht wordt gepasseerd is onvoldoende.
58. Hof Amsterdam 22 juli 2004, *LJN* AQ4770 (Actuszaak).

Onafhankelijkheid

De notaris dient zijn functie onafhankelijk uit te oefenen, zowel ten opzichte van zijn cliënten als van de staat. Nevenbetrekkingen die een gevaar opleveren voor zijn onpartijdigheid, zijn onverenigbaar met het notariële ambt. De volgende nevenfuncties zijn wettelijk verboden: die van rechter (tenzij de functie als plaatsvervanger wordt bekleed), gerechtsdeurwaarder, advocaat en die van bewaarder van het kadaster en de openbare registers.[59] Nevenbetrekkingen dienen bij de kamer van toezicht te worden gemeld. De kamer registreert de nevenbetrekkingen, toetst deze op de verenigbaarheid met de notariële onpartijdigheid en onafhankelijkheid.[60] De nevenbetrekkingen worden opgenomen in de openbare registers, opdat cliënten op eenvoudige wijze informatie over de nevenbetrekking van een te consulteren notaris kunnen verkrijgen.[61]

Geheimhoudingsplicht en verschoningsrecht

De notaris heeft een plicht tot een zo groot mogelijke geheimhouding, die betrekking heeft op alle informatie die vertrouwelijk aan de notaris is meegedeeld of waarvan hij het vertrouwelijke karakter moet begrijpen.[62] Deze plicht strekt zich ook uit tot het personeel van de notaris. Daarnaast beschikt de notaris over een aan zijn geheimhoudingsplicht gerelateerd verschoningsrecht.[63] Hij heeft de plicht om, ten aanzien van wat hem als notaris door een cliënt is toevertrouwd, zich te onthouden tot getuigen in een rechtszaak.[64] Bij de verschoningsproblematiek spelen twee tegenstrijdige beginselen een rol. Enerzijds is sprake van het belang van cliënten, dat zij hun zaken vertrouwelijk met een notaris kunnen bespreken en anderzijds geldt het beginsel dat goede justitie alleen mogelijk is op grond van een ware voorstelling van zaken.[65] Belangrijk hierbij is dat het verschoningsrecht van de notaris er niet is omwille van de notaris zelf of van zijn cliënt, maar omwille van het maatschappelijke belang. Op grond van de jurisprudentie, is het de notaris die moet bepalen hoe ver zijn geheimhoudingsplicht en verschoningsrecht strekken.[66]

Deze inschatting kan de rechter slechts marginaal toetsen. De regels ten aanzien van de reikwijdte van het notariële verschoningsrecht en de geheimhou-

59. Art. 9 Wna.
60. De kamer kan bij een met redenen omklede beslissing de nevenbetrekking ongewenst verklaren. Na de onherroepelijk verklaring van de beslissing van de kamer is de notaris verplicht de nevenbetrekking te beëindigen. Arikel 11 Wna.
61. Art. 11 Wna. Vgl. Blokland 2001, p. 47.
62. Art. 22 Wna. Zie ook Van Es & Kraan 2007.
63. Art. 218 Sr jo 165 Rv.
64. Art. 218 Sr jo 165 Rv. Zie ook Arisz 2000, p. 4.
65. HR 1 maart 1985, *NJ* 1986, 173 (Notaris Maas) '...het maatschappelijk belang dat de waarheid aan het licht komt moet wijken voor het maatschappelijke belang dat een ieder zich vrijelijk en zonder vrees voor openbaarmaking van het besprokene om bijstand en advies tot hem moet kunnen wenden.' Het verschoningsrecht is echter niet absoluut, er zijn uitzonderingen denkbaar waarbij het maatschappelijke belang dat de waarheid aan het licht komt, moet prevaleren.
66. De notaris bepaalt de reikwijdte van zijn geheimhouding, hierbij maakt het geen verschil of de cliënt hem van zijn geheimhoudingsplicht ontslaat. HR 1 maart 1985, *NJ* 1986, 173 (Notaris Maas); HR 18 december 1998, *NJ* 2000, 341 (Ontvanger versus Van Olst).

dingsplicht zijn eveneens van toepassing als de notaris als partijgetuige in een zaak wordt gehoord.[67]

De notariële geheimhoudingsplicht en het verschoningsrecht zijn echter niet absoluut. Ten eerste rust op de notaris de wettelijke verplichting om op grond van de Registratiewet en het Burgerlijk Wetboek, akten te doen inschrijven in de openbare registers. Bovendien strekt de notariële geheimhoudingsplicht, zoals blijkt uit jurisprudentie van de Hoge Raad, niet tot de gegevens die de notaris privé of als verdachte betreffen,[68] mededelingen die hem uit andere hoofde dan als notaris zijn toevertrouwd[69] noch tot geschriften, die voorwerp van een strafbaar feit zijn.[70] Evenmin kan de notaris zich op zijn verschoningsrecht beroepen, als hij door een cliënt in rechte wordt aangesproken[71], in zeer bijzondere gevallen als hij zelf verdachte is of als een geschil tussen partijen is gerezen over de totstandkoming en interpretatie van een gesloten en notarieel vastgelegde transactie.[72]

In hoeverre de geheimhoudingsplicht zich met het collegiale overleg verdraagt, is niet onomstreden. Volgens Waaijer is het in het notariaat gebruikelijk dat intercollegiaal overleg en incidentele uitwisseling van gegevens plaatsvinden.[73] De notaris dient echter zorgvuldig om te gaan met de informatie die hij vrijgeeft.[74] Blokland meent echter, dat het nog maar de vraag is of de notaris diens collega's op de hoogte kan stellen van dubieuze bedoelingen van cliënten.[75] Het Hof Amsterdam bepaalt in 1996 dat in beginsel geen sprake is van een collectieve geheimhoudingsplicht. Dit verbod op intercollegiaal overleg wordt doorbroken als opzet van partijen in het spel is. Dan ligt het op de weg van de notaris, om zijn collega over deze opzet te informeren.[76]

De Wet MOT

Een belangrijke wettelijke beperking op de geheimhoudingsplicht en het verschoningsrecht is de Wet Melding Ongebruikelijke Transacties (Wet MOT),

67. HR 9 augustus 2002, *NJ* 2004, 479 (Herengrachtparkeerders versus Notaris Schulte).
68. HR 1 maart 1985, *NJ* 1986, 173; HR 14 oktober 1986, *NJ* 1987, 490. Zie Arisz 2000, p. 9; Lankhorst & Nelen 2004, p. 55.
69. HR 8 december 1995, *NJ* 1996, 708.
70. HR 22 november 1991, *NJ* 1992, 315. Bij huiszoeking ter inbeslagneming gelden verschillende in de rechtspraak ontwikkelde normen: het zoeken moet gericht geschieden, er mag alleen gezocht worden op plaatsen ten aanzien waarvan sterke aanwijzing bestaat dat zich daar geschriften bevinden die voorwerp of middel van het onderzochte strafbaar feit zijn. De huiszoeking dient daarnaast op de minst bezwarende wijze plaats te vinden. Bovendien is het de notaris die bepaalt welke geschriften zijn te beschouwen als voorwerp of middel van het strafbaar feit. Arisz 2000, p. 12-13; Lankhorst & Nelen 2004, p. 56.
71. HR 9 augustus 2002, *NJ* 2004, 479 (Herengrachtparkeerders versus Notaris Schulte).
72. HR 25 september 1992, *NJ* 1993, 467 (Tomol versus Notaris Van Eijck). Indien echter geen overeenstemming tussen partijen is bereikt ten aanzien van de transactie, kan de notaris zich wel op zijn verschoningsrecht beroepen. Arisz 2000, p. 9.
73. Melis-Waaijer 2003, p. 249 e.v.
74. Melis-Waaijer 2003, p. 249 e.v.
75. Blokland werpt de vraag op of de notaris collega's door middel van berichtgeving op het intranet het internet mag waarschuwen voor een malafide cliënt die hij zelf de deur heeft gewezen. Blokland 2001, p. 66.
76. Hof Amsterdam 15 juli 1996, *WPNR* 96/6235 (Brandstichtend echtpaar). Ook in andere arresten wordt een actieve opstelling van de notaris verwacht bij het waarschuwen van derden. Zie Tilburgse hypotheekbankarresten (gepubliceerd als HR 23 december 1994, *NJ* 1996, 627; HR 23 december 1994, *NJ* 1996, 628; HR 15 september 1995, *NJ* 1996, 629, tezamen m.nt. Kleijn; HR 19 juni 1998, *NJ* 1999, 288) waarbij de notaris een mededelingsplicht jegens de hypotheekverlener wordt opgelegd.

waarin de meldplicht van notarissen is vastgelegd. Notarissen die weten of vermoeden, dat hun advies wordt ingewonnen bij het beramen of plegen van een misdrijf in georganiseerd verband dat inbreuk op de rechtsorde oplevert, dienen hiervan melding te maken bij het Meldpunt Ongebruikelijke Transacties. Sinds januari 1997 is in ieder hofressort een vertrouwensnotaris aangesteld, die de notaris kan adviseren of hij zijn vermoeden moet melden bij de geëigende instanties.[77] Aan de hand van een aantal indicatoren[78] kan bepaald worden, of de dienst die wordt verlangd, leidt tot strijd met het recht of de openbare orde, een kennelijk ongeoorloofd doel of gevolg heeft, of dat andere gegronde redenen zijn het verzoek af te wijzen. Als dit het geval is, bepaalt hij in overleg met de vertrouwensnotaris of de ernst van de casus met zich meebrengt, dat hij op grond van art. 7 lid 2 van de Verordening Beroeps- en Gedragsregels, de casus bij de Centrale Recherche Inlichtingendienst of bij het Meldpunt Ongebruikelijke Transacties meldt.[79]

2.3.2. Regels inzake de dienstverlening

Ministerieplicht, dienstweigering en full service

Op de notaris rust een ministerieplicht, die hem wettelijk verplicht gehoor te geven aan door een partij verlangde werkzaamheden.[80] Hierbij is de notaris gehouden alle gebruikelijke notariële diensten aan te bieden.[81] Het afstoten van onrendabele delen is strijdig met de *full service* verplichting. Ook de afgifte van *schriktarieven* verdraagt zich niet tot de eis van *full service*.[82]

De notaris is echter verplicht zijn diensten te weigeren, als hij naar redelijke overtuiging meent dat de werkzaamheden in strijd zijn met het recht, de openbare orde, of een kennelijk ongeoorloofd doel tot gevolg hebben, dan wel andere gegronde redenen voor weigering bestaan.[83] De notaris heeft als kerntaak de behartiging van de rechtszekerheid en moet zorgen dat geen nietige of vernietigbare handelingen plaatsvinden. Ook dient de notaris ervoor te waken geen diensten te leveren aan beschikkingonbevoegden.

De notaris moet ook zijn ministerie weigeren, als hij weet of vermoedt, dat misbruik wordt gemaakt van juridisch onkunde of feitelijk overwicht,[84] de inhoud van de door hem te verlijden akte in strijd is met de waarheid,[85] dan wel hij de belangen van partijen niet meer kan behartigen op een wijze die een behoorlijk notaris betaamt.[86] Ook dient hij zijn ministerie te weigeren, als zijn medewerking wordt gevraagd voor het vastleggen van feiten, die niet met een redelij-

77. Hoogendam 1997, p. 56.
78. Deze indicatoren betreffen onder anderen het bedrag dat in het geding is (bij transacties van meer dan € 15 000 dient de notaris te melden) en het gedrag van de cliënt.
79. Hoogendam 1997, p. 57.
80. Art. 21 Wna.
81. Art. 21 Wna jo art. 10 VBG.
82. Art. 10 lid 3 VBG.
83. Art. 21 lid 2 Wna.
84. Art. 4 VBG.
85. Art. 5 VBG.
86. Art. 4 lid 3 VBG.

ke mate van zekerheid vast te stellen zijn of waarvoor een specifieke deskundigheid vereist is.[87]

De dientsweigeringsplicht is niet statisch en wordt door de jurisprudentie van de Hoge Raad nader ingevuld. Zo is de opstelling van de notaris bij het voorkomen van het doorkruisen van belangen van derden lang voorwerp geweest van notarieel debat tussen, zoals Waaijer hen omschrijft, 'de rekkelijken' en 'de preciezen.[88]' De uitgangspunten van het debat zijn in kader 2.3 weergegeven.

Kader 2.3. De rekkelijken en preciezen[89]

Op de vraag of de notaris zijn diensten moet weigeren bij dubbele verkopen, het frustreren van een kettingbeding of het negeren van voorkeursrechten, wordt door *rekkelijken* en *preciezen* een andere invulling gegeven.

Kleijn, Van Velten, Kraan en de Vries menen als *rekkelijken*, dat de notaris zijn ministerie in dergelijke gevallen veelal dient te verlenen. De notaris kan partijen immers voorlichten en waarschuwen, dat met wat zij beogen, de rechten van derden worden gefrustreerd. Als de notaris zijn dienst weigert, gaat deze volgens de auteurs op de stoel van de rechter zitten. Met weigering van medewerking aan zo'n overeenkomst, kent hij die bovendien goederenrechtelijke werking toe, hetgeen in strijd is met de bedoeling van de wetgever.

De *preciezen*, waar Van Os, Van den Akker en de Commissie Verantwoordelijkheid Notariaat toe gerekend kunnen worden, menen, dat rechten van derden niet door middel van akten mogen worden geschonden. Zij baseren zich op de notariële zorgplicht zoals ontwikkeld door de Hoge Raad. Volgens de *preciezen* verdraagt deze zich niet met het handelen van de notaris als lijdelijke penvoerder van partijen, die mechanisch akten stempelt en zich geen rekenschap geeft van de morele geoorloofdheden, die in de akte staan opgenomen.

Uit de jurisprudentie van de Hoge Raad blijkt dat van notarissen een steeds actievere en minder lijdelijke rol wordt verwacht.[90] Op basis van de jurisprudentie van de Tilburgse hypotheekarresten wordt duidelijk dat onder bijzondere omstandigheden sprake kan zijn van derdenwerking van de notariële zorgplicht.[91]

87. Art. 6 VBG.
88. Melis-Waaijer 2003, p. 48 e.v.
89. Melis-Waaijer 2003, p. 48 e.v. Zie ook Van Os 2000, p. 26-28; Van den Akker 2001, p. 153; Huijgen & Pleysier 2003, p. 143; Holtman, Lekkerkerker & Schonewille 2007, p. 114.
90. Voor wat betreft de zorgplicht ten aanzien van derden heeft de Hoge Raad zich uitgesproken in het arrest HR 23 december 2005, *LJN* AU 5682, C04/307 en de tuchtrechter in de zaak Hof Amsterdam 19 januari 2006, *LJN* AV0591, 754/04 NOT. Zie ook Holtman 1998, p. 433 noot 28. Zie ook Boks 2002.
91. Tilburgse hypotheekarresten gepubliceerd als HR 23 december 1994, *NJ* 1996, 627; HR 23 december 1994, *NJ* 1996, 628; HR 15 september 1995, *NJ* 1996, 629, tezamen m.nt. Kleijn; HR 19 juni 1998, *NJ* 1999, 288.

Indien de derde op een zodanige wijze bij de overeenkomst is betrokken dat de notaris rekening had moeten houden met diens belangen, strekt de notariële zorgplicht zich ook over deze derde uit.[92]

De ruime interpretatie van de notariële zorgplicht door de Hoge Raad past in de Aristotelische benadering van de ethiek waarin niet louter de deontologische regels als uitgangspunt dienen.

Onderzoeksplichten
Omdat de notariële akte een executoriale titel levert die tegen iedereen kan worden ingeroepen, worden specifieke eisen gesteld aan de vorm van de akte en de totstandkoming ervan.[93] Voordat de notaris akten passeert, dient hij zich van een aantal zaken te vergewissen. Op de notaris rusten diverse onderzoeksplichten en controlerende taken. Hij is gehouden de identiteit van de comparanten vast te stellen[94] en te controleren of de partijen handelingsbevoegd zijn.[95] Hij dient na te gaan of hetgeen in de akte is omschreven, overeenkomt met de wil van partijen.[96] Als de akte bij volmacht wordt gepasseerd, moet de notaris ook de volmachten en de handtekening van de volmachtgevers controleren.[97]

Daarnaast is de notaris gehouden onderzoek te doen naar de rechtstoestand van de over te dragen zaken. Bij de levering van onroerende zaken, moet de notaris controleren of de zaak vrij van beperkte rechten en onbezwaard wordt geleverd.[98] De rechtstoestand van de onroerende zaak wordt gerechercheerd bij de acceptatie van de opdracht, voor een tweede keer gecontroleerd vlak voor het passeren van de leveringsakte en voor een laatste keer, nadat het goed is overgedragen en inschrijving van de akte in de openbare registers heeft plaatsgevonden (voordat de gelden worden gestort). De notaris draagt daarnaast zorg voor de betaling van de koopsom aan de verkoper. Het registergoed kan pas dan worden overgedragen, als de notaris de daarvoor bestemde gelden heeft ontvangen en als uit de herrecherche in de openbare registers is gebleken, dat geen eerdere ingeschreven beslagen of hypotheken van de eigenaar de transactie in de weg staan.[99]

Eigen taak notaris
De notaris heeft bij het verlenen van zijn diensten een eigen taak om deze in overeenstemming te brengen met de notariële verplichtingen.[100] Hij dient zorg

92. Tilburgse hypotheekarresten gepubliceerd als HR 23 december 1994, *NJ* 1996, 627; HR 23 december 1994, *NJ* 1996, 628; HR 15 september 1995, *NJ* 1996, 629, tezamen m.nt. Kleijn; HR 19 juni 1998, *NJ* 1999, 288.
93. Bij de uitleg van de wil van partijen is een objectieve uitleg van de inhoud van de akte maatgevend. HR 8 april 1983, *NJ* 1984, m.nt. Kleijn (Wever/Aruba Bank); HR 8 december 2000, *NJ* 2001, 350, m.nt. Kleijn (Stichting Eelder Woningbouw/Van Kammen).
94. Art. 39 Wna jo Wid.
95. HR 28 september 1990, *NJ* 1991, 473, m.nt. Luijten (Credit Lyonnais).
96. Art. 43 VBG.
97. Art. 39 Wna; Hof Amsterdam 15 juli 1999, *WPNR* 6389.
98. Art. 3 VBG.
99. Beleidsregel uitbetaling van gelden naar aanleiding van HR 30 januari 1981, *NJ* 1982, 56 m.nt. Kleijn (Baarns Beslag) en Hof Amsterdam 16 april 1998, *WPNR* 6362.
100. Art. 2 VBG.

te dragen voor de uitvoering van de op hem rustende onderzoeksplichten. De cliënt kan hiertoe niet anders bedingen.

Ook als de notaris taken uitbesteedt aan derden, moet hij de regie over de uitbestede werkzaamheden bewaken.[101] Een notarieel samenwerkingsverband, waarin de rol van de passerende notaris – die het dossier (inclusief recherche) krijgt aangeleverd – gemarginaliseerd is tot controleur van de wil van partijen, kan de tuchtrechtelijke toets niet doorstaan.[102]

Correcte bejegening cliënten

De notariële zorgvuldigheid omvat een correcte cliëntbejeging. De notaris moet voldoende inspanningen betrachten om door hem gemaakte fouten te herstellen.[103] Ook emotionele uitbarstingen naar de cliënt toe moeten worden voorkomen.[104]

2.3.3. Regels inzake de financiële degelijkheid

Om de financiële onafhankelijkheid van notarissen te waarborgen, worden extra eisen gesteld aan hun financiële degelijkheid. Het is hun verboden met financieel risico te handelen. De notaris is eveneens verplicht zich te verzekeren tegen schade, voortvloeiende uit de beroepsaansprakelijkheid.[105] Ook dient hij de bij de cliënt in rekening gebrachte nota te specificeren.[106] Hij is daarnaast gehouden aan een zodanige administratie, dat daaruit op eenvoudige wijze zijn rechten en verplichtingen kunnen worden gekend.[107] De notaris moet bovendien ieder jaar aan het BFT zijn privé- en kantoorvermogen rapporteren.[108] In dezelfde rapportage moet tevens melding worden gemaakt van opdrachtgevers, die een meer dan marginale invloed hebben op de omzet van het kantoor (de zogenaamde *broodheren)*.[109] Ook wordt de notaris beknot in de betaling van provisies aan opdrachtgevers en het bedingen of accepteren van resultaatafhankelijke beloningen.[110] Bij beleidsregel is het de notaris eveneens verboden om via verwijzers te adverteren, tenzij de bijdrage van de notaris een inhoudelijke bespreking van de notariële praktijk betreft.[111]

101. Hof Amsterdam, zaak 03/6548.
102. Hof Amsterdam 30 maart 2006, RN 06/40, *LJN* AV7725 (Postbankzaak).
103. Hof Amsterdam 25 juni 1992, *WPNR* 6073.
104. Het geïrriteerd gooien van de hoorn op de haak is tuchtrechtelijk laakbaar. Hof Amsterdam 7 maart 1996, *WPNR* 6234.
105. Art. 23 Wna; 14 en 33 VBG.
106. Art. 55 Wna jo Code HOT. Gerezen geschillen naar aanleiding van de declaratie van de notaris kunnen bij de ringvoorzitter worden beslecht.
107. Art. 24 lid 1 Wna. Het administratiebeleid is ten opzichte van de regelingen opgenomen in Wna 1842 verfijnd.
108. Art. 24 lid 2 Wna. De administratie van de notaris dient te geschieden conform de Administratieverordening (jo art. 24 lid 3 Wna).
109. Art. 16 VBG. Voor het betitelen van belangrijke opdrachtgevers als *broodheren* heeft Blokland zich laten inspireren door het gezegde *wiens brood men eet, diens woord men spreekt*. Blokland 2001, p. 21.
110. Art. 12 VBG.
111. Beleidsregel adverteren via verwijzers van 20 oktober 2005.

Gelden van derden die aan de notaris zijn toevertrouwd en die hij ten behoeve van hen onder zich houdt, dienen te worden gestort op een verplicht door de notaris aan te houden bijzondere rekening.[112] Met aanhouding van bijzondere rekeningen, die niet onder het vermogen van de notaris vallen, wordt beoogd de door cliënten aan de notaris toevertrouwde gelden te vrijwaren van beslag door derden en van faillisement. De notaris is bevoegd om over deze bijzondere rekening te beheren en te beschikken, maar hij mag slechts betalingen doen in opdracht van een rechthebbende. Eventuele tekorten in het saldo van de bijzondere rekening, dienen door de notaris te worden aangevuld.

2.3.4. Regels die de cohesie van de beroepsgroep dienen

Eer en aanzien
Het gevoel van gemeenschappelijke trots is verwoord in de eed van notarissen, neergelegd in art. 3 van de Wet op het notarisambt 1999, luidende: 'Ik zweer getrouwheid aan de Koning en de Grondwet en eerbied voor de rechterlijke autoriteiten. Ik zweer, dat ik mij zal gedragen naar de wetten, de reglementen en de verordeningen die op het notarisambt van toepassing zijn en dat ik mijn taak eerlijk, nauwgezet en onpartijdig zal uitvoeren; dat ik geheimhouding zal betrachten ten aanzien van alles waarvan ik door mijn ambt kennis neem en dat ik voorts, middellijk noch onmiddellijk, onder enige naam of voorwendsel, tot het verkrijgen van mijn benoeming aan iemand iets heb gegeven of beloofd, noch zal geven of beloven.'

Collegialiteit
Collegialiteit onder notarissen, bevordert de saamhorigheid. Notarissen gedragen zich naar elkaar toe als goede beroepsgenoten.[113] Zij bejegenen elkaar met welwillendheid en vertrouwen. Bij de keuze van de cliënt voor een andere notaris, is de notaris als goede collega gehouden het dossier over te dragen.[114] Notarissen dienen bovendien terughoudend te zijn met kritiek op de handelwijze van collega's en niet te treden in de beoordeling van de declaratie van collega's.[115]

Tuchtnorm
Het notariële tuchtrecht heeft als doel een goede beroepsbeoefening te bevorderen. De tuchtnorm bestrijkt het handelen of nalaten in strijd met hetzij bepalingen uit de Wet op het notarisambt 1999 of bepalingen van verordeningen van

112. Art. 25 Wna naar aanleiding van het Slis Stroomarrest. Notaris Slis-Stroom ontvreemdt gelden van de gezamenlijke notarisrekening en wordt kort daarna failliet verklaard. De Hoge Raad beslist dat de verkopers van de onroerende zaak waarvoor de gelden waren bestemd als concurrent-crediteuren dienen te worden aangemerkt, omdat het geld dat niet op een afzonderlijke rekening is gestort tot het vermogen van notaris Slis-Stroom is gaan behoren. Na het arrest is de Stichting Derdengelden opgericht en is het verplicht aanhouden van een derdenrekening in 1995 door de KNB verplicht gesteld. Zie Holtman, Lekkerkerker en Schonewille 2007, p. 15.
113. Art. 17 VBG.
114. Onder door de ringvoorzitter te stellen voorwaarden. Art. 17 lid 3 VBG.
115. Art. 17 VBG. Zie ook toelichting op art. 17 VBG.

de KNB, hetzij met de zorg die de notaris als zodanig behoort te betrachten, hetzij op grond van enig handelen of nalaten dat een behoorlijk notaris betaamt. Het onderwerp van de norm is de eer en het aanzien of de eer en waardigheid van het ambt.[116] De publieke taak van het notariaat en haar vertrouwenspositie omvatten een verstrekkende zorgplicht, waarvoor de notaris ook in de privésfeer kan worden aangesproken.[117] Cliënten kiezen voor de bijstand van de notaris 'in plaats van een andersoortige dienstverlener/tussenpersoon juist vanwege de algemeen aan het notariaat toegedachte deugdelijkheid, hetzij om zichzelf enigszins beveiligd te voelen, hetzij om bij een ander vertrouwen te wekken. In dit opzicht heeft het notariaat een bevoorrechte positie in het rechtsverkeer. Voorkomen moet worden dat die positie in gevaar wordt gebracht doordat notarissen zich gaan bewegen op buitenissig terrein, of zich als te zeer ondernemende dienstverleners gaan opwerpen.[118]'

2.3.5. Regels inzake de kantoororganisatie

Presentatie

Bij het optreden van de notaris naar buiten toe, moet deze zorgdragen voor een juiste en volledige presentatie van zijn kantoor.[119] Daarnaast dient de publiciteit die door en ten behoeve van de notaris wordt gevoerd, in overeenstemming te zijn met de zorgvuldigheid die een behoorlijk notaris betaamt. Deze mag niet in strijd zijn met het streven in het notariaat naar goede onderlinge verhoudingen, die berusten op welwillendheid en vertrouwen.[120] De notaris mag zich bij het maken van reclame niet vergelijken met andere notarissen, tenzij de publiciteit niet misleidend is. Ook potentiële opdrachtgevers mogen niet rechtsreeks worden benaderd, tenzij schriftelijk aan een groep geadresseerden. Bovendien is het de notaris verboden melding te maken van functies die hij heeft bekleed in de rechterlijke macht of in een van de organen van de KNB. De notaris mag evenmin melding maken van zijn specialistische deskundigheid, tenzij de tot uitdrukking gebrachte deskundigheid op grond van de door hem verworven kennis en ervaring aannemelijk is. Ten slotte moet de notaris als hij de door hem gehanteerde tarieven publiceert, duidelijke, ondubbelzinnige en volledige informatie geven.[121]

Samenwerking

De notaris die deel uitmaakt van een organisatie van verschillende professionals, is gehouden belangenverstrengeling te voorkomen. Hij dient te waarbor-

116. Art. 98 jo 96 Wna.
117. Hof Amsterdam 27 november 1986, *WPNR* 89/5927 (de notaris als aandeelhouder); Hof Amsterdam 14 november 1996, *WPNR* 97/6261 (notaris als verkoper); Hof Amsterdam 19 december 1996, *WPNR* 97/6282 (notaris als bestuurder van een ziekenhuis); Hof Amsterdam 24 december 1996, *WPNR* 97/6260 (notaris als privépersoon bij de aangifte van belastingen).
118. Hof 11 november 1993, *WPNR* 1994 (6137). Zie ook Hof 23 oktober 1986, *WPNR* 1989 (5928) als de notaris enige bijstand verleent zal de betrokkene ervan uitgaan 'dat het dus goed zit.' Vgl. Waaijer 1996b, p. 339.
119. Art. 24 VBG.
120. Art. 26-31 VBG.
121. Art. 27 e.v. VBG.

gen, dat zijn collega's de op hem rustende notariële verplichtingen respecteren. Voor zijn cliënten moet te allen tijde kenbaar zijn, in welke hoedanigheid hij optreedt. Daarover bevatten de artikelen 19 tot en met 22 van de Verordening Beroeps- en Gedragsregels en de Verordening Interdisciplinaire Samenwerking 2003 nadere regels.

Voor de cliënt moet duidelijk zijn in welke hoedanigheid de notaris optreedt, met name als hij werkzaam is binnen een samenwerkingsverband, waarin ook anderen dan notarissen opereren. De notaris moet kenbaar maken of hij als partijadviseur dan wel als onpartijdige notaris optreedt.[122] Als in een dossier de notaris of diens kantoorgenoot als partijadviseur is opgetreden, kan de akte niet door de notaris in kwestie worden gepasseerd, tenzij alle betrokkenen daarmee instemmen.[123] Ook dient de kantoorgenoot van de notaris, die de belangen van beide partijen behartigt, zich behoudens instemming van alle betrokkenen te onthouden van vertegenwoordiging van een dezer partijen.[124] Daarnaast moet de kantoorgenoot die als partij-adviseur optreedt, zich onthouden van vertegenwoordiging van de tegenpartij, een en ander behoudens instemming van alle betrokkenen.[125] De kantoorgenoot zal zich bovendien moeten terugtrekken als in een later stadium onoverbrugbare belangenconflicten ontstaan. Hetzelfde lot is de notaris beschoren, als hij als partij-adviseur is opgetreden.[126]

Op grond van de Verordening Interdiscipliniare Samenwerking is het notarissen toegestaan een geïntegreerde samenwerking aan te gaan met fiscaal-juristen, die lid zijn van de Nederlandse Orde van Belastingadviseurs en advocaten. Lichtere vormen van samenwerking, zoals de strategische alliantie en de paardensprong, zijn eveneens met anderen dan advocaten en fiscaal-juristen toegestaan.[127] De Verordening Interdisciplinaire Samenwerking 2003 beoogt de pijlers van het notariaat binnen een interdisciplinair samenwerkingsverband te waarborgen, opdat de integriteit, onafhankelijkheid, onpartijdigheid, geheimhoudingsplicht en de positie als vertrouwenspersoon van de notaris gehandhaafd blijven.[128] Daarom zijn in de verordening regels opgenomen inzake de staaksgewijze organisatorische opbouw van het kantoor, het gescheiden houden van dossiers (de *Chinese Walls*), het verbod op een verwijzingsplicht (over en weer), het behoud van de volledige verantwoordelijkheid van de notaris en het verbod op handelingen, die de onpartijdigheid en onafhankelijkheid van de notaris in gevaar brengen, of op handelingen die afbreuk doen aan zijn zorgvuldigheidsplicht.[129]

122. Art. 25 VBG.
123. Art. 22 VBG.
124. Art. 19 VBG.
125. Art. 19 VBG.
126. Art. 19 VBG.
127. Toelichting op de IDS-verordening 2003. Ook ten aanzien van lossere samenwerkingsvormen zullen bij verordening regels worden gesteld. Zie ook kader 1.1.
128. Toelichting op de IDS-verordening 2003.
129. Art. 3, 4, 5 en 6 IDS-verordening 2003.

Daarnaast zijn regels opgenomen betreffende de kenbaarheid van de notaris. De notaris dient kenbaar te maken dat hij deelneemt aan een geïntegreerd samenwerkingsverband en dat ook andere disciplines dan het notariaat in dat verband werkzaam zijn.[130] Ten slotte bevat de verordening ook regels ten aanzien van het handelen van kantoorgenoten. Op grond van art. 6 Verordening Interdisciplinaire Samenwerking 2003 dient de notaris te voorkomen dat zijn kantoorgenoten handelingen verrichten, die afbreuk doen aan de essentiële notariële regels. Kantoorgenoten dienen de notariële regels te respecteren en zich te onthouden van voor de notaris verboden handelingen.[131]

2.4. Kwaliteitsbeleid KNB

Het kwaliteitsbeleid van de KNB is gebaseerd op de in 1996 geïntroduceerde kwaliteitsnorm. Op basis van vrijwilligheid kunnen kantoren een kwaliteitszorgsysteem invoeren met het doel de organisatie van het kantoor beter te stroomlijnen. De kwaliteitsnorm bevat aanwijzingen voor wat betreft de kantoorinrichting, het aanvaarden van opdrachten, het uitvoeren van de opdrachten, het passeren van de akten en de nazorg. Op basis van de kwaliteitsnorm is een model opgesteld, dat door de kantoren kan worden aangepast om aan te sluiten bij de eigen situatie.

De notariskantoren die op basis van de kwaliteitsnorm een kwaliteitszorgsysteem op kantoorniveau hebben ingevoerd, kunnen zich vrijwillig opgeven voor een kantooraudit. Door de KNB opgeleide en erkende auditoren voeren de audit uit. Bij een succesvolle audit verkrijgen de kantoren een kwaliteitscertificaat dat drie jaren geldig is.

De KNB is doende beleid op te zetten dat toeziet op de vakinhoudelijke professionaliteit en integriteit van notarissen. Een van de onderdelen van het integriteitstoezicht is in 2007 van start gegaan. Auditoren (notarissen en kandidaat-notarissen) die door het BFT zijn opgeleid, zien door middel van intercollegiale toetsing toe op de naleving van de Wet identificatie bij dienstverlening (Wid) en de Wet Melding Ongebruikelijke Transacties (Wet MOT). Notariskantoren dienen jaarlijks rapportage uit te brengen bij de KNB over de naleving van de Wid en de Wet MOT. De auditoren kunnen op basis van een willekeurige selectie van de jaarlijkse verklaringen kantoorbezoeken afleggen, om vast te stellen of de regelgeving wordt opgevolgd. Tijdens het kantoorbezoek kunnen de auditoren de juistheid van de informatie verkregen uit de verklaring en de juiste toepassing van vigerende kantoorregelingen verifiëren, mede door inzage in cliëntendossiers. De auditoren zullen de resultaten van het onderzoek op de kantoren rapporteren aan het Auditbureau van de KNB. Het BFT kan steekproefsgewijs

130. Art. 8 IDS-verordening 2003.
131. Art. 5 lid 1 IDS-verordening 2003.

de anonieme rapporten inzien. Indien actie vereist is, kan de anonimiteit van de rapporten door de KNB worden doorbroken.

2.5. Het notariële toezicht

Het notariaat is aan het toezicht van verschillende instanties onderworpen, te weten de minister van Justitie, de Kroon, de KNB, het Bureau Financieel Toezicht, de Belastingdienst, de Nationale ombudsman, de ringvoorzitters en de kamers van toezicht.[132] Het notarieel handelen kan behalve door deze toezichtinstanties, ook worden getoetst door een competente rechter in civiele, strafrechtelijke en fiscale aansprakelijkheidszaken.

Van de toezichtinstanties die belast zijn met de kwaliteitsborging of het toezicht op de notariële dienstverlening, zien de volgende rechtstreeks toe op de naleving van de notariële beroepsregels, zoals vervat in de Wet op het notarisambt 1999 en in verordeningen van de KNB:

– *De tuchtcolleges (de 19 kamers van toezicht, hun voorzitter en het Hof Amsterdam):* Ten aanzien van 'het handelen of nalaten in strijd met, hetzij bepalingen uit de Wet op het notarisambt 1999 of bepalingen van verordeningen van de KNB, hetzij met de zorg die de notaris behoort te betrachten, dan wel op grond van enig handelen of nalaten dat een behoorlijke notaris betaamt,[133]' is de notariële tuchtrechter bevoegd. Hiertoe kunnen cliënten en collega-notarissen bij de griffier van de kamer van toezicht een klacht tegen een notaris indienen.[134] Het Bureau Financieel Toezicht en de KNB kunnen tevens de voorzitter van de kamer van toezicht verzoeken een onderzoek te entameren. De voorzitter kan dit onderzoek ook uit eigener beweging initiëren.[135] Een tuchtzaak kan daarnaast een aanvang nemen door informatie van een ambtenaar van de rijksbelasting.Tuchtrechtspraak inzake notarissen en kandidaat-notarissen wordt in twee instanties uitgeoefend. In eerste aanleg zijn negentien kamers van toezicht, gevestigd in ieder arrondissement, bevoegd zich over het gedrag van notarissen en kandidaat-notarissen uit te spreken. Indien de klacht gegrond is bevonden, kan de kamer overgaan tot het opleggen van een maatregel. De sanctiemogelijkheden variëren van waarschuwing, schorsing, berisping tot ontzetting uit het ambt. De kamer kan tevens beslissen geen maatregel op te leggen. Tegen uitspraken van de kamers van toezicht is hoger beroep mogelijk bij de notariskamer van het Gerechtshof Amsterdam.

132. Jaarverslag Bureau Financieel Toezicht 2003, p. 8-10. Werkgroep Toezicht notariaat 1999.
133. Tuchtnorm art. 98 Wna.
134. Deze norm is niet nader in de wet gedefinieerd. Op grond van de jurisprudentie is aangenomen dat cliënten belanghebbenden moeten zijn. Zie College van Beroep 27 februari 1996, *WPNR* 6230, 1996, p. 508 e.v.; Hof Amsterdam 25 juni 1998, *WPNR* 6348, 1999, p. 182 e.v. Kleiboer & Huls 2001, p. 41.
135. Art. 96 lid 1 Wna. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door een plaatsvervangende voorzitter. Indien het onderzoek aanleiding geeft tot een klacht, legt de voorzitter de zaak voor aan de voltallige kamer van toezicht. De plaatsvervangende voorzitter die het onderzoek heeft uitgevoerd maakt dan geen deel uit van het college die de klacht behandelt. Kleiboer & Huls 2001, p. 42.

– *Het Bureau Financieel Toezicht (BFT):* Het financiële en administratieve toezicht wordt uitgeoefend door het BFT. Periodiek wordt onderzoek uitgevoerd naar de naleving van de notariële solvabiliteit- en liquiditeitseisen. Het BFT dient de kamer van toezicht op de hoogte te houden van getraceerde misstanden. Het BFT kan op basis van haar bevindingen ook een tuchtrechtprocedure tegen een notaris entameren. Het toezicht op de nakoming van de Wet MOT en de Wid is eveneens opgedragen aan het BFT.[136]

De ringvoorzitters en de KNB hebben de volgende toezichttaken toebedeeld gekregen:
– *De ringvoorzitter*: Het bestuurlijke toezicht wordt uitgeoefend door de ringvoorzitter. De ringvoorzitter beslecht declaratiegeschillen, gerezen tussen notarissen en cliënten. Daar de ringvoorzitter een bestuursorgaan in de zin van de Algemene Wet Bestuursrecht (Awb) is, zijn de beslissingen van de ringvoorzitter vatbaar voor bestuursrechtelijk bezwaar, vervolgens beroep bij de rechtbank sector bestuursrecht en hoger beroep bij de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State;
– *De Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie (KNB)*: De KNB heeft als publiekrechtelijk orgaan de bevoegdheid om verordeningen ten behoeve van een goede uitoefening van het notariële ambt uit te vaardigen (extern preventief toezicht). Eveneens beschikt de KNB over repressieve toezichtinstrumenten. Enerzijds bevordert de KNB klachtenbemiddeling en verwijst de KNB klachten door naar de bevoegde toezichthouders. Anderzijds kan de KNB door de tussenkomst van de voorzitter van de kamer van toezicht een onderzoek laten instellen.

De overige vijf instanties zijn niet rechtstreeks betrokken bij de handhaving van notariële beroepsregels (zoals vervat in de Wna en verordeningen van de KNB), maar zien toe op zelfregulering door de KNB dan wel op de naleving van andere wetgeving:
– *De minister van Justitie en de Kroon:* Het toezicht gericht op de totstandkoming van verordeningen van de KNB en ten aanzien van besluiten van organen van de KNB, is opgedragen aan respectievelijk de minister van Justitie en de Kroon. De verordeningen van de KNB zijn aan de goedkeuring van de minister van Justitie onderhevig (extern preventief toezicht). Daarnaast oefent de Kroon extern repressief toezicht uit bij de uitoefening van haar bevoegdheid om bij koninklijk besluit de besluiten van de ledenraad, het bestuur en andere organen van de KNB te vernietigen;
– *De Belastingdienst:* De Belastingdienst ziet toe op de naleving van de uit de Registratiewet voortvloeiende verplichtingen voor notarissen. Hiertoe beschikt de Belastingdienst over verschillende onderzoeksbevoegdheden. Ambtenaren van de Belastingdienst hebben de plicht de voorzitter van de kamer

136. De sector MOT/ Wid van het BFT is sinds 2004 actief. Het toezicht op de Wet MOT/ Wid is behalve op het notariaat tevens gericht op advocaten, accountants, belastingadviseurs evenals financiële en juridische dienstverleners. 'Onwennigheid, stekeligheden, verontwaardiging: Notariaat moet wennen aan nieuwe rol BFT', *Notariaat Magazine* januari 2005.

van toezicht op de hoogte te brengen van informatie die tot een tuchtrechtelijke klacht tegen een notaris kan leiden;
- *De Nationale ombudsman:* Met de kwalificatie van de notaris als bestuursorgaan, is de Nationale Ombudsman als externe bestuursrechtelijke toezichthouder van het notariaat bevoegd. De kwalificatie van de notaris als bestuursorgaan betekent ook, dat de algemene en bijzondere bepalingen inzake bestuursrechtelijke besluiten, beroep en bezwaar van toepassing zijn op de individuele notaris. De wetgever acht dit echter onwenselijk en besluit een nieuw artikel, te weten art. 16a in de Notariswet te introduceren. Met de inwerkingtreding van art. 16a Wna, zijn de artikelen 2:2 en 2:3, alsmede de hoofdstukken 3 en 4 van de Awb, voor de individuele notaris buiten toepassing verklaard;
- *Civielrechtelijke aansprakelijkheid:* De civielrechtelijke beroepsaansprakelijkheid van notarissen vloeit voort uit het niet handelen met de zorgvuldigheid die van een redelijk bekwaam en redelijk handelend vakgenoot in gelijke omstandigheden mocht worden verwacht.[137] Ook mag van de notaris worden verwacht dat een zodanige inspanning is betracht dat geen onnodig risico in het leven is geroepen. De cliënt heeft recht op de vergoeding van de schade die deze heeft geleden als gevolg van het civielrechtelijk laakbaar handelen van de notaris;
- *Fiscaalrechtelijke aansprakelijkheid:* De notaris dient op basis van art. 42 eerste lid van de Invorderingswet, het bedrag aan overdrachtsbelasting verschuldigd door zijn cliënten in te houden. De notaris is hoofdelijk aansprakelijk voor de verschuldigde belasting die rust op een door hem overgedragen onroerende zaak. Bij het aanbieden van de notariële akte ter inschrijving moet de overdrachtsbelasting worden voldaan;[138]
- *Strafrechtelijke aansprakelijkheid:* De notaris kan op grond van het strafrecht worden aangesproken voor de niet naleving van de identificatieplicht voortvloeiende uit de Wid en de meldplicht op grond van de Wet MOT. Ook indien de notaris *doet plegen* of *medepleegt* kan hij als dader worden gestraft met een boete. De notaris die valsheid in geschrifte (Titel XII Boek 2 Sr), verduistering (art. 321-325 Sr) of belastingfraude (69 AWR) pleegt, doet plegen of medepleegt, hangt een gevangenisstraf boven het hoofd. Strafbaarstelling staat ook voor notarissen, die zich schuldig maken aan witwastransacties (420bis e.v. Sr). Daarnaast zijn in het Wetboek van Strafrecht bepalingen opgenomen ten aanzien van verduistering en misbruik van gezag door ambtenaren, waarbij als bijkomende straf ontzetting uit het ambt kan gelden. Ten slotte kan de notaris een geldelijke boete worden opgelegd op basis van het schenden van de notariële verplichtingen voortvloeiende uit de Registratie-

137. De maatstaf van de *reasonable professional* is in verschillende zaken van de Hoge Raad ontwikkeld. Zie HR 26 april 1991, *NJ* 1991/455; HR 9 juni 2000, *NJ* 2000/460; HR 7 maart 2003, *NJ* 2003/302 en is gebaseerd op de norm van artikel 6:162 BW (onrechtmatige daad). De relatie tussen de notaris-opdrachtnemer en cliënt-opdrachtgever wordt met de inwerkingtreding van de Wna 1999 gekwalificeerd als een overeenkomst in de zin van titel 5 boek 6 BW op basis van art. 16 Wna. Ook indien de schade voortvloeit uit wanprestatie wordt dezelfde toets toegepast.
138. Melis-Waaijer 2003, p. 358 e.v.

wet 1970 (zijnde het aanbieden van akten ter inschrijving binnen een bepaalde termijn, het aanhouden, bijhouden en inrichten van een repertorium, het verstrekken van gegevens, inlichtingen en inzage in akten).
Evenals Gerver is de Commissie Hammerstein van oordeel, dat de boete als tuchtrechtelijke strafmaatregel (weer) aan het huidige arsenaal moet worden toegevoegd.[139]

2.5.1. Klachtenbehandeling

Klachten tegen notarissen kunnen door middel van verschillende routes worden ingediend. Cliënten kunnen klachten indienen bij het notariskantoor of deze voorleggen aan de KNB. Cliënten kunnen zich met hun klacht ook rechtstreeks tot een van de toezichthouders wenden. De toezichthouders kunnen eveneens klachten indienen en notarissen hebben de bevoegdheid dat te doen over hun collega's (bij de KNB of de kamer van toezicht).

Naar schatting heeft één op de vijf notarissen te maken met klachten van cliënten, toezichthouders en (incidenteel) van het Openbaar Ministerie.[140] Het jaarlijkse aantal klachten per notaris is de afgelopen decennia sterk gestegen, in 2000 werd dit aantal nog geschat op één klacht op de tien notarissen. Aan deze toename van geschatte klachten per notaris liggen verschillende redenen ten grondslag. Enerzijds wordt gewezen op de toegenomen klachtbereidheid en mondigheid van cliënten, anderzijds op de toename van het aantal notarissen en het aantal gepasseerde akten.[141] Of de toename van klachten rechtsreeks terug te voeren is op een toename van door notarissen gemaakte fouten is niet duidelijk. De tuchtcolleges houden niet bij, welke aard de klachten hebben, die tegen notarissen worden ingediend.

De meeste tuchtrechtelijke klachten worden zowel in eerste aanleg als in hoger beroep verworpen. Wel is sprake is van een toename in het aantal en de percentage gegrond bevonden tuchtklachten.[142] Van de civielrechtelijke claims wordt zo'n 60% gehonoreerd.[143]

139. Met de inwerkingtreding van de Wna 1999 zijn alle strafrechtinvloeden uit het tuchtrecht geschrapt. Gerver 2005a, p. 12; Commissie Evaluatie Wet op het Notarisambt 2005, p. 54. Zie ook Gerver 2005b, p. 151-152.
140. Wisse & Vijselaar 2006, p. 11.
141. Deze trend heeft zich ook in de gezondheidszorg ingezet. Ook in de gezondheidszorg is sprake van een toename van het aantal klachten. Volgens Groenewegen & Hansen is dit deels te wijten aan mogelijk meer fouten door zorgverleners en voor een ander deel aan het mondiger worden van patiënten. Mondigheid definiëren zij als het kunnen oordelen en beslissen over eigen zorg door de patiënt en de kunde dit te kunnen verwoorden. Zie Groenewegen & Hansen 2007, p. 76
142. Cijfers Hof Amsterdam 1999-2006.
143. 'Assurantiemakelaar Aon: Klacht is vaak opstap naar civiele procedure', *NM* 2006- 6/7.

Tabel 2.4 Aantal klachten naar type klacht ingediend bij de KNB, 1998-2006

	1998	*1999*	*2000*	*2001/ 2002**	*2002/ 2003**	*2003/ 2004**	*2004/ 2005**	*2005/ 2006**
Dienstverlening (bijv. notaris niet bereikbaar)	156	115	179	136	178	200	241	183
Inhoud **	73	79	61	113	61	29	80	82
Onpartijdig handelen***	51	36	32	19	12	14	26	14
Overig/onduidelijk, niet te plaatsen	29	31	4	4	3	3	29	6
Totaal	309	276	276	272	254	246	376	285

Bron: KNB

* Gegevens hebben betrekking op het verslagjaar dat loopt van oktober tot en met september. Over de voorgaande jaren heeft de KNB ten behoeve van de monitorcommissie de gegevens berekend over kalenderjaren: januari tot en met december.

** Fout in akte, die de notaris volgens klager behoort te herstellen.

*** Komt veel voor wanneer partijen onenigheid hebben bij boedelkwesties. De notaris doet voorstellen, die door de ene partij worden opgevat als een voordeel voor de wederpartij.

Tabel 2.5 Aantal bij KNB binnengekomen klachten naar terrein van dienstverlening, 1998-2006

	1998	*1999*	*2000*	*2001/ 2002**	*2002/ 2003**	*2003/ 2004**	*2004/ 2005**	*2005/ 2006**
Nalatenschappen	125	101	126	126	112	86	134	113
Registergoed	87	75	80	81	69	71	105	104
Echtscheiding	15	11	15	11	7	14	18	17
Diversen	82	89	55	51	62	72	41	24
Onduidelijk	–	–	–	3	4	3	–	–
Totaal	309	276	276	272	254	246	298	258

Bron: KNB

* Gegevens hebben betrekking op het verslagjaar dat loopt van oktober tot en met september. Over de voorgaande jaren heeft de KNB ten behoeve van de monitorcommissie de gegevens berekend over kalenderjaren: januari tot en met december.

De klachten die bij de KNB worden geregistreerd hebben met name betrekking op de dienstverlening door notarissen en de inhoud van de akten. De klachten concentreren zich in het familierecht (boedelpraktijk) en het onroerende zakenrecht.

De meeste civielrechtelijke klachten hebben betrekking op transacties in de onroerendgoedsector. De meest geconstateerde beroepsfouten zijn het verstrekken van gebrekkige informatie over de gevolgen van de voorgenomen handeling, de trage afhandeling en onjuiste adviezen.[144]

144. 'Assurantiemakelaar Aon: Klacht is vaak opstap naar civiele procedure', *NM* 2006 (6/7).

3. Notarieel goed koopmanschap

Markt en mededinging in het notariaat

Dit hoofdstuk beschrijft de intensivering van mededinging in het notariaat en de ontwikkelingen die hieraan voorafgingen.

3.1. Hervormingen

In de jaren zeventig van de vorige eeuw wordt geleidelijk aan de ongenaakbare positie van gevestigde instituties en autoriteiten getornd. Dit proces heeft sindsdien veel navolging gehad. Deze ontwikkeling is goeddeels het gevolg van de individualisering in de naoorlogse westerse samenleving. De afgenomen afhankelijkheid van het individu van zijn sociale omgeving en een toename van diens individuele keuzevrijheid zijn uitingen van die individualisering.[1]

Het denken vanuit het perspectief van de consument, die een goed product tegen een lage prijs wil rukt eveneens op. Dit consumentisme leidt tot een nieuwe impuls, om monopolies en bijzondere privileges voor deskundigen kritisch tegen het licht te houden.[2] De forse toename van het aantal klachten over het handelen van vrije beroepsbeoefenaren is een bewijs van de kritiek van de consument op de dienstverlening van deze deskundigen. Toename van de aanwending van juridische instrumenten ter beslechting van geschillen, wordt in de sociologie aangeduid met de term *juridisering*.[3] Tekenend in dit kader is, dat in de Nederlandse samenleving het aantal huishoudens met tenminste één rechtsprobleem van 1995 tot 2003 met dertig procent is gestegen.[4] Ook de wetten en de hoeveelheid juristen zijn in aantal toegenomen.[5]

Het maatschappelijk kritiek op het notariaat werd geuit door de consumentenorganisaties, zoals de Vereniging Eigen Huis, die tegen de hoogte van de notariële tarieven ageerden.[6] De algemeen heersende opvatting was, dat de notaris *té makkelijk, té veel geld verdient*.[7]

De druk op het notariaat om hervormingen ten gunste van de consument door te voeren, krijgt een politieke lading wanneer het ministerie van Economische

1. Groenewegen & Hansen 2007, p. 51.
2. Schwitters 2000, p. 11 en 87.
3. Schwitters 2000, p. 11.
4. Groenewegen & Hansen 2007, p. 51.
5. Schwitters 2000, p. 11.
6. Daarmee groeide het consumentenkritiek van een *personal trouble* tot een *public issue*. Vgl. Mills 1959.
7. Van Velten 2000a, p. 75 en in: *Notariaat Magazine* 2001 (nr. 1), p. 27. Zie ook Cohen 2001, p. 25; Honigh 1999, p. 12.

Zaken zich in de discussie mengt inzake de notariële tarieven. Het economische denken – gesterkt door het economische Brusselse beleid – wint steeds meer terrein en vindt in de Nederlandse politiek zijn weerklank. Dit economische denken heeft het debat over de inwerkingtreding van een nieuwe notariswet sterk beïnvloed.

Vanuit het notariaat zelf worden ook veranderingen geëntameerd.[8] Ingegeven door de wens om schaalvergroting en specialisatie in het notariaat mogelijk te maken, zijn verschillende commissies in het leven geroepen. Zij moesten zich over de noodzakelijke vernieuwingen buigen.[9] Aan de notariële structuur werd niet getornd en ook de keuze voor het hybride Latijnse notariaat bleef gehandhaafd. Hiermee werd van het staatsnotariaat en het vrije notariaat afgezien.[10] De wensenlijst waarmee het notariaat zich in de jaren zeventig naar de minister van Justitie begaf, bevatte de omvorming van de broederschap van een privaatrechtelijke vereniging naar een notariële Orde geënt op NOvA, de mogelijkheid tot de verhandeling van protocollen en het creëren van associatieve standplaatsen.[11] Ook het in 1971 verdedigde proefschrift van Kok bracht aan het licht welke veranderingen in het notariaat wenselijk waren. Dit proefschrift was een belangrijke inspiratiebron voor de *nieuwe* notariswet.[12]

Het ministerie van Justitie, belast met de uitvoering van de wet, had aanvankelijk meer oog voor de belangen van de zittende beroepsgroep. Het ministerie van Economische Zaken streefde echter geheel in de lijn van de Europese mededingingsbepalingen tegen kartelvorming, naar meer marktwerking in het notariaat. Na een moeizaam en gepolariseerd debat tussen het ministerie van Economische Zaken en de KNB, zijn als resultante van de politieke besluitvorming het vaste tarievenstelsel en het standplaatsenbeleid afgeschaft.[13] Tevens is de notaris de bevoegdheid toegekend om ook buiten het eigen arrondissement handelingen te verrichten.[14] Het domeinmonopolie is behouden en aan de KNB is een publieke status toegekend.

3.2. Vernieuwingen die de wet brengt

De Wet op het notarisambt 1999 trad op 1 oktober 1999 in werking en verving daarmee de meer dan honderdenvijftig jaar oude Wet op het Notarisambt uit

8. Kok 1971; Treurniet 1974, p. 117-177. Vgl. De Jong 2002, p. 124-126.
9. Waaronder de Commissie tot herziening van de Wet op Notarisambt die met een liberaal voorstel kwam dat niet op een breed draagvlak kon rekenen de Commissie structuur notariaat die zich voor het Latijnse notariaat uitsprak en daarmee goed werd ontvangen door de beroepsgroep en de Commissie Luijten die nader onderzoek moest doen naar de associatieve standplaats. De Jong 2002, p. 124 e.v.
10. Het voorstel van de Commissie Structuur Notariaat onder voorzitterschap van Luijten om van het staatsnotariaat en het vrije notariaat af te zien werd in de beroepsgroep breed gedragen, slechts 17% van de notarissen was voorstander van het staatsnotariaat en 15% van het vrije notariaat. De Jong 2002, p. 125.
11. De Jong 2002, p. 124
12. Kok 1971.
13. Rieter 1999, p. 513; Soons 1995, p. 12.
14. Kok 1994, p. 413.

1842. De oude lappendeken van bepalingen heeft een noodzakelijke onderhoudsbeurt ondergaan en de wet is aangepast aan het in 1992 herziene vermogensrechtelijke deel van het Burgerlijk Wetboek.[15]

Ook is met de nieuwe wet marktwerking in het notariaat geïntensiveerd met als oogmerk innovatie, kwaliteit en productiviteit binnen het notariaat te bevorderen.[16] De verwachting was dat binnen een transparante markt waar op basis van de kostprijs wordt gedeclareerd, de tarieven voor de consumenten zouden dalen.[17]

Van broederschap naar beroepsorganisatie

Met de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999 is beoogd het notariaat een nieuwe structuur te geven. De ontwikkelingen in de advocatuur, het loodswezen en de accountancy dienden hierbij als voorbeeld om ook het notariaat grotere bevoegdheid te geven voor het regelen van *interne* aangelegenheden.[18] Ook aan het notariaat werd een PBO-status toegekend. De Koninklijke Notariële B*roederschap* werd omgedoopt tot de Koninklijke Notariële B*eroepsorganisatie*.[19]

Voor een goede implementering van de nieuwe bepalingen, was het noodzakelijk dat alle notarissen in de beroepsorganisatie zouden deelnemen. Toetreding tot een privaatrechtelijke vereniging geschiedt op basis van vrijwilligheid. Onderwerping aan de regels van de vereniging is tevens een vrijwillige keuze, een die gemaakt wordt met ingang van het lidmaatschap. Om *free rider*-gedrag tegen te gaan en te voorkomen dat kwaadwillende notarissen zich aan de zelfregulering van de beroepsorganisatie kunnen onttrekken, is het verplichte lidmaatschap een noodzakelijke vereiste.[20] Verplicht lidmaatschap verdraagt zich echter niet met het niet dwingende karakter van het privaatrecht. Gekozen is voor een publiekrechtelijke structuur, waarbij de KNB verordenende bevoegdheden wordt toegekend en het verplichte lidmaatschap als noodzakelijk vereiste voor bekleding van het notarisambt wordt geïntroduceerd.[21]

15. Kok 1994, p. 413.
16. Rieter 1999, p. 513.
17. Rieter 1999, p. 513.
18. Vgl. Van der Vlies 1995, p. 768 e.v.
19. De *nieuwe* wet heeft deze ontwikkeling bevorderd, omdat het voor het functioneren van de nieuwe bepalingen noodzakelijk is dat alle notarissen lid zijn van de Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie en op dezelfde wijze inspraak hebben in de regelgeving. Op grond van de nieuwe regeling opgenomen in art. 60 Wna zijn alle notarissen en kandidaat-notarissen verplicht lid van de KNB. Tezamen vormen zij de algemene ledenvergadering. Van der Vlies 1995, p. 770. Onder de oude wet waren de notarissen vrijwillig lid van de broederschap. De meeste notarissen waren ook lid van de broederschap. Niet-leden waren in ieder geval aan de regelgeving van de broederschap omtrent de tarieven gebonden. De hantering van de richtlijnen voor tarieven zoals opgesteld door de broederschap was te kwalificeren als een bestendig gebruikelijk beding. Afwijking van die richtlijnen werd beschouwd als afwijking van hetgeen in het notariaat betaamt, wat kon leiden tot een berisping door de kamer van toezicht. Zie Hof Amsterdam, 27 oktober 1988, R 7/88, *WPNR* 5928; Hof Amsterdam, 22 maart 1990, *WPNR* 5970. Melis-Santen-Waaijer 1991, p. 137.
20. Vgl. Laclé & Meuwese 2007.
21. Van der Vlies 1995, p. 770.

Van private zelfregulering naar wettelijke en publieke (co-)regulering

Met de transformatie van de KNB van een privaatrechtelijke vereniging tot een publiekrechtelijk lichaam, zijn aan de KNB verordenende bevoegdheden toegekend. Omdat alle leden aan de regelgeving van de KNB worden onderworpen, zijn alle privaatrechtelijke regels van de KNB omgevormd tot publiekrechtelijke verordeningen. Deze zijn aan de minister van Justitie *ex ante* ter goedkeuring voorgelegd, conform art. 91 Wet op het notarisambt 1999. Bij nota van wijziging is aan de KNB de bevoegdheid toegekend om verordeningen ter bevordering van de kwaliteit van de beroepsuitoefening op te stellen.[22] Ook is met de nota van wijziging aan art. 89 Wet op het notarisambt 1999 een tweede lid toegevoegd, waardoor verordeningen van de KNB ook aan een mededingingstoets worden onderworpen.[23] Daar waar de minister zijn goedkeuring niet heeft verleend, zijn de besluiten voorgelegd aan de bestuursrechter. De door hem goedgekeurde bepalingen zijn, net als die niet door de minister zijn afgewezen, in 2000 in werking getreden.

Enkele van de voormalige privaatrechtelijke beroeps- en gedragsregels van de KNB verwierven daarnaast de status van wet, omdat deze door de wetgever in de Wet op het notarisambt 1999 zijn geïncorporeerd. Deze beroepsregels zijn niet in de Verordening Beroeps- en Gedragsregels opgenomen. Het betreft ten eerste de codificatie van de eis van onafhankelijkheid en onpartijdigheid.[24] Hiermee zijn de notariële onafhankelijkheid en onpartijdigheid wettelijk vastgelegd en daarmee beter benadrukt.[25] Teneinde de financiële onafhankelijkheid van de notaris beter te waarborgen, is het verbod op het handelen met financieel risico wettelijk vastgelegd.

Tevens zijn wijzigingen ingetreden ten aanzien van nevenbetrekkingen van de notaris.[26] Om iedere schijn van partijdigheid te voorkomen, dient de notaris aan de kamer van toezicht opgave te doen van zijn nevenbetrekkingen. Op grond van deze nieuwe regeling kan de kamer bepaalde nevenbetrekkingen ongewenst verklaren, als hiermee de onpartijdigheid of onafhankelijkheid van de notaris wordt beïnvloed of als door een nevenbetrekking de eer of het aanzien van het notariële ambt wordt geschaad. De notaris dient deze nevenbetrekking dan zo spoedig mogelijk te beëindigen.[27]

Daarnaast zijn de bepalingen omtrent onverenigbare betrekkingen op enkele punten gewijzigd. Deze regels gelden voortaan ook voor kandidaat-notarissen.[28] Ook is in de wet opgenomen, dat bij verordening van de KNB een regeling inzake de interdisciplinaire samenwerking van notarissen dient te worden uitgewerkt.

22. Art. 61 lid 2 Wna; *Kamerstukken II* 2003/04, 29 212, nr. 7 (NV II), p. 1.
23. *Kamerstukken II* 2003/04, 29 212, nr. 7 (NV), p. 1. De verordeningen van de KNB mogen niet verder gaan dan noodzakelijk voor het beoogde doel en beperken niet onnodig de marktwerking.
24. Zie ook Boonacker 2006, p. 4.
25. Heyman 1999, p. 487.
26. Art. 9 en 11 Wna.
27. De notaris kan binnen zes weken tegen de beslissing van de kamer van toezicht, beroep instellen bij het gerechtshof Amsterdam. Tegen de beslissing van het gerechtshof is echter geen hogere voorziening toegelaten. In feite dient de notaris derhalve zijn nevenbetrekking te beëindigen nádat de beslissing onherroepelijk is geworden of in beroep is bevestigd (art. 11 lid 3 jo lid 2 Wna).
28. Art. 9 en 11 lid 6 Wna

Andere vernieuwingen zijn: de bevoegdheid van de notaris om kennelijke schrijffouten te wijzigen, de mogelijkheid een tolk in te schakelen tot bijstand van cliënten bij uitvoering van notariële werkzaamheden, de algemene bevoegdverklaring van notaris tot het afleggen van eden en het verplicht vaststellen van de identiteit van comparanten aan de hand van een originele identiteitsbewijs in de zin van art. 1 van de Wet op de identificatieplicht.

Van vaste naar vrije tarieven

Het belangrijkste marktwerkingselement in de nieuwe wet, is de vrijlating van de door de KNB vastgelegde tarieven in het personen- en familierecht en de gefaseerde vrijlating hiervan in de onroerende zakenpraktijk. De tarieven in de ondernemingsrechtpraktijk waren al vóór de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999 vrijgegeven.

Aan de onderkant van de markt kan sprake zijn van een ander tarief indien de voorzitter van de kamer van toezicht de notaris gelast een lager tarief voor minder draagkrachtigen te hanteren.[29] Daarnaast is op grond van art. 55 van de Wet op het notarisambt 1999 de declaratieverplichting in de wet opgenomen.[30]

Van vaste standplaats en numerus clausus naar vrijere vestiging

Ook op het gebied van het vestigingsbeleid is sprake van meer marktwerking. Een van de drijfveren hierachter is de extreem lange wachttijd voor kandidaatnotarissen om tot notaris benoemd te kunnen worden. In 1954 werd de leeftijdsgrens van 75 jaar ingevoerd en in 1984 werd de leeftijdsgrens verlaagd naar 65 jaar.[31] Deze veranderingen hebben echter niet tot de gewenste verkorting van de wachttijden geleid. Om deze redenen is met de inwerkingtreding van de nieuwe wet het standplaatsenbeleid gedeeltelijk losgelaten.

De overheidsbemoeienis is echter niet volledig afgeschaft, vandaar dat ook wordt gesproken van vrij*ere* en niet van vrije vestiging. De notaris kan thans ambtelijke werkzaamheden ook buiten het arrondissement verrichten, maar hij is niet bevoegd om bijkantoren te hebben of vaste werkdagen op andere plaatsen dan bij zijn eigen kantoor te organiseren.[32] Daarnaast zijn andere benoemingseisen in de plaats gekomen van het oude standplaatsenbeleid en zijn extra voor-

29. Indien geen vermogensobjecten in het geding zijn kan een notaris krachtens art. 56, eerste lid Wna door de voorzitter van de kamer van toezicht worden opgedragen bepaalde ambtelijke werkzaamheden tegen een maximumtarief te verrichten. Het maximumtarief (gemeten aan de hand van het gemiddelde van de in art. 35 lid 3 Wet op de rechtsbijstand vermelde eigen bijdragen) is vastgelegd in de Regeling notariële tarieven familiepraktijk minderdraagkrachtigen 2007 en bedraagt per 1 januari 2007 € 439. Voor personen die niet binnen het kader van art. 35 lid 3 Wet op de rechtsbijstand vermelde eigen bijdragen vallen, maar die een eigen vermogen van minder dan € 226 890 hebben, dient de notaris niet meer dan € 1756 (4 ? € 439) per akte in rekening te brengen. De KNB roept haar leden op om niet een beslissing van de kamer van toezicht af te wachten, maar zèlf het maximumtarief toe te passen indien ze met minder draagkrachtigen te maken hebben. Op grond van art. 10 lid 2 VBG rust op notarissen tevens de verplichting om cliënten te wijzen op de tarievenregeling voor minder draagkrachtigen.
30. Kok 1994, p. 415.
31. Ontslag geschiedt van rechtswege en niet zoals voorheen bij Koninklijk Besluit. Wet tot invoering van een leeftijdsgrens voor het notarisambt en oprichting van een notarieel pensioenfonds, *Stb.* 1954, 407); Wet van 7 december 1983, *Stb.* 595.
32. Het is de notaris echter wel toegestaan om zich aan te sluiten bij franchiseketens, waar andere notarissen uit verschillende delen van het land ook bij aangesloten zijn.

waarden voor de benoeming tot notaris ingevoerd. De vereiste lengte van de verplichte stage is verhoogd van drie naar zes jaar. De notaris in spé dient bovendien een ondernemingsplan te overleggen, waaruit blijkt dat hij over voldoende financiële middelen beschikt om kantoor te houden in overeenstemming met de eisen van het ambt en waaruit op redelijke gronden mag worden verwacht, dat zijn praktijk na drie jaar kostendekkend is.[33] De overige eisen tot benoeming zijn de Nederlandse nationaliteit,[34] het recht om de titel meester te voeren, het met goed gevolg afleggen van het examen genoemd in art. 31 Wet op het notarisambt 1999, een verklaring van goed gedrag en een verklaring van de kamer van toezicht, waaruit blijkt of de verzoeker al dan niet een tuchtmaatregel is opgelegd.[35]

De kandidaat-notaris die voor benoeming in aanmerking wenst te komen en voldoet aan alle hierboven genoemde voorwaarden, dient een verzoek tot benoeming in bij de minister van Justitie.[36] Dit verzoek kan uitsluitend worden geweigerd als niet wordt voldaan aan alle voorwaarden van art. 6 of 9 Wet op het notarisambt 1999. Maar ook als uit antecedentenonderzoek blijkt, dat gegronde vrees bestaat dat de verzoeker in strijd met de voor het notarisambt geldende regels zal handelen of op andere wijze de eer en aanzien van het notarisambt zal schaden.[37] Op deze manier tracht de wetgever te voorkomen dat de KNB op andere wijze het (oude) benoemingsbeleid probeert te handhaven.

Van het Centraal Bureau voor Bijstand naar het Bureau Financieel Toezicht

Het Centraal Bureau voor Bijstand van de kamers van toezicht is met de inwerkingtreding van de nieuwe wet omgedoopt tot Bureau Financieel Toezicht. Dit is een publiekrechtelijk lichaam met een enigszins gewijzigd takenpakket. Bij dit bureau rust onder meer het toezicht op naleving van de regels inzake het verbod op handelen met financieel risico.[38] Ook is het BFT belast met advisering van de minister van Justitie met betrekking tot de verordening en ministeriële regeling ten aanzien van de kantoor- en privé-administratie van de notaris.[39] Het BFT is te al-

33. Art. 7 jo art. 6 lid 2 sub 4 Wna. De Commissie van deskundigen oordeelt of het ondernemingsplan aan deze eis voldoet.
34. De minister van Justitie heeft in mei 2007 een wetsvoorstel ingediend om het nationaliteitsvereiste voor benoeming tot notaris te laten vervallen. *Kamerstukken II* 2006/2007, 31 040, nr. 5. Zie verder paragraaf 3.3.
35. Art. 8 jo art. 6 Wna.
36. Art. 8 lid 1 Wna Voormalig KNB-voorzitter Plaggemars pleit tevens voor een *extra drempel* bij het benoemen van de kandidaat. Naar zijn mening dient de kandidaat tevens een integriteitstoets te ondergaan, zoals dit bij rechters het geval is. Deze toets zou kunnen worden uitgevoerd door een volledig van het notariaat onafhankelijke commissie, waarin het notariaat van deskundigheid voorziet. Vgl. 'Nieuws. Jaarrede Plaggemars in teken monitorcommissie', *Notariaat Magazine* 2002 (nr. 10), p. 6. Ook de Commissie Hammerstein pleit voor een *Bar Exam*. Zie Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt 2005. Zie ook *Kamerstukken II* 2005/06, 23 706, nr. 64.
37. Art. 7 lid 3 Wna.
38. De regels inzake het BFT zijn niet meer bij AMvB geregeld, maar hebben een basis in de wet gekregen in de artikelen 110 e.v. Wna. Vóór de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999 was het bureau een aan de kamers van toezicht verbonden orgaan, dat de kamers bijstond bij het verrichten van hun taken. Het bureau is nu een zelfstandig orgaan met eigen verantwoordelijkheden doch staat de kamers van toezicht bij indien de kamer een onderzoek instelt ex art. 96 Wna. Daarnaast dient het bureau de kamers op de hoogte te stellen indien zij op zaken stuit die tot een tuchtrechtelijke procedure zouden kunnen leiden. Vgl. *Kamerstukken II* 1993/94, 23 706, nr. 3, p. 66 en 67 (MvT).
39. Vgl. art. 18 lid 2 en 24 lid 3 Wna.

len tijde bevoegd om de financiële administratie van een notariskantoor te controleren.[40] Periodiek wordt onderzoek gedaan naar de naleving van de notariële solvabiliteit- en liquiditeitseisen. Indien het bureau op zaken stuit, die tot een tuchtrechtelijke procedure zouden kunnen leiden, dient zij de kamer van toezicht, eventueel in de vorm van een klacht, hiervan op de hoogte stellen.[41] Het BFT heeft daarnaast tot taak de verstrekking van inlichtingen aan de Commissie van deskundigen, over het ondernemingsplan van een kandidaat-notaris.[42] Ten slotte is het toezicht op naleving van de Wet MOT en de Wid opgedragen aan het BFT.[43]

Van gemengd naar wettelijk niet-hiërarchisch tuchtrecht

Het notariële tuchtrecht waarborgt het goed functioneren van het notariaat. Derhalve is het van essentieel belang dat het tuchtrecht wordt toegespitst op de nieuwe elementen die de Wet op het notarisambt 1999 brengt.[44] Met de in werkingtreding van deze wet, zijn ten eerste de tuchtrechtbepalingen ook van toepassing op de kandidaat-notaris. Hij kan net als de notaris tuchtrechtelijk worden aangesproken en een maatregel opgelegd krijgen.[45] Ten tweede maakt de nieuwe wet het mogelijk, dat de voorzitter van de kamer van toezicht uit eigener beweging een onderzoek naar een notaris of kandidaat-notaris kan instellen.[46] Ten derde wordt met de nieuwe wet een verjaringstermijn van drie jaar in het notarieel tuchtrecht geïntroduceerd.[47] De tuchtrechtelijke maatregelen zijn bovendien aangevuld met het in eerste aanleg door de kamer van toezicht uit te spreken ontzetting uit het ambt en de schorsing in de uitoefening van het ambt voor bepaalde of onbepaalde tijd.[48] De strafrechtelijke sancties zijn uit het arsenaal geschrapt.[49] Ten slotte is een gratiëringsregeling opgenomen.[50]

Van klassieke professie naar gereguleerd ondernemerschap

Met de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999 wordt de marktwerking in het notariaat geïntensiveerd. Van volledige vrije marktwerking in het notariaat is echter nog steeds geen sprake. Vraag en aanbod op de notariële markt

40. Art. 112 lid 2 Wna.
41. Art. 112 lid 3 Wna.
42. Art. 7 lid 2 jo 6 Wna.
43. De sector MOT/ Wid van het BFT is sinds 2004 actief. Het toezicht op de Wet MOT/ Wid is behalve op het notariaat tevens gericht op advocaten, accountants, belastingadviseurs evenals financiële en juridische dienstverleners. 'Onwennigheid, stekeligheden, verontwaardiging: Notariaat moet wennen aan nieuwe rol BFT', *Notariaat Magazine* januari 2005.
44. *Kamerstukken II* 1993/94, 23 706, nr. 3, p. 58 (MvT).
45. Stille 2000, p. 18. De kandidaat-notaris staat in een arbeidsverhouding ten opzichte van de notaris hetgeen de vraag opwerpt of het tuchtrechtelijk laakbaar handelen van de kandidaat ook dat van de notaris impliceert dan wel dat sprake is van falend kantoorbeleid. Zie uitgebreid paragraaf 3.4.3.
46. Art. 96 Wna.
47. Art. 99 lid 12 Wna. Kleiboer en Huls menen dat deze verjaringstermijn erg opvallend is, daar een dergelijk verjaringstermijn ontbreekt in het tuchtrecht van andere juridische beroepsgroepen, zoals advocaten en gerechtsdeurwaarders. Deze termijn is daarnaast opmerkelijk daar de rechtsgevolgen van de overdracht van onroerende zaken zich kunnen uitstrekken over een zeer lange periode. Vanuit het perspectief van de klager is deze termijn, naar het oordeel van Kleiboer en Huls, té kort. Kleiboer & Huls 2001, p. 281.
48. Art. 103 lid 1 sub c en d Wna.
49. Zie over het verschil tussen het notariële tuchtrecht en het strafrecht, Gerver 2005a, p. 7 e.v.
50. Art. 109 Wna.

zijn sterk gekaderd. Het verplicht inschakelen van de notaris is immers wettelijk verankerd en ook de verplichtingen van de notaris zijn nader omlijnd.[51]

De aard van de werkzaamheden van de notaris zijn in de nieuwe wet duidelijk vastgelegd. Deze zijn op grond van art. 16 Wet op het notarisambt 1999 te kwalificeren als overeenkomsten in de zin van boek 6 titel 5 van het Burgerlijk Wetboek. Tevens lig in de wet verankerd, dat de minister van Justitie de mogelijkheid heeft tot de overdracht van het protocol in geval van overlijden van een notaris.[52]

Van Anwaltnotar naar partijadviseur

Bij de verscherping van de regels betreffende de nevenbetrekkingen van de notaris, is de rol van advocaat onverenigbaar verklaard met die van notaris.[53] Opvallend is dat dezelfde wet de figuur van *partijnotaris* introduceert.[54] De *partijnotaris* is adviseur van één van de partijen en is daarbij niet gehouden de notariële onpartijdigheid in acht te nemen. De notaris kan als partijnotaris optreden, als hij tijdig en duidelijk aan alle betrokken partijen kenbaar maakt in welke hoedanigheid hij optreedt.[55]

3.3. Nog meer marktwerking in het notariaat?

De rechtseconomische kruistocht stopte niet in 1999. De inmenging van Brussel in de regulering van vrije beroepen is sindsdien alleen maar toegenomen. De Brusselse autoriteiten zijn belast met de garantie van de vier vrijheden van de Europese Unie. Zij zijn wars van bestaande conventies, banen zich een weg door de nationale vrije beroepenstelsels en hebben indringende hervormingen doorgevoerd. Ook de rechtseconomische belangstelling voor het notariaat in eigen land blijft onverminderd hoog.

3.3.1. Het Europese beleid inzake vrije beroepen

Het Brusselse beleid voor de vrije beroepen, waaronder dat voor het notariaat, spitst zich toe op het doorbreken van de barrières, die in de wet en door zelfregulering zijn opgelegd en die indruisen tegen de vier vrijheden van het EG-verdrag. Het beleid van het Directoraat Generaal Interne Markt en het Directoraat Ge-

51. Rieter 1999, p. 514.
52. Dit artikel is nader uitgewerkt in de Verordening overdracht protocol.
53. Art. 9 Wna t.o.v. art. 8 lid 1 en 2 WNA 1842.
54. Art. 17 lid 1 Wna jo art. 25 VBG.
55. Art. 17 lid 1 Wna jo art. 25 VBG. Bij het optreden als partijadviseur gelden tevens aanvullende beroeps- en gedragsregels. Zo passeert de notaris geen akten in zaken waarbij hij of zijn kantoorgenoot als partijadviseur is opgetreden, tenzij alle betrokkenen daarmee instemmen (art. 22 VBG). Ook zijn regels ten aanzien van kantoorgenoten van partijnotarissen in de verordening opgenomen. De kantoorgenoot van de notaris die als partijadviseur optreedt, dient zich te onthouden van het vertegenwoordigen van de tegenpartij, een en ander behoudens instemming van alle betrokkenen. De kantoorgenoot zal zich bovendien dienen terug te trekken indien in een later stadium onoverbrugbare belangenconflicten ontstaan. Hetzelfde lot is de notaris beschoren indien hij als partijadviseur is opgetreden (art. 19 VBG). Vgl. Boonacker 2006, p. 23 e.v.

neraal Mededinging is gericht op de garantie van het vrije dienstenverkeer, de vrije vestiging en concurrentie in de markt voor juridische diensten.

De vrijheden van de interne markt
Het vrije dienstenverkeer en de vrije vestiging hebben rechtstreekse werking en kunnen door alle onderdanen van de EU-lidstaten worden ingeroepen.[56] Lidstaten zijn gehouden die barrières in de nationale wetgeving weg te nemen, die inbreuk vormen op één van beide vrijheden.

Het vrije dienstenverkeer
Het vrije dienstenverkeer geldt voor alle in een EU-lidstaat gevestigde vrije beroepsbeoefenaren, die grensoverschrijdende diensten verrichten. Deze moeten, zonder daartoe door de autoriteiten van de lidstaat te worden gehinderd, hun diensten aan alle onderdanen van de EG-lidstaten kunnen aanbieden.

Artikel 49 van het EG-verdrag verbiedt de lidstaten het aanbieden van diensten door vrije beroepsbeoefenaren uit andere lidstaten te beperken of te belemmeren. Dit artikel verbiedt zowel directe als indirecte discriminatie om daarmee ongehinderde deename aan het economisch- en rechtsverkeer van vrije beroepsbeoefenaren uit andere lidstaten niet illusoir te laten zijn.[57] Discriminatie naar nationaliteit is verboden, dat geldt ook voor maatregelen, die hetzelfde effect hebben, zoals het verplicht stellen van een vestigings- of woonplaats in het land waar de dienst wordt geleverd. Bovendien kunnen op grond van Europese jurisprudentie ook maatregelen zonder onderscheid, zoals diplomavereisten en een verplicht lidmaatschap van een beroepsvereniging, onder het verbod van art. 49 EG-verdrag vallen.[58]

Het is voor lidstaten mogelijk een uitzondering op de regels omtrent het vrije dienstenverkeer te maken, als de beperking noodzakelijk is voor handhaving van de openbare orde en veiligheid, de volksgezondheid of voor het algemeen belang.[59] De beperking moet daarnaast professioneel zijn, geen puur economisch belang dienen[60] en niet verder gaan dan noodzakelijk is voor de beoogde belangen.

Voormalig Eurocommissaris Bolkestein, streefde naar de verwezenlijking van een volledige vrije dienstensector in de EU door middel van de dienstenrichtlijn.[61] Deze richtlijn stuitte echter op hevig verzet van de lidstaten en niet in de laatste plaats van de Europese notariële lobbygroep, de *Conseil des Notariats de l'Union Européenne* (CNUE). Inmiddels is de dienstenrichtlijn op 15 november 2006 door het Europees Parlement aangenomen, doch met uitsluiting van het notariaat.[62]

56. Art. 41 en 45 jo 12 EG-verdrag.
57. Art. 49 EG-verdrag. Zie ook Barents & Brinkhorst 1999, p. 346-347.
58. Zaak C-398/95 (Syndesmos).
59. Art. 46 EG-verdrag. Vgl. Zaak C-33/47 (Van Binsbergen). Beperkende maatregelen zijn alleen toegestaan als het algemeen belang dit eist, bijvoorbeeld uit het oogpunt van consumentenbescherming of bescherming van beroepscodes.
60. Zaak C-352/85 (Bond van adveerteerders), zaak C-17/92 (Fedicine) en zaak C-398/95 (Syndesmos).
61. COM (2004) 2(02) en IP/04/37.
62. De Europese Commissie beschouwt het vrije dienstenverkeer van notarissen niet als het hete hangijzer. Vrije vestiging van notarissen is hoofdzaak van het beleid van het Directoraat Generaal Interne Markt. Informatie verkregen uit interview met drie Europese ambtenaren van de DG Interne Markt belast met het dossier inzake vrije beroepen.

De vrije vestiging

De notaris uit een andere lidstaat, die daadwerkelijk door middel van een vaste inrichting voor onbepaalde tijd in Nederland activiteiten uitoefent die betrekking hebben op het notarisberoep,[63] dient zich hier zonder enige belemmering te kunnen vestigen. Nederland is gehouden de *toegang* tot het notarisberoep voor niet-Nederlandse EU-onderdanen niet te bemoeilijken of te belemmeren.[64]

Nederland dient het recht van een EU-notaris om zich in Nederland te vestigen te respecteren en de beroepsuitoefening van EU-notarissen mogelijk te maken. Beperkingen vanwege nationaliteit of herkomst voor een vrije beroepsuitoefening zijn verboden.[65] Vormen van verkapte discriminatie, zoals eisen met betrekking tot de verplichte woonplaats in de lidstaat van vestiging, zijn evenmin toegestaan.[66]

Het vrije verkeer van notarissen in de EU is echter niet zonder problemen. Verschillende lidstaten hanteren immers het nationaliteitsvereiste voor toegang tot het notariaat.[67] Daarnaast zijn in de verschillende EU-lidstaten eisen zonder onderscheid, zoals die ten aanzien van vestigingsvergunningen, van kracht.

De CNUE stelt zich op het standpunt, dat de uitzondering neergelegd in art. 45 van het EG-verdrag van toepassing is op het Latijnse notariaat.[68] Dit artikel schrijft voor, dat bepalingen inzake het vrije dienstenverkeer en de vrije vestiging niet van toepassing zijn op werkzaamheden ter uitoefening van het openbaar gezag in een lidstaat. Op grond van de jurisprudentie van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen, is het aan de lidstaten zèlf om te bepalen welke taken gekwalificeerd kunnen worden als typische overheidstaken en derhalve welke ambten al dan niet onder het bereik van art. 45 van het EG-verdrag vallen.[69] Ten aanzien van hybride ambten, zoals het Latijnse notariaat, geldt verder dat indien de publieke en private werkzaamheden duidelijk kunnen worden gescheiden, de uitzondering uitsluitend op het publieke gedeelte van toepassing is.[70]

Volgens de Europese Commissie is deze clausule gericht op typische overheidstaken en dient deze beperkt te worden geïnterpreteerd.[71] Lidstaten mogen derhalve geen beroep doen op deze clausule om puur economische belangen of de cultuur te beschermen.[72] De Europese Commissie bezigt de opvatting dat art. 45 van het EG-verdrag niet van toepassing is op het Latijnse notariaat. Immers de notaris voert geen rechtstreekse en specifieke werkzaamheden uit ter uitoefening van het openbaar gezag. Dit alleen al omdat de notaris geen beslissing kan opleggen, die ingaat tegen de wil van de partijen die hij adviseert.[73]

63. Zaak C-55/94 (Gebhard).
64. Zaak C-81/87 (Daily mail).
65. Zaak C-197/84 (Steinhauser).
66. Criteria die hetzelfde effect hebben als nationaliteitsvereisten zijn tevens verboden op grond van art. 43 EG-verdrag. Zaak C-2/74 (Reyners).
67. Vanlatum 2002, p. 494.
68. Met name het Franse notariaat verzet zich tegen liberalisering en inmenging van Brussel.
69. Zaak C-2/74 (Reyners), r.o. 49.
70. Zaak C-2/74 (Reyners), r.o. 54.
71. Zaak C-352/85 (Bond van adveerteerders), zaak C-17/92 (Fedicine) en zaak C-398/95 (Syndesmos).
72. Zaak C-352/85 (Bond van adveerteerders), zaak C-17/92 (Fedicine) en zaak C-398/95 (Syndesmos).
73. IP/06/1385.

Op het gebied van de erkenning van diploma's, is veel vooruitgang geboekt met de inwerkingtreding van harmonisatieregelgeving. Op grond van de bevoegdheid, gecodificeerd in art. 47 van het EG-verdrag, is een algemene harmonisatierichtlijn opgesteld met betrekking tot de inhoudelijke eisen waaraan een opleiding moet voldoen, wil het diploma erkend worden.[74] Richtlijn 89/48 bepaalt dat een vrije beroepsbeoefenaar in een andere lidstaat tot een beroep mag toetreden, als hij in een EU-lidstaat een diploma heeft behaald, dat voldoet aan de nationale eisen van dat land en door een erkende autoriteit is afgegeven.[75] Als dat land een bepaalde stage vereist, dient de vrije beroepsbeoefenaar deze in zijn land van herkomst met succes te hebben afgerond, om in een andere lidstaat zijn titel te mogen voeren. Deze bepaling geldt ook als in de lidstaat waar hij zich wil gaan vestigen, geen stagevereisten gelden.[76] Uitgangspunt is, dat de regels ten aanzien van toetreding tot een beroep geen onderscheid mogen maken tussen ingezetenen en andere EU-burgers. Regels betreffende organisatie, bekwaamheid, beroepsethiek, toezicht en aansprakelijkheid,[77] die hun oorsprong vinden in het algemeen belang,[78] zijn toegestaan. Deze dienen echter zonder discriminatie te worden toegepast, gerechtvaardigd worden door dwingende redenen van het algemeen belang en geschikt zijn dit te dienen. Zij mogen niet verder gaan dan nodig is voor het bereiken van dit doel.[79]

In oktober 2007 is een nieuwe richtlijn in werking getreden, die de oude uit 1989 vervangt.[80] Op grond van de nieuwe richtlijn worden de universitaire titels in alle EU-landen gelijk geschaard. Als voor toetreding tot een bepaald beroep in het land van herkomst geen academische opleiding wordt geëist, moet degene die zich permanent in een andere lidstaat wil vestigen aantonen, dat hij gedurende twee jaar (in de afgelopen tien jaar) in de praktijk werkzaam is geweest en een relevante beroepsopleiding heeft afgerond. Vervolgens heeft de kandidaat de keuze tussen het afleggen van een bekwaamheidstoets en het lopen van een aanpassingsstage. De lidstaten mogen instromers uit andere EU-lidstaten onderwerpen aan een taaltoets, als dit noodzakelijk is voor de beroepsuitoefening.

In Nederland diende zich enkele jaren geleden een eerste EU-instromer uit België aan, die hier als kandidaat-notaris wilde werken.[81] Bij alle Nederlandse hoogleraren notarieel recht is advies ingewonnen, om na te gaan of toetreding van de Belgische kandidate mogelijk was. EU-instromers worden aan een toets onderworpen waaruit moet blijken of de kandidaat voldoende kennis van de kernvakken van het Nederlandse notariaat heeft. De toets wordt afgenomen door de gezamenlijke hoogleraren notarieel recht. Indien de kennis toereikend

74. Rl. 89/48 inzake de erkenning van diploma's binnen de EU.
75. Vander Burght 2002, p. 463.
76. Vanlatum 2002, p. 491.
77. Deze gronden zijn overgenomen uit de 'Thieffry' rechtspraak, Zaak C-71/76, r.o. 12.
78. Zaak C-55/94 (Gebhard), r.o. 37.
79. Zaak C-55/94 (Gebhard). Vgl. Vander Burght 2002, p. 463-464.
80. Richtlijn 2005/36/EEG van het Europees Parlement en de Raad van 7 september 2005 betreffende de erkenning van beroepskwalificaties.
81. Verstappen 2004, p. 747.

is, wordt op grond van de Wet op het notarisambt 1999 een EG-verklaring afgegeven, die toegang verschaft tot het ambt van kandidaat-notaris.[82]

Het Europees Parlement heeft zich al in 1993 op het standpunt gesteld, dat het nationaliteitsvereiste voor toetreding tot het notariaat in de EU-lidstaten moet worden afgeschaft en heeft de verschillende landen op deze verplichting gewezen.[83] Spanje, Portugal en Italië hebben na aanmaningen van het Europees Parlement het nationaliteitsvereiste voor toetreding tot het notariaat laten varen.[84] Na zich aanvankelijk op de achtergrond te hebben gehouden door de wettelijke inrichting van het notariaat aan de lidstaten zelf over te laten,[85] is ook de Europese Commissie recentelijk overgegaan tot aanmaning van lidstaten om het nationaliteitsvereiste in het notariaat af te schaffen. In september 2006 is de laatste waarschuwing van de Europese Commissie aan Nederland uitgevaardigd. Indien Nederland deze eis niet binnen de gestelde termijn laat varen, stapt de Europese Commissie naar het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen.[86] Als reactie op de Europese aanmaning heeft de minister van Justitie een wetsvoorstel ingediend, waarmee het nationaliteitsvereiste voor de benoeming tot notaris wordt afgeschaft. Dit wetsvoorstel is door de Tweede Kamer aangenomen.[87]

Het Europese mededingingsbeleid

De notariële regelgeving wordt ook kritisch bejegend vanuit mededingingsrechtelijk perspectief. Het mededingingsrecht van de Europese Unie ageert tegen zelfregulering – of om in de woorden van het EG-verdrag te spreken tegen 'afspraken gemaakt door ondernemersverenigingen' – die concurrentie beogen te beperken.[88]

Het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen heeft in verschillende zaken getoetst of zelfregulering door vrije beroepen leidt tot de overtreding van één van de mededingingsverboden van het verdrag. Van groot belang is de uitspraak in de Wouterszaak waarbij het Hof zelfregulering aan een *algemeen belangtoets* onderwerpt. Het Hof bepaalt in deze zaak, dat zelfregulering op zich-

82. Verstappen 2004, p. 747.
83. Resolutie 0422/93. Zie ook Vanlatum 2002, p. 493.
84. Vander Burght 2002, p. 466.
85. Het antwoord van voormalig Eurocommissaris Bolkestein van 2002 op de vraag van de heer Robert Evans aan de Commissie omtrent de praktijk in België en Frankrijk tot het benoemen van notariskinderen als notaris, het betalen van *goodwill* bij overname en de discriminatie van vrouwen bij het benoemen van notarissen, waarin Bolkestein namens de Commissie stelt dat de benoeming van notarissen een bevoegdheid van de nationale overheden is. Antwoord van 17 juli 2000 op de schriftelijke vraag P-2209/00, 26 juni 2000.
86. Als toezichthouder op de naleving van de lidstaten van de verplichtingen vervat in het EG-verdrag kan de Europese Commissie een procedure bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen initiëren op grond van art. 226 EG-verdrag. Zie IP/06/385.
87. Verstappen en de Commissie Hammerstein constateerden eerder dat het nationaliteitsvereiste een onnodig obstakel is. Verstappen 2004, p. 747; Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt 2005, p. 60. Ook de KNB betoonde zich hierin een voorstander. *Kamerstukken II* 2006/2007 31 040, nr. 5 + 8.
88. Ten aanzien van die beroepsregels die in wetgeving zijn vervat, zijn de mededingingsautoriteiten echter niet competent. Daar waar overheidswetgeving de mededinging beperkt, kunnen echter mededingingsregels gericht aan de overheid van toepassing zijn (art. 10 jo 81 en 82 EG-verdrag jo 49 e.v. EG-verdrag). Zie Zaak C-94/04 (Cipolla) en zaak C-35/99 (Arduino).

zelf is toegestaan, maar dat nagegaan moet worden of deze geen misbruik van de bevoegdheden (en marktpositie) van de regelgevende instantie in de hand werkt.

Wouterszaak

In de Wouterszaak rees de vraag, of het verbod van de Nederlandse Orde van Advocaten (NOvA) op de geïntegreerde samenwerking tussen advocaten en accountants,- zoals verwoord in de Samenwerkingsverordening – een mededingingsverbod in de zin van het EG-verdag oplevert.

Het Europese Hof beslist, dat advocaten een economische activiteit uitoefenen en dus vallen onder het bereik van art. 81 van het EG-verdrag.[89] Daarnaast bepaalt het Hof dat de NOvA een ondernemersvereniging is in de zin van het verdrag. Deze kan niet worden aangemerkt als een entiteit die geen economische activiteiten verricht nóch als entiteit die overheidsprerogatieven uitoefent. De NOvA treedt immers niet buiten het economische verkeer. Van het uitoefenen van overheidsprerogatieven is geen sprake, daar de overheid geen invloed heeft op de samenstelling van de bestuursorganen van de NOvA, die ondanks haar publiekrechtelijk karakter geen bijzondere belangen van algemeen belang in acht hoeft te nemen bij de opstelling van verordeningen.[90]

Het Hof gaat vervolgens over tot toetsing van de Samenwerkingsverordening aan de mededingingsregels en bepaalt dat het verbod van geïntegreerde samenwerking tussen advocaten en accountants mededinging binnen de gemeenschappelijke markt beperkt en het handelsverkeer tussen de lidstaten ongunstig kan beïnvloeden. De Samenwerkingsverordening heeft als doel de deontologie van de advocatuur te waarborgen. Voor de uitoefening van het beroep van accountant in Nederland gelden geen vergelijkbare deontologische regels. Het hof acht daarom de Samenwerkingsverordening redelijkerwijs noodzakelijk ter waarborging van de goede beroepsuitoefening van de advocaat.[91] Het verbod op de geïntegreerde samenwerking met accountants is dan ook gerechtvaardigd.[92]

Monti-beleid

In 2003 lanceert de EU haar beleidsvoornemens voor wat betreft de mededinging in vrije beroepen, teneinde de doelen van de zogeheten Lissabon-strategie te behalen. Deze stategie beoogt de Europese markt in 2010 de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie ter wereld te laten zijn.[93] Om dit doel te bereiken moeten de vrije beroepen, die een substantieel deel van de Europese economie uitmaken, voldoen aan de eisen die aan een modern beroep kunnen worden gesteld. De voormalige Europees Commissaris voor Concurrentie Monti heeft veel werk verricht bij de inventarisatie van de mededinging beperkende zelfregulering in de Europese Unie. De Europese Commissie heeft een onderzoek geëntameerd naar advocaten, notarissen, architecten, ingenieurs en farma-

89. Zaak C-309/99 (Wouters c.s.), r.o. 49.
90. Zaak C-309/99 (Wouters c.s.), r.o. 64.
91. Zaak C-309/99 (Wouters c.s.), r.o. 110.
92. Zaak C-309/99 (Wouters c.s.), r.o. 123.
93. COM (2004) 83 definitief.

ceuten, teneinde na te gaan of de regulering van deze beroepen mededingingsbeperkende maatregelen bevatten.[94] Het onderzoek richtte zich met name op de restricties die door middel van zelfregulering worden opgelegd voor wat betreft de tarieven (vaste- en adviestarieven),[95] reclame-uitingen, toegang tot het beroep, multidisciplinaire samenwerking en organisatorische beheersstructuren. De Commissie hanteerde hierbij de tweeledige Wouters-toets. rekening is gehouden met de bijzonderheden van de diensten van vrije beroepen, zoals de informatieasymmetrie, negatieve externe effecten, alsmede met het publieke karakter van die diensten. Deze bijzonderheden kunnen regulering juist nodig maken. Marktbeperkingen zijn echter alleen toegestaan voor zover deze objectief noodzakelijk zijn om een goed omschreven en legitiem algemeen belang te dienen. Als cumulatieve toets geldt, dat de regulering die in het algemeen belang wordt toegepast proportioneel is, dat wil zeggen de minst vergaande maatregel is, om het publieke doel na te streven.[96]

Het door de Commissie uitbestede onderzoek toont aan, dat sprake is van een hoge mate van beperkende regulering in de vorm van de zelfregulering van vrije beroepen in de EU. De Commissie doet een beroep op de nationale wetgevers en zelfregulerende instanties om marktrestricties af te schaffen, teneinde economische groei te garanderen en een voor de consument gunstige en transparante markt te laten ontstaan, waar kwalitatief goede diensten tegen een redelijke prijs worden aangeboden.[97]

De Europese Commissie heeft in 2004 een belangrijk deel van haar toezichttaken inzake naleving van de mededingingsrechtelijke bepalingen van het EG-verdrag overgedragen aan de nationale mededingingsautoriteiten en nationale hoven.[98] Deze laatste hebben daarmee een meer prominente rol gekregen in de toetsing van de legaliteit van de zelfregulering van vrije beroepen. Zij kunnen zelfstandig beslissen over de verenigbaarheid van een overeenkomst, beslissing of praktijk met het EG-verdrag.

In Engeland en Wales, Italië en Denemarken zijn mede door het daadkrachtige optreden van de nationale mededingingsautoriteiten rigoureuze economische hervormingen doorgevoerd ten aanzien van de organisatie van de traditionele beroepsorganisatie en de zelfregulering. De Italiaanse Bersani-verordening moet flexibiliteit en keuzevrijheid voor consumenten in de markt van vrije beroepen mogelijk maken.[99] Op het moment dat deze verordening in werking treedt, zullen

94. Paterson e.a. 2003.
95. Zaak COMP/38.2549 beschikking van de Commissie van 24 juni 2004 (Belgische Architectenzaak). Net als vaste tarieven beperken aanbevolen tarieven de concurrentie omdat zij de prijscoördinatie kunnen vergemakkelijken.
96. SEC (2005)1064 COM(2005) 405 final.
97. SEC (2005)1064 COM(2005) 405 final.
98. De verordening van de Raad nummer 1/2003 van 16 december 2002 betreffende de implementatie van de regels van mededinging zoals neergelegd in art. 81 en 82 van het EG-verdrag is in mei 2004 in werking getreden.
99. Lirosi 2006. Zie ook Laclé & Huls 2007.

alle concurrentiebeperkende maatregelen in alle vrije beroepen worden weggenomen.[100] Denemarken, een van de minst gereguleerde landen van Europa, heeft in 2006 aanzienlijke wijzigingen in het juridische beroep aangebracht, waardoor de beroepsopleiding van advocaten substantieel is gewijzigd.[101] Beperkingen ten aanzien van de beheersstructuur van advocatenkantoren zijn eveneens weggenomen. De traditionele juridische wereld in het Verenigd Koninkrijk werd flink wakker geschud toen Sir David Clementi in 2004 zijn plannen voor hervormingen van het juridische beroep onthulde.[102] Het op basis van zijn adviezen tot stand gekomen wetsvoorstel, moet de toelating van niet-juristen tot de financierings-, eigendoms- en beheersstructuren van juridische kantoren mogelijk maken.[103] Daarnaast introduceert het wetsvoorstel een meta-reguleringsorgaan, de *Legal Services Board* (*LSB*). De bestaande reguleringsorganisaties, zoals de *Law Society* en de *Bar Council* zullen een scheiding moeten aanbrengen in hun regulerings- en belangenbehartigingstaken en worden ondergeschikt aan de *LSB*. Ter wille van de onafhankelijkheid, eenvoud, consistentie en flexibiliteit wordt tevens één onafhankelijk klachtenorgaan voor alle consumenten ingesteld, de zogeheten *Office for Legal Complaints*.[104]

De Europese Commissie, zich gesteund wetend door het Europees Parlement,[105] volhardt in haar streven om zelfregulering door vrije beroepen in het belang van de consument en het midden- en klein bedrijf te laten zijn. Zij werkt hiervoor nauw samen met nationale mededingingsautoriteiten en consumentenorganisaties.[106] Ook blijft de Europese Commissie zaken aanhangig maken bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen, die indruisen tegen de bepalingen van het EG-verdrag.[107] Het Europees Parlement heeft de Commissie opgedragen toe te zien op naleving van het EG-verdrag voor wat betreft de interne markt en de mededinging. Het Europees Parlement stelt bovendien, dat zelfregulering in de Europese Unie tot stand moet komen in veel nauwere samenspraak met relevante ketenpartners.[108]

100. Lirosi 2006.
101. Olesen 2006. Denemarken kent overigens geen notariaat.
102. Clementi 2004.
103. Department of Constitutional Affairs, *The Future of Legal Services. Putting Consumers First (White Paper)*, Londen: Department of Constitutional Affairs oktober 2005.
104. Department of Constitutional Affairs, *The Future of Legal Services. Putting Consumers First (White Paper)*, Londen: Department of Constitutional Affairs oktober 2005.
105. Na een succesvolle lobby van de Europese beroepsorganisatie van advocaten (de *CCBE*) geïnspireerd door Killian, floot het Europees Parlement de Europese Commissie in maart 2006 terug in haar streven om concurrentiebeperkende zelfregulering van vrije beroepen terug te dringen (Killian 2005. Zie Bruinsma 2006a). In oktober van dat jaar ging het Europees Parlement echter om. Ditmaal in het voordeel van het mededingingsbeleid van de Europese Commissie. Resolutie van het Europees Parlement over de follow-up van het verslag over de mededinging op het gebied van de professionele dienstverlening (2006/2137(INI) van 12 oktober 2006.
106. SEC (2005)1064 COM(2005) 405 final. Zie ook de website van de DG Mededinging van de Europese Commissie http://www.ec.europa.eu/comm/competition/sectors/professional_services/overview_en.html.
107. Zaak C-250/03 (Mauri). Het Hof herhaalt in deze zaak uit 2005 de Wouterstoets.
108. Resolutie van het Europees Parlement over de *follow-up* van het verslag over de mededinging op het gebied van de professionele dienstverlening (2006/2137(INI) van 12 oktober 2006.

3.3.2. Het Brusselse beleid op eigen bodem

Uit het voortgangsrapport van het Directoraat Generaal Mededinging van september 2005 blijkt, dat Nederland het qua mededinging in het notariaat goed doet. Het geliberaliseerde Nederlandse notarissenbeleid wordt in Brusselse fora naast het Latijnse notariaat en het Angelsaksische systeem zelfs benoemd tot categorie *sui generis*, waar de overige lidstaten een voorbeeld aan kunnen nemen.[109] De liberalisering van de Nederlandse notariële markt door middel van vrije tarieven en vrije standplaatsen staat in schril contrast tot de zeer traditionele Latijnse notariaten in de overige EU-lidstaten.[110] Echter ook in Nederland blijven enige mededingingsbeperkingen bestaan, waartegen verschillende rechtseconomische *position papers* ageren, al dan niet in opdracht van het ministerie van Economische Zaken.

In 2004 lanceerde het ministerie van Economische Zaken haar groeibrief, waarin zij afschaffing van onnodige regels bepleit, teneinde economische groei mogelijk te maken. In datzelfde jaar verschijnen 'Publieke belangen en marktordening vrije beroepen' alsmede het 'Pamflet vrije beroepen', twee publicaties, specifiek gericht tegen vrije beroepen.[111] Het ministerie sluit zich hiermee aan bij het Europese mededingingsbeleid tegen concurrentiebeperkende zelfregulering. Later dat jaar verschijnt de rapportage, die de Stichting Economisch Onderzoek (SEO) in opdracht van datzelfde ministerie heeft vervaardigd, waarin het notariële domeinmonopolie in het personen- en familierecht ter discussie wordt gesteld.[112] Omdat binnen dit rechtsgebied sprake is van externe, weinig complexe effecten, die slechts betrekking hebben op een kleine groep gerechtigden, ziet de SEO geen reden, waarom deze niet door middel van private contracten zouden kunnen worden gereguleerd. De SEO ziet geen economische grond voor overheidsingrijpen in het personen- en familierecht en pleiten voor een hoge mate van standaardisatie in dit rechtsgebied. Daarnaast wordt bepleit ook aan andere juridische rechtskundigen dan alleen aan notarissen de bevoegdheid te verlenen, om diensten in het personen- en familierecht te leveren. Ook de ministerieplicht en de toetredingsvereisten moeten het in het rapport ontgelden. Bovendien pleit de SEO voor grotere transparantie in de geboden kwaliteit door notarissen, door hen gebruik te laten maken van *benchmarking*, *naming* en *shaming*. Hiermee wordt een vergelijk tussen kantoren mogelijk op basis van het aantal klachten, dat tegen notarissen wordt ingediend.[113]

Dat de verwachte instroom van zelfstandig gevestigde notarissen uitblijft, is volgens het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf (EIM) het ge-

109. Bijvoorbeeld tijdens de op 13 december 2006 in Brussel door de Europese Commissie en de Finse Mededingingsautoriteit georganiseerde conferentie *The Economic Case for Professional Services Reform*.
110. De Jong 2002, p. 131. In andere EU-landen is ook sprake van liberalisering van het notariaat. Sinds de jaren zestig zijn de toetredingseisen versoepeld en worden steeds meer associaties aangegaan met andere notarissen (en soms met andere beroepsbeoefenaren). Zie Shaw 2007.
111. Ministerie van Economische Zaken 2004a; Ministerie van Economische Zaken 2004b.
112. Baarsma, Mulder & Teulings 2004.
113. Baarsma, Mulder & Teulings 2004, p. 55.

volg van nieuwe barrières die in het notariaat zijn opgeworpen.[114] Ten aanzien van de de situatie voor de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999 is weliswaar sprake van een aanmerkelijke verlaging van de toetredingsbarrières, maar daar zijn andere voor in de plaats gekomen. Niet alleen zijn de opleidingseisen verzwaard en is de verplichte stage verlengd van drie tot zes jaar. Een ondernemingsplan is ook als toetredingseis verplicht gesteld. Daarnaast zijn oude barrières blijven bestaan.[115] Het vasthouden aan de ministerieplicht maakt het lastig om te specialiseren.[116] Voor de nieuwkomer is het daarnaast moeilijk om de schaalvoordelen te behalen die zijn concurrenten hebben.[117] Ook de forse stijging van het salaris van kandidaat-notarissen, maakt het financieel minder interessant om zich als notaris te vestigen. Onderzoeksbureau EIM pleit derhalve voor meer marktwerking in het notariaat, afschaffing van de ministerieplicht en verdere toename van schaalvergroting.

Een jaar later constateert het Centraal Plan Bureau (CPB), dat de toegenomen marktwerking in het notariaat met name gunstig is uitgevallen voor grotere cliënten.[118] Dit, terwijl de liberalisering met name is ingezet om de belangen van de consument te behartigen, voor wie die liberalisering nog niet het gewenste effect sorteert. Zo is de tarifering nog steeds gebaseerd op een norminkomen en is nog immer sprake van grote winstmarges, terwijl de kosten in het notariaat nog betrekkelijk hoog blijven. Toetreding van nieuwe, zelfstandig gevestigde notarissen blijft uit. Ondanks meer efficiëntie, kan de consument de kwaliteit van notariële diensten nog steeds nauwelijks vaststellen.[119] Het CPB adviseert daarom het ondernemingsplan als toetredingseis te vervangen door een strenger financieel toezicht door het BFT en om de ministerieplicht zodanig aan te passen, dat specialisatie wordt bevorderd. Aan de notarissen moet tevens de bevoegdheid worden toegekend om permanent buiten de standplaats diensten te verlenen. Het CPB maakt zich ook sterk om het consumentenbewustzijn te bevorderen, door consumenten te wijzen op hun recht op vrije notariskeuze dat niet beperkt is tot het eigen woongebied.

Weer een jaar later richt de Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa) haar pijlen op het notariaat. Nadat de NMa 2004 als hét jaar van het vrije beroep heeft uitgeroepen, publiceert zij in 2006 haar inventarisatie van het notariaat.[120] De bepalingen van de KNB, die de kritische analyse van de NMa niet doorstaan, zijn: het absolute verbod op resultaatgerichte beloning, de in de code HOT opgenomen minimumtarieven, het provisieverbod, de beperking op het inschakelen van intermediairs en de reclamerestricties.

114. Blees, Kemp & Mosselman 2005, p. 59.
115. Blees, Kemp & Mosselman 2005, p. 59.
116. Blees, Kemp & Mosselman 2005, p. 59.
117. Blees, Kemp & Mosselman 2005, p. 59.
118. Nahuis & Noailly 2005, p. 57 e.v.; Kuypers, Noailly & Vollaard 2005, p. 67.
119. Kuypers, Noailly & Vollaard 2005, p. 58 e.v.
120. Nma 2006.

De NMa nodigt betrokkenen uit om met argumenten te reageren op de noodzaak en de proportionaliteit van de door de KNB vervaardigde bepalingen. Hoewel het niet tot de competentie van de NMa behoort zich uit te spreken over wetten in formele zin, plaatst de NMa vraagtekens bij de noodzakelijkheid en proportionaliteit van de *full service*-plicht en de stageduur.

De KNB heeft als reactie op de inventarisatie van de NMa aangegeven, een aantal bepalingen te willen aanpassen.[121] De KNB zal aan de ledenraad voorleggen om de reclamerestricties te laten vervallen. De KNB is echter voorstander van de handhaving van het verbod op rechtstreekse benadering van personen in kwetsbare posities (bijvoorbeeld naar aanleiding van een overlijdensadvertentie). De KNB handhaaft tevens het absolute verbod op resultaatgerichte beloning, de in de code Helder Offreren en Tariferen opgenomen minimumtarieven, het provisieverbod en de beperking op inschakeling van intermediairs. Handhaving van deze bepalingen is noodzakelijk vanwege de waarborging van de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van het notariaat. Ook zou schrappen van deze regels tot onduidelijkheid en misleiding kunnen leiden. Daarnaast geeft de KNB aan, dat de huidige regels de nodige mededingingsruimte toelaten die de NMa beoogt.

De NMa constateert na haar consultatieronde, dat deze uitleg van de notariële regels niet algemeen bekend is. De NMa ziet mededinginsrisico's in de handhaving van deze regels en beveelt aan, dat de KNB publiekelijk bekend maakt, welke reikwijdte deze regels hebben en deze zonodig te herzien, zodat notarissen met een betere prijs-kwaliteit-vergelijking kunnen concurreren.

De verwachting is dat ook uit Europa de roep om hervorming blijft klinken, omdat in Nederland voor het notariaat nog altijd de mededinging beperkende wetgeving en zelfregulering van kracht is. Kort na haar aantreden als Europees Commissaris voor Concurrentie, heeft Kroes aangekondigd het procesmonopolie, het verbod op volledig resultaatgerichte beloning, de titelbescherming, de beperkte toegang tot het beroep, advertentierestricties en de beperkingen qua rechtsvorm waarin samengewerkt kan worden, te zullen bestrijden.[122]

3.4. Ontwikkelingen in het notariaat na 1999

Zoals al eerder in dit hoofdstuk is aangegeven, zijn met de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999 belangrijke veranderingen in het notariaat geëntameerd. De ontwikkelingen die zich sindsdien vanuit het oogpunt van continuïteit, toegankelijkheid en kwaliteit van het notariële beroep hebben voorgedaan, komen in deze paragraaf aan bod.

121. Nma 2007, p. 4.
122. Toespraak 05/711.

3.4.1. Ontwikkelingen in de continuïteit en toegankelijkheid

Ter waarborging van de kwaliteit, toegankelijkheid en continuïteit van de notariële dienstverlening, is besloten om de door de KNB vastgestelde tarieven gedurende een periode van drie jaar stapsgewijs los te laten. Deze gefaseerde vrijlating is door de Commissie monitoring notariaat gevolgd. Deze commissie heeft drie keer een rapportage uitgebracht.[123] Een jaar na de laatste rapportage heeft toenmalig minister van Justitie Donner, de Tweede Kamer een tweejaarlijkse trendrapportage van vrije beroepen toegezegd, om hiermee beleidsbepaling en -vorming te faciliteren voor de beroepsuitoefening van advocaten, deurwaarders en notarissen. In 2004 zijn als eerste de ontwikkelingen op het gebied van de toegankelijkheid, continuïteit en kwaliteit van de notariële dienstverlening in kaart gebracht.[124] In datzelfde jaar is de Commissie Hammerstein ingesteld, die belast werd met de evaluatie van de Wet op het notarisambt 1999.[125] In deze evaluatie is onder meer nagegaan of de geïntensiveerde marktwerking de beoogde effecten heeft gehad en of de in de wet verankerde mix van publiek en privaat voldoende in evenwicht is.

Commissie monitoring notariaat[126]
In haar laatste rapportage concludeert de Commissie monitoring notariaat, dat vanuit het oogpunt van kwaliteit, bedrijfsvoering, continuïteit en toegankelijkheid de overgang van vaste naar vrije tarieven positief is verlopen. De commissie signaleert een grote mate van tariefdifferentiatie met een voor de consument ruimere keuzemogelijkheid. Derhalve ziet de commissie geen gronden om de van volledige vrijlating van de tarieven af te zien.

De commissie plaatst echter enige kanttekeningen bij deze positieve uitkomst. De ontwikkelingen aan de aanbodzijde zijn weinig spectaculair te noemen, omdat een hoge toetredingsdrempel de vestiging van nieuwe, solitaire kantoren belemmert. De nieuwe vestigingen zijn veelal bijkantoren van bestaande kantoren, waardoor concurrentie uitblijft.

De gemiddelde tarieven van de personen- en familierechtpraktijk zijn daarnaast fors gestegen. Uit onderzoek blijkt, dat alle kantoren in principe kostendekkend zouden kunnen werken. Tariefsverhogingen in de personen- en familierechtsector zijn volgens de commissie dus niet nodig, ook niet als de zogenaamde kruissubsidiëring wegvalt. De grote mate van differentiatie in de onroerende zakenpraktijk doet zich vooral voor in het topsegment, waardoor niet alle consumenten van deze differentiatie voordeel hebben.

Aanbevelingen die de commissie doet om marktwerking in het notariaat te bevorderen zijn: verscherpt (financieel) toezicht in plaats van een preventieve toetsing voor startende notarissen, verkorting van de stageperiode van zes naar drie

123. Commissie monitoring notariaat 2000, 2001, 2003.
124. Ter Voert & Van Ewijk 2004.
125. Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt 2005.
126. Commissie monitoring notariaat 2000, 2001, 2003.

jaar en de mogelijkheid van zij-instroom. De notaris en de kandidaat-notaris in loondienst, moeten volgens de commissie in de notariële praktijk een basis krijgen. Bovendien meent de commissie dat de ministerieplicht zodanig dient te worden gewijzigd, dat zelfstandige (gespecialiseerde) praktijkvormen al dan niet in loondienst kunnen worden uitgeoefend. De commissie merkt tevens op, dat onderzoek zou moeten worden gedaan naar betaling van goodwill en of deze verenigbaar is met het openbare ambt van de notaris. Ten slotte wijst de commissie op het belang van intercollegiale toetsing en een inspectie op naleving van de notariële gedragsregels.

Per 1 juli 2003 zijn de notariële tarieven vrijgelaten, met dien verstande dat de voorzitter van de kamer van toezicht de notaris kan gelasten een lager tarief voor minder draagkrachtigen te hanteren.[127]

Eerste Trendrapportage Notariaat[128]
De Eerste Trendrapportage Notariaat laat een verdere toename zien van de tariefdifferentiatie in 2003. Kleine kantoren zijn gemiddeld genomen goedkoper dan grote kantoren en notarissen in de Randstad duurder dan in de overige regio's. Ook de stijging van tarieven in de familiepraktijk, alsmede de daling daarvan in de registergoederenpraktijk, vooral in het topsegment, heeft zich verder doorgezet. Voor de consument blijven de kosten echter per saldo stijgen. De vraag is of de consument, die nauwelijks in staat is om de kwaliteit van een notaris te beoordelen, voldoende profiteert van de toegenomen tariefdifferentiatie.

De bedrijfseconomische perspectieven vertonen geen grote verschillen ten opzichte van 2002. Vraag en aanbod van notariële diensten zijn echter vanaf 2002 toegenomen. Zowel het aantal nevenvestigingen van bestaande kantoren als dat van zelfstandige kantoren is gestegen. De groei van het aanbod is de laatste jaren echter afgevlakt. In zowel de familiepraktijk als in de onroerende zakenpraktijk neemt vanaf 2002 de vraag naar notariële diensten toe. In 2003 heeft nagenoeg 18% van de bevolking gebruik gemaakt van notariële diensten.

Met betrekking tot de continuïteit schetst de trendrapportage enige toekomstige problemen voor de demografische samenstelling van het aanbod van notarissen. Tot 2009 wordt verwacht dat het aantal notarissen, dat nu in functie is, met 20% terugloopt en tot 2019 loopt dit percentage verder op tot bijna 50. De afname van het aantal afgestudeerden notarieel recht en van kandidaat-notarissen en de toename van de groep die meer belemmeringen ervaart om zich als notaris te vestigen (de vrouwelijke kandidaat-notarissen), kan in de toekomst tot een verdere daling in het aanbod notarissen leiden.

In de trendrapportage is onder kandidaat-notarissen de aantrekkelijkheid van het notarisberoep gemeten. Zij vinden opvolging van een als solist gevestigde notaris en het zelf opstarten van een nieuwe vestiging het minst aantrekke-

127. Zie paragraaf 3.2.
128. Ter Voert & Van Ewijk 2004.

lijk. Als redenen worden genoemd: de onzekere markt, de beperkte mogelijkheden tot ruggespraak, de investeringskosten, de moeilijke combinatie met het ouderschap en alle benodigde kennis om *full service* te kunnen bieden. Hun voorkeur gaat uit naar toetreding in bestaande maatschappen. De betaling van *goodwill* vormt voor hen een drempel om tot een bestaande maatschap toe te treden. Vrouwelijke kandidaat-notarissen zien meer knelpunten in de combinatie ouderschap en ondernemerschap. De duur van de stage en een ondernemingsplan worden nóch door mannelijke nóch door vrouwelijke kandidaat-notarissen als belemmerend ervaren.

De Commissie Hammerstein[129]

Ook reeds genoemde Commissie Hammerstein houdt vast aan de liberalisering van de notariële markt. De commissie constateert, dat de gewenste effecten van marktwerking gedeeltelijk zijn behaald. De efficiëntie van het notariële werk is verbeterd, notarissen hebben meer oog voor innovatie en de klantvriendelijkheid is toegenomen. In de registergoederenpraktijk is sprake van een tariefdaling en -differentiatie, zij het in het lagere segment in mindere mate dan verwacht. Ook schaalvergroting lijkt te zijn toegenomen. Het notariaat na 1999 wordt gekenmerkt door samenwerking en een toename van het aantal kantoren, waarin meer dan twee notarissen werkzaam zijn.

Een niet met markwerking beoogd effect, was de tariefstijging in de personen- en familierechtsector. Desondanks constateert de commissie geen dusdanige nadelige effecten van marktwerking, dat een terugkeer naar vaste tarieven opportuun is. Dit standpunt wordt door het kabinet ondersteund net als de aanbevelingen van de commissie om de kwaliteit van de notariële dienstverlening te verbeteren.[130] Onderzocht wordt of ook hier een notarieel *Bar exam* kan worden ingevoerd. Het kabinet ziet een duidelijke rol voor de KNB weggelegd, om de informatieasymmetrie tussen notaris en cliënt door middel van consumentenvoorlichting te doen afnemen. Eveneens hoort het tot de taak van de KNB om de kwaliteit van de notariële beroepsbeoefenaren op peil te houden, door een kwaliteitszorgsysteem te introduceren die *audits* mogelijk moet maken.[131] Aan deze *audits* moeten volgens het kabinet sancties van verscherpt toezicht door het BFT en een tuchtprocedure worden verbonden.[132]

Het kabinet ziet echter geen heil in verbreding van het notariële monopolie. De eventuele verplichte notariële tussenkomst bij een koopovereenkomst, wordt meegenomen bij de evaluatie van de bepalingen in het Burgerlijk Wetboek aangaande de aankoop door consumenten van onroerende zaken.[133]

129. Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt 2005.
130. *Kamerstukken II* 2005/06, 23 706, nr. 64.
131. *Kamerstukken II* 2005/06, 23 706, nr. 64. Zie ook Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt 2005, p. 35-36.
132. *Kamerstukken II* 2005/06, 23 706, nr. 64.
133. *Kamerstukken II* 2005/06, 23 706, nr. 64.

3.4.2. Ontwikkelingen in de kwaliteit van de dienstverlening

De notariële kwaliteit is in 2005 gemeten door Nahuis en Noailly (CPB) respectievelijk door Vogels (in opdracht van de Commissie Hammerstein).[134] Nahuis en Noailly hebben getracht de kwaliteit van de notariële dienstverlening te meten aan de hand van fouten, die notarissen in akten maken. De onderzoekers hebben het aantal rectificaties door notarissen bij het Kadaster aangehouden als meetinstrument. Met deze rectificaties wilden de onderzoekers de ontwikkelingen in de kwaliteit van notariële akten in kaart brengen. In hun onderzoeksrapportage constateren Nahuis en Noailly een afname van de notariële kwaliteit. De gemaakte fouten zijn volgens onderzoekers deels te verklaren door de toename van concurrentie. Notarissen die in 2003 actief waren in een monopoliemarkt, maakten in dat jaar minder fouten dan notarissen in concurrerende markten. In 1995 was juist het omgekeerde het geval. Notarissen, werkzaam in een monopoliemarkt, maakten toen meer fouten dan hun collega's, die concurrentie te duchten hadden van andere notarissen in de buurt.

Als commentaar op de bevindingen van Nahuis en Noailly stelt de Commissie Hammerstein, dat de onderzoekers niet het type fouten hebben gedifferentieerd, dat bij het Kadaster wordt gereviseerd. Ook minder ingrijpende rectificaties, zoals de correctie van kennelijke schrijffouten, zijn in de telling van Nahuis en Naoilly betrokken. Tevens is de concurrentie gemeten op basis van de aanwezigheid van andere notariskantoren in de standplaats van de notaris. In het onderzoek is geen rekening gehouden met prijsconcurrentie, noch met de concurrentie van notarissen, die buiten de standplaats gevestigd zijn. Dat bevreemdt de commissie, omdat dit juist concurrentievormen zijn, die na 1999 hun intrede in het notariaat deden. De Commissie Hammerstein besloot onderzoek te gelasten naar de effecten van prijsconcurrentie op de kwaliteit van de notariële dienstverlening. Dit onderzoek is uitbesteed aan onderzoeksbureau EIM.

De bevindingen van EIM wijzen niet op een aantoonbaar kwaliteitsverschil tussen de zogenoemde prijsvechters en andere notarissen.[135] Indien de geregistreerde fouten bij het Kadaster (gedifferentieerd in de aard van de fouten) en het aantal nieuw bij het Centraal Testamentenregister (CTR) ingeschreven testamenten in ogenschouw wordt genomen, blijkt geen noemenswaardig verschil te bestaan tussen de dienstverlening door de prijsvechters en die van andere notarissen. Prijsvechters maken niet meer fouten dan andere notarissen in het onroerende zakenrecht. Zij stellen net zoveel akten op in het personen- en familierecht. De notariële rechercheplicht wordt niet bewust ingeperkt.[136] Vogels verklaart het prijsverschil tussen de prijsvechters en de overige notarissen uit het voordeel die de prijsvechters hebben als nieuwkomer, om hun kantoorinrichting aan de moderne eisen te laten voldoen. Prijsvechters hebben daarnaast relatief jonge (dus

134. Vogels 2005; Nahuis & Noailly 2005.
135. Vogels 2005, p. 110-111.
136. Vogels 2005, p. 94.

goedkope) krachten in dienst, benutten de ICT-mogelijkheden optimaal en hebben de dienstverlening gestroomlijnd (strakke tijdschema's, basale dienstverlening, meer e-mail dan telefoonverkeer, geen tweede kopje koffie), waardoor zij relatief efficiënt en kostenbesparend te werk kunnen gaan. Het belangrijkste verschil met de gevestigde notarissen is misschien, dat prijsvechters genoegen nemen met een lager honorarium. Ook de zakelijke relaties van het notariaat zien geen verschil in kwaliteit tussen de prijsvechters en andere notarissen. Van de zakelijke relaties is 80% tevreden met het notariële product van de prijsvechters. Deze relaties staan daarnaast positief tegenover marktwerking en zijn van mening, dat het kwaliteitsniveau van het notariaat ook in een marktgerichte omgeving op peil blijft.[137]

Op basis van de hiervoor geschetste bevindingen concludeert Vogels, dat geen concrete aanwijzingen bestaan, dat de kwaliteit van de notariële dienstverlening sterk afneemt nóch dat de integriteit binnen de beroepsgroep minder wordt. Hij constateert dat door de grotere concurrentie de grenzen van de bestaande regels en normen zijn opgezocht. Van een onaanvaardbare kwaliteitsvermindering is geen sprake. Een zekere verschraling van de kwaliteit is echter te bespeuren. Prijsvechters besparen op tijd en laten de informatie- en adviestaak vaak achterwege om scherp te kunnen concurreren. Het onderzoek van EIM brengt echter geen informatie in kaart ten aanzien van de naleving van de informatieplicht of het bieden van hoogstaande vakinhoudelijke kwaliteit.[138]

3.4.3. Ontwikkelingen in het notariële toezichtsstelsel

In 1997 constateert de Commissie Van Delden, dat het toezicht op het notariaat verbrokkeld is, zich niet richt op consumentenklachten, niet voldoet aan de eisen van het EVRM, teveel het accent legt op repressie in plaats van preventie en dat gebrekkig wordt geregistreerd.[139] De Commissie herhaalt in haar aanbevelingen de noodzaak voor de instelling van een Inspectie voor het notariaat, zoals Kok in 1971 in zijn proefschrift bepleit.[140] Kok opteert voor de introductie van een beroepsbreed kwaliteitszorgsysteem, teneinde het toezicht ook preventief te laten functioneren. Tevens staat de commissie een hervorming van het tuchtprocesrecht voor, waarin het arsenaal aan sancties toeneemt en het toezicht meer cliëntvriendelijk wordt. Ook bepleit de commissie dat de toezichthouders voldoende bevoegdheden krijgen en middelen om hun taak naar behoren te kunnen uitoefenen.

Anno 2005 constateert de Commissie Hammerstein, belast met de evaluatie van de Wet op het notarisambt 1999, dat de situatie zoals geschetst door de

137. Vogels 2005, p. 97-100.
138. Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt 2005, p. 36.
139. Werkgroep toezicht notariaat 1999.
140. Kok 1971.

Commissie Van Delden voor een groot deel gelijk is gebleven.[141] Van een beroepsbreed geïmplementeerd kwaliteitszorgsysteem, zoals bevorderd en bewaakt door de KNB, is geen sprake. Evenmin van extern preventief toezicht door een daarvoor speciaal toegeruste externe instantie. Bovendien is de consumentvriendelijkheid in het huidige toezichtbestel ver te zoeken. De Commissie Hammerstein brengt daarom de aanbevelingen van de Commissie Van Delden in herinnering en voegt daaraan toe: de ontkoppeling van tuchtrecht en toezicht, evenals vermindering van het aantal toezichthouders en tuchtcolleges (tot vijf). Ook adviseert de commissie om de toegankelijkheid van de tuchtrechtelijke uitspraken te verbeteren door het instellen van een annotatiecommissie. Bovendien onderkent de commissie dat het de huidige toezichthouders aan bevoegdheden ontbreekt, om daadkrachtig toezicht te houden. De bevoegdheden van het BFT om dossiers in te zien, alsmede de handhavingmogelijkheden van de ringvoorzitter, als bijvoorbeeld zijn oordeel in een declaratiegeschil niet wordt opgevolgd, zijn niet wettelijk geregeld en leiden in de praktijk tot verwarring in het toezichtbestel. De Commissie pleit daarom meer bevoegdheden voor toezichthouders wettelijk vast te leggen.

In hetzelfde jaar constateren Van Dijken, Berdowski en Eshuis dat zich omissies voordoen in het financiële toezicht van notarissen.[142] Enerzijds wijzen de onderzoekers op de dynamiek van de branche en het gedrag van beroepsbeoefenaren als bron voor de omissies in het financiële toezicht. Nieuwe kantoren, fusies tussen kantoren en de in- en uittreding van notarissen leiden tot een zeer beweeglijke markt. Beroepsbeoefenaren zijn dan primair gericht op bewaking van de marktpositie en hebben daarbij minder oog voor de financiële regels, waaraan zij moeten voldoen. Anderzijds treft de tuchtcolleges ook blaam. De onderzoekers constateren, dat het financiële toezicht door het BFT naar behoren functioneert. Zowel het BFT als de notarissen zijn echter niet tevreden over het trage en weinig consistente sanctiebeleid van de notariële tuchtcolleges. De aanbevelingen van de onderzoekers strekken tot aanscherping, standaardisering en coördinatie van de tuchtrechtspraak, waarbij alertheid en snelheid aanzienlijke verbetering behoeven.

Op de aanbevelingen van de Commissie Hammerstein evenals die van Van Dijken, Berdowski en Eshuis, heeft de minister van Justitie gereageerd met de mededeling, dat hij streeft naar een volledige herziening van het notariële toezicht- en tuchtrechtbestel. Preventief toezicht zal in dit nieuwe bestel een belangrijke plaats krijgen, waarvoor in eerste instantie maatregelen worden getroffen met de KNB, ter implementering van een beroepsbreed kwaliteitszorgsysteem en een integriteitstoezichtsinstrument. Voor wat betreft de herzieningen van het tuchtrecht en het toezicht daarop, heeft de minister gewacht op de aanbevelin-

141. Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt 2005, p. 51.
142. Van Dijken, Berdowski & Eshuis 2006, p. 105 e.v.

gen van de Commissie Huls, die belast is met de formulering van beleidsuitgangspunten voor het wettelijk geregeld tuchtrecht.[143]

De Commissie Huls heeft in december 2006 rapport uitgebracht.[144] Op basis van haar bevindingen concludeert de commissie, dat het tuchtrecht- en toezichtbestel meer geënt moet worden op de cliënt. De commissie acht het ten eerste wenselijk dat voor elke beroepsgroep één onafhankelijk loket wordt ingesteld. Dit loket moet bevoegd zijn, om alle klachten van cliënten te registreren en deze door te verwijzen naar een instantie, die het beste in staat is de klacht af te handelen. De cliënt moet daarnaast – ongeacht de grondslag waarop het handelen van de beroepsbeoefenaar berust – een klacht kunnen indienen over diens beroepsmatig handelen. Daarom beveelt de commissie een ongedeeld tuchtrecht aan, waarin geen onderscheid wordt gemaakt tussen werkzaamheden, die betrekking hebben op het domeinmonopolie en andere die hier buiten vallen. Ook moet elke beroepsgroep over een onafhankelijke klachtencommissie beschikken, die klachten kan afhandelen die niet onder de tuchtnorm vallen (bijvoorbeeld bejegeningsklachten). De klacht moet daarnaast gericht kunnen worden tegen een groep beroepsbeoefenaren, die in teamverband werkt.[145] De tuchtrechter moet daarnaast een gelimiteerde vorm van schadevergoeding (*punitive damages* tot € 10 000) aan cliënt-klagers kunnen toekennen.[146] De commissie beveelt aan griffierecht te heffen. De drempel tot indiening van klachten, moet echter niet onnodig worden verhoogd. Vandaar dat de commissie aanbeveelt, om het griffierecht aan die klagers te vergoeden, van wie de klacht gegrond wordt bevonden.

Ten tweede behoeft het tuchtrecht volgens de commissie meer stroomlijning. Zij beveelt aan, om het tuchtrecht en toezicht te scheiden, zodanig dat de tuchtcolleges voldoen aan de eisen van het EVRM. De tuchtcolleges die thans toezichthoudende taken hebben, moeten van deze taken worden ontslagen. Een andere aanbeveling is om het tuchtrecht te concentreren rond maximaal vijf competente tuchtcolleges. De commissie acht het daarnaast van groot belang dat de tuchtrechtelijke kennis onder de leden en de tuchtrechters op peil wordt gebracht en gehouden. Daarvoor is toegankelijkheid van de uitspraken onontbeerlijk. Verder beveelt de commissie aan, om alle tuchtrechtelijke uitspraken openbaar te maken op een website, met dezelfde format als de site: http://www.rechtspraak.nl.

Ten tijde van het afsluiten van deze tekst moet het kabinet nog op het advies van de Commissie Huls reageren.

143. *Kamerstukken* II, 2006/2007, 23 706, nr. 73 en *Kamerstukken II* 2004/05 23 706 nr. 59.
144. Werkgroep tuchtrecht 2006.
145. De Commissie is echter geen voorstander van het onder het bereik van het tuchtrecht brengen van rechtspersonen, omdat dit indruist tegen de eigen verantwoordelijkheid van de individuele beroepsbeoefenaar voor het beroepsmatig handelen.
146. Zie ook Gerver 2005a, p. 7 e.v.

4. Balansverschuiving?

Ontwikkelingen in de kwaliteit van de notariële dienstverlening en de beroepsethiek van het notariaat

De ontwikkelingen die zich in het notariaat voordoen zoals weergegeven in de rapportages van de Commissie Monitoring Notariaat en de Eerste Trendrapportage Notariaat weergegeven, ervaren notarissen zowel positief als negatief.

In diverse publicaties van het *Notariaat Magazine*, het *WPNR* en in de rapportage van de Werkgroep Ambt en Onderneming van de KNB, komen deze gemengde gevoelens ten aanzien van de nieuwe wet duidelijk naar voren.[1]

Enerzijds wordt gewezen op de met de wet beoogde innovatie en verbetering van kwaliteit en productiviteit, die in het notariaat zijn gerealiseerd. Notarissen wijzen deze verbeteringen als voordelen aan van de nieuwe notariswet.[2] Ook worden de verbeterde bedrijfsvoering, initiatieven om vakinhoudelijke kennis met vakbroeders te delen en te vergroten en netwerkvorming als positieve effecten van de nieuwe wet ervaren.

In de perceptie van andere notarissen, brengt de nieuwe wet daarentegen vooral veel nadelen.[3] Zij wijzen op de afgenomen collegialiteit van notariële broeders en op de 'verloedering van het ambt'.[4] Gesteld wordt, dat de notariële kernwaarden zich niet verdragen met de bedrijfsmatige oriëntatie, die het ondernemerschap vereist. Kort na de liberalisering van de notariële markt, werd het notariaat daarnaast geconfronteerd met de fluctuatie van notariële tarieven, waarbij het bieden onder de kostprijs niet wordt geschuwd. In enkele delen van het land – met name in het Gooi en Drenthe – ontstaat ware prijsvechterij.[5] Het vermoeden rijst, dat omwille van kostenbesparing en omzetmaximalisatie, de dienstverlening van prijsvechters aan kwaliteit inboet.[6]

In dit hoofdstuk wordt empirisch onderbouwd, welke ontwikkelingen zich in de notariële beroepsethiek op macro-niveau hebben voorgedaan. Het hoofdstuk wordt afgesloten met enige conclusies.

1. Vgl. de speciale *WPNR*-editie *Vijf jaar Wet op het Notarisambt* (6591). Zie ook Werkgroep toezicht notariaat 1999.
2. Lekkerkerker e.a. 2004.
3. Van Mourik 2004, p. 727; Luijten 2004, p. 730 e.v.
4. Van Mourik 2004, p. 729.
5. DGN 2004. In sommige regio's wordt zelfs gesproken van een *notarieel falluja*, zie: Scheltema 2005.
6. Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt 2005, p. 33.

4.1. Ontwikkelingen in de beroepsethiek van het notariaat[7]

In 2004 is aan de hand van een beroepsbrede (schriftelijke) enquête en verschillende (mondelinge) interviews de ontwikkelingen in de beroepsethiek van het notariaat in kaart gebracht. De resultaten van het onderzoek zijn in 2005 afzonderlijk gepubliceerd. In het hiernavolgende komen de meest pregnante bevindingen in het kort aan de orde.

Zoals in hoofdstuk 2 al werd beweerd, verenigt het ambt van notaris twee rollen, die van ambtenaar en van ondernemer. De waardensets, verbonden aan deze twee verschillende rollen, kunnen op gespannen voet met elkaar gaan staan en tot een spagaat leiden als beide tegelijkertijd van belang zijn. In een dergelijke situatie kunnen zich ethische dilemma's voordoen en nalevingvraagstukken een rol gaan spelen. Teneinde na te kunnen gaan, welke ethische dilemma's zich in de praktijk van het commercieel getinte notariaat voordoen, is het van belang inzicht te krijgen in de wijze waarop het hybride ambt in een meer marktgerichte omgeving vorm krijgt. Derhalve is aan respondenten gevraagd, waarop de beroepsgroep de nadruk legt in veel voorkomende dilemma's betreffende het hybride notariële ambt.[8] Om een indruk te krijgen van hetgeen notarissen wenselijk vinden, is hen tevens gevraagd waarop de nadruk dient te worden gelegd. Ten slotte komt aan bod of zij vinden dat de nadruk op deze waarden is verlegd sinds de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999.

De beroepsnormen van het notariaat zijn voor een groot deel in beroeps- en gedragsregels neergelegd. Enkele beroepsregels zijn als uitgangspunt genomen om de ideale beroepsmoraal (hoe vinden notarissen dat collega's zich zouden *moeten* gedragen?)[9] en de kritische beroepsmoraal (de mate waarin beroepsnormen in de *praktijk* tot uitdrukking komen) in kaart te kunnen brengen. Ook is respondenten gevraagd hoe zij de invloed van geïntensiveerde marktwerking ervaren op de omgang met beroeps- en gedragsregels.

Onlosmakelijk verbonden met de ethiek van een beroepsgroep, is de handhaving van beroepsnormen door de beroepsgroep. Het zelfregulerende en zelfreinigende vermogen van een beroepsgroep, omvat immers niet alleen een gedeelde normopvatting, maar ook naleving van deze normen, controle op de naleving

7. In de tekst wordt als uitgangspunt genomen de antwoorden van de notarissen. Voor zover deze significant verschillen met die van kandidaat-notarissen wordt dit in de tekst vermeld. In de tekst wordt naar de deelnemers aan de shriftelijke enquête verwezen met de term *geënquêteerden*. Naar de deelnemers aan de mondelinge interviews wordt verwezen met het begrip *geïnterviewden*. Voor zover van *respondenten* wordt gesproken wordt verwezen naar zowel de geïnterviewden als de geënquêteerden.
8. De volgende dilemma's kwamen aan de orde:
   - openbaar ambtenaar versus ondernemer;
   - lijdelijk versus belehrend;
   - belang cliënt versus publiek belang;
   - winstgevendheid akte versus kwaliteit akte;
   - bescherming zwakke partij versus behoud grote cliënt;
   - collegialiteit versus concurrentie.
9. Van der Burg 1995, p. 15-17.

en het sanctioneren van niet normconform handelen.[10] Bij de bestudering van ethische vraagstukken, is het daarom niet alleen van belang te weten, welke de gedeelde normen zijn en hoe deze in de praktijk ingevuld worden. Minstens zo belangrijk zijn de randvoorwaarden voor ethisch handelen. Een goed functionerend toezichtmechanisme is onontbeerlijk om ethisch handelen te waarborgen. Daarnaast vormen ook de omgang met ethische vraagstukken en het belang dat de directe omgeving van beroepsbeoefenaren aan normconform handelen hecht, belangrijke factoren voor hun beroepsethisch handelen. Respondenten is gevraagd naar het functioneren van het notariële toezicht en het tuchtrecht, evenals naar de controle van de notariële beroepsethiek op het kantoor.

4.1.1. Het hybride ambt

Respondenten is gevraagd, waarop de beroepsgroep de nadruk *legt* en *dient* te leggen ten aanzien van verschillende dilemma's die met het hybride notariële ambt samenhangen. Ook, in hoeverre een *verschuiving* in het handelen waarneembaar is. De antwoorden hierop zijn in de tabellen 4.1, 4.2 en 4.3 weergegeven.

Het hybride ambt in de praktijk
In tabel 4.1 is te zien dat de meerderheid van de geënquêteerden meent dat de beroepsgroep meer nadruk legt op ondernemersaspecten dan op publieke aspecten. Dit komt met name in de volgende dilemma's tot uitdrukking: openbaar ambtenaar versus ondernemer, collegialiteit versus concurrentie, publiek belang versus dat van cliënt en kwalitatieve versus winstgevende akte.

Drie kwart van de geënquêteerden meent, dat de beroepsgroep meer nadruk legt op het ondernemerschap dan op het openbare ambt. Ook meent een meerderheid (68%) dat de beroepsgroep winstgevendheid van de akte verkiest boven de kwaliteit van de akte. Volgens 64% van de geënquêteerden laat de beroepsgroep het belang van de cliënt prevaleren boven het publieke belang. Slechts een kwart van de geënquêteerden is de mening toegedaan, dat de beroepsgroep op beide waarden evenveel nadruk legt. Ten aanzien van het dilemma collegialiteit versus concurrentie, is een ruime meerderheid (72%) van mening, dat meer nadruk wordt gelegd op concurrentie dan op collegialiteit. Van de geënquêteerden meent 11% dat de beroepsgroep meer nadruk op collegialiteit legt en 17% dat aan beide waarden evenveel wordt gehecht.

In het dilemma *belehrend* versus lijdelijk, komt een minder eenduidig beeld naar voren. Ruim een derde van de geënquêteerden is de mening toegedaan, dat de beroepsgroep vooral *belehrend* is, terwijl een derde meent, dat de beroepsgroep zich juist lijdelijk opstelt. Een derde is ten slotte van mening, dat de beroepsgroep aan beide waarden evenveel hecht. Het is overigens opvallend dat ruim de helft van de kandidaat-notarissen meent, dat de beroepsgroep meer nadruk legt op *Belehrung* dan op lijdelijkheid. Indien echter de concrete invulling

10. Raes & Claessens 2002, p. 256-257.

van *Belehrung* in ogenschouw wordt genomen, komt de zwakke partij er slecht van af. Van de notarissen is 59% de mening toegedaan dat de beroepsgroep het behoud van grote cliënten belangrijker acht dan de bescherming van de zwakke partij. Een kwart van de geënquêteerden meent, dat zowel aan de bescherming van de zwakke partij als het behoud van de grote cliënt evenveel aandacht wordt besteed.

In de praktijk overheerst *de notaris als ondernemer*. Het primair benadrukken van marktwaarden door notarissen, wordt tevens bevestigd door de *face-to-face* interviews. Gevraagd naar de mate waarin de spanningen tussen ambt en ondernemerschap zich werkelijk in de praktijk voordoen en op welke wijze zich dit openbaart, menen alle geïnterviewden, dat deze spanningen zeer reëel zijn. Deze komen in het meer ondernemersgericht werken tot uitdrukking, dat ten koste gaat van de bewaking van het publiek belang.

Het hybride ambt als ideaalbeeld

Tevens is aan de geënquêteerden gevraagd, waarop notarissen de nadruk in beroepsethische dilemma's *dienen* te leggen. In tabel 4.2 zijn de resultaten van deze vraag opgenomen. Gevraagd naar het ideaaltypische beeld, meent een ruime meerderheid van de geënquêteerden, dat de notaris vooral een publieke functionaris dient te zijn. Niet alleen dient de bescherming van de zwakke partij voorop te staan, ook de kwaliteit van de akte moet prevaleren boven financiële motieven.[11]

De meningen zijn ten aanzien van een aantal dilemma's verdeeld. Zo meent een vijfde van de notarissen dat het belang van de cliënt voorop staat, ruim een derde meent dat van het publieke belang. Ruim 43% is de mening toegedaan, dat beide belangen evenveel nadruk moeten krijgen. In de verhouding openbaar ambtenaar versus ondernemer, meent de meerderheid van de notarissen, dat de nadruk moet worden gelegd op de rol van openbaar ambtenaar, 16% is echter de mening toegedaan, dat die van ondernemer zou moeten domineren en 24% meent, dat beide rollen evenveel aandacht moeten krijgen. Ruim 63% van de notarissen acht collegialiteit belangrijker dan concurrentie, een kleine groep van 13% meent echter dat notarissen juist meer aan concurrentie moeten doen. Bijna een vierde van de notarissen is voorstander van een evenredige aandacht voor deze waarden.

Ten aanzien van het dilemma *Belehrung* versus lijdelijkheid heerst de meeste overeenstemming. De overgrote meerderheid van de geënquêteerden meent, dat notarissen meer oog voor *Belehrung* dan voor lijdelijkheid moeten ontwikkelen.

11. Bijna drie kwart van de geënquêteerden meent dat notarissen meer nadruk moeten leggen op de bescherming van de zwakke partij dan op het behoud van grote cliënten. Een vijfde meent dat aan beide evenveel aandacht besteed moet worden. Een zeer klein percentage (3%) meent dat het behoud van grote cliënten belangrijker is dan de bescherming van de zwakke partij. Van de notarissen 69% dat de kwaliteit van de akte belangrijker moet zijn dan de winstgevendheid van de akte, een/derde is van mening dat aan beide evenveel aandacht besteed moet worden en eveneens een zeer klein percentage meent dat de winstgevendheid van de akte doorslaggevend is.

Verschuivingen in het hybride ambt sinds 1999

Teneinde inzicht te krijgen in mogelijke veranderingen sinds de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999, is geënquêteerden gevraagd of de beroepsgroep sindsdien meer, minder of evenveel nadruk op de verschillende dilemma's legt. De resultaten zijn in tabel 4.3 opgenomen.

Volgens een ruime meerderheid van de geënquêteerden wordt meer nadruk gelegd op concurrentie, ondernemerschap, winstgevendheid van aktes en het behoud van grote cliënten. Iets meer dan de helft van de geënquêteerden meent, dat thans meer nadruk wordt gelegd op het belang van de cliënt. Nagenoeg een derde van de geënquêteerden meent, dat dit onveranderd is gebleven. Een ruime meerderheid van de geënquêteerden is van mening, dat minder nadruk wordt gelegd op collegialiteit, op de rol van openbaar ambtenaar en het dienen van het publiek belang. Iets meer dan de helft meent, dat de kwaliteit van de akte is afgenomen, 30% is echter van mening dat dit gelijk is gebleven.

Met betrekking tot de lijdelijkheid en *Belehrung* zijn de meningsverschillen groot. Ongeveer de helft van de geënquêteerden is van mening, dat op zowel *Belehrung* als lijdelijkheid minder nadruk wordt gelegd, een vierde meent juist dat meer nadruk wordt gelegd op beide waarden en nog eens een vierde is de mening toegedaan, dat hier geen verandering in is opgetreden. Uit de resultaten van de enquête blijkt geen rechtlijnig verband tussen lijdelijkheid en *Belehrung*. Het is niet zo, dat geënquêteerden die menen dat de lijdelijkheid is afgenomen, ook van mening zijn, dat de *Belehrung* is toegenomen (en *vice versa*). Als de waarden van *Belehrung* en lijdelijkheid naast elkaar worden gelegd, is dus geen tendens waarneembaar, dat de balans meer naar een van de twee waarden doorslaat. De uitkomsten van de interviews schetsen echter een ander beeld. Geïnterviewden menen, dat het bieden onder de kostprijs, dan wel tegen zeer lage tarieven, hand in hand gaat met verminderde *Belehrung*.[12] Zo doen sommige notarissen aan minimale dienstverlening en wordt de cliënt voor een nadere toelichting en specificatie van de dienstverlening doorverwezen naar de notaristelefoon. Een andere tendens is dat jonge notarissen bepaalde delen van de notariële zorgplicht als *aanvullende dienstverlening betitelen.* Het doorvragen en invullen van de akten in overeenstemming met de specifieke situatie van de cliënt, wordt gezien als notariële dienstverlening *op maat,* waar een geldelijke beloning tegenover moet staan.[13]

Iets meer dan de helft van de geënquêteerde notarissen meent, dat minder nadruk wordt gelegd op de kwaliteit van de akten. Dit komt overeen met de mening van de geïnterviewden. Gevraagd naar de wijze waarop notarissen invulling geven aan de dilemma's van notariële publieke taakuitoefening en markt-

12. Workshopdeelnemers aan de werkconferentie *Trendrapportage Notariaat* wijzen op de onmogelijkheid om mondeling te *belehren* tijdens *twintigminuten-sessies*. Ook noemen sommige workshopdeelnemers de actieve cliëntenwerving van kantoren waardoor voor *eindeloos doorvragen* geen tijd meer is. Het met succes manifesteren op een bepaald rechtsgebied gaat hierbij gepaard met het richten op specialisme en bulkwerk en niet op maatwerk voor cliënten.
13. Deze omstandigheid heeft tot een tuchtprocedure geleid (niet gepubliceerd). Dit handelen werd in strijd geacht met de publieke taak van de notaris omdat de publieke taakuitoefening van de notaris een informatie- en zorgplicht omvat.

werking, stellen de meeste geïnterviewden, dat notarissen steeds meer gericht zijn op een zo groot mogelijke omzet, die ten koste gaat van de kwaliteit.

Het zou kunnen zijn, dat in de perceptie van notarissen, lage prijzen synoniem zijn voor mindere kwaliteit. Toch kunnen geïnterviewden duidelijke voorbeelden geven van verminderde kwaliteit. Het inboeten op kwaliteit uit zich volgens de geïnterviewden op verschillende manieren. Ten eerste laten sommige notarissen notariële diensten door anderen verrichten om zelf meer tijd over te houden om zoveel mogelijk akten te passeren. Het toezicht op deze derden is miniem, wat de kwaliteit niet ten goede komt. Het komt steeds vaker voor, dat deze derden geen juristen zijn (klerken en secretaresses). Daarnaast uit de beknibbeling op kwaliteit zich bijvoorbeeld in het niet opnemen van erfdienstbaarheden in de akte zèlf, doch in een bijvoegsel. Dit is goedkoper, maar leidt tot ondoorzichtigheid en tot het niet inschrijven van erfdienstbaarheden in de registers. Het komt ook voor, dat herrecherche achterwege blijft en volstaan wordt met een eerste en globale recherche.[14] Tevens lopen sommige notariskantoren achter met doorhaling van hypotheken, omdat primair wordt gestreefd naar het zo veel mogelijk ondertekenen van akten en doorhaling pas achteraf wordt weggewerkt.

Gevraagd naar hoe notarissen sinds de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999 invulling geven aan bestaande spanningen, antwoorden de geïnterviewden dat zij zoeken naar de grenzen van marktwerking en dat zij de zorgplicht steeds vaker afwegen tegen verhoging van de omzet.[15] Ethische dilemma's van het notariële vak hebben in een marktgerichte omgeving aan belang gewonnen. Deze bestaan vooral uit de onafhankelijkheid ten opzichte van grote zakelijke cliënten en het behoud van de kwaliteit van de akte versus de winstgevendheid hiervan. Ook de verschuiving van het denken in de korte in plaats van de lange termijn (getuige het bieden onder de kostprijs) is zo'n dilemma.[16]

Niet alle geïnterviewden zien nieuwe ethische dilemma's ontstaan. Een enkeling wijst op de toegenomen keuzemogelijkheid en ontwikkelingen waar een notaris nu rekening mee dient te houden. Als voorbeeld noemt deze respondent de opmars van webpagina's als http://www.casus.com en het nieuwe verschijnsel van *kwantum kortingen* en *reclame-uitingen*. Tevens wordt gewezen op de eenzijdige discussie binnen het notariaat, waarin de hoogte van de tarieven de boventoon voert en kwaliteitsaspecten geen rol spelen.

14. Zo wees een respondent van de kamer van toezicht op een recente zaak waarbij de notaris een op een onroerende zaak rustend hypotheekrecht over het hoofd heeft gezien omdat de notaris alleen de registers van de regionale bank (x bank te x) had nageplozen en geen navraag heeft gedaan bij de nationale B.V. van dezelfde bank (x bank Nederland B.V.). Zaak niet gepubliceerd.
15. Het zoeken naar de grenzen van marktwerking vindt ook zijn weerslag in de bij de tuchtrechter aangebrachte klachten. Gevraagd naar de ervaringen met de nieuwe notariswet noemen de geïnterviewde leden van de kamers van toezicht het gedrag van notarissen in het verkennen van de grenzen van marktwerking dat zich uit in de klachten die hieromtrent binnen het tuchtrecht worden aangebracht.
16. Ook Gerver wijst op het op zoek gaan van notarissen naar mogelijkheden om voor minder geld en het minimum aan inspanning een redelijk product te leveren. Gerver meent dat dit een slechte ontwikkeling is aangezien de notariële dienstverlening niet redelijk, maar excellent moet zijn bovenal gezien de kennisasymmetrie die tussen cliënten en notarissen bestaat. Gerver 2005b.

De spanning tussen winstgevendheid van de notariële onderneming en het bieden van kwaliteit, heeft volgens twee geïnterviewden te maken met het gebrek aan aanpassingsvermogen van notarissen.[17] Notarissen die gedurende een lange periode van een bovengemiddeld inkomen hebben genoten, kunnen zich moeilijk aanpassen aan een inkomen, dat lager ligt dan in een situatie van hoogconjunctuur gebruikelijk was. Maatschappelijk gezien is dit *lagere* inkomen nog steeds een bovengemiddeld inkomen. Aanpassing aan de omstandigheden van de nieuwe wet, brengt een verschuiving in de levensstandaard van notarissen teweeg, die enkele notarissen maar moeilijk kunnen accepteren. Het behoud van omzet en winst lijkt van groter belang dan de benadrukking van hun publieke taakuitoefening.

Tabel 4.1. Dilemma's in de beroepsethiek. De nadruk die de beroepsgroep volgens geënquêteerden in de praktijk legt op beroepsethische dilemma's. (De cijfers tussen haakjes zijn de scores van de kandidaat-notarissen.)

Vooral de nadruk op:	%		*Midden* %		%		*Vooral de nadruk op:*
Openbaar ambtenaar	10	(20)	15	(15)	75	(75)	Ondernemer
Collegialiteit	11	(9)	17	(12)	72	(79)	Concurrentie
Kwaliteit akte	14	(17)	17	(21)	68	(61)	Winstgevendheid akte
Publiek belang	12	(10)	24	(30)	64	(60)	Belang cliënt
Bescherming zwakke partij	17	(12)	24	(35)	59	(53)	Behoud grote cliënt
Belehrend	38	(55)	30	(27)	32	(18)	Lijdelijk

Tabel 4.2. Dilemma's in de beroepsethiek. De nadruk die de beroepsgroep volgens geënquêteerden dient te leggen in beroepsethische dilemma's. (De cijfers tussen haakjes zijn de scores van de kandidaat-notarissen.)

Vooral de nadruk op:	%		*Midden* %		%		*Vooral de nadruk op:*
Publiek belang	35	(29)	43	(42)	22	(29)	Belang cliënt
Openbaar ambtenaar	60	(64)	24	(20)	16	(16)	Ondernemer
Collegialiteit	63	(50)	24	(32)	13	(18)	Concurrentie
Kwaliteit akte	69	(79)	28	(17)	3	(4)	Winstgevendheid akte
Bescherming zwakke partij	74	(73)	23	(23)	3	(4)	Behoud grote cliënt
Belehrend	92	(92)	5	(5)	3	(3)	Lijdelijk

17. Ook noemt een respondent het gebrek aan bedrijfsmatig inzicht van notarissen. Dat het heel slecht gaat op sommige kantoren heeft niet te maken met de intensivering van marktwerking. Als voorbeeld noemt deze respondent het behoud van personeel terwijl de inkomsten proportioneel lager zijn dan de uitgaven.

Tabel 4.3. Veranderingen in de beroepsethiek: veranderingen in de nadruk die notarissen leggen.

	Legt de beroepsgroep meer, minder of evenveel nadruk op onderstaande aspecten sinds de inwerkingtreding van de Wna 1999		
	Meer %	*Evenveel* %	*Minder* %
Concurrentie	96	3	1
Ondernemer	93	6	1
Winstgevendheid akte	91	5	4
Behoud grote cliënten	76	21	3
Belang cliënt	57	30	13
Kwaliteit akte	12	30	58
Bescherming zwakke partij	7	41	52
Lijdelijk	21	29	50
Belehrend	25	26	49
Publiek belang	4	28	68
Openbaar ambtenaar	3	14	84
Collegialiteit	3	7	90

4.1.2. De beroeps- en gedragsregels

Geënquêteerden is gevraagd naar hun ervaring met enkele notariële beroeps- en gedragsregels en naar naleving hiervan, op kantoorniveau en door de beroepsgroep in het algemeen. Ook of sprake is van een ontwikkeling in naleving van deze regels sinds de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999.

Het belang van de beroeps- en gedragsregels
Het belang van naleving van beroeps- en gedragsregels, wordt door zowel de respondenten van de enquêtes als die van de interviews groot geacht. De geïnterviewden beschouwen de beroeps- en gedragsregels als belangrijk kader voor het notarieel handelen. Zij menen dat het niet praktizeren van bestaande regels de uitholling van deze regels tot gevolg zal hebben.

Van specifieke in de enquête opgenomen beroeps- en gedragsregels, te weten de *Belehrungspflicht*, dienstweigering, financiële onafhankelijkheid, collegialiteit, *full service* en regels inzake het partijadviseurschap, wordt door vrijwel alle geënquêteerden het belang onderkend (tabel 4.4). Ten aanzien van twee regels meent echter een deel van de geënquêteerden, dat het belang ervan niet groot is. Zo is 10% van de notarissen en 8% van de kandidaat-notarissen de mening toegedaan, dat de naleving van de *full service* regels van minder groot belang is. Ten aanzien van de collegialiteitsregel inzake de legalisering van handtekeningen ligt dit percentage op 19% voor notarissen en 8% voor kandidaat-notarissen.

De naleving van de beroeps- en gedragsregels

Aan de geënquêteerden is gevraagd, in hoeverre het eigen kantoor werkt volgens de beroeps- en gedragsregels (tabel 4.5). Tevens is een vraag opgenomen naar de mate waarin de beroepsgroep de beroeps- en gedragsregels naleeft.

Opvallend is het oordeel van 6% van de notarissen, dat op het eigen kantoor de regel omtrent het *niet ontvangen van vergoedingen die afhankelijk zijn van de uitkomst van de notariële arbeid* niet wordt nageleefd. Ook met betrekking tot de tweede component van de financiële onafhankelijkheid van de notaris, namelijk het provisieverbod, is 5% van de notarissen van mening, dat deze regel op het eigen kantoor niet *heilig* is. De *full service* regels worden volgens 2% van de geënquêteerden op het eigen kantoor niet in acht genomen.

Ten aanzien van naleving van beroeps- en gedragsregels door de *beroepsgroep*, zijn de geënquêteerden het minst positief over die van de *full service* regels en het provisieverbod. Een percentage van 29% van de geënquêteerden meent, dat de beroepsgroep de *full service* regels niet in acht neemt (tabel 4.6). De *face-to-face* interviews bevestigen tevens het beeld, dat verkapte vormen van inbreuk op de *full service* gedachte steeds vaker voorkomen. Zo lijkt het fenomeen *wegdeclareren* (waarbij zeer hoge tarieven voor bepaalde diensten worden geoffreerd, zodat de cliënt afziet van dienstverlening) bij steeds meer notariskantoren gemeengoed te worden.

Van de geënquêteerde notarissen meent 26% dat het provisieverbod slecht door de beroepsgroep wordt nageleefd. Ook het andere aspect van de financiële notariële onafhankelijkheid, namelijk *het niet afhankelijk stellen van het notariële honorarium van de uitkomst van de notariële dienstverlening*, wordt volgens 17% slecht door de beroepsgroep nageleefd. Ook enkele geïnterviewden wijzen op de niet-naleving van de regels van financiële onafhankelijkheid, zoals de directe en indirecte overtreding van het provisieverbod.[18] Een vijfde van de geënquêteerde notarissen is tevens van oordeel, dat de collegialiteitsregel inzake medewerking bij de overdracht van dossiers, slecht wordt nageleefd. De kandidaat-notarissen staan hier minder negatief tegenover. Van de geënquêteerde kandidaat-notarissen meent 10% dat de regel niet goed in acht wordt genomen.

De beroepsregel die volgens de geënquêteerden het beste door de beroepsgroep in praktijk wordt gebracht, is de collegialiteitregel voor het niet in rekening brengen van werkzaamheden betreffende de legalisering van handtekeningen van onderhandse akten (80% van de notarissen meent dat de beroepsgroep volgens deze regel werkt). Optimistisch zijn geënquêteerden tevens over de naleving van dienstweigeringregels en het optreden als partijadviseur (68% respectievelijk 75% van de geënquêteerden meent, dat de beroepsgroep volgens deze regels werkt).

Van de geënquêteerde notarissen is 67% van mening dat de beroepsgroep naar behoren volgens de *Belehrungspflicht* werkt en 11% dat deze regel juist niet goed wordt nageleefd.

18. Als voorbeeld van indirecte vormen van ontduiking van het provisieverbod noemen geïnterviewden retourprovisies en het betalen van de drukkosten van makelaarskranten.

Verschuiving in de omgang met beroeps- en gedragsregels

Gevraagd naar veranderingen in de omgang met de beroeps- en gedragsregels, menen sommige geïnterviewden dat de regels minder nauwlettend worden nageleefd sinds de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999 (tabel 4.7). Notarissen tasten tevens de grenzen van bestaande regels af. De uitkomsten van de enquête wijzen in dezelfde richting. Slechts een beperkt aantal geënquêteerden meent, dat meer volgens de verschillende beroeps- en gedragsregels wordt gewerkt sinds 1999. De overgrote meerderheid meent, dat minder of evenveel volgens de beroeps- en gedragsregels wordt gewerkt.

Opvallend is, dat de geënquêteerden verdeeld zijn over de mate waarin wijzigingen zijn opgetreden in de naleving van bepaalde regels. Hieronder vallen de *Belehrungspflicht*, de regels betreffende de dienstweigering en de legalisering van handtekeningen van onderhandse akten, zonder deze in rekening te brengen. Ongeveer de helft van de geënquêteerden is van mening, dat minder volgens deze regels wordt gewerkt, terwijl de andere helft meent dat hierin geen verandering is opgetreden.

Ten aanzien van medewerking aan de overdracht van dossiers en het niet aanvaarden van vergoedingen die afkomstig zijn van arbeid, is ruim de helft van de geënquêteerden (respectievelijk 66% en 65% van de notarissen) van mening dat de beroepsgroep minder volgens deze regels werkt. De meeste overeenstemming bestaat over de naleving van de *full service* regel en het provisieverbod; ruim 77% respectievelijk 81% van de geënquêteerden meent dat deze regels niet altijd goed worden nageleefd.

Tabel 4.4. Gepercipieerde belang van de beroepsregels.
(De cijfers tussen haakjes zijn de scores van de kandidaat notarissen.)

Beroepsregel	*Belangrijk* %	*Neutraal* %	*Onbelangrijk* %
Belehrung	100 (100)	0 (0)	0 (0)
Dienstweigering	100 (100)	0 (0)	0 (0)
Full service	85 (81)	5 (11)	10 (8)
Onafhankelijkheid I*	94 (95)	3 (1)	3 (4)
Onafhankelijkheid II**	99 (95)	1 (3)	0 (2)
Collegiale verhoudingen I***	93 (94)	6 (5)	1 (1)
Collegiale verhoudingen II****	75 (84)	6 (8)	19 (8)
Optreden als partijadviseur	97 (95)	2 (3)	1 (2)

* De notaris aanvaardt geen vergoedingen die afkomstig zijn uit arbeid.

** De notaris geeft geen financiële tegemoetkomingen voor het verkrijgen van opdrachten.

*** Notarissen verlenen hun medewerking bij de overdracht van dossiers.

**** Legaliseren van handtekeningen van onderhandse akten zonder deze dienst bij de collega in rekening te brengen.

Tabel 4.5. Gepercipieerde naleving van de beroepsregels op het kantoor van de respondent. (De cijfers tussen haakjes zijn de scores van de kandidaat-notarissen.)

Beroepsregel (naleving door eigen kantoor)	*Positief* %		*Neutraal* %		*Negatief* %	
Belehrung	100	(97)	0	(1)	0	(2)
Dienstweigering	100	(99)	0	(1)	0	(0)
Full service	97	(92)	1	(3)	2	(5)
Onafhankelijkheid I*	93	(91)	1	(2)	6	(7)
Onafhankelijkheid II**	95	(89)	0	(4)	5	(7)
Collegiale verhoudingen I	95	(95)	3	(4)	2	(1)
Collegiale verhoudingen II	99	(97)	0	(0)	1	(3)
Optreden als partijadviseur	94	(93)	4	(6)	1	(1)

* De notaris aanvaardt geen vergoedingen die afkomstig zijn uit arbeid.
** De notaris geeft geen financiële tegemoetkomingen voor het verkrijgen van opdrachten.
*** Notarissen verlenen hun medewerking bij de overdracht van dossiers.
**** Legaliseren van handtekeningen van onderhandse akten zonder deze dienst bij de collega in rekening te brengen.

Tabel 4.6. Gepercipieerde naleving van de beroepsregels door de beroepsgroep. (De cijfers tussen haakjes zijn de scores van de kandidaat-notarissen.)

Beroepsregel (naleving door beroepsgroep)	*Positief* %		*Neutraal* %		*Negatief* %	
Belehrung	67	(76)	22	(18)	11	(6)
Dienstweigering	75	(84)	17	(13)	8	(3)
Full service	43	(43)	28	(29)	29	(28)
Onafhankelijkheid I*	57	(61)	26	(24)	17	(15)
Onafhankelijkheid II**	47	(54)	27	(28)	26	(18)
Collegiale verhoudingen I***	57	(67)	21	(23)	22	(10)
Collegiale verhoudingen II****	80	(84)	13	(11)	7	(5)
Optreden als partijadviseur	68	(75)	24	(20)	8	(5)

* De notaris aanvaardt geen vergoedingen die afkomstig zijn uit arbeid.
** De notaris geeft geen financiële tegemoetkomingen voor het verkrijgen van opdrachten.
*** Notarissen verlenen hun medewerking bij de overdracht van dossiers.
**** Legaliseren van handtekeningen van onderhandse akten zonder deze dienst bij de collega in rekening te brengen.

Tabel 4.7. Gepercipieerde veranderingen in de beroepsethiek: naleving van beroeps- en gedragsregels

Veranderingen in de beroepsethiek	*Werkt de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regels sinds de inwerkingtreding van de Wna 1999?*		
	Meer %	*Evenveel* %	*Minder* %
Behlerung	10	42	48
Dienstweigering	6	50	44
Full service	6	17	77
Onafhankelijkheid I*	4	31	65
Onafhankelijkheid II**	3	16	81
Collegiale verhoudingen I***	0	34	66
Collegiale verhoudingen II****	7	52	41

* De notaris aanvaardt geen vergoedingen die afkomstig zijn uit arbeid.
** De notaris geeft geen financiële tegemoetkomingen voor het verkrijgen van opdrachten.
*** Notarissen verlenen hun medewerking bij de overdracht van dossiers.
**** Legaliseren van handtekeningen van onderhandse akten zonder deze dienst bij de collega in rekening te brengen.

De beroeps- en gedragsregels in de praktijk

In de enquête zijn tevens een aantal stellingen opgenomen om meer duidelijkheid te krijgen in de concrete invulling van de beroeps- en gedragsregels door notarissen. In bijlage 4 is een overzicht van de scores op de verschillende stellingen opgenomen.

Het belang van naleving van de verschillende beroeps- en gedragsregels wordt door vrijwel alle geënquêteerden onderkend, zo blijkt uit tabel 4.4. Uit de antwoorden op de stellingen blijkt echter, dat een verschillende invulling aan de beroeps- en gedragsregels wordt gegeven als het om praktijksituaties gaat. Zo is een ruime meerderheid de mening toegedaan, dat de *Belehrungspflicht* zeer belangrijk is. Op de stelling dat schriftelijk *belehren* afdoende is, antwoordt evenwel 18% van de notarissen positief, terwijl 71% van de geënquêteerden meent, dat schriftelijk *belehren* niet voldoende is.[19]

19. Ook tijdens de workshops van de werkconferentie *Trendrapportage Notariaat* wordt het beeld bevestigd dat geen eensgezindheid bestaat over de invulling van de *Belehrungspflicht*. Sommige deelnemers aan de workshops stellen dat schriftelijk *belehren* tot de mogelijkheden behoort, anderen menen dat dit niet kan. Sommige workshopdeelnemers wijzen erop dat mondeling *belehren* niet persé beter is dan schriftelijk *belehren*. Eén workshopdeelnemer wijst hierbij op de zijns inziens duidelijke bewoordingen van de Wna 1999, waarin staat opgenomen dat voorlichting dient te worden gegeven aan *personen* en niet *ondertekenaars,* het meegeven van een conceptakte met uitleg is naar zijn mening voldoende *belehren*. Een van de aanwezige notarissen stelt dat hij de *Belehrung* als handelswaar interpreteert. Cliënten kunnen bij hem een standaardpakket inkopen. Zodra de dienstverlening meerwerk aan *Belehrung* oplevert wordt dit in rekening gebracht.

Ook de aan de ministerieplicht gekoppelde dienstweigeringsregel wordt als belangrijk ervaren. Dit vindt tevens zijn weerslag eveneens in de praktijk. Een percentage van 85% van de geënquêteerde notarissen stelt, dat zij doorvraging naar motieven van partijen niet laat afhangen van tijdsdruk of werving van cliënten. Het marktgerichter werken en minder doorvragen naar motieven van cliënten indien andere factoren (zoals tijdsdruk en binnenhalen van clientèle) in het geding zijn, is van toepassing op 8% van de geënquêteerde notarissen.[20] Met betrekking tot het verlenen van diensten aan malafide cliënten zijn de meningen verdeeld. Van de geënquêteerde notarissen meent 45% dat notariële diensten aan cliënten geleverd kunnen worden zolang niet vaststaat dat deze cliënt misbruik wil maken van de notariële dienstverlening, terwijl 34% van de notarissen het hier niet mee eens is.

Ten aanzien van beide aspecten van financiële onafhankelijkheid achten geënquêteerden, het belang van naleving hiervan zeer groot. Notarissen van grote kantoren zijn hier minder streng in dan die van middelgrote en kleine kantoren. Notarissen van grote kantoren staan neutraal ten opzichte van de stelling, dat onrendabele rechtsgebieden afgestoten mogen worden bij specialisatie, terwijl die van middelgrote en kleine kantoren hier negatief tegenover staan.[21]

Ook is een meerderheid van de geënquêteerden van mening, dat de notaris zich tegenover diens cliënten onafhankelijk moet opstellen. Volgens hen moet de notaris de wensen en belangen van cliënten niet boven zijn publieke taakuitoefening stellen[22] Kandidaat-notarissen vinden de wensen en belangen van cliënten belangrijker dan notarissen. Zij zijn het meer eens met de stelling, dat de notaris wensen en belangen van cliënten boven zijn publieke uitoefening stelt.[23]

De *full service* wordt door 10% van de notarissen onbelangrijk geacht. In de praktijk meent een vijfde van de notarissen, dat bij specialisatie onrendabele rechtsgebieden mogen worden afgestoten. Maar hier staat 72% van hen tegenover, dat het hier niet mee eens is.

Ten aanzien van de collegialiteitsregels zijn de meningen meer verdeeld. Marktwerking is niet bevorderlijk voor de collegiale verhoudingen. Zo meent 84% van de geënquêteerden dat prijsconcurrentie tot verstoring van de collegiale verhoudingen leidt. De meerderheid van de geënquêteerden (71%) is het dan ook eens met de stelling, dat bieden onder de kostprijs moet worden verboden om de collegialiteit op peil te houden. Een vijfde van de geënquêteerden is het hier echter niet mee eens. Notarissen kijken iets positiever naar deze stelling dan kandidaat-notarissen.[24] Notarissen van kleine kantoren zijn het met deze stelling

→ Het algemene beeld dat tijdens de workshops naar voren komt is dat er geen standaard-*Belehrungsnorm* is, omdat elke notaris gegeven de situatie en de expertise van partijen de mate van *Belehrung* invult.

20. Kandidaat-notarissen zijn iets positiever over deze stelling, gemiddelde notarissen 2,1, kandidaat-notarissen 2,3 p=0,024.
21. Gemiddelde grote kantoren 4,0, middelgrote kantoren 2,8, kleine kantoren 2,4, p=0,000.
22. De geponeerde stelling is gebaseerd op de algemene onpartijdigheideis van art. 17 Wna en niet op de financiële onafhankelijkheidsregels.
23. Gemiddelde notarissen 2,3, kandidaat-notarissen 2,8, p=0,001.
24. Gemiddelde notarissen 5,8, kandidaat-notarissen 5,5, p=0,0023.

eens, terwijl die van grote kantoren dat minder zijn.[25] Als het om concurrentie op basis van kwaliteit gaat, meent 79% van de notarissen dat dit de collegiale verhoudingen *niet* verstoort.

De onpartijdigheid van de notaris in een marktgerichte omgeving wordt niet door alle notarissen in gelijke mate nageleefd, zo blijkt uit de enquête. Zo meent 37% dat de notariële onpartijdigheid niet in het geding is, als de notaris duidelijke afspraken met belangrijke afnemers en cliëntaanbrengers maakt. De helft van de geënquêteerde notarissen meent echter, dat duidelijke afspraken geen garantie zijn voor de notariële onpartijdigheid. Ook de meningen ten aanzien van de reikwijdte van de regels van de notaris als partijadviseur zijn verdeeld. De meerderheid van de geënquêteerden (69%) meent, dat de notariële onpartijdigheid niet gewaarborgd is, wanneer bij standaardvoorwaarden is bepaald dat de partijnotaris alle akten verlijdt. Ruim een vijfde van de notarissen en kandidaat-notarissen meent echter, dat de onpartijdigheid in dit geval gewaarborgd is.

De mate waarin de samenwerking met aanpalende beroepsgroepen bevorderend is voor het notariaat, wordt door de respondenten niet op gelijke wijze ervaren. Een vijfde van de geënquêteerde notarissen staat positief ten opzichte van samenwerking met advocaten en accountants. Over de samenwerking met belastingadviseurs zijn de geënquêteerden iets positiever, 35% van hen meent, dat zo'n samenwerking nieuwe toekomstmogelijkheden voor het notariaat biedt. De kandidaat-notarissen en sinds 1999 benoemde notarissen[26] staan significant positiever ten opzichte van samenwerking met andere deskundigen dan notarissen. Zo meent bijna de helft van de kandidaat-notarissen dat samenwerking met accountants nieuwe kansen voor het notariaat biedt. Ruim de helft van de kandidaat-notarissen is positief over samenwerking met belastingconsulenten en 46% over de samenwerking met advocaten. Kandidaat-notarissen zijn het meest positief over de samenwerking met belastingadviseurs, daarna volgt de samenwerking met accountants en advocaten.[27] Notarissen van grote kantoren zijn positiever over de samenwerking met advocaten dan notarissen van middelgrote en kleine kantoren.[28] Opvallend is, dat geen significante verschillen bestaan tussen grote en kleine kantoren, als het gaat om samenwerking met accountants en belastingadviseurs.

4.1.3. Bewaking van de beroepsethiek door tuchtcolleges en toezichthouders

Geënquêteerden zijn positief over de mate, waarin de tuchtcolleges de beroepsethiek bewaken (72% van de geënquêteerden).[29] Door geïnterviewden wordt

25. Gemiddelde grote kantoren 5,0, middelgrote kantoren 5,6, kleine kantoren 6,0, p=0,006.
26. Gemiddelde voor 1999 benoemde notarissen is 2,81, stddev=1,77, sinds 1999 benoemde notarissen gem.=3,28, stddev=1,92, p=0,036.
    Gemiddelde notarissen 3,0, kandidaat-notarissen 4,2, p=0,000.
27. Beastingadviseurs: gemiddelde notarissen 3,5, kandidaat-notarissen 4,5, p=0,000.
    Accountants: gemiddelde notarissen 3,0, kandidaat-notarissen 4,2, p=0,000.
    Advocaten: gemiddelde notarissen 3,1, kandidaat-notarissen 4,1, p=0,000.
28. Gemiddelde grote kantoren 4,5, middelgrote kantoren 3,3, kleine kantoren 3,0, p=0,001.
29. De perceptie van de mate waarin bij het bewaken van de beroepsethiek een taak is weggelegd voor de tuchtcolleges is niet gevraagd, daar de toezichttaak van de tuchtcolleges wettelijk is vastgelegd.

daarnaast groot belang gehecht aan het tuchtrecht, omdat dit net als de beroeps- en gedragsregels, een kader biedt voor het notarieel handelen. Het tuchtrecht waarborgt daarnaast het ambtelijke karakter van het notariële beroep. De mate waarin het tuchtrecht van invloed is op het gedrag van notarissen, achten de meeste geïnterviewden groot. Bovendien is volgens hen de invulling van de notariële normen door de tuchtrechter streng.[30] Ook constateren geïnterviewden dat het gedrag van notarissen in de praktijk aan de tuchtnorm wordt aangepast. Dit blijkt tevens uit de bevindingen van de enquête. Ruim de helft van de notarissen (58%) stelt, dat op het eigen kantoor ooit veranderingen in de werkwijze zijn aangebracht, naar aanleiding van een beslissing in een notariële tuchtrechtuitspraak. Op het merendeel van de kantoren (84% van de 58%) werden hierbij de procedures veranderd. Op iets minder dan de helft van de kantoren (44% van de 58%) werd een kantoorbijeenkomst georganiseerd om het belang van de zaak te behandelen. Daarnaast werden op verschillende kantoren andere maatregelen doorgevoerd, zoals de aanpassing van modellen, verscherping van de controle op onderhandse akten en de verbetering van dossierdiscipline (12% van de 58%).

Meer dan de helft van de individuele notarissen (65%) en kandidaat-notarissen (59%) besteedt één tot twee maal per maand aandacht aan tuchtuitspraken. Ruim een kwart van de notarissen (28%) is hieraan méér aandacht gaan besteden sinds de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999. De mate waarin op kantoorniveau aandacht wordt besteed aan het tuchtrecht, is even groot als de individuele aandacht. Op 68% van de kantoren worden tuchtrechtzaken besproken. Van de kantoren besteedt 71% evenveel aandacht aan tuchtuitspraken als voor de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999. Bijna een derde van de kantoren is meer aandacht aan tuchtuitspraken gaan besteden.

De geïnterviewden wijzen op de ondoorzichtige publicatie van tuchtrechtuitspraken, die aanpassing van gedrag bemoeilijkt. De uitspraken van de kamers van toezicht zijn weinig geruchtmakend en worden zelden gepubliceerd; derhalve is ontwikkeling van een kader voor het notarieel handelen enigszins illusoir.[31] Een ander aspect van het tuchtrecht dat door enkele geïnterviewden als een obstakel wordt ervaren is, het feit dat invulling van de notariële normen weliswaar streng is[32], maar dat de sanctionering daarentegen té mild is.[33] Resumerend kan worden gesteld, dat de meeste geïnterviewden menen, dat het tucht-

30. Sommige geïnterviewden menen dat het tuchtrecht effectief is omdat notarissen het verschijnen voor een tuchtcollege als zeer onprettig beschouwen. Een van de geïnterviewden stelt echter dat het karakter van het tuchtrecht niet is om de notarissen te wijzen op datgene wat zij goed doen, maar juist tuchtend op te treden daar waar het handelen niet normconform is.
31. Het opbouwen van ervaring is daarnaast zeer moeilijk als slechts dertig zaken per jaar worden behandeld. Een clustering van de negentien kamers van toezicht naar een kleiner aantal zal tevens als voordeel hebben dat meer ervaring in het tuchtrecht kan worden verkregen.
32. De geïnterviewde notarissen zijn tevens ringvoorzitters. Zij hebben inzage in zowel de tuchtuitspraken die door de kamers van toezicht aan de ringvoorzitters worden gestuurd als de tuchtuitspraken waartoe alle ander notarissen toegang hebben (vakliteratuur, intranet en http://www.rechtspraak.nl). Niet duidelijk is of de respondenten bij het kwalificeren van de strenge invulling van de notariële normen door de tuchtrechter de uitspraken van het Hof of van de kamers van toezicht op het oog hebben.
33. Deze geënquêteerden zijn dezelfde mening toegedaan. Bij de beantwoording van de open vraag betreffende aanvullende opmerkingen ten aanzien van het notariële tuchtrecht wordt de té milde sanctionering als een van de grootste tekortkomingen van het tuchtrecht aangewezen. Ook de workshopdeelnemers van de werk-

recht van groot belang en daadwerkelijk van invloed is op het notariële gedrag, verbeteringen zijn echter wenselijk.

Volgens de geïnterviewden zijn té veel kamers van toezicht actief en bestaan weinig mogelijkheden om preventief toezicht op notarissen te houden. De bestaande controlemogelijkheden zijn tevens ontoereikend. De voorzitter van de kamer van toezicht is bijvoorbeeld afhankelijk van *geluiden* uit het veld om een onderzoek in te stellen. In het notariaat bestaat volgens respondenten geen cultuur, waarin een notaris een klacht tegen een collega indient,[34] wat tot gevolg heeft, dat de zaken die aanhangig worden gemaakt bij de kamers van toezicht, slechts het spreekwoordelijke topje van de ijsberg zijn. De geïnterviewde leden van de kamers van toezicht wijzen echter op de toenemende bereidheid van notarissen om een klacht tegen een collega in te dienen, die zich naar de mening van een klagende notaris niet aan de regels houdt. Dit aantal is echter nog té gering, om van een duidelijke ontwikkeling te kunnen spreken.[35] Geïnterviewden wijzen bovendien op het ontbreken van voldoende mankracht van de kamers van toezicht, om optimaal van de mogelijkheid gebruik te maken om uit eigener beweging een onderzoek in te stellen. De scheiding in onderzoeks- en toezichtstaken van de kamers van toezicht, wordt daarom door vele geïnterviewden als wenselijk gezien. Ook omarmen sommige geïnterviewden het idee van de in de doctrine bepleite[36] mogelijkheid, om een notarismaatschap, dan wel een individuele notaris aan te spreken, op het moment dat een kandidaat-notaris tuchtrechtelijk laakbaar heeft gehandeld. Deze geïnterviewden menen, dat in veel gevallen het laakbaar handelen van de kandidaat-notaris voor een groot deel te wijten is aan het gebrek aan toezicht van de notaris-patroon. Een andere oorzaak is het ontbreken van een kantoorbreed beleid op een bepaald thema.

Als grootste nadeel wordt echter ervaren, dat het moeilijk is de onafhankelijkheid van de notarisleden van de kamers van toezicht met zekerheid vast te stellen. Zij hebben inzage in alle stukken van tuchtzaken tegen directe collega's,

→ conferentie *Trendrapportage Notariaat* wijzen op het gemakkelijk afdoen door de kamers van toezicht van zaken als een *incident* zonder aan de desbetreffende notaris een sanctie op te leggen.

34. Sommige workshopdeelnemers aan de werkconferentie *Trendrapportage Notariaat* stellen dat de cultuur waarbij het *not done* is collega's tuchtrechtelijk aan te spreken nog steeds bestaat (Vgl. Holtman 2005). Anderen wijzen op het nalaten van kamers van toezicht om de door notarissen gesignaleerde misstanden of doorgegeven informatie te onderzoeken, hetgeen demotiverend is.
35. Ook Holtman verwijst in zijn toespraak op de werkconferentie *Trendrapportage Notariaat* op deze tendens: 'U [notarissen, red.] hebt dus voldoende vertrouwen in het functioneren van de tuchtcolleges. Dit brengt mij bijna automatisch tot de vraag: Wie levert bij de notariële tuchtcolleges het werk aan? Ondanks uw [van notarissen, red.] vertrouwen in de tuchtcolleges levert U [notarissen, red.] niet het werk aan. Dit blijkt niet uit het rapport maar vanwege mijn ervaring van ongeveer twaalf jaar in de kamer kan ik u zeggen dat in het merendeel van de gevallen geklaagd wordt door een ontevreden cliënt of een ontevreden derde. Een enkele keer klaagt de inspecteur van de R & S.' Holtman meent tevens dat een *kentering* zichtbaar wordt, daarbij verwijst hij naar de klachten die in de zaak tegen Notarisservice Nederland en in de Actus-zaak (beide tuchtrechtzaken komen aan de orde in paragraaf 6.3) door respectievelijk een in de omgeving gelegen notariskantoor en de desbetreffende ring, zijn ingediend. Tevens verwijst Holtman naar een zaak waarbij ruim 20 notarissen uit Nijmegen klagen tegen een plaatselijke collega. Holtman 2005.
36. Zie paragraaf 1.4.2 en paragraaf 3.4.3.

die zij dikwijls goed kennen.[37] Dit gegeven is nauwelijks verenigbaar met het idee dat notarisleden directe concurrenten of vrienden zijn van de bij de tuchtprocedure betrokken notaris. Van een integraal systeem van verschoning van notarisleden is geen sprake, waardoor de indruk ontstaat dat notarissen elkaar de hand boven het hoofd houden. Ook de geënquêteerde notarissen ervaren de inbreng van notarisleden in de kamers van toezicht als problematisch.[38]

Een enkele geïnterviewde meent, dat notarisleden zich juist streng opstellen en dat geen sprake is van *afdekking* van collega's. De meeste geïnterviewden menen echter dat wijzigingen nodig zijn in de inbreng van notarisleden in tuchtcolleges in eerste aanleg. Een verschuiving in het huidige *inhoudelijke* zwaartepunt[39] bij notarissen is gewenst, maar hun expertise dient niet verloren te gaan. Andere opties die geïnterviewden inbrengen zijn, het creëren van vijf kamers van toezicht in eerste aanleg (naar voorbeeld van de advocatuur), deelname van notarissen in een kamer van toezicht uit andere ringen en een adviesfunctie in plaats van de bestaande beslissingsbevoegdheden voor notarisleden.

Enkele geïnterviewden menen, dat stroomlijning van het notariële tuchtrecht, een beter sanctioneringstelsel en een orgaan met onderzoeksbevoegdheden nieuwe mogelijkheden zijn ter verbetering van het huidige tuchtrecht. Mede tegen dit licht gezien, wordt het belang van een Inspectie voor het notariaat breed gedragen.[40] De vrees bestaat echter, dat met zo'n inspectie nog een extra toezichtorgaan wordt geïntroduceerd in het nu al zo ondoorzichtige arsenaal aan toezichthouders.

Het notariële tuchtrecht en ondernemerschap

Met de invoering van vrije tarieven in het notariaat, zijn notarissen de markt gaan verkennen. In het veld is onduidelijkheid ontstaan over de mate waarin de in het notariaat geïntroduceerde marktinitiatieven verenigbaar zijn met het notariële ambt. De tuchtcolleges hebben zich in verschillende tuchtzaken kunnen uitspreken over de verenigbaarheid van de ondernemerswaarden met de notariële beroepsnormen. Als eerste hebben de kamer van toezicht Den Haag en het Hof Amsterdam zich in vier zaken uitgesproken over de nieuwe marktinitiatieven. Ook heeft de tuchtrechter zijn oordeel uitgesproken over het gebruik van een plaatsnaam als internetdomeinnaam, de uitbesteding van notarieel werk aan derden zonder behoud van de regie en het tegelijkertijd houden van een hoofd- en een bijkantoor, waar slechts één notaris werkzaam is. In kader 4.1 is een samenvatting van deze tuchtzaken opgenomen.

37. In sommige arrondissementen wordt de benoeming van een notaris aan goedkeuring van de kamer van toezicht onderworpen, waarbij het ondernemingsplan van de desbetreffende notaris tevens wordt voorgelegd aan de notarisleden van het tuchtcollege die hierna directe concurrenten van de te benoemen notaris zullen zijn. Informatie verkregen uit interviews.
38. Analyse van de open vragen van de enquête.
39. Numeriek behoren de notarisleden tot de minderheid bij de tuchtcolleges in eerste aanleg. In de wet is niet opgenomen dat een notarislid deel uitmaakt van het tuchtcollege in hoger beroep. In de praktijk wordt in deze lacune voorzien doordat een van de raadsheer-plaatsvervangers notaris is.
40. Reeds in 1971 door Kok bepleit. Zie paragraaf 3.4.3.

Kader 4.1. Uitspraken tuchtrechter inzake het notariële ondernemerschap

Marktintiatieven:

- *De NSN-zaak (kvt Den Haag, 07/10/04, 04/11)*: De kamer van toezicht Den Haag heeft zich gebogen over de marktinitiatieven van Notarisservice Nederland (NSN). Verschillende notarissen zijn een samenwerkingsovereenkomst met NSN (en een makelaarskantoor) aangegaan om hun marktaandeel en cliëntenbestand te vergroten. Het betalingsverkeer tussen de notarissen en NSN (cliënt betaalt 100%, 20% is voor de werkzaamheden van NSN en 80% voor de notaris), kwalificeert de kamer van toezicht Den Haag als een indirecte vergoeding, hetgeen in strijd is met het provisieverbod. De notaris heeft naar het oordeel van de kamer niet duidelijk kunnen maken welke werkzaamheden NSN voor de verstrekte vergoeding heeft verricht. Daarnaast blijft de notaris verantwoordelijk voor het uiteindelijke notariële product, ook al is het voorwerk door een derde gedaan. De kamer vindt de klacht gegrond, maar legt geen maatregel op omdat de grens van marktwerking nog niet is uitgekristalliseerd.
- *de Actuszaak (Hof Amsterdam 22/07/04, LJN AQ4770)*: In de gemeente Rotterdam werden stukken grond die door de gemeente in erfpacht zijn uitgegeven geconverteerd in eigendom. Vanwege de omvang van de operatie brachten de notarissen die bij het project betrokken waren een lager tarief in rekening bij de cliënten die bij volmacht zouden verschijnen. De centraal aansturende notaris van het kantoor Actus, stuurt de cliënt de akte toe. Deze akte wordt gepasseerd bij een ander notariskantoor (waarmee Actus samenwerkt). De passerende notaris controleert de wil van partijen. De KNB achtte het handelen van de bij de conversie betrokken notarissen van het kantoor Actus in strijd met de notariële *Belehrungspflicht* (voorkomen van juridische onkunde en feitelijk overwicht) en diende tegen Actus Notarissen een klacht in. Het Hof meent dat de cliënten niet het initiatief hebben genomen om bij volmacht te verschijnen. De verschijning bij volmacht vloeit juist voort uit de wens van notarissen om een lager tarief aan te bieden. De betrokken notarissen hebben zo welbewust bevorderd dat erfpachters genoegen nemen met een mindere kwaliteit van de notariële zorg tot informatieverstrekking en wilscontrole. Het Hof acht dit handelen onjuist. Ten aanzien van het uitbesteden van werkzaamheden aan derden heeft het Hof bepaald dat de notarissen in hun zorgplicht tekortschieten door samenwerkingsverbanden met andere notariskantoren aan te gaan, waarbij persoonlijk contact met cliënt wordt ontmoedigd en de notaris geen instrumenterende rol over de kwaliteit van de werkzaamheden bezit (geen regie). De passerende notaris kan immers alleen de wil controleren en een akte passeren die door een ander kantoor is opgemaakt en aan de cliënt is verstuurd. De klacht wordt gegrond bevonden, maar het Hof legt geen maatregel op.
  Met deze beslissing sluit het Hof aan bij haar eerdere beslissing in de postordernotariaatzaak (Hof Amsterdam, 8 januari 1998, *WPNR* 98/6299).

Het uitgangspunt van de notariële tussenkomst is volgens het Hof, dat de notaris tijdens een persoonlijk onderhoud de cliënten dient te informeren over de gevolgen van de akte. De notaris dient dan ook te controleren of cliënten de gevolgen overzien. Het Hof overweegt dat het passeren van akten bij volmacht mogelijk moet kunnen zijn, maar dat ook indien bij volmacht wordt gepasseerd, de notaris verantwoordelijk blijft voor het wijzen van de cliënt op de gevolgen die uit de akte voortvloeien. Lekkerkerker verwoordt het als volgt: 'De notaris heeft een *actieve* zorg- en informatieplicht en een *actieve* wilsontrolerende taak. [...] Het mag niet zo zijn dat de notaris zijn cliënt welbewust mag *ontmoedigen* in persoon aanwezig te zijn, dat hij zich door het voeren van een bewust prijsbeleid *zich erop mag toeleggen* dat de cliënt niet in persoon verschijnt.'(Lekkerkerker 2003, zijn cursivering).

- de Goedkoopste Notaris (Hof Amsterdam 17 november 2004, LJN AU 654): De notaris haalt een cliënt binnen met een goedkoop tarief. Voor het passeren heeft de cliënt slechts eenmaal telefonisch contact met een kandidaat-notaris van het kantoor. De cliënt wenst een geregistreerd partnerschap te beëindigen en ging ervan uit dat ook de benodigde verdeling ter beëindiging van de partnerschap in de prijs inbegrepen was. Het hof oordeelt, dat de tarifering niet van invloed mag zijn op het niveau van dienstverlening. Het uitgangspunt moet zijn dat tijdens een persoonlijk onderhoud met de notaris (of kandidaat-notaris) de tariefafspraken tot stand komen en dat het voor de cliënt voldoende duidelijk wordt welke gevolgen verbonden zijn aan de diensten die deze verlangt. Omdat verschillende tarieven op het Internet worden aangeboden, mocht de cliënt ervan uitgaan dat de prijsopgave zoals door de notaris opgesteld alle door de cliënt verlangde diensten en de daartoe benodigde werkzaamheden zou omvatten. De klacht van de cliënt wordt gegrond bevonden, de notaris krijgt een waarschuwing.
  Op basis van deze uitspraak maakt het Hof duidelijk dat de cliënt van een notariële prijsvechter geen genoegen dient te nemen met een beperkte dienstverlening. De notaris blijft gehouden de werkzaamheden te verrichten die hij als notaris behoort te verrichten. De notariële diensten moeten dus altijd op een normatief peil worden geboden ongeacht de tariefafspraak.
- *De Postbankzaak (Hof Amsterdam 30 maart 2006, RN 06/40, LJN AV7725)*: Het notariskantoor CMS is een samenwerkingsverband aangegaan met de Postbank. CMS heeft tevens een collegiaal samenwerkingsnetwerk opgezet met vijftig notarissen in het land. Overeengekomen is dat CMS akten en nota's levert en de gelden opvraagt. De andere notarissen passeren de akte, doen de her- en narecherche, dienen kadasterstukken in en verstrekken afschriften aan de Postbank en aan cliënten. De KNB dient een klacht tegen CMS in, omdat volgens de KNB de notariële onafhankelijkheid wordt prijsgegeven door samenwerking met de Postbank. De notarissen die deelnemen aan het samenwerkingsnetwerk van CMS worden daarmee stempelnotarissen. De onpartijdigheid en onafhanke-

lijkheid komen in gedrang, aan de *Belehrungspflicht* kan amper worden voldaan omdat de notaris slechts dertig minuten heeft om de akte te passeren. Volgens de KNB is de notaris echter gehouden de cliënt optimaal te informeren, ook indien een derde de akte voorbereid (16 Wna). Verder stelt de KNB dat CMS zich schuldig maakt aan misleidende reclame (onterecht wordt de indruk gewekt dat CMS alles doet) en aan provisieschending met de Postbank (de Postbank geeft gratis reclame en een verzekerd aantal zaken) en tussen collega's (bij de combinatie transport- en hypotheekakte voert passerende alle werkzaamheden uit, maar moet deze CMS wel € 17,50 betalen voor het aanleveren van de opdracht).
Volgens het Hof levert de samenwerking met de Postbank geen gevaar op voor de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de notarissen. De onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de deelnemende notarissen komen volgens het Hof niet in de knel omdat de deelnemende notarissen de keuze hebben om het aanbod van CMS al dan niet te aanvaarden om tegen een van tevoren kenbare prijs aangeleverde opdrachten van CMS. Hoewel het Hof een half uur voor het passeren van een akte krap acht, betekent dit volgens het Hof niet dat de notaris niet aan zijn informatieplicht kan voldoen, omdat een half uur geen ongebruikelijke tijdspanne voor een transactie is. De klachten van de KNB betreffende het gevaar voor de onafhankelijkheid, onpartijdigheid en *Belehrung* zijn dan ook ongegrond. De klachten van de KNB die betrekking hebben op misleidende reclame (het lijkt alsof CMS de akte passeert, terwijl dit niet waar is) en het betalen van provisie door de deelnemende notarissen aan CMS (bij de combinatie transport- en hypotheekakte) zijn gegrond. Het Hof legt de notaris van CMS echter geen maatregel op.

4.1.4. Bewaking van de beroepsethiek door beroepsgenoten

Gevraagd naar de communicatieve sfeer tussen notarissen, meent ruim de helft van de notarissen dat binnen de beroepsgroep geen klimaat bestaat, waarin notarissen elkaar kunnen aanspreken op naleving van beroeps- en gedragsregels; 16% is neutraal en 30% van mening dat een dergelijk klimaat wél binnen de beroepsgroep bestaat. Opvallend is dat de kandidaat-notarissen positiever tegenover de communicatieve sfeer binnen het notariaat staan. Bijna de helft van de kandidaat-notarissen is van oordeel dat notarissen elkaar kunnen aanspreken op naleving van de beroeps- en gedragsregels, 23% is neutraal en 29% meent dat geen sprake is van een dergelijk klimaat.

Volgens de geïnterviewden spreken notarissen elkaar nauwelijks aan op naleving van de beroepsethiek.[41] Ook menen geïnterviewden dat notarissen elkaar

41. Zie ook Holtman 2005. 'Notarissen spreken, zo blijkt uit het rapport, collega's blijkbaar wel aan op onjuist handelen. Dit gegeven laat zich echter moeilijk rijmen met het nagenoeg totaal ontbreken van de notaris als klager bij de tuchtrechter. Daarom sluit ik niet uit dat het percentage notarissen, dat niet-kantoorgenoten zou aanspreken, gering is.'

niet aanspreken op tuchtrechtelijk laakbaar handelen door een klacht in te dienen bij de kamers van toezicht. Geïnterviewden vinden dit een belangrijk motief om een inspectie voor het notariaat in te stellen.

De meerderheid van de notarissen (66%) is de mening toegedaan dat collega's elkaar sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999 minder goed kunnen aanspreken op hun handelen, slechts 1% meent dat collega's elkaar juist beter kunnen aanspreken, 30% ten slotte meent dat geen veranderingen in dit klimaat zijn opgetreden.

Ongeveer de helft van de notarissen en kandidaat-notarissen (48% van de notarissen en 62% van de kandidaat-notarissen) zou een collega-niet-kantoorgenoot aanspreken op diens niet normconform handelen.[42] Van de notarissen zou echter 31% een collega-niet-kantoorgenoot niet aanspreken op de naleving van de beroeps- en gedragsregels, van de kandidaat-notarissen zou 18% dit niet doen. Van de notarissen 21% en van de kandidaat-notarissen 20% twijfelt of zij een collega-niet-kantoorgenoot zouden aanspreken.

Om een eerste indruk te krijgen van de manier waarop notarissen tot een beslissing komen in een ethisch dilemma, is in de enquête ook een vraag opgenomen tot welke personen notarissen zich zouden wenden als zij geconfronteerd worden met een ethisch dilemma. Hierin is ook de vraag verdisconteerd over de middelen die zij gebruiken om tot een oplossing te komen. Kandidaat-notarissen is gevraagd, tot wie zij zich zouden wenden indien zij als notaris werkzaam zouden zijn. Tabel 4.8 geeft een overzicht van personen en instanties, waarmee de geënquêteerden zouden overleggen. In tabel 4.9 staat een overzicht van de middelen die de geënquêteerden zouden gebruiken.

Notarissen en kandidaat-notarissen zouden zich voornamelijk wenden tot collega-kantoorgenoten. Het Notarieel-juridisch bureau van de KNB zou daarnaast door bijna de helft van de notarissen en kandidaat-notarissen worden geraadpleegd. Ongeveer 35% van de notarissen zou de vertrouwensnotaris consulteren en 36% zou zich wenden tot ring-collegae. Het is opvallend dat kandidaat-notarissen in vergelijking met notarissen beduidend minder naar de vertrouwensnotaris en de ring-collegae zouden toestappen.

Een aantal notarissen en kandidaat-notarissen stelt, naar andere personen en instanties dan die in de enquête zijn opgenomen, te gaan. Tot deze categorie rekenen geënquêteerden onder meer bevriende collegae van buiten de ring, collegae uit een samenwerkingsverband, de verzekeraar (in verband met eventuele schade), oud-notarissen en bevriende hoogleraren. Een klein percentage zou zich tot niemand wenden en het dilemma zelf oplossen.

42. Van de notarissen zou 15% en van de kandidaat-notarissen 14% dit zelfs 'zeker wel' doen.

Tabel 4.8. Personen en instanties die door notarissen en kandidaat-notarissen worden geconsulteerd indien geconfronteerd met een ethisch dilemma

*Persoon/instanties die notarissen zouden consulteren**	*Notaris %*	*Kandidaat-notaris %*
Collega-kantoorgenoten	81	93
Notarieel-juridisch bureau van de KNB	39	40
Vertrouwensnotaris	35	30
Ring-collegae	36	19
Voorzitter van de kamer van toezicht	23	9
Anders	10	15
Niemand, ik zou het zelf oplossen	6	6

* De totalen tellen niet op tot 100% omdat bij deze vraag verschillende antwoorden mogelijk waren.

Notarissen staan tevens middelen ter beschikking bij het nemen van beslissingen aangaande ethische dilemma's. Ruim de helft van hen zou bij het nemen van zo'n besluit een handboek[43] raadplegen. Het intranet van de KNB zou door bijna de helft van de notarissen gebruikt worden. Van de kandidaat-notarissen zou 73% een handboek en 54% het KNB-intranet raadplegen. Van de notarissen zou 22% en van de kandidaat-notarissen 15% geen middelen gebruiken om tot een beslissing te komen bij een ethisch dilemma.

Een aantal notarissen en kandidaat-notarissen gebruikt, andere middelen als een beslissing moet worden genomen. Hieronder verstaan zij overleg met collegae[44], het raadplegen van vakliteratuur, de Wet op het notarisambt 1999, de jurisprudentie en het tuchtrecht en het vertrouwen op eigen gevoel.

Tabel 4.9. Percentage notarissen en kandidaat-notarissen dat gebruik zou maken van specifieke middelen om tot een beslissing in een ethisch dilemma te komen.

*Middelen om te komen tot een beslissing**	*Notaris %*	*Kandidaat-notaris %*
Handboek	53	73
Intranet van de KNB	47	54
Notaristelefoon	1	7
Anders	36	25
Geen gebruik van middelen	22	15

* De totalen tellen niet op omdat bij deze vraag verschillende antwoorden mogelijk waren.

43. Een op het kantoor toegesneden versie van de *Kwaliteitshandboek* van de KNB dan wel een eigen kantoorhandboek waarin procedureregels en andere kwaliteitscriteria zijn opgenomen. Zie hoofdstuk 5.
44. Tijdens de workshops van de werkconferentie *Trendrapportage Notariaat* is gewezen op het overleg met collega's en het overnemen van gedrag van collega's als belangrijke handvatten bij het oplossen van dilemma's.

Over het algemeen zijn notarissen en kandidaat-notarissen redelijk tevreden over de mate waarin de beroepsethiek wordt bewaakt door verschillende actoren. De notarissen zijn met name tevreden over de eigen kantoorgenoten, de tuchtcolleges en de KNB. Over de rol van collega-niet-kantoorgenoten en de ring zijn zij iets minder tevreden. In tabel 4.10 is te zien hoe de notarissen en kandidaat-notarissen oordelen over de mate waarin verschillende instanties de beroepsethiek bewaken. In de enquête is ook gevraagd naar de rol de deze verschillende actoren volgens notarissen zou moeten toekomen bij de bewaking van de beroepsethiek. Hieruit komt een vergelijkbaar beeld naar voren. Notarissen en kandidaat-notarissen menen dat primair aan kantoorgenoten en naaste collegae een rol toekomt bij de bewaking hiervan. Daarna volgen in afnemend belang de KNB, de ring en de niet-kantoorgenoten.

In de perceptie van notarissen, wordt de beroepsethiek het best bewaakt door de eigen kantoorgenoten. Ruim 85% meent dat kantoorgenoten de beroepsethiek voldoende bewaken. Ook menen vrijwel alle geënquêteerden (96%) dat de bewaking van de beroepsethiek primair een taak is van de kantoorgenoten. Notarissen vinden het daarentegen minder van belang dat collega's-niet-kantoorgenoten elkaar op de naleving van de beroepsethische regels aanspreken. Met name kandidaat-notarissen zien een minder grote rol weggelegd voor collega-niet-kantoorgenoten bij de bewaking van de beroepsethiek. Van de notarissen ziet 71% toch een rol weggelegd voor collega's, die niet bij het eigen kantoor werkzaam zijn. Een kwart van de notarissen meent dat deze collega-niet-kantoorgenoten de beroepsethiek onvoldoende bewaken. Bijna de helft van de notarissen meent echter dat de collegae-niet-kantoorgenoten de bewakingsrol naar behoren uitoefenen.

Het optreden van de KNB bij de bewaking van de beroepsethiek wordt tevens als positief ervaren: 65% van de geënquêteerden meent dat dit in voldoende mate geschiedt, 21% is hier niet tevreden over. Een ruime meerderheid van de notarissen (83%) ziet een belangrijke rol voor de KNB weggelegd bij de bewaking van de beroepsethiek. Slechts 8% van de notarissen meent, dat de KNB in dezen geen rol toekomt.

De meningen over de mate waarin de ring de beroepsethiek bewaakt, zijn verdeeld. Van de notarissen is 44% weliswaar positief, maar hier staat echter een percentage van 34% van de geënquêteerden tegenover, dat meent dat bewaking door de ring onvoldoende is; 22% acht die bewaking matig. Verdeeldheid bestaat eveneens over de mate waarin de ring een taak toekomt bij de bewaking van de notariële beroepsethiek. Een ruime meerderheid van de geënquêteerden is de mening toegedaan, dat de ring een belangrijke rol toekomt bij die bewaking, 12% van de notarissen meent echter, dat de ring deze rol niet toebehoort.

Over de invulling van de rol door de ring bij de bewaking van de beroepsethiek, lopen de meningen eveneens uiteen. Enkele geïnterviewden zien een rol voor de ring weggelegd als *zeef* of *doorgeefluik* voor de kamers van toezicht (maar ook naar het notariële veld[45]). Anderen menen echter, dat de ring geen

45. Op sommige ringvergaderingen worden tuchtuitspraken besproken en bediscussieerd.

rol speelt bij de bewaking van de beroepsethiek, daar deze competentie tot de kamers van toezicht behoort. Andere geïnterviewden menen, dat de ringvoorzitter een bewakersrol toekomt. Zij geven echter toe dat dit in de praktijk lastig is, aangezien de betrokkenheid van de notarissen bij de ring zeer gering is.[46] Daarnaast is de ringvoorzitter een directe concurrent van de te bewaken ringcollega's is.[47] Ook menen geïnterviewden dat bij de bewaking van de beroepsethiek de ringvoorzitter niet actief op zoek gaat naar misstanden, maar geluiden uit het veld doorsluist naar de kamers van toezicht.

Tabel 4.10. De mate waarin de beroepsethiek wordt bewaakt door verschillende actoren. (De cijfers tussen haakjes zijn de scores van de kandidaat-notarissen.)

Mate van bewaking van de beroepsethiek door:	*Voldoende* %	*Matig* %	*Onvoldoende* %
Kantoorgenoten/naaste collegae	85 (85)	9 (9)	6 (3)
Tuchtcolleges	72 (77)	12 (13)	16 (10)
De KNB	65 (65)	14 (16)	21 (19)
Collegae/niet-kantoorgenoten	47 (55)	26 (28)	27 (17)
De ring	44 (52)	22 (29)	34 (19)

4.1.5. Bewaking van de beroepsethiek door het kantoor

Geënquêteerden is gevraagd, welke kantooractiviteiten worden ontplooid om de kennis van de beroepsethiek te vergroten. Per activiteit is gevraagd of deze al vóór de inwerkingtreding van de nieuwe notariswet plaatsvond of pas daarna. Indien geen activiteit inzake kennisuitbreiding wordt ontplooid, is gevraagd of het kantoor voornemens is dit te gaan doen. In tabel 4.11 is een overzicht van de resultaten opgenomen.

Vrijwel alle kantoren ontplooien activiteiten om de kennis van de beroepsethiek te vergroten. Slechts 5% van de kantoren maakt geen gebruik van specifieke activiteiten om dit te doen. Het percentage kantoren, dat specifieke aandacht besteedt aan de vergroting van kennis, is sinds de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999 gestegen. Gemiddeld is per activiteit een stijging te zien van 10%.

46. In de ringen van de geïnterviewde ringvoorzitters ligt het percentage van de opkomst op ringvergaderingen tussen de 20 en 30%.
47. Een respondent gaf aan dat het oordeel van de ringvoorzitter in declaratiegeschillen soms niet wordt geaccepteerd.

Tabel 4.11. Mechanismen op kantoorniveau om de kennis van de beroepsethiek te vergroten

Activiteit	*kantoren waar de betreffende activiteit plaatshad voor 1999, waar de activiteit nu plaatsvindt, waar de activiteit zal worden geïntroduceerd dan wel niet aan de orde is*			
	*Voor 1999 en nu** %	*Nu (totaal)** %	*In de toekomst* %	*Niet aan de orde* %
Informeel overleg over ethisch gekleurde zaken	77	89	1	9
Regelmatig overleg over ethisch gekleurde zaken	42	49	3	47
Volgen van lezingen/symposia over beroepsethiek	34	41	12	45
Volgen van cursussen over beroepsethiek	28	35	11	51
Bespreken van tuchtrecht-uitspraken op kantoor	53	66	6	28
Individueel bijhouden van tuchtrechtuitspraken	63	77	3	18

* In deze twee kolommen zit een overlap omdat in beide categorieën de huidige situatie (*nu*) is verwerkt.

Uit tabel 4.11 blijkt, dat informeel overleg over ethische zaken de meest voorkomende activiteit is, om kennis over beroepsethiek te vergroten. Regelmatig overleg over ethisch gekleurde zaken komt ook op bijna de helft van de kantoren voor. Het individueel bijhouden en de bespreking van tuchtrechtuitspraken vindt op bijna drie vierde van de kantoren plaats. Meer formele vormen om de kennis van de beroepsethiek te vergroten, zoals regulier overleg over ethische zaken, het bijwonen van lezingen en symposia over beroepsethiek en het volgen van cursussen hierover zijn evenwel voor 47%, respectievelijk 45% en 51% van de respondenten niet aan de orde.[48] Opvallend is, dat het aantal activiteiten om de kennis van de beroepsethiek te vergroten, significant groter is op grote kantoren dan op kleine kantoren.[49]

48. Tijdens de workshops van de werkconferentie *Trendrapportage Notariaat* is melding gemaakt van verschillende cursussen ethiek die bestaan doch die zeer slecht worden bezocht. Het zijn de kantoren en notarissen die geïnteresseerd zijn in de beroepsethiek die dit soort cursussen bezoeken; het ethische peil van *free riders* wordt derhalve niet vergroot door cursussen.
49. Gemiddelde grote kantoren 4,5, middelgrote kantoren 3,7, kleine kantoren 3,5, p=0,014; het aantal activiteiten om de beroepsethiek te bewaken is op grote kantoren gemiddeld 3,4 op middelgrote kantoren 2,4 en op kleine kantoren 1,9. De varianties verschillen echter significant van elkaar waardoor de ANOVA niet meer betrouwbaar is.

Kandidaat-notarissen zijn over het algemeen positief over de mate waarin bij de begeleiding op kantoor aandacht wordt besteed aan beroepsethische kwesties. Positief tot zeer positief is 76%, 9% is neutraal en 15% negatief.

Op het merendeel van de kantoren vinden specifieke activiteiten plaats om het ethische bewustzijn van kandidaat-notarissen te vergroten. Op een vijfde van de kantoren wordt echter geen specifieke aandacht besteed aan de vergroting van het ethische bewustzijn van kandidaat-notarissen. In tabel 4.12 is een overzicht opgenomen van het percentage kantoren, waar specifieke activiteiten plaatsvinden ter vergroting van het ethische bewustzijn van kandidaat-notarissen.

Tabel 4.12 Kantooractiviteiten ter vergroting van het ethische bewustzijn van kandidaat-notarissen

*Activiteit om het ethische bewustzijn van kandidaat-notarissen te vergroten**	*kantoren waar de activiteit plaatsvindt* %
Gesprekken met patroon over ethisch gekleurde zaken	70
Bijhouden van tuchtzaken	51
Schriftelijke informatie over beroepsethiek	16
Leren van beroepsregels	14
Oplossen van casussen	13
Volgen van lezingen over beroepsethiek	9
Volgen van cursussen over beroepsethiek	6
Geen specifieke aandacht voor het ethische bewustzijn van kandidaat-notarissen	20

* De totalen tellen niet op tot 100% omdat bij deze vraag verschillende antwoorden mogelijk waren.

De voornaamste activiteiten bestaan uit gesprekken met de patroon over ethisch gekleurde zaken en het bijhouden van tuchtzaken. Op 70% van de kantoren worden gesprekken met de patroon gevoerd. Het bijhouden van tuchtzaken door kandidaat-notarissen, vindt plaats op 51% van de kantoren. Schriftelijke informatie over beroepsethiek, het leren van beroepsregels en de oplossing van casussen, wordt op een relatief klein aantal kantoren toegepast. De instrumenten die het minste worden toegepast, zijn het bijwonen van lezingen en/of het volgen van cursussen over beroepsethiek. Volgens een van de geënquêteerden zijn cursussen over beroepsethiek pas aan de orde, als de beroepsopleiding is afgerond. Het is mogelijk, dat dit voor verschillende kantoren geldt.

Notarissen is tevens gevraagd, naar de op het kantoor werkzame mechanismen om de beroepsethiek te bewaken. De resultaten van deze vraag zijn in tabel 4.13 opgenomen.

Tabel 4.13 Kantooractiviteiten om de beroepsethiek te bewaken

Activiteit	*kantoren waar de betreffende activiteit plaatshad voor 1999, waar de activiteit nu plaatsvindt, waar de activiteit zal worden geïntroduceerd dan wel niet aan de orde is*			
	*Voor 1999 en nu** *%*	*Nu (totaal)** *%*	*In de toekomst* *%*	*Niet aan de orde* *%*
Collegiale toetsing	41	51	5	42
Gebruik van software om belangenverstrengeling te voorkomen	8	12	1	87
Gebruik van procedure-beschrijvingen	28	58	18	24
Gebruik van kwaliteitszorg-systeem	19	43	31	26
Ethisch handelen meewegen in functioneringsbeoordeling	28	45	13	42

* In deze twee kolommen zit een overlap omdat in beide categorieën de huidige situatie (*nu*) is verwerkt.

Op een vijfde van de kantoren vinden geen specifieke activiteiten plaats, om de beroepsethiek te bewaken. In vergelijking met vóór de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999, is een toename in kantooractiviteiten te zien. Het gebruik van procedurebeschrijvingen is het meest op kantoorniveau geïmplementeerd. Dit wordt op iets meer dan de helft van de kantoren toegepast.[50] Het gebruik van een kwaliteitszorgsysteem en meeweging van het ethisch handelen in functioneringsgesprekken, worden op iets minder dan de helft van de kantoren toegepast. Een relatief groot aantal kantoren, waar deze activiteiten nu nog niet plaatsvinden, is van plan dit in de toekomst te gaan doen. Dit geldt met name de aanpak van een kwaliteitszorgsysteem. Het gebruik van software om belangenverstrengeling te voorkomen, komt het minst voor. Voor 87% van de kantoren van de geënquêteerde notarissen, is deze maatregel ook niet aan de orde. Het belangrijke mechanisme van collegiale toetsing is voor 42% van de kantoren van de respondenten niet aan de orde, terwijl slechts 5% van de kantoren van plan is dit mechanisme in de toekomst op kantoorniveau in werking te zetten. Thans zet 51% van de kantoren dit mechanisme in.

50. Eén workshopdeelnemer aan de werkconferentie *Trendrapportage Notariaat* wijst tevens op de op zijn kantoor gebruikte mechanisme van intervisie.

4.2. De stand van de notariële beroepsethiek op macro-niveau anno 2004

Ontwikkelingen in de ethiek van een bepaald beroep zijn lastig te meten omdat vaak geen sprake is van een *nulmeting*, hetgeen ook het geval is bij dit onderzoek.

Dit impliceert dat alleen kan worden gemeten hoe notarissen zèlf de ontwikkelingen binnen hun ambt ervaren. Perceptieonderzoek bergt echter het gevaar in zich van sociaalwenselijke antwoorden ten aanzien van het eigen gedrag. Ook bestaat het gevaar dat rooskleurig wordt gedacht over hoe de verhoudingen en de omgang met de beroepsethiek *vroeger* waren. Daarnaast kan de invulling van wat als *niet des notaris* en *onethisch* wordt ervaren, van persoon tot persoon verschillen.

Bij dit onderzoek is getracht het risico van sociaalwenselijke antwoorden enigszins in te perken door niet alleen te vragen naar het *eigen gedrag* maar ook naar het *gepercipieerde gedrag van de beroepsgroep*. Ook zijn bij de interviews andere actoren uit het notariële veld dan enkel notarissen benaderd.

Vorenstaande neemt niet weg dat de bevindingen en conclusies van dit onderzoek in het licht van de zojuist beschreven beperkingen moeten worden bezien.

Een groot deel van de respondenten acht het belangrijk, dat beroeps- en gedragsregels worden nageleefd[51] en dat ambtelijke invulling van het notariaat[52] wordt gegeven. In deze zin wordt de beroepsmoraal breed gedragen.

In de ogen van de geënquêteerden is echter een verschil tussen het *ideale gedrag* en *het feitelijk handelen* van notarissen. Geënquêteerden menen, dat notarissen in de praktijk vooral ondernemers zijn.

De meeste beroeps- en gedragsregels worden in de perceptie van notarissen matig tot redelijk goed nageleefd. Geënquêteerden zijn echter negatief over naleving van meer ambtelijk getinte beroeps- en gedragsregels, zoals de *full service* en het provisieverbod.

Ook ten aanzien van de ideale beroepsmoraal zijn verschillen zichtbaar. Zo meent 16% van de geënquêteerden, dat notarissen zich meer als ondernemer dan als ambtenaar zouden moeten gedragen en meent 22% dat private belangen van cliënten prevaleren boven publieke belangen. Tevens blijkt uit de enquête, dat notarissen uiteenlopende idealen hebben met betrekking tot de beroepsmoraal. Opvallend is, dat de beroepsgroep over de invulling van een belangrijke regel als de *Belehrungspflicht* zeer verschillend denkt. Daarnaast zijn verschillen zichtbaar tussen notarissen van de verschillende type kantoren en van verschillende generaties. Nieuw benoemde notarissen en kandidaat-notarissen zijn meer cliëntgericht en notarissen van grote kantoren staan positiever ten opzichte van de meer commercieel getinte stellingen dan notarissen van andere kantoren.

51. Variërend van 75% betreffende de collegialiteitregel inzake het legaliseren van handtekeningen tot 100% omtrent de *Belehrung*sregel.
52. Variërend van 35% ten aanzien van het publiek belang tot 92% betreffende de *Belehrung*sregel.

De kaders voor het ethisch handelen zijn in het notariële veld niet optimaal. Respondenten zijn de mening toegedaan, dat binnen de beroepsgroep geen klimaat bestaat waarin notarissen elkaar kunnen aanspreken op het ethisch handelen.

Wel wordt duidelijk, dat in de perceptie van notarissen het kantoor een zeer grote rol vervult bij de bewaking van de notariële beroepsethiek. Niet alleen menen notarissen dat de ethiek op kantoorniveau voldoende bewaakt wordt, óók dat het kantoor de belangrijkste instantie is voor bewaking van de beroepsethiek. Notarissen stellen zelf een collega op kantoor te zullen aanspreken op diens niet-ethisch handelen. Kantoorgenoten zijn ook de eersten tot wie zij zich zouden wenden, als zich een ethisch conflict voordoet.

Het is opvallend, dat de mechanismen om de beroepsethiek te bewaken en de kennis over beroepsethiek te vergroten, op notariskantoren veelal informeel zijn. Structurele vormen van kennisuitbreiding van de beroepsethiek zijn bij bijna de helft van de kantoren niet aan de orde. Bovendien besteedt een vijfde van de notariskantoren geen specifieke aandacht aan bevordering van het ethisch bewustzijn van kandidaat-notarissen.

Hoewel respondenten de rol van de KNB en die van de kamers van toezicht positief beoordelen, is de betrokkenheid van de overige actoren (ring, niet-kantoorgenoten) in het notariële veld gering. Over de rol van de ring bestaat geen eensgezindheid. In de perceptie van notarissen vervullen niet-kantoorgenoten geen grote rol bij de bewaking van de beroepsethiek. Dit komt misschien omdat notarissen minder positief zijn over de mate waarin collegae-niet-kantoorgenoten de beroepsethiek bewaken. Als nóch vanuit de ring nóch van collega-niet-kantoorgenoten stimulans uitgaat om de beroepsethiek te bewaken, is de beroepsethiek op eenmanskantoren bijna volledig afhankelijk van de notaris en het weerwoord van diens kandidaat-notaris.

In hoeverre de tuchtrechter in staat is om de lacune in de bewaking van de beroepsethiek door vakgenoten op te heffen, is niet duidelijk. Enerzijds bestaat geen cultuur, waarin notarissen klachten tegen elkaar indienen, zodat de tuchtrechter primair afhankelijk is van klachten door cliënten. De fouten die niet door cliënten worden opgemerkt, dan wel niet door hen in een tuchtklacht worden vervat, komen niet aan het licht, waardoor de tuchtrechter niet alle misstanden onder ogen krijgt. Anderzijds is het tuchtrecht een belangrijke factor om het zelfreinigende vermogen van het beroep te bevorderen. Een aantal casussen betreffende nieuwe marktinitiatieven zijn aan de tuchtrechter voorgelegd. Door zich te buigen over nieuwe marktinitiatieven, vervult de tuchtrechter een belangrijke rol bij het vinden van een balans tussen commercie en ambt in het notariaat.

5. Van het wachten op het knerpende grind naar een proactieve cliëntenbenadering

Ontwikkelingen in de interne organisatie van notariskantoren

Nadat in het vorige hoofdstuk ontwikkeling van de beroepsethiek op macro-niveau in kaart zijn gebracht, staat in dit hoofdstuk het kantoorniveau centraal. Eerst wordt geïllustreerd op welke wijze de intensivering van marktwerking zich op kantoorniveau openbaart (paragraaf 5.1). Vervolgens wordt geschetst welke marktstrategieën de kantoren toepassen om zich op de vrije markt te kunnen bewegen (paragraaf 5.2). In het bijzonder wordt aandacht besteed aan veranderingen die de kantoren hebben doorgevoerd in hun interne organisatie, om het vertrouwen van cliënten blijvend te winnen (paragraaf 5.3 en 5.4). Het hoofdstuk wordt afgesloten met enige conclusies.

Hieronder volgt eerst een typering van de onderzochte kantoren. Een uitgebreide beschrijving van het onderzoeksopzet en de gehanteerde methoden is opgenomen in bijlage 1.

5.1. De voorhoede van het middelgrote Nederlandse notariaat

Teneinde meer inzicht te verwerven in de interne organisatie en integriteitbewaking van notariskantoren, is in 2006 bij zes kantoren onderzoek uitgezet. De geselecteerde kantoren zijn gesitueerd in Zuid-Holland, Overijssel, Gelderland en Utrecht. De meeste kantoren zijn met het openbaar vervoer goed bereikbaar, anderen gunstig gesitueerd aan de snelweg en voor autorijdend Nederland beter bereikbaar.

De onderzochte kantoren hebben meestal meer dan één vestiging. Zij zijn ontstaan door samenvoeging tot één kantoor na een fusie. Soms betreft het nevenvestigingen van bestaande kantoren die na de inwerkingtreding van de nieuwe wet zijn opgericht. Het karakter van de onderzochte kantoren verschilt per kantoor, maar ook per vestiging. De architectuur van de panden waarin de kantoren zijn gevestigd,varieert van statige 18^{e} eeuwse herenhuizen tot recent verrezen nieuwbouw. Hun inrichting loopt uiteen van antiek meubilair tot trendy design interieurs. Daarmee varieert de fysieke toegankelijkheid eveneens van enigszins afstandelijk tot laagdrempelig. Het laagdrempelige en dynamische karakter van enkele kantoren versus de formaliteit van andere kantoren, loopt vrijwel parallel aan de doelgroep – jong publiek respectievelijk vermogende cliënten op leeftijd – waarop de desbetreffende kantoren zich richten.

De ontvangst op de kantoren was altijd hartelijk. Enkele van de onderzochte kantoren beschikken over algemene wachtruimte, bij andere kantoren worden

de bezoekers in afzonderlijke wachtkamers ontvangen. Hier kan de bezoeker zich inlezen in de allerlaatste ontwikkelingen in juridisch Nederland en zich verschillende gratis brochures inzake het notariële ambt en de notariële diensten toe-eigenen. Op alle kantoren worden de door de KNB opmaakte brochures aan cliënten verstrekt. Soms voorzien kantoren deze van een eigen kaft met logo, om hiermee de identiteit ten opzichte van andere kantoren te benadrukken.

5.1.1. Een verkenning van de notariële kantoororganisatie

De notariële pijlers

De onderzochte kantoren bieden alle gebruikelijke notariële diensten aan, zoals in hoofdstuk 2 beschreven. Op alle kantoren wordt juridisch advies verleend, worden authentieke akten gepasseerd en onderhandse akten ondertekend in het personen- en familierecht, het onroerende zakenrecht en het ondernemingsrecht. De trend naar specialisatie heeft zich ook bij deze kantoren doorgezet. Op twee kantoren zijn de in het notariaat erkende specialisaties van mediation, *estate planning*, agrarisch recht en ICT-recht vertegenwoordigd.[1] De andere kantoren bieden specialistische diensten van *estate planning* aan.

De medewerkers van het kantoor[2]

De onderzochte kantoren zijn grote organisaties, waar soms meer dan honderd personen werkzaam zijn. Bij het kleinste kantoor werken drie notarissen, drie kandidaat-notarissen en een twintigtal ondersteunende medewerkers. Het grootste kantoor bestaat uit drie vestigingen met elk drie notarissen ondersteund door acht kandidaat-notarissen, twee notarisklerken en een zestigtal administratieve medewerkers. Deze laatsten werken veelal in deeltijd.

Notarissen en kandidaat-notarissen

Op elk kantoor werken drie of meer notarissen en minstens een gelijk aantal kandidaat-notarissen. Op de kantoren met verschillende vestigingen, loopt dit aantal evenredig op over het aantal vestigingen (tot een maximum van negen notarissen over drie vestigingen). Vrijwel alle notarissen werkzaam bij deze kantoren zijn mannen van middelbare leeftijd (45+). De uitzonderingen zijn drie jonge (30+) vrouwelijke notarissen. Onder de kandidaat-notarissen is wél sprake van een evenredige man/vrouwverdeling. De kennis, ervaring en leeftijd van de kandidaten variëren eveneens van jonge onervaren kandidaat-notarissen, die net hun studie hebben afgerond tot kandidaat-notarissen, die al meer dan tien jaar ervaring hebben en van wie een enkeling deelneemt in de kantoormaatschap.

1. De in het notariaat erkende specialisaties en de toetredingsvereisten van de erkende specialistenverenigingen zijn in hoofdstuk 2 aan de orde geweest. Zie kader 2.1.
2. Voor een uitgebreide beschrijving van de respondenten zie bijlage 6.

Klerken
De klerken staan de notarissen en kandidaat-notarissen bij in de behandeling van de dossiers. De meeste klerken zijn intern opgeleid, anderen hebben een speciale klerkenopleiding bij de KNB gevolgd. De meeste klerken zijn gespecialiseerd in het onroerende zakenrecht, maar ook boedelklerken gespecialiseerd in de verdeling van nalatenschappen zijn actief op de kantoren. Hun werkzaamheden bestaan onder meer uit het samen met de notaris voeren van besprekingen met cliënten, onderzoek van dossiers, aanvraag van de benodigde stukken en de voorbereiding van de dossiers.

Secretariaat
De telefonistes en secretaresses zijn verantwoordelijk voor het contact tussen de notarissen en de cliënten. Afhankelijk van hun ervaring en opleidingsniveau, krijgen zij verschillende taken toebedeeld, zoals de opmaak van nota's en akten, de verwerking van dossiers evenals het voeren van telefoongesprekken en correspondentie.

Ondersteunende staf
Behalve de dossierbehandelaars, te weten de notarissen, kandidaat-notarissen en klerken, beschikt elk kantoor over een ondersteunde staf. De boekhouder is verantwoordelijk voor het financiële beleid, de automatiseerder draagt zorg voor het goed functioneren van de ICT-voorzieningen, medewerkers van de personeelsadministratie gaan over personeelszaken. De grotere kantoren hebben ook een *chef de bureau,* die leiding geeft aan de staf. Op enkele kantoren zijn ook studentstagiairs werkzaam. Notariële studenten lopen veelal twee maanden mee, begeleid door een ervaren kandidaat-notaris of notaris. HBO-studenten, die veelal een economische achtergrond hebben (HEAO en MER), houden zich meestal met afstudeeropdrachten in het kader van hun opleiding bezig.

De omgeving: concurrenten en aanbrengers
De door mij onderzochte kantoren werken ook samen met zogenaamde cliëntaanbrengers, zoals makelaars, hypotheekadviseurs en assuradeuren.[3] De kantoren streven naar spreiding van cliëntaanbrengers, met wie zij relaties onderhouden. Ook streven zij naar een divers cliëntenbestand, zodat het kantoor voor het genereren van de kantooromzet niet afhankelijk is van een beperkt aantal cliënten of cliëntaanbrengers. De kantoren besteden veel aandacht aan een goede notariële dienstverlening aan de verwijzers en het onderhouden van de relaties door middel van het organiseren van borrels, lezingen en seminars. Tegelijkertijd zien de respondenten dat door de particuliere cliënten aan de poten van de positie van de cliëntaanbrengers wordt gezaagd. De particuliere cliënten zijn zich assertiever gaan opstellen en volgen niet klakkeloos meer het advies van makelaar of accountant omtrent de notariskeuze op. Zij gaan zelf op zoek naar een notaris, met een voor hen gunstig tarief.

3. De positie van cliëntaanbrengers in het notariaat is in hoofdstuk 2 aan de orde gekomen.

5.1.2. De kantoren: een typering

Hieronder volgt een korte typering van de door mij onderzochte kantoren. De achtergronden van de respondenten zijn opgenomen in bijlage 6.

Het aristocratische familierechtkantoor
Hoge ramen, krakend parket, landschappen aan de wand en antieke meubelen kenmerken het kantoor, gevestigd in een 18e eeuwse patriciërswoning aan een statige laan in de Randstad.

Het aristocratische familierechtkantoor is georganiseerd als een maatschap van vier notarissen. Naast de notarissen zijn vier kandidaat-notarissen, vijf klerken en verschillende secretaresses werkzaam.

Het kantoor biedt alle gebruikelijke notariële diensten aan, maar het personen- en familierecht is het belangrijkste rechtsgebied op het kantoor; notaris 1 zegt hierover:

> *'We behandelen heel veel boedels. Bij ons zijn mensen fulltime bezig met de familierechtpraktijk, die doen niet anders dan boedels behandelen. Het familierecht, dat is bij heel veel kantoren in het notariaat een beetje een stiefkindje. Dat wil niemand doen en niemand weet precies hoe het moet, maar bij ons hebben wij veel ervaring op dit gebied. Wij hebben mensen die al tientallen jaren werken op ons kantoor en die redelijk snel, efficiënt en goed lopend boedels kunnen afwikkelen. Dus het personen- en familierecht, dat is een belangrijke pijler hier op kantoor.' (het aristocratische familierechtkantoor/ notaris 1)*

Vermogende particuliere cliënten behoren tot de belangrijkste cliëntendoelgroep. Naar verluidt kiest het Oude geld dit kantoor voor notariële werkzaamheden. Andere cliënten zijn met name afkomstig uit het midden- en kleinbedrijf en de publieke sector. Een van de grootste gemeenten in de Randstad is cliënt bij het kantoor.

De driemansmaatschap
Modern, helder, informeel en open zijn vier begrippen die van toepassing zijn op *de driemansmaatschap*. *De driemansmaatschap* is een provinciaal stadskantoor, gevestigd in een grondig gerestaureerd herenhuis aan de singel van een middelgrote stad. Een glazen galerij, die de tuin van het kantoor doorkruist, verbindt de nieuwbouw met het herenhuis uit de 18e eeuw. Het kantoor is modern gemeubileerd. De gemeenschappelijke wachtkamer heeft het meeste weg van een hedendaagse huiskamer.

Het kantoor is een maatschap waarin drie notarissen een eigen praktijk hebben. Bij het kantoor zijn behalve zij ook vier kandidaat-notarissen werkzaam. Deze worden ondersteund door verschillende secretaresses en klerken. Het kantoor is ontstaan na een fusie van twee notariskantoren. De fusie is mede ingegeven door

de wens om de positie van beide kantoren als toonaangevend in de regio te behouden, ook na de intensivering van marktwerking.

Alle gebruikelijke notariële diensten worden op het kantoor aangeboden. De onroerende zakensector is financieel gezien het belangrijkste rechtsgebied voor het kantoor.

De cliënten van het kantoor zijn een doorsnede van de notariële clientèle: particulieren, het MKB en het grootbedrijf.

De praktijkvennootschap

Dynamiek, transparantie, toegankelijkheid en vertrouwdheid typeren het kantoor. *De praktijkvennootschap* is een middelgroot kantoor met twee vestigingen in Midden-Nederland. De hoofdvestiging ligt aan een provinciale weg, in de omgeving van een afslag van de nabij gelegen snelweg. De nevenvestiging is gelegen aan de hoofdstraat van een pittoresk dorpje.

De praktijkvennootschap is georganiseerd als een maatschap die bestaat uit de praktijkvennootschappen van de vier bij het kantoor werkzame notarissen. Alle gebruikelijke notariële diensten worden aangeboden, waarbij specialistische kennis aanwezig is op het gebied van *estate planning*, Internet, *mediation* en agrarisch recht.

Het kantoor legt de nadruk op de vertrouwensband tussen notaris en cliënt, de praktische en persoonlijke aanpak van de medewerkers in het leveren van een snelle en efficiënte dienstverlening, alsmede op de laagdrempeligheid van het kantoor. Op de website presenteert het kantoor zich als een *allround* eersteklas professioneel kantoor, dat voor cliënten goed bereikbaar is. Het kantoor heeft een gemêleerd cliëntenbestand, dat voornamelijk bestaat uit particulieren en cliënten uit het MKB. Deze laatsten zijn afkomstig uit de lokale industrie, woningbouw en de agrarische sector.

De ISO_9001[4]

Openheid, nieuwe zakelijkheid en cliëntgerichtheid zijn karakteristiek voor *de ISO_9001*. Dit is een middelgroot kantoor, gevestigd in een middelgrote stad net buiten de Randstad en is één van de grootste kantoren in de omgeving. Het nieuwbouwpand is gevestigd in een woonwijk net achter het Centraal Station van de stad. De kantoorinrichting heeft een moderne uitstraling en ademt consumentvriendelijkheid uit.

Bij het kantoor zijn drie notarissen en eveneens drie kandidaat-notarissen werkzaam. Het kantoor is een maatschap van praktijkvennootschappen van de drie notarissen en één (vrouwelijke) kandidaat-notaris. Het kantoor biedt naast alle

4. De *International Organization for Standardization* (ISO) is een internationaal samenwerkingsverband van nationale organisaties dat normen vaststelt en deze vastlegt in internationaal geaccepteerde standaarden. De standaardisatie binnen ISO-verband begon in de sector voor electrotechniek. Op dit moment zijn ISO-standaarden ontwikkeld voor 97 sectoren.

gebruikelijke notariële diensten, specialistische kennis op het gebied van *estate planning*. Van alle rechtsgebieden is het onroerende zakenrecht het belangrijkste. De cliënten van het kantoor zijn particulieren, alsmede cliënten afkomstig uit het midden- en kleinbedrijf.

Het kantoor heeft altijd voorop gelopen met de realisatie van innovatieve elementen in het notariële beroep en is daarmee toonaangevend in de regio. Kwaliteit staat bij het kantoor voorop. Het kantoor is als één van de eerste notariskantoren in Nederland ISO-gecertificeerd.

De N.V.
Moderne kunst, consumentgerichtheid, maatschappelijk verantwoord ondernemen en laagdrempeligheid karakteriseren *de N.V.* Het kantoor is ontstaan na een fusie van drie kantoren. Een vierde vestiging is onlangs geopend. Alle kantoorfilialen zijn gehuisvest in moderne kantoorgebouwen, waar *de verf nog nat is*. Na de fusie is het kantoor uitgegroeid van verschillende traditionele notariële kantoren naar een professionele organisatie met bijbehorende *state of the art* ICT-voorziening, meubiliar en kantoormanagement.

De vestigingen zijn na de fusie samengegaan in één naamloze vennootschap met als aandeelhouders de praktijkvennootschappen van de verschillende notarissen. De keuze voor de naamloze vennootschap als organisatievorm is enerzijds ingegeven door de mogelijkheid tot matiging van de aansprakelijkheid, anderzijds biedt deze rechtspersoon de mogelijkheid om de interne verhoudingen zakelijk vast te leggen. Het is een innovatief kantoor, dat de nadruk legt op kennis en kwaliteit binnen het notariaat.

Alle vestigingen bieden *full service*, zij het dat de vraag van de cliënten per vestiging kan verschillen. De praktijk op twee van de vier kantoren, inclusief het hoofdkantoor, is te kenschetsen als een stadspraktijk, terwijl bij de andere twee vestigingen meer sprake is van een plattelandspraktijk. Dit verschil uit zich ook in de *couleur locale* van de vestigingen: de uitstraling van het kantoorgebouw, het aantal medewerkers en het onderlinge contact tussen hen en de cliënten. Het cliëntenbestand is zeer divers en omvat particulieren, het midden- en kleinbedrijf en landelijk opererende grote ondernemingen. De belangrijkste cliënten van het kantoor zijn afkomstig uit de lokale industrie, de woningstichtingen, alsmede particulieren uit de nieuwbouw en bestaande bouw.

De B.V.
De drie vestigingen van de *B.V.* ademen innovatie, dynamiek en design uit.

De B.V. is ontstaan uit een fusie van vier kantoren. Het kantoor telt drie vestigingen. Bij elke vestiging zijn drie notarissen en drie kandidaat-notarissen werkzaam. De kantoorfilialen bevinden zich in het oosten van het land.

Na de fusie is het kantoor georganiseerd als een besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid. De op het kantoor werkzame notarissen zijn aandeel-

houders. Ten opzichte van de traditionele maatschapstructuur biedt de B.V. voor het kantoor naast fiscale voordelen ook een vereenvoudigde mogelijkheid van in- en uittreding en van opvolging. Bovendien is beoogd met een B.V.-structuur transparantie in de organisatie te bevorderen, evenals de mogelijkheid voor aandeelhouders om de niet-wettelijke werkzaamheden evenredig te verdelen.

Het kantoor afficheert zich als jong, dynamisch en deskundig. Kandidaat-notaris 2 zegt hierover:

> *'Wij proberen een jong dynamisch kantoor te zijn, dat betekent niet alleen dat we een innovatief kantoor zijn, we besteden ook veel aandacht aan de inrichting van het kantoor. We streven naar een dynamische uitstraling.' (de B.V./kandidaat-notaris 2)*

Op de website wordt het kantoor omschreven als, 'het grootste zelfstandige kantoor in de regio', 'laagdrempelig' en 'klantvriendelijk'. Het kantoor heeft een gemêleerd cliëntenbestand. Particulieren komen naar dit kantoor voor het personen- en familierecht. Ook ondernemers uit het midden- en kleinbedrijf en enkele grote concerns en bouwondernemingen, nemen diensten van het kantoor af.

5.2. De markt op

Sinds oktober 1999 zijn notarissen vrij om diensten te verlenen aan cliënten, die uit het gehele land afkomstig zijn. Het oude standplaatsenbeleid is komen te vervallen en de tarieven in het notariaat zijn gefaseerd vrijgelaten. Notarissen zijn ook bevoegd om buiten hun arrondissement akten te passeren.[5] Deze veranderingen in het notarisberoep laten hun duidelijke sporen na in de dagelijkse praktijk van de onderzochte kantoren. Deze hebben zich moeten beraden op de wijze waarop zij zich op de markt willen profileren en positioneren. De veranderingen die na liberalisering van de notariële markt zich op kantoorniveau hebben voorgedaan, komen in deze paragraaf aan de orde.

5.2.1. De wijze waarop marktwerking zich op kantoorniveau openbaart

De onderzochte kantoren hebben een stevige marktpositie en behoren tot de grootste en meest toonaangevende kantoren van de regio, waarin zij zijn gevestigd. Het zijn kantoren met een divers cliëntenbestand, hetgeen deze kantoren relatief onafhankelijk maakt ten opzichte van hun cliënten en de grillen van de markt. Ook voor deze kantoren hebben de vrije tarieven en de afschaffing van het standplaatsenbeleid effect gesorteerd op de dagelijkse notariële praktijk en de inrichting van het kantoor. Allereerst zijn zij geconfronteerd met sterke tariefontwikkelingen op de lokale markt. Vervolgens barst elders in het land een hevige concurrentiestrijd los tussen andere notariële collega's, als gevolg van de li-

5. Voor een complete weergave van de nieuwe elementen die in het notarisambt zijn geïntroduceerd zie hoofdstuk 3.

beralisering van het standplaatsenbeleid. Deze strijd is ook van invloed op kantoren in de rest van het land.[6]

De rol van ondernemer wekt andere verwachtingen dan die van notabele. Ook de cliënten opteren steeds meer voor een marktoriëntatie en -benadering, wat voor de notaris leidt tot een andere cliëntbenadering.

1. Van confrères naar concurrenten

In de notariële markt anno 1998 stonden de notariële tarieven vast. Notarissen bewaakten hun lokale markt door de lokale vraag te beïnvloeden. Geïnvesteerd werd in vormen van cliëntenwerving en -behoud, alsmede in de ontwikkeling van diensten, die niet door de naburige notariscollega werden geboden. Notarissen trokken vooral ten strijde bij het voor zich winnen van de gunst van de lokale cliëntaanbrengers.[7] In 1998 hadden de middelgrote kantoren te maken met concurrentie, maar aan de hand van een bewuste strategie zijn deze erin geslaagd om de meeste lokale ondernemers aan zich te binden, wat de notarissen verzekerde van een goed inkomen.[8] Accountants en belastingadviseurs deden pogingen om delen van de notariële markt te verwerven, maar het notariaat verkeerde in relatieve rust. Het devies luidde dan ook: 'wachten tot het grind knerpt!'

> *'Tot 1999 onder de oude Notariswet of daaromtrent was het adagium bij veel notarissen wachten tot het grind knerpt. Dat vind ik zo'n prachtig adagium, wachten tot het grind knerpt. Je zit als notaris in een villa, je hebt het allemaal voor elkaar en op het moment dat de cliënt je nodig heeft, komt hij wel naar je toe. En dan is het vroeg genoeg om aan de slag te gaan.' (de N.V./notaris 1)*

Met de introductie van vrije tarieven en de afschaffing van het standplaatsenbeleid in 1999, wordt een beroep gedaan op de ondernemerskwaliteiten van notarissen. Hieraan wordt in toenemende mate gehoor gegeven. Van verschillende zijden worden de mogelijkheden van de notariële markt verkend. Nieuwkomers proberen de test van de benoemingscommissie te doorstaan en zo een eigen plek op de markt te veroveren. De gevestigde kantoren gaan met hun prijzen stunten om daarmee de eigen afzetmarkt af te bakenen.

Nabije notarissen

De onderzochte kantoren hebben veel concurrentie te duchten gehad van notariskantoren uit de nabije omgeving. In de steden eten verschillende notariskantoren uit dezelfde ruif. In de middelgrote steden zijn al gauw drie of vier notariskantoren actief, die zich van elkaar moeten onderscheiden. De prijsconcurrentie is aanzienlijk. *Prijsvechters* zijn notariskantoren, die tegen een zeer scherp tarief diensten aanbieden en zich daarop laten voorstaan.[9] Vaak is dat tarief niet toe-

6. Door notaris Wilmink betiteld als een *notarieel falluja*, in: 'notarieel falluja?', *NM* februari 2005. Zie ook Scheltema 2005.
7. Kocken 1997, p. 41.
8. Kocken 1997, p. 184.
9. Vogels 2005, p. 89.

reikend om de notariële kostprijs, zoals deze door de gevestigde kantoren wordt berekend, te kunnen verdisconteren. Deze *prijsvechters* richten zich eenzijdig op het lucratieve deel van de markt, te weten op de particuliere woningmarkt. De werkzaamheden in dit deel van de markt zijn veelal uitvoerend van aard. Volgens Van Mourik staat bij het opmaken van een transportakte 90% van de tekst vast, omdat 80% van de koopakte door de makelaar wordt opgemaakt.[10] Om die redenen kan worden bezuinigd op hooggekwalificeerd personeel en kan de dienstverlening in grote mate worden gestroomlijnd. Deze vorm van werken wordt in het notariaat getypeerd als *bulkwerk*: strakke tijdschema's worden gehanteerd, de dienstverlening is basaal, en de communicatie verloopt voornamelijk door middel van schriftelijk (e-mail) in plaats van persoonlijk contact. Tijd voor een tweede kopje koffie is er niet.[11] Tegelijkertijd zijn er indicaties, dat de kwaliteit van notariële diensten verschraalt, omdat de *prijsvechters* op de per cliënt te besteden tijd besparen en hun informatie- en adviestaak achterwege laten, om zodoende scherp te kunnen concurreren.[12] Deze gang van zaken heeft grote gevolgen voor de onderzochte kantoren, die kwaliteit willen leveren en die voor een gezonde bedrijfsvoering ook afhankelijk zijn van het lucratieve deel van de markt. Met name de nevenvestigingen van de onderzochte kantoren, veelal net buiten de stad gesitueerd, ondervinden veel concurrentie van deze *prijsvechters*. De notarisleidinggevende van één van de nevenvestigingen van *de N.V.* zegt hierover:

> *'Sinds een jaar zit hier een nieuw notariskantoor dat diensten aanbiedt tegen een heel scherp tarief. Hij kan met zijn goedkope personeel Rabo-hypotheken voor heel weinig maken. Dat is vervelend, want ook voor ons zijn dat de krenten in de pap.' (de N.V./ notaris 2)*

Concurrentie van notarissen uit het dertigkilometer-gebied en daarbuiten

De liberalisering van de notariële markt heeft niet alleen betrekking op de vrijlating van de tarieven, ook is het standplaatsenbeleid afgeschaft. Voor de notariskantoren betekent dit, dat ze sinds 1999 niet alleen concurrentie ondervinden van de *concullega's* uit de nabije omgeving. Ook moeten zij rekening houden met de kantoren, die gevestigd zijn binnen een straal van dertig kilometer, gemeten vanaf het eigen kantoor. Dit heeft aanzienlijke gevolgen voor de omzet in het eigen afzetgebied.

Prijs- en kwaliteitconcurrentie

De concurrentie is merkbaar aan de opstelling van notariskantoren, die de tarieven van concurrenten scherp op het netvlies hebben om de eigen marges eventueel bij te stellen.

Voor de onderzochte kantoren is de concurrentie niet van zodanige aard, dat het daadwerkelijk de winst van het kantoor aantast. De kantoren houden de concurrenten in de gaten, maar varen duidelijk een eigen koers. De concurrentie

10. Van Mourik 2004, p. 726 en tijdens de Eerste Rondetafelconferentie Notariaat 2004.
11. Vogels 2005, p. 108.
12. Vogels 2005, p. 108.

op de notariële markt heeft voor de onderzochte kantoren enerzijds geleid tot matiging van de eigen tarieven, om mee te kunnen doen in de concurrentiestrijd. De kantoren streven naar een marktconform tarief om niet teveel uit de pas te lopen met de notarissen in de omgeving. Anderzijds distantiëren de kantoren zich van de *race to the bottom*, door slechts incidenteel de tarieven aan te passen en niet op elke prijsverlagingsactie van de buurman te reageren met een tegenactie. Daarnaast zijn de kantoren zich steeds meer gaan differentiëren door zich primair te richten op de hoge kwaliteit van hun diensten. Kwaliteit en integriteit zijn voor deze kantoren *unique selling points,* ter onderscheiding van de andere kantoren in de omgeving, waarmee deze tot marktproduct worden verheven.

2. De cliënt: van gedienstig conformisme naar actief consumentisme

Sinds 1999 manifesteert zich een nieuw verschijnsel in het notariaat. De moderne consument, met eisen ten aanzien van tarifering en notariële dienstverlening betreedt het kantoor. Zoals in hoofdstuk 1 is uiteengezet, dragen moderne communicatiemiddelen hun steentje bij aan de demystificatie van de specialistische kennis van de professies. Dit heeft tot gevolg dat de kloof tussen de vrije beroepsbeoefenaren en zijn cliënt steeds meer wordt gedicht en de informatieasymmetrie tussen hen doet afnemen.[13] Ook binnen het notariaat zélf is sprake van een zekere demystificatie van het aureool van de notaris. De notarissen die werken op de onderzochte kantoren, worden steeds meer benaderd als gewone dienstverleners van wie cliënten kwaliteit, een snelle dienstverlening en een breed dienstenpakket verwachten. Daarbij weten cliënten zich gesteund door consumentenorganisaties, zoals de Vereniging Eigen Huis en de Consumentenbond, evenals door tariefvergelijkingsites, die duidelijkheid verschaffen over de afzonderlijke notariële diensten en de daarvoor gevraagde tarieven. Een van de respondenten drukt deze afname in het ontzag voor de notaris als volgt uit:

> *'Vroeger zei de dokter: ''Hier is een pilletje, slik het maar in en dan zal het beter met u gaan.'' Die dokter kon van alles zeggen. In de loop van de tijd zijn wij gaan zeggen: ''Dokter, wij willen de bijsluiter! We willen weten wat we slikken!'' Dat is in het notariaat niet anders, ook hier heeft de cliënt niet meer het ontzag voor het aureool notaris.' (de ISO_9001/notaris 1)*

De moderne consument is assertief en prijsbewust

De kantoren zien in het onroerende zakenrecht de vaste clientèle vanwege de prijzen overlopen naar concurrenten. Cliënten nemen de tijd om bij verschillende notariskantoren te informeren naar het tarief, om op basis daarvan hierover met de eigen notaris te onderhandelen. De cliënten willen hierbij duidelijkheid over het totaalplaatje aan notariële kosten. Zij willen vooraf een vast tarief met de notaris afspreken, waarvan later niet meer mag worden afgeweken. Notarissen zijn echter gewend om na inventarisatie van de specifieke wensen van de cliënt een richttarief af te geven en eventueel meerwerk in rekening te brengen. Dat de moderne consument *shopt*, merken de kantoren vooral aan de vele

13. Dullaert & Van de Griendt 2004, p. 19, Niemeijer & Ter Voert 2005, p. 13 en Groenewegen & Hansen 2007, p. 12.

offertes die worden aangevraagd. Het telefoonverkeer is hierdoor eveneens aanzienlijk toegenomen. Daar waar de cliënten voorheen sporadisch belden voor een offerte, staat de telefoon tegenwoordig roodgloeiend. Het shopgedrag van cliënten uit zich in de gerichtheid op het notariële tarief. Op de kantoren was het gebruikelijk, dat de notaris de cliënten tijdens een voorbespreking te woord stond. Na de inventarisatie van wensen en mogelijkheden, vloeide bijna altijd een opdracht uit een dergelijke bespreking voort. Nu is het zo, dat cliënten eerst bellen en uitsluitsel over de kosten vragen, voordat zij zich naar het kantoor begeven. Een van de respondenten typeert het gedrag van de shoppende cliënt als volgt:

> *'In het begin had je misschien maar twee telefoontjes per week van ''hoeveel kost het?'' Nu is het aan de orde van de dag, constant. Er wordt bijvoorbeeld geen zaak gedaan, zonder dat de mensen vooraf hebben gevraagd hoeveel het kost.' (de ISO_9001/kandidaat 1)*

De moderne consument is tijdsbewust en eist snelheid

De shoppende consument biedt de aanbieders van notariële diensten weinig tijd om tarifering en toegevoegde waarde van de interventie te expliciteren. De medewerkers hebben moeten leren om het onderscheidende vermogen van het kantoor in vijf minuten aan de bellende cliënt duidelijk te maken, zoals een van de respondenten het treffend omschrijft:

> *'Wij moesten ons ineens in vijf minuten tijd gaan verkopen. Vijf minuten, meer tijd gunnen cliënten je niet in een telefoongesprek. Het gaat ze maar om één ding, de prijs horen. Binnen vijf minuten moet je dus aangeven wat je doet voor die prijs, waar jij je mee onderscheidt ten opzichte van een ander kantoor en waarom ze voor jou moeten kiezen en niet voor het kantoor om de hoek. Dat is wel even een omschakeling die je moet maken, want dat waren wij niet gewend. Wij hebben moeten leren om werk binnen te halen door middel van telefoongesprekken.' (de ISO_9001/kandidaat 1)*

De moderne consument is mobiel en inventief

De prijsbewuste consument is in staat om stad en land af te reizen op zoek naar de goedkoopste notaris. Van de cliënten is 71% bereid bij een prijsverschil van meer dan 150 euro over te stappen naar een andere notaris en daar vijftig kilometer voor te reizen.[14] Het fenomeen *funshoppen*, een dagje uit in ruraal Nederland om aldaar een goedkope akte te laten passeren, is de onderzochte kantoren niet onbekend. Een van de notarissen van *de driemansmaatschap* zegt hierover:

> *'Wat ik cliënten wel eens heb horen zeggen is: ''Dan gaan we toch naar Drenthe toe? Want a, de tarieven zijn er laag, in Emmen heb je al een transportakte en hypotheekakte voor 800 euro, en b, dan maken we er een dagje uit van.'' Tegenwoordig kennen mensen het begrip funshoppen. Dit is een variant daarvan. Dan gaan ze naar een andere notaris elders in het land. Mensen hebben het idee dat het werk van de notaris toch standaard*

14. DGN 2004, p. 10.

is. En dan gaan ze naar een notaris die ver buiten hun woonplaats kantoor houdt, want daar is het zo'n 300 euro goedkoper. Van het verschil gaan ze een dagje uit.' (de driemansmaatschap/notaris 2)

De moderne consument differentieert in de notariskeuze

Het *shopgedrag* van de cliënt openbaart zich met name in het onroerende zakenrecht. In de andere rechtsgebieden heeft de cliënt in de notariskeuze andere overwegingen dan alleen het notariële tarief. In het personen- en familierecht en het ondernemingsrecht is anno 2007 sprake van een vast cliëntenbestand. Vaste particuliere cliënten, wier familie decennialang diensten van een notariskantoor afneemt in het personen- en familierecht, zijn minder snel geneigd een andere notaris te consulteren. Het aristocratische familierechtkantoor is gespecialiseerd in notariële dienstverlening aan vermogende families. De klerk van dit kantoor omschrijft het marktgedrag van de vermogende cliënt als volgt:

'De cliënt die hier komt in de familiepraktijk, daarvan was opa en vader hier al cliënt. De kleinzoon wordt dan al snel ook cliënt. De hele familie is hier al dertig, veertig jaar cliënt. En dat blijft men ook. Wij kennen alle familierechtelijke verhoudingen. Wij weten hoeveel kinderen er zijn en hoe de verhoudingen in elkaar steken. Dat is heel praktisch natuurlijk.' (het aristocratisch familierechtkantoor/de klerk)

Ook zakelijke cliënten in het ondernemingsrecht vinden de kennis van *hun* notaris en de vertrouwensrelatie die ze met hem hebben opgebouwd van groter belang dan het tarief van zijn diensten. Maar ook de zakelijke cliënten die voor het eerst diensten bij de notaris afnemen, zijn steeds prijsbewuster en onderhandelen vaker over het tarief. De vaste particuliere en zakelijke cliënten in het personen- en familierecht en het ondernemingsrecht zijn daarnaast minder trouw bij het afnemen van diensten in de particuliere onroerende zakenrechtmarkt. Notaris 3 van *de praktijkvennootschap* geeft het gedrag van de vaste cliënt in het onroerende zakenrecht treffend weer:

'Laatst had ik cliënten op kantoor voor een transport en hypotheek van een huis. Tijdens de bespreking bleek, dat hun huisnotaris een andere is. Toen ik vroeg waarom de cliënten niet deze akte bij hun eigen notaris hadden ondergebracht, zeiden ze: ''Het gaat hier om een huis, dat moet goedkoop, maar als het over mijn bedrijf en B.V.'s gaat, ga ik naar mijn eigen notaris.'' Ik snap het niet, maar het gebeurt kennelijk wel. Men ziet consumententransactie als een druk op de knop. Daar hoort die communicatie en Belehrung kennelijk niet bij.' (de praktijkvennootschap/notaris 3)

3. Van adviestarieven naar marktconforme prijzen

Stijging tarieven in het personen- en familierecht

De liberalisering van de notariële markt heeft bij de kantoren grote gevolgen voor de tarifering in de personen- en familierechtsector. Het inzicht in de kostprijs in het personen- en familierecht en de tariefontwikkelingen in de onroerende zakenrechtpraktijk nopen tot afscheid van de kruissubsidiëring. De tarie-

ven in het personen- en familierecht zijn sindsdien gebaseerd op de kostprijs en zijn daardoor fors gestegen.

Daling in het onroerende zakenrecht
De prijsconcurrentie in het onroerende zakenrecht heeft een ware prijzenoorlog in het notariaat ontketend. Ook de kantoren die redelijk onafhankelijk in de markt opereren, hebben de eigen tarieven moeten aanpassen om niet uit de pas te lopen met de overige kantoren in de omgeving. De concurrentie in dit rechtsgebied veroorzaakt een verlaging in de tariefopbouw voor consumentenhypotheken. Dit beeld op kantoorniveau komt overeen met de beroepsbrede trend, waarin sinds de vrijlating van de tarieven de prijzen in het onroerende zakenrecht dalen en die in het personen- en familierecht stijgen.[15]

Marktconforme stabiele tarieven in het ondernemingsrecht
In het ondernemingsrecht hebben kantoren veelal te maken met vaste cliënten die trouw blijven aan het kantoor. De cliënten willen wel eens onderhandelen over de prijs, maar in deze sector is het niet zo, dat de kantoren cliënten zien vertrekken. In deze sector wordt op uurbasis gedeclareerd. Daar komt bij, dat de onderzochte middelgrote kantoren die grote zakelijke cliënten bedienen, zoals *de N.V.*, een goedkoper tarief kunnen hanteren dan de grote kantoren uit het topsegment. Kandidaat 1 van dat kantoor zegt hierover:

> *'In de loop van de jaren merk ik dat we meer grote landelijk opererende cliënten krijgen. Qua kwaliteit kunnen we in dit marktsegment concurreren met grote kantoren, en dan zijn wij weer goedkoop in verhouding met de echte grote kantoren.' (de N.V./kandidaat 1)*

5.2.2. Marktstrategieën: veranderingen in de interne organisatie van kantoren

De intensivering van marktwerking dient op kantoorniveau van als katalysator voor een reeks van veranderingen in de interne organisatie. De bedrijfsvoering van de kantoren is in belangrijke mate gemoderniseerd, gestreefd is naar schaalvergroting de notariële markt is actief betreden en maatregelen zijn genomen om het vertrouwen van de ketenpartners en de cliënten in het kantoor te institutionaliseren.

1. Modernisering van de bedrijfsvoering
De groei, toename van het managementdenken en opkomst van de bureaucratische organisatie, zijn op de kantoren goed zichtbaar. In de jaren negentig doet een eerste commercialiseringsgolf in het notariaat zijn intrede. De grote en grotere middelgrote notariskantoren zijn, bewogen door een economische rationaliteit, in toenemende mate tijdsbewust, geroutineerd en cliëntgericht gaan wer-

15. Ter Voert & Van Ewijk 2004, p. 19-24.

ken.[16] Voorzover de onderzochte kantoren niet een eerste commercialiseringsslag in de jaren negentig hebben gemaakt, hebben deze zich na 1999 actief op de notariële markt bewogen, teneinde een gunstige marktpositie te kunnen innemen. De kantoororganisatie en de beheersstructuren zijn onder de loep genomen. Het managementdenken in missie-, visie- en strategiebepaling wordt losgelaten op de bestaande kantoorinrichting.[17] De kantoren staan stil bij de rol, die zij in de markt willen vervullen en vragen zich af, welk pad zij als kantoor willen inslaan en wat hun cliënten evenals tussenpersonen van hun kantoor verwachten (missie). Zij reflecteren op hun toekomstbeeld (visie) en bezinnen zich op een kantoorplan om hun concurrentiepositie te versterken en zich ten opzichte van andere kantoren te kunnen onderscheiden (strategie).

De kantoren koersen op optimalisering van de bedrijfsvoering door de herkomst van cliënten en de winstgevendheid van de akten in kaart te brengen. Op deze wijze wordt helder welk type dossier het meest en welk het minst winstgevend is en wat voor werkstroom door welk type cliënten binnen wordt gebracht. Waar de kantoren vóór 1999 konden volstaan met het leveren van optimale diensten, het werken aan een acceptabel kennisniveau van de maten en het streven naar een bevredigende jaarwinst, hebben de door mij onderzochte kantoren zich beraden over hun marktwaarde, cliëntendoelgroepen, notariële werkzaamheden en type medewerkers. Deze reflecties hebben gevolgen voor de manier waarop de kantoren zijn ingericht.

Bestuur, beheer en kantoororganisatie
Ten eerste voeren de meeste kantoren in bestuur en beheer van het kantoor grondige herzieningen door. Drie kantoren kiezen hierbij voor de organisatie in meer hiërarchische rechtsvormen, te weten *de praktijkvennootschap*, *de N.V.* en *de B.V.* Op alle kantoren zijn eenzijdige algemene voorwaarden van toepassing verklaard op de rechtsverhouding tussen notaris en cliënt. Daarnaast heeft op vier kantoren de algemene praktijk moeten plaatsmaken voor het werken binnen specialistische teams, de zogenaamde vakgroepen (ook wel secties of praktijkgroepen genaamd). Intern zijn nieuwe overlegstructuren gecreëerd, die samenhangen met de indeling naar specialisatiegebieden. Reden om een dergelijke structuur te introduceren is enerzijds de wens tot specialisatie, kennisontwikkeling en verbeterde efficiëntie. Anderzijds wordt de zeggenschap van de kantoormedewerkers met de introductie van een overlegstructuur formeel ingebed.

Formele overlegstructuur
Ruwweg neemt de overlegstructuur op de hiërarchisch georganiseerde kantoren met een vennootschap als rechtsvorm de volgende vormen aan:

16. Kocken 1997, p. 184.
17. Dullaert & Van de Griendt 2004, p. 25 e.v.

– Het DB-overleg
De N.V. en *de B.V.* worden bestuurd door een driehoofdige directie. De notarissen die deel uitmaken van het Dagelijks Bestuur (DB) zijn afkomstig uit verschillende vestigingen van het kantoor. Het Dagelijks Bestuur wordt voorgezeten door de kantoordirecteur en het overleg staat in het teken van de leiding van de organisatie. Organisatorische vraagstukken komen ook aan de orde. Daarnaast bespreken de directieleden het reilen en zeilen van de verschillende vestigingen. Het DB-overleg vindt in ieder geval één keer per maand plaats. In kader 5.1 zijn de agendapunten opgenomen die tijdens een DB-overleg van *de B.V.* aan bod zijn gekomen.

Kader 5.1. Een DB-overleg bij de B.V.[18]

De agendapunten die tijdens het overleg aan bod zijn gekomen zijn:
- Kwaliteitsbeleid: De voortgang van het gebruik van de nieuwe protocollen is besproken. Het is noodzakelijk om alle vestigingen op een lijn te krijgen en te zorgen dat iedereen hetzelfde model gebruikt. Voorkomen moet worden dat de notarissen autonoom een eigen model hanteren.
  Er is een verantwoordelijke benoemd voor de ingebruikname van nieuwe protocollen.
  Tevens is besloten dat alle medewerkers een automatiseringscursus moeten volgen.
- Personeelsbeleid: besluiten zijn genomen ter zake van de salariëring van een aantal medewerkers. Tevens is bepaald dat meer eenduidigheid moet komen ten aanzien van werktijden. Er moet naar een lijn worden gestreefd als het gaat om de uitkering van overuren en het toekennen van vakantiedagen.

– Het notarissenoverleg[19]
De notarissen van de verschillende vestigingen komen eens in de twee of drie maanden bijeen voor de zogeheten notarissenvergadering. Tijdens deze besprekingen staan beleid, beheer en de organisatie centraal. Ook informeren de collega's elkaar over de ontwikkelingen in het notariaat in de verschillende vakgroepen. De notarissen lunchen doorgaans eens per maand samen.

– Het stafoverleg
Het stafoverleg is een overkoepelende overlegvorm, waarin de agenda's van de andere vormen van kantooroverleg worden teruggekoppeld. Dit overleg vindt in *de praktijkvennootschap* op kantoorniveau plaats, in *de N.V.* en *de B.V.* wordt het stafoverleg op vestigingsniveau georganiseerd. Doel van het overleg is, om eventuele problemen bespreekbaar te maken en kantoorzaken te bespre-

18. Samenvatting door Z.L.
19. Bij *de praktijkvennootschap* compagnonoverleg genaamd, bij *de N.V.* en *de B.V.* betiteld als het vennootschapsoverleg.

ken. De frequentie varieert van wekelijks tot tweemaandelijks. Op sommige kantoren worden alle medewerkers bij het overleg betrokken; bij andere nemen alleen de behandelaars van dossiers (klerken, kandidaat-notarissen en notarissen) hieraan deel.

– Het vakgroepoverleg

De vakgroepen zijn ingedeeld per rechtsgebied (ondernemingsrecht, familierecht en onroerende zakenrecht) en komen wekelijks, tweewekelijks dan wel maandelijks bijeen. De vakgroepen bestaan meestal uit de dossierbehandelaars van de verschillende vestigingen, die werkzaam zijn in het desbetreffende rechtsgebied. Afhankelijk van de mate waarin specialisatie op het kantoor is doorgevoerd, maken de dossierbehandelaars deel uit van verschillende vakgroepen. Bij *de praktijkvennootschap* nemen alle notarissen en kandidaat-notarissen deel aan twee vakgroepen. Bij *de B.V.* en *de N.V.* werken de notarissen en kandidaat-notarissen veelal specialistisch. Zij maken dan ook deel uit van één vakgroep. Tijdens het vakgroepoverleg wordt relevante literatuur besproken en kennis gedeeld, die is opgedaan tijdens (specialisatie)cursussen. Ook komen praktijkvragen en het beheer van modellen aan de orde. In kader 5.2. wordt kort verslag gedaan van een vakgroepoverleg van de B.V.

Kader 5.2. Een vakgroepoverleg personen- en familierecht bij de B.V.[20]

De agendapunten die behandeld zijn:

- Tarieven: Het streven naar een eenduidig tarief voor de procedures rond volmacht.
- Literatuurbespreking: De verdeling van teksten voor de volgende bijeenkomst.
- Cursussen: In de sectie is besproken welke leden recent cursussen op het gebied van het personen- en familierecht hebben gevolgd. Degenen die de cursussen hebben gevolgd brengen rapportage uit en bespreken welke lering kan worden getrokken uit de nieuw verworven inzichten. Vervolgens is de post doorgenomen en zijn cursussen, volgend op de periode na de sectievergadering, onder de leden van de sectie verdeeld.
- Modellenbeheer: Op basis van het model van EPN is een nieuw model voor testamenten ingevoerd. De leden van de sectie zijn gewezen op de ingebruikname van een nieuw model voor testamenten. Tevens is de voortgang van een project inzake de automatisering van testamenten besproken.

De praktijkvennootschap en *de N.V.* besteden extra aandacht aan de kennisontwikkeling en strategiebepaling in afzonderlijke overlegvormen. *De praktijkvennootschap* organiseert juridische lunches ter bespreking van relevante juridische literatuur en jurisprudentie. Aanpassing van kantoormodellen, zoals voorbereid

20. Samenvatting door Z.L.

in de vakgroepen, wordt tijdens de juridische lunches besproken. Zes keer per jaar organiseert *de praktijkvennootschap* een strategische dag. Tijdens deze dag met brainstormsessies en groepsgesprekken wordt door de notarissen en kandidaat-notarissen de strategie van het kantoor bepaald. Elke keer staat een ander onderwerp op de agenda, maar centraal staan visie en ontwikkeling van het kantoor.

De N.V. heeft een overlegvorm in het leven geroepen, die kennisontwikkeling en kwaliteit als hoogste doel hanteert. In dit *kennisteam* nemen één of twee medewerkers uit elke vakgroep zitting. Het kennisteam neemt besluiten over de te volgen kantoorlijn, het nieuwe beleid en de invoering van modellen. De kennis en informatie, opgedaan in de praktijkgroepen, zijn de opmaat voor beslissingen die in de kennisteams worden genomen. Ook worden relevante ontwikkelingen in het notariële beroep die in praktijkgroepen zijn besproken, in de beleidsbepaling meegenomen.

Informele overlegstructuur

Het aristocratische familierechtkantoor, *de driemansmaatschap* en *de ISO_9001* hebben geen formele vergadertraditie. Op deze kantoren heerst een open communicatieklimaat. De deuren van de notarissen en kandidaat-notarissen staan – behoudens een enkele uitzondering – altijd open. Kantoorgenoten spreken elkaar op de wandelgangen en lopen continu bij elkaar binnen voor overleg. De gezamenlijke maten beheren en besturen het kantoor.

Vergaderingen over kantooraangelegenheden worden *ad hoc* belegd. Tijdens de gezamenlijke lunch is ook ruimte om in een informele setting kantoorzaken te bespreken. Op *de driemansmaatschap* en *de ISO_9001* wordt daarnaast de post plenair besproken. Dit is een belangrijk forum om alle kantoorgenoten bij elkaar te krijgen.

De kantoren organiseren ook geregeld vakinhoudelijke besprekingen. Belangrijke uitspraken van de tuchtrechter of de civiele rechter, worden dan op de agenda gezet. Ook wetswijzigingen, die implicaties voor de praktijk kunnen hebben, zijn onderwerpen voor gezamenlijk overleg. *De driemansmaatschap* is recent overgegaan, op het organiseren van een maandelijkse juridische lunch om alle notariële actualiteiten te bespreken.

2. Technologische vernieuwingen en innovatieve diensten

Technologische vernieuwingen zijn van grote invloed op de kantooruitoefening. Niet alleen zijn de cliëntadministratie en de boekhouding volledig geautomatiseerd, ook maken de kantoren gebruik van digitale modellen voor de opmaak van brieven en akten. Deze modellen zijn blauwdrukken voor veelgebruikte of juridische complexe documenten, waarin is voorzien in alle mogelijke opties en alternatieven. De modellen worden continu bijgewerkt en verrijkt aan de hand van nieuwe inzichten op basis van de jurisprudentie en literatuur. Ook de ervaring met het gebruik van de modellen, wordt meegenomen in het modellenbeheer.

Bij *de N.V.* en *de B.V.* heeft bovendien het digitale notariaat zijn intrede gedaan. Cliënten en tussenpersonen kunnen op de website van de B.V. inloggen om de voortgang in hun dossier te bewaken. Ook kunnen cliënten *online* een offerte aanvragen. Bij de N.V. kunnen cliënten zelfs digitaal sleutelen aan hun eigen akte, zoals de *chef de bureau* dit omschrijft:

> *'Onze automatiseerder werkt al jaren in het notariaat en heeft het voortouw genomen om bij ons het internetnotariaat te introduceren. We zijn nu met een vijf-, zestal kantoren in Nederland samen bezig om een Internetnotariaat op te zetten. Dat draait al. Nu kun je inloggen op onze site en zeggen: ''Ik moet een bepaalde akte hebben, dit zijn mijn gegevens, wat reken je daarvoor en wanneer zou het kunnen passeren?'' En digitaal krijg je antwoord wat het zou moeten kosten. Digitaal vragen wij gegevens op en digitaal krijgen cliënten een conceptakte toegestuurd. Vervolgens kan er een afspraak gemaakt worden. Het leuke is ook dat er tellers achter zitten. Dus elke offerte die je afgeeft wordt geregistreerd. Aan het einde van de maand kunnen wij kijken of die offertes ook zijn omgezet in opdrachten. Ook alle offertes die we schriftelijk afgeven hebben we in het systeem bijgehouden. Zo houd je een beeld over, over hoeveel offertes zijn afgegeven, wat de uiteindelijke prijs is die je hebt afgegeven en wat de scoringskans is. Valt die scoringskans samen met het feit dat de een schriftelijke, telefonische, of Internet offerte is afgegeven? Dat is allemaal operationeel en de eerste offertes zijn al binnen, maar een echte evaluatie kan ik nog niet geven.' (de B.V./chef de bureau)*

> *'Wij gaan binnenkort een nieuw marktinitiatief lanceren, een website waarbij we akten gaan verkopen in het onderste segment van de markt, simpele testamenten, misschien ook een simpel samenlevingscontract, vooral in de sfeer van het personen- en familierecht, waarbij we ons focussen op particuliere cliënten die het leuk vinden als kind van hun tijd om met internet en met websites bezig te zijn, die er soms uren per dag achter zitten, en die via intelligente modellen vraag en antwoordactie een eigen akte voor een belangrijk deel kunnen maken. Dat zou je twintig jaar geleden niet kunnen bedenken. We geven duidelijk aan waarin onze grenzen liggen. Cliënten krijgen een aantal vragen voorgelegd en als ze die op een bepaalde manier beantwoorden waarbij de dienstverlening te ingewikkeld wordt, dan krijgen zij een scherm waarop staat: ''U bent niet geschikt voor een webwinkelakte, u moet op kantoor komen, uw situatie is te ingewikkeld.'' Wat we ook doen is in onze kostenberekening er rekening mee houden dat een passeersessie met deze cliënt op kantoor meer tijd vergt dan een normale passeersessie om aan je Belehrungspflicht te blijven voldoen, omdat je ze niet een keer vooraf al gezien hebt. Ik denk dat wij door duidelijk de zaak te begrenzen binnen de grenzen liggen van wat toelaatbaar is en dan denk ik dat wij een antwoord geven op deze particulieren die voor een betaalbare prijs toch hun akte kunnen krijgen.' (de N.V./notaris 5)*

Ook is bij *de B.V.* een innovatief project in gang gezet om in de toekomst adequaat en snel te kunnen reageren op wijzigingen in regelgeving of in de jurisprudentie. Gebruik makend van de digitale instrumenten die het kantoor tot haar beschikking heeft, is een project in gang gezet om akten uit het verleden, die naar de huidige stand van de notariële regelgeving en jurisprudentie mogelijk achterhaald zijn, in kaart te brengen. Twee recente wijzigingen in de jurisprudentie en wetgeving zijn hier aanleiding toe geweest. Ten eerste zijn als gevolg van een recente wetswijziging de tarieven voor de legatering aan goede doelen in testamenten gewijzigd. Omdat geen overgangsregeling in de wetgeving is opge-

nomen, is het mogelijk dat deze wetswijziging nadelige gevolgen heeft voor goede doelentestamenten, die voor 1 januari 2006 zijn opgemaakt. Ten tweede is door recente jurisprudentie het huwelijksvermogensrecht ingrijpend gewijzigd. Samen met de automatiseerder is getracht de desbetreffende testamenten en akten te traceren. De desbetreffende cliënten zijn aangeschreven om hen de mogelijkheid te bieden, de akte te laten reviseren.

Met dit innovatieve project probeert *de B.V.* een moderne invulling te geven aan de notariële zorgplicht. Aan de hand van de resultaten van het project, evalueert het kantoor of waarschuwingen en revisieadvies deel van haar dienstverleningspakket zal gaan uitmaken. De *chef de bureau* en notaris 4 zeggen hierover:

'In de secties wordt veel vakliteratuur en digitale nieuwsbrieven die we binnenkrijgen besproken. Als er iets opvallends is, iets waar we op terug moeten komen, wordt daar over gesproken. De wetgeving is nu gewijzigd ten aanzien van het opnemen van goede doelen in je testament. Op het moment dat dat boven water kwam, zijn er alarmbellen gaan rinkelen bij de sectie: ''We moeten onmiddellijk uitzoeken wie een testament heeft met goede doelen erin.'' Vervolgens komt dan een notaris naar mij toe die vraagt: ''Is er een automatiseringsslag mogelijk om die testamenten boven water te krijgen?'' Dan ga ik acuut naar de automatiseerder toe, leg ik hem uit wat de probleemstelling is en die probeert het zo snel als het maar kan om het uit ons systeem te filteren welke testamenten dat soort bepalingen bevatten. Maar dat was heel erg lastig, omdat het woord goed doel bijna niet letterlijk wordt omschreven. Er wordt altijd een doel genoemd, zoals het Rode Kruis, noem ze maar op. Dus het is heel lastig. De automatiseerder is eerst met een kandidaat notaris gaan praten van: ''Hoe formuleer je dat dan? Wat voor typerende zinsneden komen voor in zo'n akte die je bij andere aktes niet zouden voorkomen?'' Daar hebben ze een aantal dingen gevonden en daar heeft hij een generator ingezet voor ons systeem, waarbij alle worddocumenten zijn nagegaan. Dat ding heeft geloof ik 66 uur staan draaien. Die heeft alle testamenten opgevraagd. Dat is de wisselwerking tussen automatisering en de notariële praktijk. En nu hebben we gelijk een slag gemaakt in ons kaartsysteem voor de toekomst. Nieuwe dossiers die aangemaakt worden, daar wordt een code voor bedacht. Dan kunnen we ook makkelijker zo'n lijst opvragen. Het project wat we nu hebben opgezet is om mensen aan te schrijven en uit te leggen dat de wetgeving is veranderd en met welke consequenties. Als cliënten het op prijs stellen dat kunnen zij contact met ons opnemen voor een afspraak.' (de B.V./chef de bureau)

'Ik zie dat de zorgplicht van notarissen heel erg aan het verschuiven is. Als je de uitspraken leest, merk je dat notarissen die naar eer en geweten, naar beste weten hebben gehandeld verantwoordelijk worden gehouden voor iets waarvan ze toentertijd niet beter wisten. En je moet de vraag stellen of die man beter had moeten weten, maar de samenleving vindt dus blijkbaar van wel. Ik merk ook dat ook op cursussen te pas en te onpas door docenten wordt geroepen dat er een wetswijziging is geweest of een uitspraak van de civiele rechter en dat alle akten daarop moeten worden aangepast of dat je rekening moet houden met de gewijzigde omstandigheden. Alsof je dat maar even uit de kast trekt en bij de hand hebt, in welke akte je op een bepaalde manier hebt geadviseerd en de desbetreffende cliënten op de gewijzigde omstandigheden kan wijzen. En ik stel mezelf de vragen: ''Hebben wij die afspraak met mensen gemaakt? Is er als het ware een contract met onze cliënten van een stilzwijgende zorg? Voortdurende

zorg? Dat als later iets wijzigt dat we cliënten terug moeten halen en daarop moeten wijzen?'' En dan moet ik constateren dat wij dat abonnementensysteem in het notariaat niet kennen. We hebben nooit met cliënten afgesproken dat we bij gewijzigde omstandigheden de akten reviseren, daar hebben cliënten ook niet voor betaald. Dat is dus ook een beetje de inconsequentie. De notariële zorgplicht leidt achteraf tot uitkomsten waar je in de verste verte niet op had gerekend. En je merkt dat mensen, als ze hier aan tafel zitten, dat ze met enige regelmaat vragen: ''Waarom hebben jullie ons daar niks over gezegd?'' Dus er is blijkbaar wel een verwachtingspatroon dat wij bij elke wetswijziging of verandering in de rechtspraak cliënten daar op attenderen. En dat is dus wonderlijk, want waar zouden wij die energie en de kosten en de gelden vandaan moeten halen? Dat is nooit afgesproken. Kijk, als ik het nadrukkelijk afspreek, dat ik over drie jaar de zaken nog eens update, dat moet wel kunnen.

Waar we nu mee bezig zijn, is een project om in kaart te brengen wat voor energie het kost – en dus ook kosten met zich brengt – om überhaupt boven tafel te krijgen welke akten in ons archief staan die als gevolg van de gewijzigde omstandigheden mogelijk aangepast zouden moeten worden. Om vervolgens die mensen aan te schrijven of ze hun akte willen laten nakijken. Ik doe dat vanuit het besef van de notariële zorgplicht, maar ik moet het verhaal natuurlijk volledig vertellen. We zetten het nu in de sleutel van de zorgplicht. Dat is een zorg voor mij. Maar je moet het ook in de sfeer van kansen en bedreigingen zien. De bedreiging is de zorgplicht, de kans is dat je jouw cliënten – en dat past heel nadrukkelijk in het notariaat met vrij ondernemerschap – als het ware weer opnieuw van dienst kunt zijn. Dus je moet het verhaal wel compleet zien, daarom wil ik ook in kaart gebracht zien wat daarvan de kosten zijn. En vervolgens kijken van wat het responspercentage is. Als ik honderd mensen aanschrijf en er zijn twee die daar op reageren, dan moet je tot de conclusie komen: ''Die zorgplicht wordt toch wat minder door de cliënten gedeeld dan ik oorspronkelijk had gedacht.'' Het is voor het eerst, dat wij zoiets doen. We zaten al een tijdje te kijken van, we hebben gegevens in onze elektronische kaartenbak, kan je daar wat mee doen? Dat is ook een commerciële instelling. Toen hebben we gezegd: ''We gaan dat toch proberen in te kaderen.'' Dat project hebben we opgezet. En nu is het een afstudeeropdracht voor twee heao-stagiaires dat zowel een juridische als een economische insteek moet hebben. De juridische insteek is dat zij moeten duiden welke testamenten wel en welke niet aan de normen voldoen. De economische betreft de kosten en de tijd die met het project gemoeid zijn.' (de B.V./notaris 4)

3. Schaalvergroting

Teneinde hun marktpositie te bewaken, hebben de kantoren ter verbetering van hun concurrentiepositie en levensvatbaarheid hun heil gezocht in de schaalvergroting door aansluiting te zoeken bij samenwerkingsverbanden of door te fuseren.

Notariële samenwerkingsverband

Drie van de kantoren hebben aansluiting gezocht bij een *franchise*keten.[21] De respondenten van deze kantoren geven aan, dat de toegenomen complexiteit van het notariële werk het onmogelijk maakte om alle wijzigingen bij te houden. Netwerk Notarissen en Formaat Notarissen voorzien in deze nieuwe lacune, door kenniswerving en -behoud centraal te organiseren. Netwerk Notarissen is opgericht met als doel de notariële kennis te centraliseren. Formaat Notarissen

21. Huijgen & Pleysier 2003, p. 50.

is aanvankelijk opgezet als commerciële marketingorganisatie. Gaandeweg is deze zich steeds meer gaan toeleggen op het bieden van inhoudelijke ondersteuning aan de leden op het gebied van kennisdeling door middel van databases, draaiboeken en een cursusaanbod.[22] Beide samenwerkingsinitiatieven bieden de aangesloten kantoren verschillende mogelijkheden om de vakinhoudelijke kennis op peil te houden. Ze dragen zorg voor modelontwikkeling en -beheer alsook een cursus- en congresaanbod, waarmee de aangesloten kantoren een kwaliteitsslag kunnen maken. Inhoudelijk door de implementatie van een kwaliteitszorgsysteem en naar buiten toe door de uniformering van de communicatiemiddelen. Met name Netwerk Notarissen maakt gebruik van uniforme brochures, advertenties, briefpapier en website.

Het aristocratische familierechtkantoor en *de driemanmaatschap* zijn aangesloten bij Netwerk Notarissen. Zij hebben hiervoor gekozen om de kwaliteit van de dienstverlening het kantoor hoog te kunnen houden, zoals notaris 1 van *het aristocratische familierechtkantoor* aangeeft:

> *'Wij vonden dat wij eigenlijk zelf niet meer goed in staat waren om in de sfeer van het moderne beheer de aanpassingen aan te brengen die benodigd waren. Een van de andere redenen was de invoering van het nieuwe erfrecht, waardoor er een ontzettende berg nieuwe modellen gemaakt moest worden. Dat had Netwerk al keurig voor elkaar. Maar ook op alle andere gebieden is het toch zo dat zij met een grote ploeg alle modellen beheren en aanpassen als het nodig is. Dat deden wij vroeger zelf, maar dat kan je met een organisatie als die van ons eigenlijk nauwelijks meer.' (het aristocratische familierechtkantoor/notaris 1)*

De respondenten ervaren hun lidmaatschap van Netwerk Notarissen van grote waarde voor de kwaliteit van het kantoor. Het voordeel van samenwerking binnen Netwerkverband is, dat kennisontwikkeling zoals deze in modellen is vervat, is uitbesteed. Dit geeft de individuele kantoren meer tijd en ruimte om zich te kunnen concentreren op verbeteringen op kantoorniveau. De *formats* van Netwerk worden gebruikt en aangepast aan de specifieke situatie van de cliënten. Daarnaast benoemen de respondenten de toegenomen efficiëntie, flexibiliteit, beschikbaarheid van kennis als voordelen van het aangesloten zijn bij Netwerk Notarissen.

De ISO_9001 maakt deel uit van het samenwerkingsverband Formaat Notarissen. De ontwikkelingen in en de toegenomen complexiteit van het notariële beroep maken het volgens de respondenten van het kantoor moeilijk om als kantoor solitair te blijven opereren. De keuze voor toetreding tot Formaat Notarissen, is ingegeven door de wens om tot de voorhoede van het notariaat te blijven behoren. De respondenten ervaren aansluiting bij Formaat Notarissen van grote waarde vanwege de mogelijkheid tot kennisdeling met andere bij Formaat Notarissen aangesloten kantoren. Ook zijn respondenten van mening, dat Formaat Notarissen een bepaalde naamsbekendheid geniet bij afnemers van notari-

22. 'Vijf jaar nieuwe notariswet leert: Wisselend succes voor 'commerciële club'', *NM* 2005-4.

ële diensten. Profilering als Formaatkantoor, levert een kwaliteitsonderscheid ten opzichte van andere kantoren en daarmee het voordeel van herkenbaarheid bij een groot publiek.

> *'De reden om ons bij Formaat aan te sluiten was inderdaad samenwerking. Wat dat betreft zijn de laatste jaren veel vernieuwingen gekomen in het notariaat, vrije tarieven, samenwerking tussen kantoren. Je wilt niet de boot missen en dan wil je toch daaraan mee gaan doen.' (de ISO_9001/notaris 1) 'Ik denk dat het goed is om te communiceren met andere kantoren om te weten wat er in notarieel Nederland gebeurt. Ook is het een stukje herkenbaarheid, omdat Formaat inmiddels bekend bij het publiek is.' (de ISO_9001/kandidaat 2)*

Fusie
Behalve *de ISO_9001* en *het aristocratische familierechtkantoor* zijn alle andere onderzochte kantoren ontstaan uit fusies van middelgrote kantoren van dezelfde omvang en werkwijze. Bij deze kantoren is de fusie ingegeven door de wens de marktpositie in de regio te behouden, teneinde de kwaliteit van dienstverlening en de mogelijkheid om specialistische diensten aan te bieden te waarborgen.

Nadat de fusie een feit was, zijn alle kantoren op zoek gegaan naar vormen om uniformiteit te bereiken. De visie en strategie voor de toekomst zijn bepaald, net als dat workshops en brainstormsessies zijn georganiseerd om draagvlak te creëren voor de voorgenomen innovaties. Daarbij heeft *de driemanmaatschap* de benadering van Netwerk Notarissen gekozen als kapstok voor de kantoorinrichting van het uit twee kantoren voortgekomen nieuwe kantoor. *De praktijkvennootschap*, *de N.V.* en *de B.V.* zijn kantoren van grotere omvang en hebben op eigen kracht de bevordering van uniformiteit onder de verschillende kantoorvestigingen ter hand genomen en daarmee van aansluiting bij een overkoepelende organisatie afgezien. Zij hebben met name samenwerking met *bevriende* notariskantoren gezocht.

Informele samenwerking
De N.V. is aangesloten bij het samenwerkingsverband Notarieel Inter Collegiaal Overleg (NICO), een informeel netwerk van tien zelfstandige middelgrote tot grote notariskantoren. Het NICO is geen samenwerkingsverband, dat als zodanig naar buiten treedt zoals Netwerk Notarissen of Formaat Notarissen. Het is ontstaan uit een informeel netwerk van kantoren van dezelfde omvang. Deze kantoren zagen zich gesteld voor min of meer dezelfde problemen en hadden de behoefte om daarover met elkaar van gedachten te wisselen. De kantoren zijn zó geselecteerd, dat ze geen directe concurrenten van elkaar zijn, zodat de mogelijkheid tot overleg en openheid optimaal is. De zaken die bij het overleg besproken worden zijn de bedrijfsmatige aspecten van het vak, zoals personeelszaken en jaarrekeningen. De aangesloten kantoren gunnen collega-notarissen een kijkje in de keuken om zo van elkaar te kunnen leren. Ook resulteert de samenwerking in de collectieve aansluiting bij een internationaal netwerk.

'Het NICO-overleg is een overlegplatform van kantoren van dezelfde omvang. Het zijn tien zelfstandige notariskantoren in Nederland die elkaar hebben gevonden via vriendjes, studiegenoten, bestuursgenoten en noem maar op. Vertegenwoordigers van deze kantoren komen vier keer per jaar bij elkaar om gegevens uit te wisselen over de problemen van kantoren. De aanleiding was dat we in de wandelgangen constateerden dat er op verschillende plaatsen in het land problemen leven die dezelfde zijn als die wij ervaren en dat het gewoon prettig is om met elkaar van gedachten te wisselen en niet telkens weer het wiel uit te vinden. Als het gaat om organisatorische aangelegenheden, als het gaat om p&o zaken. Wij laten onze jaarrekeningen door elkaar analyseren. Wij hebben een benchmarking voor die tien kantoren aan de hand waarvan je probeert zelf te bepalen op welke delen je het goed doet en op welke delen je het financieel minder goed doet. Wij laten daar ook wat externe sprekers komen die over nieuwe producten in het notariaat wat zeggen. We hebben het zo gekozen dat die kantoren elkaar niet bijten. Dat ze dus niet elkaars concurrenten zijn, dat ze verspreid zijn over het land. En daardoor kan je open met elkaar spreken, zonder dat je het idee hebt dat je je bedrijfsgeheimen vertelt aan een ander die je daarmee gaat beconcurreren. Wij hebben ons bijvoorbeeld ook collectief aangesloten bij een internationaal netwerk de Groupe International Patrimoine & Entreprise (GIPE), waardoor wij in veel landen van West-Europa, soms daarbuiten de mogelijkheid hebben om cliënten bij vertrouwde kantoren in het buitenland onder te brengen. En als wij iets van een buitenlands rechtssysteem willen weten, dan kunnen wij daar ook gemakkelijk terecht. Het NICO-overleg is waardevol gebleken voor ons kantoor, maar uitdrukkelijk dus in de heel afstandelijke methode waar we nu mee werken. Het is zeker niet de bedoeling om intensiever contact te maken of het verplichtingen te laten hebben. Het is echt een denktank, niet meer dan dat. Wij afficheren ons daar niet mee, en het is niet zo dat wij het op het briefpapier zetten. Het is een platform waar je elkaar vrijblijvend ontmoet, maar we gaan niet samen modellen maken, we gaan samen geen advertenties plaatsen, al dat soort dingen doen we niet.' (de N.V./notaris 5)

De B.V. bereikt de collegiale sparring en het overleg met andere notariskantoren door de actieve participatie in ringverband te bevorderen, door aansluiting bij specialisatieverenigingen en door middel van specialistische samenwerking. Zo heeft *de B.V.* een informeel netwerk van bevriende kantoren helpen opbouwen waarbij productinnovatie centraal staat. Kantoren die aangesloten zijn bij het zogenaamde *Internetnotariaat,* proberen delen van de notariële dienstverlening te digitaliseren.

'Wij vinden het belangrijk om aan activiteiten van de KNB deel te nemen. Ringbezoek stimuleren wij ook bij kandidaten. Ze moeten naar jaarvergaderingen, daar moeten altijd mensen van ons naar toe. Het is hier niet de cultuur van: ''Dat doen anderen.'' Nee, we doen mee, ook als mensen gevraagd worden voor deelname aan besturen en commissies. Kandidaten bij ons zitten in de commissie kandidaat-notarissen, andere kandidaten zitten in het ringbestuur. In het verleden heb ik ook in het ringbestuur gezeten. We hebben notarissen in de kamer van toezicht zitten. Zo doen alle collega's wel mee aan netwerken, commissies en besturen. Dat is belangrijk.' (de B.V./notaris 1)

4. Oriëntatie op de markt

De cliëntgerichte benadering is geïntensiveerd om de notariële producten blijvend te kunnen leveren. De in het notariaat beproefde methode blijk te geven

van maatschappelijke betrokkenheid op sociaal en cultureel vlak, is nog steeds van kracht. Deze uit zich onder meer in het lidmaatschap van Rotary en Lions club en zitting in besturen van sportverenigingen en goede doelenstichtingen. Daarnaast bieden zich moderne vormen van cliëntenwerving aan. Presentatie door middel van moderne communicatiemiddelen zoals websites, e-nieuwsbrieven en Internet-offertes, moeten de belangstelling van de consument en toeleveranciers aanwakkeren en binding aan het kantoor verzekeren.

Voor een eerste voorbeeld van de opmars van de marketingstrategie in het notariaat, wordt verwezen naar de zojuist omschreven *franchise*organisaties. Het samenwerkingsverband Formaat Notarissen is opgericht vanuit het idee, dat het uitdragen van een gezamenlijke kwaliteitskeurmerk de presentatie van de aangesloten kantoren ten goede komt. In tegenstelling tot Netwerk Notarissen, dat vanaf het begin gericht is op kennisontwikkeling, was Formaat in zijn begindagen vooral een marketingformule. Formaat ontwikkelt producten die gratis door alle aangesloten leden worden geleverd, zoals de overlijdensrisicobescherming, een abonnement op de Formaat-nieuwsbrief en de kopers-dvd. Specialistische producten die niet kosteloos zijn, zijn de zogenaamde *scans* van volmachten, ondernemingen en testamenten. Notarissen die aangesloten zijn bij Formaat, kunnen met behulp van deze *scans* om de drie jaar toetsen of de juridische inhoud van de akten nog actueel en correct is. Ook Netwerk Notarissen wordt, alhoewel primair gericht op het bundelen en delen van vakinhoudelijke kennis, ondersteund door een goed gecoördineerde en krachtige marketingmachine. De websites van de aangesloten kantoren zijn geüniformeerd, het briefpapier wordt gesierd met het Netwerk logo en de KNB-informatiebrochures zijn vervangen door die van Netwerk Notarissen.

Bij aantrekking van cliënten geldt het principe van een zo laag mogelijke drempel, betrokkenheid en toegankelijkheid. De bellende cliënt wordt binnen vier beltonen telefonisch te woord gestaan. Vragen van cliënten die het kantoor bereiken door middel van fax- en mailberichten, worden binnen twee dagen beantwoord. Spreekuren worden georganiseerd op voor de consument gunstige tijdstippen, soms buiten de reguliere kantoorwerktijden om. Een goed voorbeeld van de laagdrempelige en cliëntgerichte notariële service, is de notariële cliëntenbalie van *de N.V.*, een op de leest van de rechtswinkel geschoeid initiatief, waarbij de particuliere cliënt zonder afspraak terecht kan voor vragen.

> *'Onze cliëntenbalie is een gewoon notariskantoor voor de particuliere cliënt die indruk heeft dat hij niet bij een gevestigd kantoor binnenkomt. Die een drempel ervaart als hij moet aanbellen bij de voordeur. De balie is een drempelloos kantoor, een soort winkel, waar de cliënt ook de zekerheid heeft dat hij ongeacht of hij wel of geen afspraak heeft, direct geholpen wordt en nooit de deur uitgaat met de mededeling: ''U staat nu in onze agenda voor dan en dan''. En ook voor kleine zaken direct geholpen wordt en daar ook geen nota voor krijgt. Een notaris en een aantal notariële medewerkers, kandidaat-notarissen en klerken, beantwoorden de vragen van cliënten. Als die dienstverlening ingewikkelder wordt, dan wordt een vervolgafspraak gemaakt. Als u mij vraagt:*

''Doet het wat?'' Dan zeg ik: ''Ja.'' Als je vraagt: ''Bereik je er extra veel mensen mee?'' Dan zeg ik: ''Matig.'' Wat wel goed past ook in de formule van de cliëntenbalie, zijn de mogelijkheden om op donderdagavond van zes tot negen afspraken te maken en de afspraken op elke zaterdag van tien tot één. En ook inloop. Je ziet dat men dat als prettig ervaart en dat men dat ook ziet als passend bij een winkel, maar ook als een eigentijdse zakelijke dienstverlener. Dus de bereikbaarheid is vergroot, dat is een van de voordelen.' (de N.V./notaris 5)

Verder maken de kantoren gebruik van de uitgebreide advertentiemogelijkheden in de huis- aan huis bladen, de lokale media, de gouden gids en het telefoonboek. Ook wordt veel aandacht besteed aan *public relations*. Borrels, lezingen en symposia worden georganiseerd voor de cliëntele en de cliëntenaanbrengers, teneinde *goodwill* in de lokale gemeenschap en bij de belangrijkste afnemers van notariële diensten te kweken.

Daarnaast staat of valt succesvolle aquisitie met de presentatie van het kantoor en diens vertegenwoordigers. De cliëntgerichte benadering heeft op één van de onderzochte kantoren zelfs geleid tot de introductie van een nieuw profiel voor de daar werkzame kandidaat-notarissen, die binnen de organisatie willen doorgroeien. *De N.V.* heeft het profiel van de kantoormedewerkers zodanig aangepast, dat het acquirerend vermogen van kandidaten als competentie is opgenomen om als *fee-earner* te worden aangesteld, notaris 5 van dat kantoor zegt hierover:

'Ter werving van de cliënt heb je uitingen nodig. Daar hebben we dus mensen voor nodig, een ander profiel mensen. Wij laten dat tegenwoordig ook testen. Als wij fee-earners aanstellen, dan hebben wij daar als standaardprocedure bij, dat er een persoonlijkheidstest wordt afgenomen door een extern bureau en één van de zaken daarbij is ook iemands marketingcapaciteiten. Daar zouden wij vroeger niet aan gedacht hebben, om dat te laten onderzoeken in een toelatingstest, in zo'n assessment, terwijl wij dat nu een van de belangrijkste gegevens vinden.' (de N.V./notaris 5)

5.3. Institutionalisering van vertrouwen: kwaliteit op kantoorniveau

Het denken in termen van de markt en doorvoering van marktgerichte veranderingen in de organisatie van de kantoren, heeft gevolgen voor hun interne dynamiek. Om vernieuwingen door te voeren, is het noodzakelijk geweest draagvlak te creëren onder de kantoorgenoten en reflectie te bevorderen over de nieuwe paden die moeten worden ingeslagen. Reflectie ten aanzien van de marktpositie die het kantoor wil innemen, maar ook ten aanzien van de rol- en taakverdeling binnen het kantoor en de onderlinge verdeling van verantwoordelijkheid.

Naarmate een organisatie groter wordt en ingrijpende vernieuwingen doorgevoerd dienen te worden, is het van belang de kantoorgenoten mee te krijgen in de golf van innovaties. Een organisatie die efficiënt wil functioneren in haar streven naar een gezamenlijk doel, dat is ingegeven door een gemeenschappelijk gevoel van trots, is afhankelijk van de betrokkenheid van haar medewerkers.

Naarmate een organisatie complexer wordt, kunnen onderlinge samenhang en gevoel van saamhorigheid naar de achtergrond verdwijnen, worden de mogelijkheden voor opportunistisch gedrag gevarieerder en kunnen interne vertrouwensproblemen toenemen.[23] Om vertrouwensproblemen het hoofd te bieden, is het noodzakelijk het vertrouwen intern te institutionaliseren door het maken van afspraken over datgene, wat kantoorgenoten over en weer van elkaar mogen verwachten.

Het denken in de verdeling van bevoegdheden en verantwoordelijkheden teneinde het vertrouwen onder de kantoorgenoten te bevorderen, heeft bij de onderzochte kantoren geleid tot nieuwe mechanismen van kwaliteitsbevordering.

Bij de beschrijving van de kwaliteitsinstrumenten, die op de onderzochte notariskantoren worden aangewend, wordt een ruime definitie van het begrip kwaliteit gehanteerd. Kwaliteit is in deze optiek het denken in kwaliteitsverbetering van de dienstverlening. Ook wordt onder kwaliteit verstaan de bevordering van vakinhoudelijke kwaliteit van de kantoorgenoten. Sluitstuk van een adequaat functionerend kwaliteitsbeleid is borging door middel van controlemechanismen.[24]

5.3.1. Kwaliteit van de organisatie en dienstverlening

Ter verbetering van de kwaliteit op het gebied van de organisatie en de dienstverlening, zijn de meeste kantoren ertoe overgegaan de werkprocessen vast te leggen. De kantoren hebben in kaart gebracht welke werkzaamheden verricht moeten worden vanaf het moment dat een opdracht wordt verworven tot het moment dat de opdracht is uitgevoerd en de werkzaamheden ter afsluiting van het dossier zijn afgerond. De taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden van alle kantoorgenoten bij het behandelen van dossiers, zijn ook beschreven.

Van de zes onderzochte kantoren is op *de ISO_9001* het kwaliteitsbeleid volledig operationeel. Het kantoorhandboek is in 2002 geïntroduceerd, in datzelfde jaar zijn alle werkprocessen, zoals beschreven in het handboek, in gebruik genomen en een jaar later is het kantoor als één van de eerste kantoren in Nederland ISO-gecertificeerd. De andere vijf kantoren staan middenin de implementatie van het kwaliteitsbeleid. *Het aristocratische familierechtkantoor* maakt gebruik van uniforme modellen van het samenwerkingsverband Netwerk Notarissen en is voornemens op korte termijn een kwaliteitszorgsysteem op te zetten. Bij de overige kantoren is het kwaliteitshandboek ingevoerd en is in het onroerende zakenrecht en het familierecht het gebruik van protocollen ook zo goed als geïnternaliseerd. Het handboek van *de driemanmaatschap* is gebaseerd op het model van Netwerk Notarissen. *De praktijkvennootschap*, *de N.V.* en d*e B.V.* maken gebruik van een eigen kwaliteitssysteem.

23. Arts e.a. 2001, p. 164.
24. Werkgroep kwaliteit in de gefinancierde rechtshulp 1999, p. 15. Vgl. Guensberg 2002, p. 218-219.

Ter verheldering van het zojuist beschrevene, wordt het kwaliteitsbeleid inzake de kantoorvoering en de dienstverlening van *de ISO_9001* en *de N.V.* nader toegelicht.

Kader 5.3. Het kantoorhandboek van de N.V.[25]

A. Organisatie
Dit gedeelte van het handboek gaat in op de interne organisatiestructuur van het kantoor. Aan bod komen de regels die gelden voor de medewerkers van het kantoor, waaronder de algemene voorwaarden evenals regels ten aanzien van geheimhouding en de bewaking van onpartijdigheid (regels omtrent nevenbetrekkingen en dienstverlening aan aan verwanten). Tevens bevat het handboek een beschrijving van de interne organisatiestructuur, het klachtenbeleid alsmede de taakverdeling, functiebeschrijving en functieomschrijving van de kantoormedewerkers.

B. De werkzaamheden van het notariaat
Dit onderdeel van het handboek beschrijft het proces en de werkzaamheden, die in acht moeten worden genomen vanaf het moment van het binnenhalen van opdrachten tot het moment van de afwikkeling hiervan. Ook bevat dit gedeelte schema's die van dag naar dag weergeven welke taken moeten worden verricht. Schematisch ziet dit proces er als volgt uit:

- **oriëntatie en opdracht**

– presentatie:
De vermelding in de gouden gids en het telefoonboek, het plaatsen van advertenties, de publiciteit door middel van sponsoractiviteiten en het gebruik van de kantoorwebsite.
– bereikbaarheid:
Met cliënten wordt gecommuniceerd via de telefoon, telefax en e-mail. De gedragsnormen voor telefoonbehandeling schrijven 100% bereikbaarheid voor. Telefonistes en receptionistes staan de cliënt vriendelijk, snel en correct te woord. De telefoon wordt binnen 15 seconden beantwoord, de cliënt mag nooit meer dan 20 seconden wachten bij het doorverbinden.
– aanvaarding van opdrachten:
Opdrachten zijn niet in strijd met de wet. Bij het aanvaarden van opdrachten worden de Wid en de Wet MOT nageleefd. Bij twijfel over gegronde redenen voor dienstweigering vindt overleg plaats met het vestigingshoofd die op zijn beurt overlegt met de directie.
– normen voor het personeel:
Geheimhoudingsprocedures (geheimhoudingsclausule in contract, nieuwe medewerkersbijeenkomst in het kader van de geheimhoudingsplicht) en procedures ter waarborging van de onafhankelijkheid en onpartijdigheid (melden nevenbetrekkingen, geen akten voor verboden verwanten en over-

25. Samenvatting door Z.L.

leg met directie bij het vermoeden van het in gedrang komen van de onafhankelijkheid of onpartijdigheid)
– de bevestiging van de opdracht
– het aanmaken van het dossier
– de ontvangst van de cliënten
Het kantoor biedt voldoende parkeergelegenheid en voldoende stallingsmogelijkheden voor fietsen.
In de wachtkamers is speelgoed voor de kinderen en lectuur voor de volwassenen aanwezig.
• **uitvoering**
– procesbeschrijving per vakgebied
– checklisten: natrekken gegevens cliënten
– de voorlichting aan cliënten (schriftelijke *Belehrung en Beratung*):
Conceptakten worden eerst intern gecontroleerd door ervaren kandidaatnotarissen of notarissen (tegenlezen). De conceptakte moet minimaal een week voor de passeerdatum door de cliënt worden ontvangen. De cliënt krijgt een duidelijke toelichting op de stukken in de vorm van een uitgebreide brief.
• het passeren van de akte
– voldoende tijd vrijmaken (minimaal 45 min)
– herrecherches en checks uitvoeren
Als de te hechten stukken, volmachten of noodzakelijke recherches nog niet aanwezig zijn of de gelden nog niet op de bankrekening van het kantoor zijn bijgeschreven wordt de behandelende notaris hiervan tijdig op de hoogte gesteld en wordt de akte niet gepasseerd totdat aan de benodigde vereisten is voldaan.
– akte voorlezen, bespreken in begrijpelijke taal, nagaan of cliënt het heeft begrepen (*Belehrung en Beratung*)
– ondertekenen akte en uitleg vervolgtraject
• nazorg
– alle stukken dezelfde dag wegsturen (bank, Belastingdienst, CTR etc.), narecherches.
– cliënttevredenheid en klachtenafhandeling
C. Processen van het kantoor
Digitale processen, kennisontwikkeling (databanken, catalogi, in de bibliotheek aanwezige literatuur, modellenbeheer, opleiding en cursussen. Zie verder paragraaf 5.4), debiteurenbeheer en het beheer van documenten.

De N.V. heeft een eigen kwaliteitssysteem opgesteld. Het kwaliteitsbeleid bestaat uit het gebruik van uniforme kantoormodellen, een kantoorhandboek en hantering van vastgelegde procedures. Het handboek, dat in 2005 in papieren vorm is geïntroduceerd, bevat een beschrijving van de kantoororganisatie en de ondersteunende middelen van het kantoor, alsmede de procesbeschrijving van het notariële werk (advisering en het verlijden van akten). In het handboek zijn de verfijnde werkprocessen vastgelegd, die het kantoor daarvoor hanteerde.

Zoals notaris 4 van *de N.V.* stelt, is 'kwaliteit niets nieuws' voor het kantoor. Het kantoor heeft het opzetten van een kwaliteitssysteem aangegrepen om een extra kwaliteitsslag te maken. De procesbeschrijvingen en afvinklijsten zijn opgesteld door notarissen en kandidaat-notarissen in samenwerking met de secretaresses. De procedures betreffen een beschrijving van de werkzaamheden, die in een dossier uitgevoerd moeten worden. De afvinklijsten (*checklists*) zijn vervolgens een controle-instrument om de voortgang van het dossier te bewaken.

'Er staat bijvoorbeeld in dat je een bespreking met de cliënt moet hebben om de opdracht te bespreken, dat je daarna het dossier moet aanmaken en de relevante stukken opvraagt bij de registers en instanties, bijvoorbeeld bij de Kamer van Koophandel en de gemeente. Bij de checklists moet je afvinken wat je doet. Dus invullen wanneer je een bespreking hebt gehad, afvinken welke contacten je hebt onderhouden en welke controles je hebt uitgevoerd en wanneer. En dan moet je afvinken wat je doet, zodat je ook niet vergeet bepaalde handelingen te verrichten. Dat kan je allemaal afvinken. En dan kan je dus ook in één oogopslag zien hoe ver je bent met het dossier. Dan hoef je niet het hele dossier door te zoeken.' (de N.V./chef de bureau)

Het kwaliteitssysteem van *de ISO_9001* is gebaseerd op dat van Formaat Notarissen. De uitgangspunten van het kwaliteitsbeleid zijn vervat in een kantoorhandboek. Het kwaliteitszorgsysteem bestaat uit mechanismen die gericht zijn op kennisontwikkeling en het gebruik van protocollen.

Het kantoorhandboek is in papieren vorm beschikbaar en gaat in op de afwikkeling van zaken in de verschillende vakgebieden binnen het notariaat, de interne verantwoordelijkheidsverdeling ten aanzien van dossiers en het personeelsbeleid. De vastgelegde procedures zijn een uitwerking van de werkzaamheden die verricht moeten worden om notariële diensten te verlenen, 'van het moment dat een dossier hier binnenkomt, de handelingen die in zo'n dossier moeten plaatsvinden totdat de akte gepasseerd is.' (de ISO_9001/kandidaat 1) Ook de kantoornormen voor bewaking van de voortgang in dossiers en de informatievoorziening aan cliënten, zijn in het kantoorhandboek nader gespecificeerd.

'Op basis van ons ISO-kwaliteitsbeleid ruimen wij genoeg tijd in bij besprekingen en bij het passeren van akten om de cliënt genoeg te kunnen informeren. Voor de overdracht van een huis met een hypotheek, testamenten en B.V.'s reserveren wij een uur in de agenda. Ook voor de besprekingen die wij van tevoren met cliënten houden. Als er verschillende B.V.'s zijn of een aandelenoverdracht soms wel anderhalf uur. Voor losse hypotheken, dus mensen die alleen een hypotheek komen oversluiten, dan wordt dat in een half uur gedaan. En de ervaring is dat je dus op die manier ruim de tijd heb om even op je gemak de zaken door te spreken en een tweede kop koffie te geven aan mensen en dat je de tijd neemt.' (de ISO_9001/kandidaat in maatschap)

'Wij proberen incidenten buiten te houden en alles in structuur te brengen. Dat betekent dat de afspraak met de klant anderhalve maand voor de passeerdatum wordt gemaakt. Structuur, dat moet. Dat staat in onze ISO. Uiterlijk een maand voor tijd heeft men de ontwerpakte binnen. Die structuur van zo werken zorgt voor rust. In alle rust kunnen wij redelijk veel akten draaien.' (de ISO_9001/notaris 1)

5.3.2. Borging van de kwaliteit van de organisatie en de dienstverlening

Op de kantoren zijn verschillende mechanismen werkzaam om de kwaliteit van de kantoororganisatie en de dienstverlening te borgen. Het mechanisme dat de kantoren het meest hanteren om de tevredenheid van de cliënt te meten, is de klachten- en geschillenregeling. Enkele kantoren voeren ook periodieke cliënttevredenheidsmetingen uit. De arbeidsvreugde onder de kantoorgenoten wordt ook gemeten, al is dit een instrument dat bij de meeste kantoren nog niet is geformaliseerd. Ook de mechanismen van *audit* en certificering zijn nog geen gemeengoed op de kantoren. Sommige kantoren hebben informele toetsingmechanismen op eigen leest in het leven geroepen.

Van de kantoren die een kwaliteitszorgsysteem hanteren, is *de ISO_9001* als enige kantoor onderworpen geweest aan een succesvolle *audit* en vervolgens ISO-gecertificeerd. Ook een klacht- en geschillenregeling is van kracht. *De ISO_9001* is begeleid door een *auditor*, die de procedures op kantoor controleerde en vervolgens heeft aangegeven aan welke voorwaarden het kwaliteitsbeleid moet voldoen om voor certificering in aanmerking te komen. Om het certificaat te behouden, zal het kantoor in de toekomst worden onderworpen aan een nieuwe *audit*. Kandidaat 1 van *de ISO_9001* licht het *audit*- en certificeringstraject als volgt toe:

> *'De auditor, degene die uiteindelijk het certificaat afgeeft, begeleidt het hele kantoor. Hij komt eerst controleren en geeft dan aan welke voorwaarden in acht genomen moeten worden, bijvoorbeeld aan welke eisen het handboek moet voldoen. Samen met vier andere kantoren zijn wij een van de eerste notariskantoren in Nederland geweest die een ISO-certificering toegekend hebben gekregen.' (de ISO_9001/notaris 2)*

> *'Wij waren al een procedureel ingerichte organisatie, maar samen met Formaat Notarissen hebben we de procedures hier op kantoor vastgelegd. Door het vastleggen en van de kantoorprocedures en de controle daarop door middel van een audit, lopen er automatisch al een aantal risico's uit. Dus een ISO-certificering, daar hadden wij heel veel baat bij.' (de ISO_9001/kandidaat 2)*

De kantoren die aangesloten zijn bij Netwerk Notarissen zullen ook in de toekomst worden onderworpen aan een verplichte *audit*, op het moment dat het kwaliteitsbeleid op het kantoor al enige tijd operationeel is.[26] Ook *de N.V.* en *de B.V.* sluiten een verplicht systeem van *audit* en certificering in de toekomst niet uit. Respondenten van beide kantoren zeggen hierover:

> *'De vrijheid in de markt vind ik best aardig en goed, maar het kan niet anders dan dat het gepaard gaat met streng toezicht. Dat wordt gerechtvaardigd door de publieke functie die we hebben, en als je dat laatste weglaat, dan voorspel ik de afgang van het Nederlandse notariaat. Wat mij betreft mag het BFT een zwaardere functie hebben. Collegi-*

26. Zie http://www.netwerknotarissen.nl.

ale toetsing en kantoor audits dat vind ik een wezenlijk gegeven wat nu nog geen gemeengoed is.' (de N.V./notaris 1)

'De nadruk op de kwaliteit, dat is natuurlijk ook iets dat in het rapport Hammerstein naar voren komt. Daar wil men toch steeds meer de nadruk op gaan leggen en ik denk dat het toch op termijn een bestaansvoorwaarde zal zijn voor alle notariskantoren om juist je kwaliteitszorg vast te leggen, om protocollen te maken. Vervolgens om op die manier ook te worden gecertificeerd en op termijn zo werkzaam te zijn dat je ook de audits haalt. Ik denk dat het heel belangrijk is dat die audits en die certificering snel van de grond komen. Dat vanuit de KNB spelregels worden afgesproken en je als kantoor getoetst wordt, dat je komt tot een soort APK-keuring voor notarissen.' (de B.V./notaris 5)

Bij *de praktijkvennootschap* worden geen *audits* uitgevoerd, maar het kantoor heeft een eigen controle-instrument ontwikkeld. Incidenteel wordt tijdens het kantooroverleg een afgesloten dossier uit het archief gehaald om te controleren of de werkzaamheden en de geboden dienstverlening in het dossier voldoen aan de door het kantoor gestelde kwaliteitseisen. Volgens notaris 4 is dit een goed instrument om 'iedereen bij de les te houden' en om nieuwe medewerkers bekend te laten raken met het kwaliteitszorgsysteem van het kantoor.

De klachtenbehandeling op kantoorniveau is op de meeste kantoren doorgevoerd. Kantoren zagen zich de afgelopen decennia steeds meer geconfronteerd met klagers en hebben op kantoorniveau afspraken gemaakt voor wat betreft de beslechting van geschillen. Bij *de driemanmaatschap*, *het aristocratische familierechtkantoor* en *de ISO_9001* worden klachten tegen notarissen binnen de maatschap besproken. Bij *de N.V.* is het beleid, dat klachten door de directie worden afgehandeld. Indien het een civiele aansprakelijkheidsklacht betreft, wordt tevens nauw overleg gevoerd met de verzekeraar en eventueel met een advocaat die het kantoor bijstaat. De klacht wordt door andere notarissen behandeld dan de notaris tegen wie de klacht zich richt. Notarissen van *het aristocratische familierechtkantoor* en *de ISO_9001* lichten hun geschillenregeling als volgt toe:

'Wat wij altijd doen op kantoor is, de klachten met elkaar intern bespreken, zodat in ieder geval twee collega-notarissen er naar kijken en ook goed op de hoogte zijn van de zaak. Ik behandel vaak klachten die op het kantoor binnenkomen samen met een andere collega. Ik ben een aantal jaar advocaat geweest en heb toch wat meer feeling met dat soort procedures. Het gebeurt gelukkig niet veel, overigens, maar het is onvermijdelijk dat er mensen klagen. Wij gaan daar heel zorgvuldig mee om. We maken ook weloverwogen de keuze, ga je de zaak zelf behandelen of huur je een advocaat in? Dat hangt natuurlijk van de klacht af. We bespreken dat ook met de kandidaat die betrokken was bij het dossier, maar het is niet zo dat we met alle notarissen en kandidaat-notarissen om de tafel gaan zitten, vaak doe je dat met een groepje. Op het moment dat het een serieuze klacht is, stellen we de verzekeraar op de hoogte en in overleg met de verzekeraar gaan we handelen.' (het aristocratische familierechtkantoor/notaris 1)

'Het beleid op ons kantoor is, dat de persoon die de klacht treft, meteen van de zaak wordt afgezet. Want die is er emotioneel bij betrokken. In overleg met alle notarissen wordt een andere collega op de zaak gezet, die op een zakelijke manier naar de klacht kan kijken en een objectief verweerschrift kan schrijven namens het kantoor.' (de ISO_9001/notaris 2)

'Als een klacht binnenkomt dan wordt iedereen daarbij betrokken, de zaak komt meteen open te liggen. Als onze klant naar ons toekomt en zegt: ''Ik ben ontevreden over de behandeling,'' dan wordt dat heel serieus genomen. Het beleid op basis van ons ISO-handboek is, dat de notaris tegen wie de klacht gericht is, de klacht niet zelf behandelt. Als daartoe aanleiding is, hebben wij ook contact met de verzekeraar.' (de ISO_9001/notaris 1)

De praktijkvennootschap heeft in 2006 op basis van de afspraken, neergelegd in het kantoorhandboek, een klachtencommissie in het leven geroepen. Volgens notaris 4 is klachtenbehandeling op kantoorniveau een manier om de cliënt niet paternalistisch te benaderen, maar deze juist bij de kantoorvoering te betrekken:

'Wij hebben nog niet zo lang geleden een klachtencommissie ingevoerd op basis van ons kantoorplan, ons kwaliteitsbeleid. Klachten van cliënten worden, ongeacht of wij het een terechte klacht vinden ja of nee, verzameld en daar wordt door de commissie naar gekeken. De commissieleden beoordelen de klacht en sturen de klagende cliënt een reactie. Het is namelijk niet onze taak om de cliënt te instrueren wanneer deze een klacht indient, dat moet de cliënt aangeven, wij gaan vervolgens serieus met de klacht om.' (de praktijkvennootschap/notaris 4)

5.3.3. Vakinhoudelijke kwaliteit

Het kwaliteitsbeleid van de kantoren aangaande vakinhoudelijkheid valt uiteen in twee delen. Enerzijds wordt het proces van *imiteren, produceren* en *inspireren* doorlopen bij de interne opleiding van nieuwe medewerkers, anderzijds wordt de aanwezige kennis van ervaren medewerkers beheerd (kennis*management*).

Imiteren, produceren en inspireren
Jonge kandidaat-notarissen, die vers uit de collegebanken op de kantoren arriveren, worden intern opgeleid, of *opgevoed* zoals verschillende respondenten de fase na de indiensttreding betitelen. Het meest indringende onderdeel van de kantooropleiding is het opdoen van praktijkervaring. De methode ter verwerving van vakkundigheid verschilt per kantoor. Op de kantoren krijgen de onervaren kandidaat-notarissen een werkplek toegewezen op de kamer van een ervaren kandidaat-notaris of notaris. Deze ervaren kantoorgenoot fungeert als vraagbaak, rolmodel en begeleider. Bij de *de B.V.* en *de N.V.* wordt daarnaast een inwerkperiode in acht genomen, waarbij de jonge kandidaat-notaris aan de hand wordt meegenomen door ervaren collega's en de kantoorleiding. Tijdens deze inwerkperiode volgt de nieuwe medewerker verschillende cursussen, voert

hij diverse gesprekken met de leiding en hem wordt bijgebracht wat de normen en regels van het kantoor zijn.

Het aristocratische familierechtkantoor werkt met name met kandidaat-notarissen die hun beroepsopleiding hebben afgerond en ruime praktijkervaring hebben. Van *opleiding* van nieuwe medewerkers is geen sprake. Wel worden de kantoorgebruiken overgedragen aan de nieuwe medewerkers bij de behandeling van dossiers en tijdens oriëntatiegesprekken.

Praktijkgericht leren

Bij *de driemansmaatschap*, *de praktijkvennootschap* en *de ISO_9001* zitten onervaren kandidaat-notarissen meestal bij een ervaren kandidaat-notaris of notaris op de kamer. Nadat de kandidaat-notaris gedurende enkele maanden heeft gadegeslagen hoe telefoongesprekken en besprekingen met cliënten worden gevoerd en dossiers worden behandeld, mag deze onder het toeziend oog van een ervaren collega steeds meer zelfstandig werkzaamheden verrichten. Door middel van de bespreking van de door de kandidaat in opleiding opgemaakte stukken en behandeling van dossiers, worden hem de kneepjes van het vak bijgebracht. Twee kandidaat-notarissen geven als volgt weer, hoe zij de opleiding op het kantoor hebben ervaren:

> *'Aan het begin zit je bij een ervaren persoon op de kamer. Je bespreekt het dossier van tevoren met de verantwoordelijke notaris en bij de passeerdatum zit je bij de bespreking met de cliënt, zodat je leert hoe besprekingen worden gevoerd en waar je op moet letten. Ook is het zo dat het dossier nabesproken wordt en zo wissel je ervaringen met elkaar uit.' (de driemanmaatschap/ kandidaat-notaris 1)*

> *'Enerzijds word je gewoon een beetje in het diepe gegooid. Je wordt natuurlijk niet helemaal aan je lot overgelaten, maar wel in die zin voor de leeuwen geworpen dat tegen je wordt gezegd: ''Ga maar eens aan de gang, ga maar eens ervaren, ga maar eens kijken hoe dat werkt.'' Je wordt natuurlijk niet meteen op cliënten losgelaten, maar eerst zit je dan bij besprekingen die door notarissen en kandidaat-notarissen worden gevoerd om te luisteren en te ervaren hoe ze het doen. Dus kandidaat-notarissen worden in eerste instantie er snel bij betrokken, snel bij besprekingen gezet, om veel te luisteren, veel ervaringen op te doen. Daarnaast is het toch een stukje zelf ervaren.' (de_ISO 9001/ kandidaat-notaris 1)*

In-house opleiding

Teneinde een onervaren medewerker vertrouwd te maken met de kantoororganisatie en hem de benodigde praktische vaardigheden bij te brengen, organiseren *de B.V.* en *de N.V.* in de inwerkperiode verschillende cursussen, conferenties en lunches voor nieuwe medewerkers. Bij *de N.V.* wordt voor groepen nieuwe medewerkers (secretaresses, klerken en kandidaat-notarissen) een kantoorconferentie geheimhouding georganiseerd. Hetzelfde kantoor organiseert maandelijks lunches voor nieuwe medewerkers. De kantoordirecteur gaat tijdens deze lunches met de nieuwe medewerkers in gesprek en tracht op deze wijze de kantoorcultuur over te brengen. Notaris 1 meent dat de opleiding van nieuwe mede-

werkers gaat volgens een driestapsproces van 'imiteren, produceren en inspireren:'

'Als het gaat om hoe je te gedragen en hoe je een goede notaris wordt, is het een drieslag die voor alle vrije beroepen geldt. Als je van de schoolbanken komt begin je met fase één, en dat is imiteren: je gaat naast een ander zitten en je kijkt hoe hij het doet en je hoopt dat je er wat van opsteekt. Dat duurt een aantal jaren. Wij proberen dat proces te begeleiden door cursussen voor nieuwe medewerkers te organiseren. Ook betrekken we ze zoveel mogelijk bij de kantoororganisatie. Ik lunch bijvoorbeeld één keer paar maand met nieuwe medewerkers om iets van de cultuur van het kantoor te vertellen en te vertellen wat van ze verwacht wordt. Op een gegeven moment ontwikkel je het vertrouwen en kom je terecht in de tweede fase, die van het produceren. Dan moet je zelf het notariële werk gaan doen, zelf de verantwoordelijkheid dragen en zelf omzet genereren. Dan ga je dingen doen die je eerst door een ander gedaan zag worden. En de derde fase is de fase van het inspireren. De overdracht van de kennis die je hebt opgedaan aan anderen. Wat ik vaak doe is met jongere kandidaten samen gesprekken voeren en samen dossiers behandelen. Dat is dat inspireren waar ik het over had, veel intakegesprekken van nieuwe cliënten of nieuwe zaken van oude cliënten, doe ik samen met een jongere kandidaat. Die zit er bij, die ziet hoe ik dat doe. Soms voert hij of zij mede het gesprek. En dan vloeit daaruit voort dat een dossier in behandeling wordt genomen door die kandidaat, die gaat het dan schrijven. Maar voordat producten de deur uit gaan lees ik mee, becommentarieer ik het en geef ik daar fiat op. Dat is een kwestie van begeleiden, coaching. Dat vind ik leuk om te doen en ik hoop dat de ander er wat van opsteekt.' (de N.V./notaris 1)

Ook *de B.V.* besteedt veel aandacht aan de opleiding van kandidaat-notarissen. De traditionele notaris-patroon verhouding is losgelaten. Het streven is om de kandidaten tussen verschillende secties en vestigingen te laten rouleren. Ook streeft het kantoor naar de persoonlijke ontwikkeling van de kandidaat-notarissen. Het besef is doorgedrongen, dat de nieuwe generatie kandidaat-notarissen andere eisen stelt aan hun opleiding. Het opleidingstraject voor de kandidaat-notarissen is mede ingegeven, om jong talent te binden en te boeien. Notaris 2 van *de B.V.* presenteert het als volgt:

'De praktijk is tot nu toe hier geweest is dat kandidaat-notarissen beginnen in het familierecht. Het beleid is dat een beginnende kandidaat niet een eigen kamer krijgt met de mededeling: ''Kijk eens, wat mooi en red het er maar mee.'' De eerste paar maanden, zitten kandidaten zo veel mogelijk bij een notaris of een ervaren kandidaat op de kamer om te luisteren, alles te zien wat die doet, hoe die het doet, telefoontjes en lastige kwesties, om dit alles mee te krijgen. Dan bespreek je vanzelf de zaken die in die dossiers naar voren komen. Ik denk dat het goed is dat kandidaten wisselen en niet altijd bij dezelfde notaris blijven. Ik denk dat wij er goed aan doen door ze op die wijze veel mee te geven, veel te laten horen, samen de vakliteratuur bij te houden. Wij hebben sinds vorig jaar een carrièreplan voor kandidaten; daarin wordt ook opgenomen dat kandidaten goed leren. Ze worden niet opgeleid in één sectie om ze daar vervolgens acht jaar te laten zitten; het is ook de bedoeling dat kandidaat-notarissen de eerste drie jaar ten minste in twee secties en indien mogelijk op twee vestigingen werken. Dat is om te bereiken dat kandidaten niet alleen bij één notaris of ervaren kandidaat-notaris worden opgeleid, want dan krijg je alleen die visie van die ene persoon mee. We willen het juist

wat breder trekken en dat werkt ook, je ziet ook dat de jongere kandidaten wisselen en in een andere vestiging bij een andere notaris komen te werken. Daar leer je weer andere dingen.' (de B.V./notaris 2)

Kennismanagement
Voor de kantoren is de vakinhoudelijke kennis van de medewerkers een belangrijke pijler. Een onderdeel van het kwaliteitsbeleid van de meeste kantoren is dan ook bevordering, beheer en het delen van de op het kantoor aanwezige kennis. De kantoren maken gebruik van verschillende digitale databanken en catalogi om de aanwezige kennis te beheren. Ook beschikken alle kantoren over een juridische bibliotheek. Bij enkele kantoren is het denken in kennis*management* ver doorgevoerd, andere kantoren hanteren meer informele maatregelen om de daar aanwezige kennis over te dragen.

Cursussen en congressen
Nieuwe kennis wordt opgedaan door deelname aan cursussen en congressen op kantoorniveau of daarbuiten. Ten eerste zijn alle notarissen en de kandidaat-notarissen die de beroepsopleiding met succes hebben afgerond, verplicht om permanente educatiecursussen te volgen.[27] Deze cursussen worden door zowel de KNB als door verschillende universiteiten en onderzoeksinstituten georganiseerd. De notarissen van *het aristocratische familierechtkantoor*, *de driemanmaatschap* en *de ISO_9001* nemen daarnaast deel aan de cursussen, georganiseerd door de samenwerkingsverbanden waarvan hun kantoor deel uitmaakt. *De ISO_9001*, *de praktijkvennootschap*, *de B.V.* en *de N.V.* organiseren ook *in-house* cursussen.

De cursussen die door Netwerk en Formaat Notarissen worden georganiseerd, worden door de respondenten als zeer waardevol gekwalificeerd. De respondenten, werkzaam bij de kantoren die deel uitmaken van een *franchise*organisatie, zijn ook zeer te spreken over de toegankelijkheid van de cursussen. De cursussen van Netwerk worden regionaal georganiseerd en bieden een platform voor de deelnemende notarissen om elkaars kantoororganisatie en vakinhoudelijke kwaliteit te toetsen. Daarnaast bieden de cursussen mogelijkheden voor collegiale overleg, waarbij de notarissen vraagstukken die zich in hun praktijk voordoen, aan elkaar kunnen voorleggen.

'Ik maak deel uit van de werkgroep ondernemingsrecht van Netwerk Notarissen, we komen geregeld bij elkaar om aan de Netwerkmodellen te werken en ik volg de cursussen familierecht bij Netwerk. Die cursus volg ik met collega's hier in de omgeving, dat zijn heel goede cursussen. We worden daar flink doorgezaagd.' (de driemanmaatschap/notaris 2)

Ook bij *de praktijkvennootschap*, *de N.V.* en *de B.V.* worden *in-house* cursussen georganiseerd. De inhoud daarvan varieert met de behoefte op dat moment. De cursussen worden door ervaren medewerkers verzorgd of uitbesteed aan der-

27. Veertig punten in twee jaar. Elk punt staat voor een uur cursustijd.

den. Vakinhoudelijke cursussen worden vaak bijgewoond door de notarissen, kandidaat-notarissen en klerken. Cursussen die de organisatie als geheel betreffen, worden door alle leden van het kantoor gevolgd. Kandidaat-notarissen van *de ISO_9001* en *de B.V.* zeggen hierover:

> *'Recentelijk is een cursus etiquette en cliëntbejegening georganiseerd. Etiquette, niet alleen voor de notarissen en kandidaat-notarissen, maar ook voor de andere medewerkers, want ook voor de mensen die de telefoon aannemen is dit belangrijk. Het is belangrijk dat cliënten op de juiste manier behandeld worden.' (de ISO_9001/kandidaat 1)*

> *'Wij organiseren verschillende cursussen op kantoorniveau. We hebben vorig jaar een cursus Notariswet voor alle notarissen en kandidaat-notarissen, maar ook voor alle juridische medewerkers en zelfs een groot deel van de secretariële medewerkers georganiseerd. Een tijdje geleden hadden we een cursus in de sectie familierecht over het benoemen van executeurs. Vorige week is een cursus commerciële vaardigheden georganiseerd. De cursussen worden gegeven door de notarissen van ons kantoor of er worden mensen van buitenaf aangetrokken.' (de B.V./kandidaat-notaris 1)*

Specialistische kennis wordt verworven door als lid deel te nemen aan de activiteiten van de specialistenverenigingen. De vier erkende specialistenverenigingen in het notariaat hebben elk eigen voorwaarden voor toelating en eisen ter behoud van het lidmaatschap, zoals in hoofdstuk twee is beschreven. Bij *de praktijkvennootschap* en *de N.V.* zijn alle specialisaties vertegenwoordigd. De nevenvestigingen van deze kantoren bevinden zich in een landelijke omgeving, omdat het agrarisch recht een factor van belang is op deze kantoren. Van de andere kantoren zijn enkele notarissen lid van de EPN (zie kader 2.1). Ook de specialistenverenigingen verzorgen cursussen, die door de notarissen op de onderzochte kantoren worden bezocht en goed door de respondenten worden gewaardeerd, zoals notaris 1 van *de B.V.* het treffend omschrijft:

> *'Bij ons op kantoor is een/derde van de notarissen lid van de specialistenvereniging Estate Planning. Een van onze collega's is een van de mede-oprichters van de vereniging. Bij die club wordt terecht geëist dat opdrachten worden gemaakt en de notarissen met elkaar daarover in discussie gaan. En je hebt een cursusverplichting. Dat zijn goede zaken. Zo zorg je ervoor dat collega's ook buiten het kantoor er altijd bovenop zitten om je scherp te houden.' (de B.V./notaris 1)*

Kennisoverdracht

De overdracht van de kennis, verworven tijdens de Permanente Opleidingscursussen, evenals die van de samenwerkingsverbanden en specialistenvereniging, vindt op *het aristocratische familierechtkantoor* en de *ISO_9001* op informele wijze plaats. De verworven kennis wordt gedeeld tijdens de lunch, bij de gezamenlijke bespreking van dossiers en *in de wandelgangen*. Onderlinge kennisdeling wordt meer formeel naarmate deze als terugkerend vergaderthema wordt geagendeerd tijdens het kantooroverleg, bijvoorbeeld tijdens de vergaderlunches of de vakgroepbesprekingen. De internalisering van kennisdeling vindt plaats als kantoren formeel hebben vastgelegd op welke wijze opgedane kennis

wordt gerapporteerd en gedeeld. *De driemansmaatschap* heeft een eerste stap naar het beheren en delen van kennis gemaakt, door tweewekelijks juridische lunches te organiseren.

Kennisoverdracht op *de praktijkvennootschap*, *de N.V.* en *de B.V.* is volledig geïnternaliseerd. Bij deze kantoren is bespreking van de recentelijk gevolgde cursussen, een vast agendapunt van het vakgroepoverleg. Van alle vakgroepbijeenkomsten wordt verslag gemaakt, dat tijdens het algemene kantooroverleg wordt besproken. Nieuw verworven inzichten waarvan de vakgroep meent, dat deze als regel moet worden toegevoegd aan het kantoorbeleid, worden voorgedragen aan dat onderdeel van de organisatie, dat bevoegd is om beleidsbesluiten te nemen. Bij *de N.V.* is zelfs een extra orgaan opgericht, het kennisteam, met als centraal doel het ontwikkelen en beheren van kennis en kwaliteit.

5.3.4. Borging van de vakinhoudelijke kwaliteit

De vakinhoudelijke kwaliteit wordt op de kantoren voornamelijk getoetst door het mechanisme van *tegenlezen* van akten. Volgens dit systeem wordt het door het ondersteunende personeel aangeleverde werk door de kandidaat-notarissen gecontroleerd om vervolgens door een of meer notarissen of ervaren kandidaat-notarissen te worden *tegen* gelezen. Pas dan gaat de correspondentie de deur uit. Dit kwaliteitsinstrument is in gebruik op *de driemanmaatschap*, *de ISO_9001* en *de N.V.* Notaris 1 van *de ISO_900*1 licht dit gebruik als volgt toe:

> *'Concepten worden eerst door twee personen gelezen op fouten en onvolkomenheden voordat het de deur uitgaat. Dat betekent dat in ieder geval drie mensen naar het concept hebben gekeken. Er zit op die manier dus een toets op.' (de ISO_9001/kandidaat-notaris 2)*

> *'Je bereikt ermee dat ook naar de juridische kwaliteit van de akte wordt gekeken, dat je er voor zorgt dat het geen knip- en plakpraktijk wordt, wat door standaardisatie kan worden bevorderd. Je moet voorkomen dat je degradeert tot het afwerken van bulkwerkzaamheden zonder dat je jouw kwaliteitssaus over je notariële dienstverlening legt. Wij hebben ervoor gekozen terug te gaan naar de basis en te zorgen dat in ieder geval twee notarissen hun saus van kwaliteit over de akten giet voordat deze de deur uitgaat. Een ervaren notaris kan bij het lezen van de akten zien of sprake is van een juridisch verzuim en die kan dit soort fouten wegwerken.' (de ISO_9001/notaris 1)*

Op de andere kantoren vindt intercollegiale toetsing op vakinhoud met name plaats bij de bespreking van de voortgang in dossiers. De concepten van kandidaat-notarissen worden door notarissen gecontroleerd. Op hun beurt wordt van de kandidaten een kritische houding verwacht bij het geven van feedback over de besluiten die notarissen nemen.

Een rol van grote betekenis bij de bewaking van de vakinhoudelijke kwaliteit, spelen de specialistenverenigingen en franchiseorganisaties. Met het systeem van verplichte opleiding, deelname aan cursussen en de voorbereiding van op-

drachten (zie kader 2.1.), zijn nieuwe actoren op het toneel van de kwaliteitsbewaking in het notariaat verschenen. De cursussen en bijeenkomsten van de *franchise*organisaties en specialistenverenigingen worden goed bezocht en staan in het teken van collegiale toetsing en intervisie op regionaal niveau. Kandidaat-notaris 1 van *de driemansmaatschap* en notaris 1 van *het aristocratische familierechtkantoor* geven hun waardering voor de toetsing door Netwerk Notarissen als volgt weer:

> *'Naar mijn mening hebben de bijeenkomsten van Netwerk voor een groot deel de rol van de ringen overgenomen. Mijn ervaring is dat de ringvergaderingen slechter worden bezocht dan de netwerkvergaderingen en dat de collegiale controle eerder plaatsvindt bij Netwerk dan in ringverband.' (de driemanmaatschap/kandidaat-notaris 1)*

> *'Onze vakinhoudelijke kwaliteit staat volledig in het teken van Netwerk. Voor ons heeft Netwerk voor wat betreft de kwaliteit de rol van de KNB overgenomen voor zover de KNB op het gebied van de kwaliteit ooit een rol had.' (het aristocratische familierechtkantoor/notaris 1)*

5.4. Institutionalisering van vertrouwen: beroepsethiek op meso-niveau

Een laatste component in het denken op het niveau van kwaliteit, is de bevordering en bewaking van de notariële beroepsethiek op kantoorniveau. De invulling van het meso-niveau van de beroepsethiek is op ieder kantoor verschillend. Alle kantoren hanteren de notariële wet- en regelgeving en de notariële tuchtuitspraken als uitgangspunt voor het ethisch handelen. De definities die de respondenten geven voor de notariële beroepsethiek, verschilt per persoon, ook binnen één kantoor. De minimumnorm wordt door de overgrote meerderheid van de respondenten ingekleurd door de notariële beroepsregels.

Op alle kantoren zijn afspraken gemaakt over de handelwijze, die van de medewerkers wordt verlangd. Op enkele kantoren zijn deze kantoornormen ook op schrift gesteld. Deze normen verschillen per kantoor. Voor sommige kantoren is de minimumnorm, zoals vervat in de notariële beroeps- en gedragsregels, tegelijkertijd ook een maximumnorm. Op andere kantoren wordt de notariële verantwoordelijk en diens positie in het maatschappelijke verkeer als uitgangspunt genomen. Ook rolverwachtingen, zorgplicht en cliëntgerichtheid krijgen bij deze kantoren een invulling in de kantoornormen.

Enkele kantoren hebben daarnaast een integriteitsbeleid op kantoorniveau geïntroduceerd. Dit beleid omvat het gebruik van integriteitsborgingsmechanismen en de ontplooiïng van activiteiten om de kennis van de beroepsethiek te verbeteren. De inrichting van deze kantoren is bovendien aangepast om een omgeving te scheppen, waarbinnen het normconform handelen wordt bevorderd. De aanpassing van de kantoorstructuur is goeddeels ingegeven door commerciële motieven, maar het denken in kwaliteitstermen heeft tegelijkertijd geleid tot een hernieuwde aandacht voor ethiek op deze kantoren.

5.4.1. De notariële beroepsethiek op kantoor: beroepsnormen en tuchtrecht

De respondenten van de verschillende kantoren stellen, dat de notariële beroeps- en gedragsregels evenals het notariële tuchtrecht, belangrijke richtlijnen zijn voor hun handelswijze. De manier waarop kennis over deze normen op kantoorniveau wordt opgedaan en gedeeld, verschilt echter van kantoor tot kantoor.

Op de meer traditionele kantoren, zoals *het aristocratische familierechtkantoor* en *de driemansmaatschap*, wordt kennis over de beroepsethiek verondersteld en komt de beroepsethiek pas aan bod als zich een concrete praktijkcasus voordoet. Ethische vraagstukken worden aangekaart en besproken als zich in de praktijk, bij de behandeling van een dossier, een ethisch dilemma voordoet. De kantoormores worden in de praktijk ontwikkeld en gehandhaafd. De naleving van sommige beroepsethische normen, worden ook expliciet in kantoorafspraken vastgelegd. Beroepsethische normen, waaraan veel belang wordt gehecht, zijn de notariële geheimhoudingsregels en die ten aanzien van de notariële nevenbetrekkingen. Notaris 1 van *het aristocratische familierecht* zegt hierover:

> *'We hebben afspraken dat we elkaar op de hoogte stellen van onze nevenbetrekkingen en dat we met elkaar overleggen of een collega een betrekking accepteert als die daarvoor gevraagd wordt. En ja, dat leidt ertoe dat we dan even overleggen voor je iets doet. Er zijn vrij veel nevenbetrekkingen die niet mogen, waar we nee tegen zullen zeggen. We hebben hier allemaal nevenbetrekkingen, besturen van organisaties, van een museum, een bejaardenhuis, dat soort zaken. Maar niemand zal iets aanvaarden wat niet verantwoord is en we zijn natuurlijk ook terughoudend in de commerciële sfeer. De nevenbetrekkingen die wij aanvaarden bewegen zich allemaal in de goede doelensfeer. Ik denk niet dat wij staan te springen als een van onze collega's topcommissaris bij een commercieel bedrijf wordt. Ik denk dat we dan wel even zouden moeten filosoferen of we dat dan zouden moeten doen.' (het aristocratische familierechtkantoor/notaris 1)*

Ook op deze kantoren heeft het denken in termen van kwaliteit geleid tot een hernieuwde blik op de notariële beroepsethiek. Bespreking van notariële tuchtrechtsuitspraken krijgt een meer centrale plaats in het kantooroverleg, bijvoorbeeld door de organisatie van juridische lunches.

Daar waar het kwaliteitsdenken op kantoorniveau is geïmplementeerd, zijn de kantoornormen geformaliseerd. Bij *de ISO_9001*, *de praktijkvennootschap*, *de N.V.* en *de B.V.* zijn de kantoornormen vastgelegd in het personeelsreglement, het kantoorboek en andere kantoorrichtlijnen. De beroeps- en gedragsregels en andere voor het notariaat relevante regelgeving, worden op kantoorniveau geïnternaliseerd en omarmd als kantoornormen. Ook worden afspraken gemaakt over het opnemen van de notariële rechtspraak in de kantoornormen. Volgens deze afspraken wordt het kantoorbeleid continu aangepast aan de stand van de notariële rechtspraak. Op deze wijze zijn beroepsregels en het notarieel tuchtrecht een dynamisch gegeven, omdat deze doorwerken in het kantoorbeleid.

De internalisering van beroepsregels

Het kwaliteitsbeleid van *de N.V.* hanteer ik als voorbeeld van de doorwerking van notariële beroepsregels in normen van het kantoor. Als het kantoorhandboek van *de N.V.* – zoals in kader 5.3. is geïllustreerd – nader onder de loep wordt genomen, wordt duidelijk dat verschillende notariële beroeps- en gedragsregels door *de N.V.* als kantoornormen zijn overgenomen. Bij elke stap in de notariële dienstverlening zijn de relevante notariële regels geïnternaliseerd als noodzakelijke vereiste voor adequate dienstverlening.

De regels betreffende de aanvaarding van opdrachten, omvatten de verplichte naleving van de dienstweigeringsregels, de Wid en de Wet MOT. De personeelsnormen gaan in op de notariële geheimhoudings- en onpartijdigheidsregels: medewerkers ondertekenen bij de indiensttreding een geheimhoudingsclausule, nevenbetrekkingen van kantoorgenoten moeten bij de directie worden gemeld en akten voor (verboden) verwanten worden niet gepasseerd.

De voorlichting aan de cliënten moet daarnaast voldoen aan de notariële *Belehrungspflicht*. Cliënten moet ruim de tijd worden geboden om kennis te kunnen nemen van de inhoud van de kantoorakte. De uitleg aan hen moet eveneens helder zijn. Nagegaan moet worden of zij de inhoud van de akte begrijpen, zowel in de periode voor het passeren van de akte als op de passeerdatum. Van a tot z is bovendien gespecificeerd, welke notariële onderzoeksplichten moeten worden nageleefd bij de totstandkoming van de akte.

Bij de indiensttreding wordt veel aandacht besteed aan de overdracht van de kantoornormen. Tijdens de eerder aan bod gekomen kantoorconferentie geheimhouding van *de N.V.* dienen de deelnemers enkele casussen op te lossen, die daarna plenair worden behandeld. Ook wordt stilgestaan bij de moeilijkheden en onzekerheden die zich in de praktijk kunnen voordoen bij de invulling van de notariële geheimhoudingsplicht. Kader 5.4. geeft weer welke casussen worden besproken.

Kader 5.4. Casussen conferentie geheimhouding van de N.V.[28]

Casus 1: De telefoniste wordt gebeld. De heer A geeft aan dat hij graag doorverbonden wordt met de behandelaar van zaak Y. Hoe dient de telefoniste te handelen?

De telefoniste dient deze persoon in ieder geval niet door te verbinden met de behandelaar. Daarmee wordt al duidelijk dat de desbetreffende zaak bij het kantoor in behandeling is. Het dossier wordt alleen met de cliënten besproken.

Casus 2: Tijdens de behandeling in een zaak ontstaat twijfel of alles correct is en of het een zaak betreft die bij de autoriteiten gemeld dient te worden. Hoe te handelen?

28. De casussen en de antwoorden zijn een samenvatting van gemaakte aantekening tijdens een de kantoorconferenties (Z.L.).

Indien sprake is van een zaak die mogelijk onder de meldplicht valt geldt de volgende hoofdregel *alles op het kantoor is geheim tenzij een wettelijke uitzondering bestaat*. Dergelijke wettelijke uitzonderingen zijn MOT-transacties. Indien de vraag rijst: 'Moet ik melden, moet ik niet melden?' dan moet dit altijd worden overlegd met de aktenmaker (de behandelende notaris).

Casus 3: Mevrouw X, de echtgenote van de heer X, belt naar kantoor met de vraag of zij een kopie van het testament van haar man mag ontvangen. De heer X heeft aan zijn vrouw en kinderen te kennen gegeven dat hij recentelijk zijn testament op kantoor had herzien. Het testament van de heer X is inderdaad op kantoor behandeld. Hoe te reageren?

De inhoud van het testament blijft geheim, kopieën kunnen niet aan familieleden worden verstrekt.

Casus 4: De heer X is inmiddels overleden en mevrouw X en de kinderen willen graag een kopie van het testament ontvangen. Hoe te handelen?

De inhoud van het testament is ook na het overlijden geheim totdat de boedelafwikkeling in behandeling wordt genomen. Het kantoor moet eerst per fax of schriftelijk een akte van overlijden ontvangen hebben voordat actie kan worden ondernomen. Vervolgens dient het kantoor na te gaan of het testament dat bij het kantoor is gemaakt inderdaad de laatste wilsbeschikking van de overledene is. Daartoe dient de behandelaar het CTR te consulteren. Indien uit het CTR blijkt dat het testament verleden bij het kantoor het laatst opgemaakte testament is, kan de boedelbehandeling in gang worden gezet en worden de nabestaanden op de hoogte gebracht van de inhoud van het testament.

Casus 5: Een collega-notaris belt met de vraag of hij een kopie van een bepaalde akte mag ontvangen omdat de zaak nu bij hem in behandeling is. Hoe te handelen?

Alle stukken die op het kantoor zijn geconcipieerd zijn geheim, akten en andere stukken die geen akten zijn. Dit zijn vertrouwenstukken die niet gefaxt worden aan andere kantoren tenzij het een openbare leveringsakte is. Deze stukken worden niet meer gratis verstrekt. Tegenwoordig brengt het kantoor 25 euro in rekening voor een expeditie kopie. Dit is een duidelijk voorbeeld van commercialisering waar het kantoor bewust voor gekozen heeft.

De internalisering van notariële rechtspraak in kantoornormen

De kantoren zien de notariële rechtspraak ook als een belangrijke bron voor het normconform handelen. Tuchtrechtspraak en arresten van de Hoge Raad in civielrechtelijke zaken worden op kantoorniveau bijgehouden en besproken. Zoals eerder aan bod is gekomen hebben sommige kantoren een vergadercultuur, waarbij recente notariële rechtspraak als agendapunt voor het overleg is opgenomen. Andere kantoren, zoals *het aristocratische familierechtkantoor*, *de driemanmaatschap* en *de ISO_9001* bespreken tuchtuitspraken, wanneer deze als wezenlijk voor de kantoorpraktijk worden beschouwd. Indien de kantoorpraktijk conflicteert met de normen die in de notariële rechtspraak worden ont-

wikkeld, wordt tijdens het kantooroverleg besloten of het kantoorbeleid aan de normen uit de rechtspraak moet worden aangepast. Kandidaat-notaris 1 van *het aristocratische familierecht* zegt hierover:

> *'Wij bespreken of wij aan de hand van uitspraken onze procedures moeten aanpassen of onze diensten in het vervolg op een andere manier moeten verlenen. Door die Zemblatoestand, waarbij een notaris de identiteit van de partijen niet goed had vastgesteld en het gebruikte paspoort later vervalst bleek te zijn, staat het voldoen aan de identificatieverplichting helder op ons netvlies. Ik had vorige week inderdaad een transactie waarbij alles haasje repje moest in een vennootschapszaak. Toen ik de cliënt verzocht de stukken ter verificatie van de identiteit bij mij in te leveren, antwoordde die: ''Dat paspoort kan ik nu niet overleggen.'' Toen heb ik gezegd: ''Meneer, ik moet dat hebben, ik moet dat gezien hebben en ik moet dat gelegaliseerd hebben of via een andere notaris gelegaliseerd hebben gekregen, maar anders werk ik niet aan de transactie mee.'' Uiteindelijk heb ik dat ook goed kunnen beargumenteren door te zeggen: ''U hebt dat ook op tv kunnen zien. Ik ben dat wettelijk verplicht om uw identiteit vast te stellen en ik kan daar geen uitzondering op maken, anders sta ik voor de tuchtrechter.''' (het aristocratische familierechtkantoor/kandidaat-notaris 1)*

Bedacht moet worden, dat de kantoormodellen van deze kantoren ook continu in lijn worden gebracht met de stand van de notariële rechtspraak. Het beheer van de kantoormodellen is voor een groot deel uitbesteed aan de *franchise*organisaties, waarbij deze kantoren zijn aangesloten.

Op de andere kantoren wordt de notariële rechtspraak op kantoorniveau bestudeerd. De richtlijnen die door de tuchtcolleges en de Hoge Raad worden gegeven, vormen continu aanleiding om het kantoorbeleid, de kantoormodellen en de dienstverlening van het kantoor aan te passen. Verschillende respondenten van *de N.V.* lichten nader toe op welke wijze de dynamische notariële beroepsethiek invulling krijgt op hun kantoor:

> *'Als in een tuchtuitspraak fouten door een notaris worden begaan die wij ook op ons kantoor hebben kunnen maken, dan is dat toch een reminder om daar extra attent op te wezen en om daar het beleid ook op aan te passen.' (de N.V./kandidaat kandidaat-notaris 2)*

> *'Daar praten wij dan samen over: ''Spoort deze uitspraak met onze praktijk? Moeten wij onze praktijk aanpassen? Wat leren we hiervan?'' En als we in de kennisteams besluiten dat het kantoorbeleid aangepast wordt, dan druppelt dat daarna door naar de vakgebieden.' (de N.V./notaris 1)*

> *'Gisteren hebben we nog de formulering van onze modelbrieven in het ondernemingsrecht aangepast naar aanleiding van een tuchtrechtzaak. In de notamail van kantoor werd melding gemaakt van een tuchtzaak waarin een notaris die adviseerde in een juridische fusie nagelaten heeft de fiscale aspecten van de zaak na te kijken, omdat hij met de cliënten had afgesproken dat deze zelf fiscaal advies zouden inwinnen. Toch was zijn handelen verwijtbaar omdat de tuchtrechter oordeelde dat hij cliënten niet uitdrukkelijk erop had gewezen dat de fiscale advisering voor de verantwoordelijkheid*

van de cliënten diende te komen. Hier op kantoor geven wij geen belastingadvies. Voor fiscale zaken verwijzen wij de cliënt naar een belastingadviseur. Om mogelijke onduidelijkheden bij de cliënt weg te nemen, wijzen wij uitdrukkelijk op grenzen van onze dienstverlening. Aan de hand van de recente rechtspraak hebben wij nu ook in onze modelbrieven verwerkt dat wij expliciet niet de fiscale aspecten beoordelen en dat wij daarvoor verwijzen naar de belastingadviseur.' (de N.V./kandidaat-notaris 1)

5.4.2. Praktische beroepsethiek op kantoor

De op het kantoor aanwezige kennis over hoe te handelen bij ethische dilemma's, wordt in de praktijk door ervaren medewerkers overgedragen op minder ervaren kantoorgenoten.

Verschillende respondenten bij de onderzochte kantoren wijzen op het belang van de *opvoeding,* die jonge kandidaat-notarissen meekrijgen in de ontwikkeling van de eigen beroepsethiek. Het voorbeeldgedrag van de notarissen speelt hierbij eveneens een rol. De wijze waarop de ervaren notarissen ethische dilemma's wegen, vormt voor kandidaat-notarissen een belangrijke bron bij de afweging van het eigen ethisch handelen. Ook de wijze waarop de notarissen cliënten bejegenen en dossiers behandelen, vormen richtlijnen voor de overige medewerkers. De kantoornormen en de rol die de kantoormedewerkers daarin spelen, worden voornamelijk op de werkvloer bijgebracht. Notaris 1 van *de praktijkvennootschap* en kandidaat-notaris 1 van *de N.V.* vertellen over de wijze waarop zij de opvoeding op hun kantoor hebben ervaren:

'De jaren die je als kandidaat heb gewerkt tellen mee in de zwaarte van je oordelen. In je kandidatenjaren word je juist gevormd, daarom is het ook zo belangrijk dat je kandidaat bent bij een kantoor waar de ethische normen ook gedragen worden door notarissen. Mijn eerste kantoor was een heel degelijk betrouwbaar kantoor, dan ga je beroepsethisch handelen vanzelfsprekend vinden. Het is belangrijk dat je als kandidaat vanaf begin af aan bij een kantoor zit die het belangrijk vindt om dit soort zaken te bespreken.' (de praktijkvennootschap/notaris 1)

'De opvoeding die je van een de notarissen hier op kantoor hebt gehad, is bepalend in de manier waarop je met ethische vraagstukken omgaat. Als ik nu ethische zaken in de praktijk krijg, kan ik bijna voorspellen hoe een bepaalde notaris daar mee om zou gaan. De reactie van de notarissen met wie je samenwerkt, is een belangrijke leerweg.' (de N.V./kandidaat-notaris 1)

Notaris 5 van *de B.V.* en notaris 2 van *de N.V.* wijzen uitdrukkelijk op hun verantwoordelijkheid als rolmodel bij de bevordering van het ethische bewustzijn van jonge kandidaat-notarissen. Deze notarissen wijzen ook op de andere kant van de medaille. Niet alleen is het voorbeeldgedrag van senior-notarissen belangrijk, ook de opstelling van kandidaat-notarissen is een essentiële schakel bij ethische reflectie. Van kandidaat-notarissen wordt niet alleen participatie verwacht bij de bespreking van ethische dilemma's, ook aan hun mening wordt veel

belang gehecht. Jonge werknemers die vers uit de collegebanken komen, hebben een meer frisse kijk op de notariële praktijk:

'Ik probeer zoveel mogelijk een voorbeeld voor jonge kandidaat-notarissen op kantoor te zijn. Met ze te spreken in de wandelgangen, ze te laten meelopen tijdens mijn optreden als notaris in bepaalde dossiers. Of als een ethisch conflict zich voordoet waar wij als kantoor niet achter staan ze erop te wijzen: ''Dit kan niet.'' Door een voorbeeld te zijn.' (de N.V./notaris 2)

'Voor het bevorderen van het ethische bewustzijn van jonge kandidaten is je rolgedrag in je dagelijkse werk erg belangrijk. Ik vind het ook altijd aardig om met jonge kandidaten te werken, die houden je natuurlijk als notaris ook scherp. Die hebben vaak nog hun studie pas achter zich en hebben daardoor toch een andere visie. Kijk, notarissen die al lang in de praktijk werken lopen toch het risico om door hun ervaring en zelfverzekerdheid bepaalde dingen aan te leren die misschien niet altijd even goed zijn. Je moet je altijd kwetsbaar op durven te stellen en ook open te staan voor kritiek. En dat doe je natuurlijk ook door met jonge kandidaten te werken.' (de B.V./notaris 5)

Het delen van ervaringen en het collegiaal overleg zijn eveneens belangrijke kaders voor het ethisch handelen van de notarissen en kandidaat-notarissen, werkzaam op de verschillende kantoren. De mogelijkheden voor overleg zijn essentieel voor de afweging van belangen en besluitvoering in een ethisch vraagstuk. Op die kantoren, die een formele overlegcultuur hebben wordt van formele overlegvormen voor ethisch debat gebruik gemaakt. De informele overlegvormen zijn bij alle kantoren wezenlijk voor het bespreekbaar maken van ethische conflicten. Op de kantoren zijn oplossingen voor ethische dilemma's niet een kwestie van het persoonlijk geweten, maar van intercollegiale discussie en besluitvorming. Openheid en vertrouwen zijn hierbij sleutelbegrippen.

Verschillende respondenten van *het aristocratische familierechtkantoor* en *de praktijkvennootschap* zetten uiteen, op welke wijze ethische vraagstukken op hun kantoor worden besproken:

'Hier op kantoor hebben wij niet schriftelijk vastgesteld op welke wijze wij met ethische vraagstukken omgaan. We werken met kandidaat-notarissen die minstens vijf jaar ervaring hebben, dus het is zo dat in gewone huis, tuin- en keukenzaken waar niks aan de hand is, iedereen op eigen kracht de zaken afhandelt. Maar op het moment dat er maar even zich een complicatie voordoet of dat nou op juridisch gebied is of op het gebied van integriteit, dan is er overleg, door medewerkers met de notaris die verantwoordelijk is voor het dossier en ook door de notarissen of kandidaat-notarissen onderling, als ze even willen afstemmen en een second opinion willen van een collega, om te kijken of die op dezelfde weg, of op dezelfde gedachtelijn zit. En dat gebeurt heel intensief. Alle gecompliceerde dossiers, om ze maar zo te noemen, worden toch redelijk uitvoerig met een ander besproken om zeker te zijn dat je alle opties nagaat.' (het aristocratische familierechtkantoor/notaris 1)

'Tijdens de lunch worden ook vaak praktijkcasussen en ethische vraagstukken op tafel gelegd.' (het aristocratische familierechtkantoor/kandidaat-notaris 1)

'Wij bespreken elke ochtend de post die binnenkomt. De notariële medewerkers van de twee filialen zitten dan een uur met elkaar aan tafel en vervolgens gaat ieder zijn eigen weg.' (de praktijkvennootschap/notaris 4)

'Als je iets overkomt – bijvoorbeeld zoals ik laatst heb meegemaakt dat twee dronken cliënten vlak voor sluitingstijd binnenkomen en een buitenlandse B.V. willen oprichten – en je dit de volgende dag bij de postbespreking met elkaar bespreekt, dan zit dat in de harde schijf van al die mensen gegrift. Dus de volgende keer, is iemand die zoiets niet eerder had meegemaakt of nieuw is, daarop voorbereid en weet hoe die in zo'n situatie moet handelen. Cliënten die onder dit soort omstandigheden diensten willen afnemen, die sturen wij op dit kantoor dus – eventueel na een kop koffie – weg.' (de praktijkvennootschap/notaris 2)

'We bespreken elke ochtend de post met zijn allen, waardoor je op de hoogte bent van elkaars zaken: ''Goh heb jij dat,'' ''Ik heb nu een zaak waarin hetzelfde speelt, wat fijn dat ik dat weet,'' enz. Het is namelijk ook een kwestie van kwaliteit dat je zorgt dat geen dingen die met elkaar verbonden zouden moeten zijn, niet onverbonden blijven. Wij hebben hier pasgeleden een akkefietje gehad waarbij tijdens de postbespreking een koopakte binnenkwam en een collega de opmerking plaatste: ''Verrek, dat is de derde al van die mensen.'' Toen zei ik: ''Geef die andere twee ook maar even.'' Toen ben ik gaan informeren en het bleek dat een tussenpersoon vier transacties regelde voor dezelfde cliënten die zich financierden bij vier verschillende banken maar allemaal met een NH-garantie.[29] Een NH-garantie kan je volgens de voorwaarden alleen krijgen voor je eigen woning en niet voor drie woningen. En dat moet je dus maar net in de gaten hebben. Het Waarborgfonds wist het nog niet eens. Het Waarborgfonds die controleert vooraf niet of er verschillende aanvragen in behandeling zijn. Dat is echt mis. Daar hebben we op kunnen reageren. Dat is zo rot als wat, we hebben van die tussenpersoon ook afscheid genomen.' (de praktijkvennootschap/notaris 3)

5.4.3. Integriteitsborging

Bij de controle op naleving van de notariële beroepsregels en het toezicht op integer handelen, speelt op de onderzochte kantoren de intercollegiale verhoudingen een niet mis te verstane rol. Geen enkel kantoor beschikt over een specifiek mechanisme, dat louter dient voor de handhaving van de notariële beroepsethiek. Eventueel ongenoegen wordt geuit tijdens informele contactmomenten of tijdens de formele kantoorvergaderingen. De kantoorvergaderingen zijn, zoals al eerder ter sprake kwam, niet geënt op beroepsethiek, maar ethische vraagstukken kunnen wel aan de orde komen. De mogelijkheden die het werken met verschillende notarissen in een kantoor biedt, wordt door alle respondenten als belangrijkste pijler voor de intercollegiale controle genoemd. Zoals notaris 3 van *de praktijkvennootschap* het verwoordt:

'Het zijn de contactmomenten die het doen. Je pleegt niet gericht over de ethiek te overleggen, maar het kantooroverleg is een ethische waakhond over allerlei dingen. In zo'n

29. Nederlandse Hypotheek Garantie van de stichting Waarborgfonds Eigen Woningen.

club als waar wij hier mee zitten zet je een rem op elkaars enthousiasme. Want je wordt gewoon teruggefloten als je te makkelijk een zaak zou willen aannemen waar iets mis mee is. Ik bedoel als ik 's morgens bij de postbespreking zit en ik zie een brief van een zaak waar x mee bezig is, en in die brief krijgt mijn collega er op een gigantische manier ervan langs, dan is dit zeer vervelend, maar ik confronteer mijn collega hier gelijk mee. Ik ondervraag hem om te weten wat er precies in dat dossier speelt. Nou, dat noem ik intervisie. Continue intervisie, zonder dat deze gestructureerd of geformaliseerd is.' (de praktijkvennootschap/notaris 3)

Om collega's te kunnen controleren, is het noodzakelijk dat deze op de hoogte zijn van elkaars optreden in dossiers. Dit laatste wordt bevorderd binnen een kantoor waar openheid de norm is. Collega's moeten ook overgaan tot het kenbaar maken van eventueel ongenoegen inzake het ethisch handelen. Ook dit laatste vindt eerder plaats in een open milieu dan op een kantoor waar een gesloten cultuur bestaat. Op alle kantoren is het besef goed doorgedrongen, dat openheid en intercollegiaal overleg essentialia zijn van een professionele organisatie. In de literatuur opgeworpen hindernissen en obstakels, die het intercollegiaal overleg en controle zouden bemoeilijken, zijn op kantoorniveau geen *issues*. Inzage in dossiers is eerder regel dan uitzondering, kantoorgenoten leggen hun concepten voor aan andere collega's, voordat deze de cliënt bereiken en collegiale *brainstorm*sessies – al dan niet in aanwezigheid van de cliënt – zijn het antwoord op ogenschijnlijk onoplosbare persoonlijke ethische dilemma's.

Een goed voorbeeld van een kantoor, waar de openheid in alle lagen van de organisatie is doorgevoerd, is *de ISO_9001*. Alle dossiers van het kantoor zijn toegankelijk voor alle medewerkers. Verschillende kantoorgenoten behandelen een dossier. Het is niet zo, dat iedere notaris of kandidaat-notaris een eigen cliëntenbestand heeft. Alles, ook de cliënten en de daaraan verbonden dossiers, wordt gedeeld. De besprekingen met de cliënten worden regelmatig bijgewoond door verschillende kantoorgenoten. Enerzijds is dit een belangrijk leermoment voor de kantoorgenoten om te ervaren, hoe hun collega's dossiers behandelen. Anderzijds worden collega's erbij geroepen ten behoeve van een *second opinion*.

De respondenten van *de ISO_9001* schetsen het volgende beeld van de open cultuur op hun kantoor:

'We hebben hier geen eigen dossiers, iedereen heeft toegang tot alle dossiers, waarmee de bijzonderheden in de dossiers op het kantoor breed bekend zijn. Die collegiale toetsing, die vindt dus continu plaats.' (de ISO_9001/kandidaat 1)

'Niemand heeft hier eigen dossiers. Een dossier is nooit van jou zelf. Dossiers lopen in een soort lopende band systeem van het ene bureau naar het andere. Het geeft ook een eerlijke werkverdeling, je kunt ook allemaal om kwart over vijf naar huis. Er is niet een die hard werkt en de ander die niet hard werkt; het werk wordt ook allemaal met elkaar gedaan. In een open structuur zoals wij die kennen is het ook heel gewoon dat ik tijdens een bespreking tegen de cliënt zeg: ''Ik haal even een collega erbij voor een second opinion. Ik wil even kijken of ik goed aan de gang ben. Of ik het wel goed zie en of ik niets over het hoofd zie.'' Dat gebeurt heel regelmatig.' (de ISO_9001/notaris 1)

'Wat we overigens geregeld doen is dat je als je in een lastige bespreking dreigt te raken – want dat gebeurt nog wel eens, iedereen wordt mondiger en cliënten ook – en je het gevoel hebt dat het niet loopt zoals het moet lopen, dan roep je altijd een collega erbij. Ik word ook wel eens bij een notaris geroepen om bij de bespreking te zitten in het kader van sparring of second opinion. Ook als collega's met een ethisch vraagstuk zitten wordt aan mij gevraagd: ''Ik zit met dit probleem en ik denk eraan om het zo aan te pakken, deel jij mijn mening?'' In die zin is de cultuur op het kantoor niet zo zeer van – ik kan het allemaal wel in mijn eentje af – maar we maken optimaal gebruik van een grotere organisatie waar je de kennis in huis hebt.' (de ISO_9001/kandidaat-notaris 1)

Op de vraag of op het kantoor een cultuur bestaat, waarin de respondenten hun collega's op het ethisch handelen kunnen aanspreken, antwoorden de respondenten van de verschillende kantoren bevestigend. Sommige menen, dat de overlegmomenten van het kantoor, zoals de lunch en de kantoorvergaderingen, bij uitstek geschikt zijn om eventueel ongenoegen jegens elkaar te uiten. Anderen spreken collega's het liefst direct aan in een tweegesprek en indien hiertoe aanleiding is, binnen de maatschap. Kandidaat 1 van *de ISO_9001* zegt hierover:

'Of ik mijn collega's aanspreek op hun ethisch handelen? Nou, dat gaat soms dik aan! Daar worden geen doekjes om gewonden, maar we zeggen altijd daarna: ''No hard feelings.'' En dat het is om er wat mee te doen voor degene die wordt aangesproken, maar ook voor de organisatie. Dat werkt natuurlijk door in de organisatie. Alles wat je hier zegt, het is hard tegen hard, er worden geen dingen achtergehouden, het is geen ellebogenmentaliteit, je weet precies waar je aan toe bent. Maar niet iedereen kan er tegen. Het is wel confronterend en op het moment dat jij een type bent dat als bepaalde dingen tegen je worden gezegd, je dat drie dagen met je meeneemt en je het dus niet achter je kan laten – ''Het is allemaal cru'', zeggen we altijd – als je daar dus dieper mee doorgaat, dan werkt het niet. Je moet daar wel mee kunnen omgaan, met die openheid, die eerlijkheid, dat moet je wel kunnen natuurlijk.' (de ISO_9001/kandidaat-notaris 1)

Daar waar in de traditionele situatie de controle zich vooral richt op de kandidaat-notarissen en het ondersteunende personeel, komen in navolging van de advocatuur ook in het notariaat nieuwe evaluatiesystemen op, waaraan ook notarissen worden onderworpen. Deze systemen zijn primair gericht op de winstgevendheid en juridische vakinhoudelijkheid van de kantoorgenoten. De jaarlijkse evaluatiegesprekken gaan echter ook in op het voorbeeldgedrag van de medewerker, de reflectie op diens functioneren van het afgelopen jaar en zijn zakelijke ontwikkeling en persoonlijke groei in de toekomst. Jaarlijkse evaluaties waaraan ook notarissen worden onderworpen, zijn nog zeker geen gemeengoed in het notariaat. *De N.V.* is een voorloper op dit gebied. In het kader van de reorganisatie van vier afzonderlijke maatschappen tot één N.V., zijn *management*-overeenkomsten afgesloten met de verschillende notarissen, die jaarlijks worden geëvalueerd, hetgeen de transparantie, controle en sturingsruimte vergroot.

'We hebben anderhalf jaar geleden tegen elkaar gezegd: ''We hebben steeds naar beneden gekeken in de organisatie, maar nu moeten we ook opzij kijken en beoordelen hoe wij het zelf doen als notaris.'' Het is niet gezond en ook niet zakelijk om niet kritisch

naar elkaar te kijken. In een moderne bedrijfsvoering is het noodzakelijk om elkaar te controleren. Dit zijn we tegenover elkaar, maar ook in het kader van het welzijn van de onderneming, verplicht. Het toetreden tot de maatschap, het eenmaal benoemd zijn, is geen bewijs dat ik kan tot mijn 65e hier blijven zitten doordobberen en mee kan blijven doen. Nee, ik moet het van jaar tot jaar waar blijven maken. En ik denk dat de structuur die wij nu hebben daar een mechanisme in geeft waardoor dat veel makkelijker is dan het in de structuur van een maatschap was. Enerzijds is het natuurlijk een financiële toets, wat breng je in, wat voor werk genereer je, welke bestuurlijke verantwoordelijkheden draag je, hoeveel mensen weet je in de organisatie aan de gang te houden? Hoeveel werk komt er via jou binnen en hoeveel werk genereert dat in totaal en hoeveel mensen – kandidaat notarissen, secretaresses – kun je daardoor aan de gang houden? Dat is een aspect. Anderzijds nemen we mee in de beoordeling hoe zit het met je kennis? De generale kennis die een notaris behoort te kennen wordt verondersteld. Maar hoe zit het met je specialistische kennis? Zijn er rechtsgebieden binnen de notariële praktijk van ons waarin je excelleert? Hoe geef jij mede kleur, een bijzondere kleur aan onze praktijk? Daarnaast is het zo dat het wervende vermogen een belangrijk criterium is. Hoe sta je in de samenleving en weet jij te bereiken dat cliënten cliënten blijven, of nog beter, dat niet-cliënten cliënten worden. Hoe zit het met je wervend vermogen? Een laatste aspect is hoe sta jij in de organisatie als voorbeeldfunctie naar het personeel toe, wat gaat er van je uit?' (de N.V./notaris 5)

Kwaliteit, integriteit en exit

Wil een dergelijk open communicatief klimaat en open cultuur optimaal kunnen functioneren, dan worden niet alleen eisen gesteld aan de inrichting van het kantoor. De kantoorgenoten moeten ook over sociale en communicatieve vaardigheden beschikken of deze ontwikkelen. Kantoorgenoten moeten zich open kunnen stellen voor steun, *feedback* en advies. Collega's moeten bereid zijn elkaar te ondersteunen, voortdurend met elkaar te overleggen, constructieve kritiek te uiten en elkaars opvattingen serieus te nemen. Niet alle notarissen zijn gewend om in een dergelijk open kantoorklimaat te opereren. Bij *de B.V.*, *de driemansmaatschap* en *de praktijkvennootschap* hebben notarispartners het kantoor verlaten, omdat de hervormingen om op kantoorniveau een open klimaat te bevorderen, niet stroken met de praktijkuitvoering, waarbinnen zij zich prettig voelen. Notaris 2 van *de praktijkvennootschap* zegt hierover:

'We hebben een collega gehad die op zijn eentje zat te modderen en bijna nooit overleg voerde. Kwamen wij pas achter ethische vraagstukken als het dossier bij wijze van spreken was afgewikkeld. Die persoon zei niet zo makkelijk bij twijfel, als hij überhaupt al twijfels had: ''Dat ga ik even overleggen.'' Puur karakterologisch zitten sommige mensen zo in elkaar dat ze alles in hun eentje willen oplossen en nooit denken hé zou ik eens iemand anders erbij halen, of ethische discussies niet zien zitten. Zo iemand past überhaupt niet bij onze cultuur maar het is ook levensgevaarlijk. Ethische vraagstukken zijn levensgevaarlijk als je in je eentje zit te mokken.' (de praktijkvennootschap/notaris 2)

5.5. Een nieuwe cultuur van openheid: van een non-interventiecultuur naar intercollegiale sparring

In hoofdstuk 1 kwam de verontrusting over het bedrijfsmatig werken van overheidsdienaren ter sprake. De vrees bestond, dat ondernemende ambtenaren steeds meer in de armen van de *klanten* worden gedreven, hetgeen hen kwetsbaar maakt voor omkoping, het aannemen van steekpenningen en fraude. Ook in het notariaat zijn de nodige zorgen geuit over de vermeende morele verloedering, die de intensivering van marktwerking teweeg zou brengen. Het cliëntelisme als gevolg van het meer commercieel denken van notarissen, levert in de visie van verschillende rechtsgeleerden en notarissen gevaren op voor de notariële onpartijdigheid en onafhankelijkheid. De vrees bestaat, dat de belangen van de financieel sterkste cliënt en het eigen belang van de notaris voorop komen te staan ten nadele van de zwakkere cliënt, voor wie de notaris juist moet opkomen. Het ondergesneeuwd raken van de traditionele ereplicht is ook een van de gevaren, die aan de intensivering van marktwerking wordt toegeschreven. Onder druk van concurrentie zou door notarissen minder aandacht worden besteed aan de kwaliteit van de dienstverlening en zouden zij onrendabele rechtsgebieden afstoten.

Uit de vorige paragrafen blijkt echter, dat in het notariële segment dat ik heb onderzocht, marktwerking eerder heeft geleid tot een hernieuwde aandacht voor ethiek en kwaliteitsverbetering, dan tot het verval van notariële waarden.

Marktwerking als katalysator

De introductie van marktwerking is een katalysator geweest voor een stroom van vernieuwingen op kantoorniveau. Oplossingen die eerder in de markt zijn gevonden om vertrouwen in het bedrijfsleven te kweken, vinden gretig aftrek in het moderne notariaat. De oriëntatie op de markt leidt tot professionalisering van de kantoren. Het leveren van excellente kwaliteit wordt hierbij tot *unique selling point* verheven en is tevens een onderscheidingspunt ten opzichte van de andere kantoren in de regio.

De kantoren hebben de markt actief betreden. De acquisitie van nieuwe cliëntendoelgroepen is ingezet en nieuwe vormen van dienstverlening zijn geïntroduceerd, teneinde een goede marktpositie in te nemen en te behouden. Door krachtenbundeling zijn de kantoren fusies aangegaan. Ook is aansluiting gezocht bij specialistenverenigen en notariële *franchise*organisaties of zijn minder formele samenwerkingsverbanden tussen bevriende kantoren ontstaan.

Een reeks van vernieuwingen is in de kantooororganisatie doorgevoerd. De professionaliseringsslag op kantoorniveau staat voor een belangrijk deel in het teken van kennisontwikkeling en kwaliteitsverbetering. Om de effectiviteit te verhogen en het behoud van de aanwezige kennis te garanderen, zijn de kantoorprocessen voor een groot deel gestandaardiseerd en in modellen alsmede protocollen vervat.

Dit innovatieve denken in termen van schaalvergroting, kennisbeheer en kwaliteit heeft geleid tot hervormingen in de kantoorpraktijk. Maatschappelijk verantwoorde moderne bedrijven worden geoperationaliseerd.

Ten eerste betreedt een nieuw profiel medewerker het toneel. Naast vakinhoudelijke kennis en juridische intelligentie, stellen verschillende kantoren nu ook eisen aan de communicatieve vaardigheden, cliëntgerichtheid en de ondernemerscapaciteiten van kandidaat-kantoorgenoten. Ook aan notarissen, die in de praktijk al ruimschoots hun sporen verdiend hebben, worden extra eisen gesteld qua financiële renderendheid, wervend vermogen, notariële kennisvergaring en voorbeeldfunctie. Daarnaast worden de werkzaamheden van zowel de kandidaat-notarissen, het ondersteunende personeel als die van notarissen, jaarlijks periodiek tegen het licht gehouden. Het streven naar kwaliteitsverbetering betekent investering in menselijk kapitaal. In plaats van bij geconstateerde tekortkomingen het personeel de deur te wijzen, worden routes uitgestippeld om de benodigde vaardigheden te ontwikkelen of te verbeteren.

Ten tweede zijn vernieuwde kantoorstructuren ingevoerd, waarmee specialisering in de praktijk voet aan de grond heeft gekregen. Specialistische vakgroepen, waarin kennis wordt gebundeld en gedeeld, vervangen zo langzamerhand de algemene praktijk.

Daarnaast zijn alle kantoren overgegaan tot de introductie van een kwaliteitszorgsysteem, waarin de professionaliteitseisen die het kantoor aan zichzelf stelt, zijn vervat.

De vernieuwingen die op de kantoren zijn doorgevoerd, brengen de verhoogde commerciële inslag van deze kantoren duidelijk aan het licht. De notaris uit 2007 is een professionele entrepreneur, die kenmerken van een heliotroop vertoont. Niet alleen is sprake van een verschuiving van de oriëntatie op het beroep naar een oriëntatie op de markt, ook worden sporen van een verhoogd consumentisme getraceerd. Deze commerciële oriëntatie heeft zowel kansen als bedreigingen voor de toekomst van het notariaat in petto.

Concrete gevaren van de commerciële oriëntatie

De commerciële oriëntatie kan belangrijke gevolgen hebben voor de publieke taakopvatting en de bewaking van de beroepsethische pijlers door de notarissen.

Full-service

Een moderne bedrijfsvoering verdraagt zich niet met de tijdrovende activiteiten van bijvoorbeeld de boedelnotaris. Vanuit een commerciële instelling maken de kantoren korte metten met ruziënde erfgenamen, die door tussenkomst van de notaris elkaar het leven zuur proberen te maken en vervolgens queruleren over de declaratie die de notaris voor zijn werkzaamheden in rekening brengt. De dienstverlening in het personen- en familierecht is tijdrovend en minder voor standaardisatie vatbaar, terwijl het rendement van dit rechtsgebied gering is. In een commerciële omgeving, waarin baten tegen kosten en lasten worden afgewogen, kan het sociale aspect dat het *oude* notariaat kenmerkt, steeds meer op

de achtergrond raken. *Noblesse oblige*, maar de *full service* en de ministerieplicht verliezen hiermee aan betekenis. De vraag is of de *full service* zo ver reikt, dat notarissen zich het gedrag van querulanten moeten laten welgevallen. Twee van de door mij onderzochte kantoren zijn zich op dit moment aan het beraden, hoe de praktijkvoering zodanig kan worden ingericht, dat ruzieboedels uit het door hun geboden dienstenpakket kunnen worden geschrapt. De familierechtpraktijk wordt niet zozeer afgestoten, als wel ingeperkt.

Collegialiteit en publieke verantwoordelijkheid
Een tweede zwakte hangt samen met datgene, wat rechtseconomen *cherry picking* noemen. De door mij onderzochte kantoren vormen de voorhoede van het notariaat die haar schaapjes op het droge heeft en vanuit een comfortabele positie aan de beroepsethische eisen kan voldoen. Apert onethische zaken en malafide cliënten worden aan de voordeur geweerd. Wat overblijft, zijn de nette cliënten en de juridisch interessante dossiers. Hierdoor zou een *sub prime* notariële markt kunnen ontstaan: probleemdossiers en problematische cliënten worden doorgeschoven naar kantoren, die *hun zaakjes minder goed op orde hebben*. Het is de individuele verantwoordelijkheid van iedere notaris om zijn rug recht te houden, maar misstanden bij de minder sterke broeders, hetzij in organisatorisch, financieel of moreel opzicht, worden de hele beroepsgroep aangerekend. Een houding van *as long as it is not happening in my backyard*, getuigt niet van een publieke verantwoordelijkheid, ingegeven door een gevoel van beroepstrots.

Een laatste zwakte hangt eveneens samen met het zogenaamde *cherry picking*. De ingetreden schaalvergroting op de onderzochte kantoren, markeert ook een scheidslijn tussen de voor- en achterhoede in het notariaat. Onder de noemer van kwaliteitsvorming en kennisdeling worden de contouren van *closed shops* zichtbaar. De éénpitter wordt consequent buiten de kaders van de notariële netwerken gehouden. De informele verbanden die mede door de onderzochte kantoren zijn opgebouwd, concentreren zich ook op bevriende en kwalitatief gelijkwaardige kantoren, met uitsluiting van de solitair opererende notarissen. Ook dit verschijnsel getuigt niet van solidariteit, noch van een gezamenlijke verantwoordelijkheid om het publieke vertrouwen in het notariaat te waarborgen.

Sterktes van de commerciële oriëntatie
De onderzochte notariële voorhoede geeft daarentegen ook een aantal nieuwe antwoorden op oude ethische kwesties.

Publieke verantwoordelijkheid: toegankelijkheid en belangenbehartiging van de cliënt
De meeste kantoren pronken op hun websites met de laagdrempeligheid en dienstbaarheid van het kantoor. Ook de externe uitstraling en kantoorinrichting van de meeste kantoren getuigt van toegankelijkheid voor een breed publiek. De meest vooruitstrevende kantoren hebben daarnaast innovatieve diensten

ontwikkeld om aan de behoeften van de moderne consument tegemoet te komen, te weten een degelijk en toegankelijk product tegen een betaalbaar tarief.

De eerste notariskantoren die lijken op *gewone winkels*, met openingstijden ook op koopavonden en zaterdagen, een vrije inloop en gratis informatievoorziening aan de balie, doen hun intrede. Ook worden de communicatiemiddelen aangepast om de moderne consument op zijn wenken te bedienen, notariële *call*-centra worden opgericht en gratis dvd's verstrekt, zodat cliënten zich in alle rust kunnen voorbereiden op de stappen die zij moeten nemen, om de koop van hun droomhuis te realiseren.

Sommige kantoren gaan nog een stap verder en introduceren interactieve notariële websites, waarop cliënten door middel van een digitaal meerkeuzesysteem zelf hun akte kunnen samenstellen en de voortgang van hun dossier *online* kunnen bewaken.

Kwaliteit- en integriteitsborging op kantoorniveau

De innovaties die op de kantoren zijn doorgevoerd, blijken daarnaast belangrijke factoren voor de kwaliteit van het notariële product en de borging van de notariële beroepsethiek. Op het eerste gezicht hebben deze innovaties niet direct betrekking op de beroepsethiek, maar eenmaal doorgevoerd, dragen zij bij aan een kantoorcultuur, die het integer handelen van de kantoorgenoten bevordert.

De nieuwe kwaliteitsstandaarden zijn normen, aan de hand waarvan de bekwaamheid van de kantoorgenoten en de kwaliteit van de geboden diensten kunnen worden gemeten. De nieuwe organisatiestructuur bevordert eveneens de participatieve besluitvorming, voor wat betreft het beleid van het kantoor. Veelvuldige contactmomenten worden met de introductie van verschillende vergaderfora in de organisatiestructuur ingebed. Deze contactmomenten zijn bevorderlijk voor intercollegiale sparring. Een dergelijk kantoorklimaat maakt de bespreekbaarheid van ethische conflicten mogelijk.

Een van de belangrijkste aspecten die het kwaliteitsdenken voor een positieve beïnvloeding van de beroepsethiek teweegbrengt, is de bevordering van openheid en transparantie in het van oudsher zo gesloten notariële beroep. In het streven naar schaalvergroting is deze openheid noodzakelijk. Vergelijkbaar met het *due dilegence*-traject uit het bedrijfsleven, kunnen intentieverklaringen tot samenwerking alleen dan worden geconcretiseerd, als alle kaarten van de samenwerkingspartners open en bloot op tafel komen te liggen.

Een tweede aspect van de openheid die in het notariaat is ontstaan, is de dynamiek van het samenwerkingsproces binnen de nieuwe gefuseerde kantoren en kantoornetwerken. De solitair opererende notarisnotabele van weleer stond alleen voor de oplossing van moeilijke ethische dilemma's. Hij raakte daarbij niet zelden verstrengeld in de verantwoording van diens eigen geweten. De notaris-ondernemer uit 2007 staat daarentegen een scala aan sparringsmogelijkheden ter beschikking en draagt samen met zijn collega's verantwoordelijkheid voor de beslechting van ethische conflicten. De notarissen van nu opereren binnen open structuren, waar collega's elkaar tijdens kantoorvergaderingen op de

hoogte houden van de voortgang van dossiers en correspondentie, alsook van de eventuele geschillen die zich daarin voordoen. De kantoorgenoten hebben inzicht in elkaars financiële positie binnen het kantoor, maar ook in de privésfeer.

Beleidsbepaling behoort daarnaast niet meer tot het alleenrecht van de notarissen. Ook kandidaat-notarissen worden betrokken bij de visie-, strategie- en koersbepaling van het kantoor. Het monopolie van de notaris bij het bedienen van zijn cliënt, het geheim van de notariële spreekkamer, verliest snel aan betekenis. Door de digitalisering van de dossiers, zijn deze voor alle kantoorgenoten toegankelijk. Sterker nog, een belangrijk onderdeel van het kwaliteitsdenken, is de controle van de opgemaakte akten door ervaren collega's, voordat de akte de cliënt bereikt en de plenaire nabespreking ter afhandeling van dossiers. Van een open cultuur gaat bovendien de mogelijkheid uit om besprekingen van collega's bij te wonen in het kader van een *second opinion*, het opdoen van praktijkkennis betreffende het voeren van besprekingen en intercollegiale toetsing.

De kantoren zijn goed draaiende ondernemingen, waarin omzet en winst gegarandeerd zijn. Maar zij beseffen zich terdege dat het kernproduct dat zij leveren, beschermd wordt door wettelijk vastgelegde privileges. Deze kantoren weten dat de notariële privileges, behalve exclusieve rechten ook plichten impliceren en dat zij in dat opzicht principieel verschillen van actoren uit hun directe omgeving, zoals makelaars en projectontwikkelaars.

Verder bestaat een sterk bewustzijn dat de steun van de wetgever noodzakelijk is, om de notariële privileges te behouden. De kantoren keren hun beroepsgroep, inclusief de daarbij behorende beroepsplichten uitdrukkelijk niet de rug toe. Ze bewegen zich binnen de wettelijke kaders van de wetgever, internationale regelgeving, zelfregulering van de beroepsgroep en de notariële toezichthouders. Beroepsnormen worden in het kantoorbeleid geïnternaliseerd, de notariële rechtspraak vindt doorwerking in de kantoornormen en aanwijzingen van de beroepsorganisatie worden opgevolgd.

Borging van kwaliteit en financieel beleid

De toegenomen afhankelijkheid van ketenpartners speelt door dit alles heen. Het notariaat is geen beroep, dat in het luchtledige functioneert. De verschuiving van aanbod- naar vraagsturing, maakt het notariaat gevoeliger voor de wensen van de cliënt. Belangrijk is daarbij de sturing die van buitenaf wordt gegeven. Het BFT houdt als externe waakhond de financiële positie van de notariskantoren nauwlettend in de gaten, terwijl de vakinhoudelijke kennis van de notarissen op de onderzochte kantoren, voor een groot deel wordt bewaakt door collega's van buiten het kantoor. De invloed van collegiale controle op de notariële kwaliteit, opgelegd door samenwerkingsverbanden en specialisatieverenigingen, is in het huidige notariaat niet weg te denken en heeft voor een groot deel de rol van de ringen overgenomen.

6. Bevindingen, conclusies en aanbevelingen

Thans kunnen de onderzoeksvragen, die in paragraaf 1.2 zijn geformuleerd integraal worden beantwoord. In paragraaf 6.1 komt een compilatie van de antwoorden op de onderzoeksvragen aan bod. De conclusies die uit deze bevindingen kunnen worden getrokken volgen in paragraaf 6.2. Het hoofdstuk wordt afgesloten met enkele aanbevelingen.

6.1. Bevindingen

Aan de vooravond van de liberaliseringsslag van het notariaat, gold het adagium, *wachten tot het grind knerpt*. Notarissen konden zich een veelal afwachtende houding permitteren ten aanzien van de werving van opdrachten. Vanuit een paternalistische invalshoek, gestoeld op zijn traditionele autoriteit, kon de notaris zijn ethische visie aan zijn cliënten opleggen. Voor invloeden van buitenaf was de beroepsgroep als geheel relatief immuun. Deze ongenaakbare positie werd bewaakt door de autonome positie van de beroepsorganisatie, vaste tarieven en een domeinmonopolie.

01-10-'99
Met het aanbreken van de eerste oktober van 1999 geraakt de beroepsgroep echter in beroering. Met kreten als *onheil bedreigt het notariaat*, *de verloedering van het ambt dreigt* en *Québec-achtige situaties worden niet uitgesloten*[1], wordt door de notariële commentatoren geageerd tegen de liberalisering van de notariële markt. Tot het bittere einde probeerde de notariële *lobby* de afschaffing van vaste tarieven en het standplaatsenbeleid tegen te houden. De vrees bestond dat met de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999 de in het beroep ingezette commercialisering zou worden versterkt. Meer marktwerking werd in het notariaat ervaren als een botsing met het eigen traditionele collectieve waardenstelsel, dat door de KNB werd uitgedragen.

De liberalisering van het notariaat staat niet op zichzelf. Marktwerking is in de jaren tachtig begonnen als een liberale ideologie, maar is inmiddels geaccepteerd door partijen uit bijna het gehele politieke spectrum en ook in Nederland algemeen ingevoerd met uitzondering van het ambtelijke apparaat. Het notariaat is een van de laatste professies, die met door wetgeving opgelegde marktwerking is geconfronteerd.

1. Waarmee verwezen werd naar de marginalisering van het notariële takenpakket na liberalisering van de onroerende zakenmarkt in het Canadese Québec.

Met de kabinetsreactie op de rapportage van de Commissie Hammerstein, liggen de kaarten in het politieke debat voor de nabije toekomst op tafel; het notariële domeinmonopolie blijft vooralsnog gehandhaafd. Een Nederlands kabinet kan echter niet voorkomen, dat de aanvallen op het notariële domeinmonopolie aanhouden. Op de sterk rechtseconomisch getinte Brusselse verlanglijst – op landelijk niveau scherp in het vizier van de NMa en het ministerie van Economische Zaken – prijkt nog een aantal wensen ter amendering van het traditionele notariële bestel.

Het gepolariseerde debat tussen juristen en economen blijft een discussie tussen doven. Enerzijds kunnen de notariële toverformules die magistratelijke waarden en elastische krachten toedichten aan de puur ambtelijk en belangeloos opererende bewakers van de rechtszekerheid de rechtseconomen niet overtuigen. Anderzijds vindt de juridische werkelijkheid geen weerslag in de theoretisch ingeklede liberaliseringswensen van de rechtseconomen. Ook het ambtelijke jargon waarmee professionals worden geprezen om hun publieke roeping, staat mijlenver van de wereld van de professionals.

Tussen profijt en professie

In het notariaat zijn ontwikkelingen ingetreden die gelijkenissen vertonen met de in hoofdstuk 1 beschreven tendensen die het werkveld van andere klassieke professies ingrijpend hebben veranderd. Ook in het notariaat vallen verschuiving in de publieke beeldvorming te bespeuren en blijft het beroep niet gespeend van rechtseconomische kritiek. De toegenomen macht van de staat en de markt uit zich in het notariaat in de liberalisering van het beroep. Ook staan notarissen bloot aan de invloed van internationale regelgeving, niet in de laatste plaats afkomstig uit Brussel. De afname van de informatieasymmetrie en de toegenomen ketenafhankelijkheid spelen door dit alles heen.

Hoofdstuk 4 laat zien dat de ingetreden commercialisering een verschuiving brengt van een ambtelijke naar een bedrijfsmatige oriëntatie van notarissen. De ideale beroepsmoraal krijgt nog een ambtelijke invulling, maar in de praktische beroepsmoraal klinken nu ook de commerciële motieven van notarissen door. De notaris is een *gewone* ondernemer geworden, niet alleen in de ogen van de maatschappij, maar ook in de praktische professionele moraal. Zoals uit hoofdstuk 5 blijkt laat deze bedrijfsmatige oriëntatie van notarissen zich ook op kantoorniveau gelden. Ook op meso-niveau is de notaris-ondernemer volop actief. Zijn proactieve benadering resulteert in een kwaliteits- en professionaliseringsslag op kantoorniveau.

In de samenleving wordt de notaris-ondernemer met een zekere achterdocht benaderd, gevoed door het idee, dat een commerciële oriëntatie de bijl aan de wortels van de ethische grondhouding van notarissen legt. In de praktijk blijkt echter, dat de notaris-ondernemer de maatschappij veel te bieden heeft. Hij heeft in de praktijk welwillende collega-notarissen gevonden, met wie hij zijn krachten bundelt om innovatieve oplossingen te zoeken voor oude problemen, maar

ook om gezamenlijke kennis te ontwikkelen en te delen. Individuele dilemma's maken hierbij plaats voor een gezamenlijke probleemoplossing en een gedeelde verantwoordelijkheid. Notarissen van nu staan middenin de samenleving. Zij zoeken naar partners, met wie zij strategische allianties aangaan, kiezen voor een cliëntgerichte benadering en zijn in alle fora vertegenwoordigd. Samen met kantoorgenoten denken zij mee in de machtscentra binnen de beroepsgroep, gaan zij met private partners samenwerkingsverbanden aan en zoeken zij aansluiting bij notariële specialistenverenigingen en *franchise*organisaties.

6.2. Conclusies

De resultaten van de beroepsbrede enquête en het onderzoek op kantoorniveau leiden tot de volgende conclusies.

1. Goed koopmanschap
In de praktijk ontaardt de bedrijfsmatige oriëntatie op de onderzochte notariële kantoren niet in een ethische depressie, maar leidt juist tot een atmosfeer en tot instrumenten, die bevorderlijk zijn voor beroepsethisch handelen. Vanuit deze optiek leidt marktwerking niet tot verloedering, maar tot een ethisch reveil. Aantoonbare kwaliteit en het herstel van vertrouwen zijn hierbij leidende begrippen die het maatschappelijk bestaansrecht van de beroepsgroep garanderen. Op de onderzochte kantoren heerst een professionele kantoorcultuur. Een nieuw ethisch raamwerk krijgt gestalte, waarin naast beroepsethische kenmerken ook organisatorische en bedrijfsethische elementen worden meegenomen. In die cultuur hebben collega's uit alle gelederen van de organisatie inzicht in de werkzaamheden van anderen. Daar krijgen fora gestalte waarin het bespreekbaar maken van conflicten wordt bevorderd. Het functioneren van collega's wordt periodiek getoetst en klachten van cliënten worden serieus genomen. De kantoorcultuur wordt bovendien kritisch bejegend en geamendeerd, indien deze onverenigbaar blijkt met de beroepsopvatting, zoals verwoord door tuchtrechters en de beroepsorganisatie.

De gezamenlijke aanpak van conflicten en klachten en de consultatie van collega's voor een *second opinion*, bevorderen op kantoorniveau de collegiale controle. De openheid die aldus ontstaat, uit zich niet alleen in de toegankelijkheid van dossiers en de controle van akten. Ook is inzicht in het kantoor- en privévermogen van de notarissen op het kantoor. Buiten het kantoor wordt aansluiting gezocht bij specialistenverenigingen, netwerken van bevriende collega's en *franchise*organisaties om de eigen bedrijfsvoering tegen het licht te houden. De notarissen worden hierbij doorgezaagd over hun vakinhoudelijke kennis. Ook de antwoorden die op kantoorniveau zijn gevonden op ethische conflicten en ethische reflecties, worden getoetst door collega's. Op een enkel kantoor zijn moderne borgingsinstrumenten als certificering en *auditing* geïntroduceerd.

De institutionele borging van vertrouwen, waarin het denken in termen van kwaliteit, ketenpartners, verantwoordelijkheidsdeling, imago en vertrouwen do-

mineert, is primair als reactie op de intensivering marktwerking tot stand gekomen. Deze leidt tegelijkertijd tot een cultuur van transparantie, openheid en verantwoording, die het mogelijk maakt integriteit op kantoorniveau te bevorderen en te bewaken. Bovendien bieden mechanismen ter verbetering en borging van kwaliteit cliënten en derden handvatten om het professioneel handelen te beoordelen.

Op kantoorniveau zijn antwoorden gevonden op problemen die op macroniveau ogenschijnlijk onoplosbaar zijn.

2. Commercialisering

Het zojuist geschetste beeld van notariskantoren, die de verantwoordelijkheid oppakken om op het eigen kantoor de professionele ethiek te borgen, heeft echter niet tot gevolg dat de problemen in het notariaat zijn verdwenen. In de nabije toekomst nopen mijns inziens drie problemen tot collectieve actie.[2]

2.1. Concurrentie van morele gemeenschappen

Ten eerste is de rol van de KNB bij de bewaking van de beroepsethiek en de kwaliteit van de notariële dienstverlening aan het eroderen. De KNB heeft hierbij concurrentie te duchten van andere morele gemeenschappen, te weten externe toezichthouders en de notariële samenwerkingsverbanden, alsmede de kantoren. De hoofdstukken 4 en 5 tonen aan dat voor notarissen het kantoor als primaire oriëntatie geldt voor de integriteit. Buiten de kaders van het kantoor vindt collegiale controle voornamelijk plaats binnen de samenwerkingsverbanden en de specialistenverenigingen. Deze hebben voor een groot deel de rol van de ringen overgenomen.

2.2. De onzichtbare achterhoede

Het tweede probleem hangt met het eerste samen. De notarissen die zich niet op de KNB oriënteren en zich evenmin binnen de nieuwe kaders bewegen, blijven voor de beroepsgroep onzichtbaar. Dit maakt de beroepsgroep als totaal betrekkelijk kwetsbaar. De non-interventiecultuur binnen het notariaat blijft voortbestaan. Ook de voorhoede van het notariaat kan hierbij als verantwoordelijke worden aangewezen.

Zowel de formele als informele samenwerkingsverbanden, verworden tot *closed shops*. Notarissen die als éénpitter het vak uitoefenen, wordt de toegang ontzegd. Dit denken in termen van uitsluiting van broeders, herbergt grote gevaren. Het getuigt niet van verantwoordelijkheid om het publieke vertrouwen in het notariaat te versterken en op peil te houden. Dit gedrag maakt het domeinmonopolie kwetsbaar voor publieke kritiek en de noodzakelijkheid van notariële privileges twijfelachtig. Het is moeilijk om de notariële gelederen gesloten te houden, als de beroepsgroep zelf een achterhoede creëert.

2. Olson 1956.

2.3. Het gebrek aan collectief bewustzijn

Het derde probleem betreft het ontbreken van een collectief bewustzijn in het notariaat, om problemen die een collectieve oplossing vragen, aan te pakken. Het vereist een Zembla-uitzending om notarissen te bewegen tot het collectief bewaken van de notariële zorgplicht, als het bijvoorbeeld gaat om de controle van wilsbekwaamheid van dementerende erflaters. Verschillende wetenschappelijke publicaties en interventies van de civiele rechter waren nodig, voordat de problemen rond de notariële veilingen daadwerkelijk worden opgepakt en de lang betwiste poortwachtersrol van de notaris werd erkend.

Op de kantoren groeit het besef, dat ook de malafide cliënt de vruchten plukt van de notariële *Belehrung*. Door middel van voortschrijdend inzicht kan deze zijn wensen, die niet stroken met de notariële betamelijkheid, toch nog bij een minder oplettende notaris deponeren. Kantoren die dit type cliënt resoluut weren, handelen weliswaar ethisch adequaat, maar schuiven het probleem door naar een ander. Pogingen om het probleem op te lossen, worden de mond gesnoerd met een verwijzing naar de notariële geheimhoudingsplicht. De positie die de notaris in het maatschappelijke verkeer inneemt en de rolverwachtingen die zijn optreden oproept, vereisen een bredere ethische blik van de individuele beroepsbeoefenaren. Dit geldt ook voor de organisatie waarbinnen zij opereren en de KNB die hen vertegenwoordigt. Zij kunnen zich niet meer beperken tot conformering aan gecodificeerde regels. Het voorkomen van een notariële Enron – of om in het notariële jargon te spreken, een Wolvega 2- is van levensbelang en behoort tot de gezamenlijke verantwoordelijkheid van de notariële beroepsgroep.

6.3. Aanbevelingen

1. Naar een robuust notarieel normbesef

Op macro-niveau ligt de verantwoordelijkheid bij de KNB, om de discussie over de notariële kernwaarden te entameren, de noodzaak tot een robuust normbesef onder de leden aan te wakkeren en op de bewaking van de notariële kernwaarden toe te zien. Vooralsnog ontbreekt het besef binnen de notariële beroepsgroep, dat een ethische grondhouding meer inhoudt dan een juridisch instrumentele uitleg van gecodificeerde regels. Lering kan worden getrokken uit de Engelse benadering, waarbij heroriëntatie op de kernwaarden heeft geleid tot een ruimere Aristotelische invulling van de juridische beroepsethiek dan de zuivere naleving van de deontologie, die ook zijn weerklank vindt in het juridische onderwijs. Beroepsethiek heeft betrekking op een onbetwist geheel van kernwaarden, die door de gehele beroepsgroep wordt onderschreven en waarop met regelmaat wordt gereflecteerd. Reflectie over een dergelijke onomstreden kern ontbreekt in het notariaat. Aan de univeristeiten en tijdens de notariële beroepsopleiding en Permanente Opleiding wordt aan de ethiek marginale rol toebedacht. De enquêteresultaten uit 2004 tonen aan, dat zelfs aan belangrijke regels, zoals de notariële *Belehrungspflicht*, geen uniforme invulling wordt gegeven. Eén van de redenen waarom sommigen spreken van *verloedering,* is dat verschil-

lende beelden bestaan van hetgeen een goede notaris betaamt. Een helder geformuleerde, goed gefundeerde, eigentijdse professionele ethiek kan een waardevolle bijdrage leveren aan zowel het publieke debat als aan discussies in eigen kring.

2. De non-interventiecultuur voorbij: kwaliteit- en integriteitsborging garanderen

Macro-niveau

De gemeenschappelijkheid in de huidige notariële omgeving kan niet meer gebaseerd zijn op het broederschapgevoel van oudsher. Het kan echter gevonden worden in het belang van alle individuele notarissen in hun streven naar het behoud van het bestaansrecht van het notariaat. Mijns inziens heeft het vervagen van de *noblesse oblige* niet automatisch tot gevolg, dat alle vormen van cohesie zijn weggevaagd. Met zijn publieke bevoegdheden beschikt de KNB ook over mogelijkheden om deze collectieve actie op te pakken. *Free rider* en *opt out* gedrag – zoals deze zich onlangs bij de NVM hebben gemanifesteerd – zijn door het verplichte lidmaatschap van notarissen van de KNB uitgesloten. Het zou de KNB sieren, indien zij de aan haar toegekende publieke instrumenten met kracht inzet, om de kwaliteit van de beroepbeoefening door haar leden te bewaken.

Van buitenaf wordt druk op de KNB uitgeoefend om op de bekwaamheid van haar leden toe te zien. Vanuit de economische en consumentgerichte benadering, die in de huidige maatschappij overheersen, worden monopolies kritisch bekeken. Notarissen staan op de beroepenladder weliswaar hoog in achting en ook de cliënttevredenheid is hoog, maar hedendaagse cliënten zijn steeds meer bereid met hun voeten te stemmen en klachten over notarissen bij de toezichthouders in te dienen. Het product dat notarissen verkopen, te weten rechtszekerheid, is voor de consument minder tastbaar dan bijvoorbeeld de zorg die artsen bieden. Dit maakt de positie van het notariaat relatief kwetsbaar. Ervaringen uit de ons omringende landen leren, dat in Angelsaksische en Scandinavische landen het notariaat zelfs overbodig kan zijn. In de lidstaten van de Europese Unie, waar het Latijnse notariaat niet wordt beoefend, functioneert de onroerende zakenmarkt naar behoren en liggen de kosten die verbonden zijn aan onroerende zakentransacties beduidend lager. Tegenstanders van het notariële domeinmonopolie bezigen deze argumenten om het bestaansrecht van het notariaat aan te vechten.

De KNB heeft alleen dan een krachtig tegengeluid, als zij de institutionele borging van de publieke taken door bekwame en integere beroepsbeoefenaren waarmaakt. Een beroepsgroep die deze borging niet kan aantonen of waarmaken, staat immers betrekkelijk zwak in het marktdiscours.

Het insluiten van de achterhoede hoort hier ook bij. De KNB moet deze borging invulling geven, door een inhoudelijke kwaliteit- en integriteitstoetsing van notarissen te introduceren dat verplichtend van karakter is; *peer review* en inzage van dossiers niet uitgezonderd. De KNB moet zich hierbij niet laten verblinden door de dogma's van intercollegiale geheimhouding en non-interventie.

Als voorbeeld kunnen dienen de Engelse en Schotse borgingssystemen alsook de bij de medici beproefde collegiale toetsingssystemen.

Meso-niveau
Ook aan de initiatieven die op meso-niveau ontplooid zijn – zoals beschreven in hoofdstuk 5 – kan een voorbeeld worden genomen. Met betrekking tot de bewaking van de beroepsethiek op kantoorniveau en door collega's onderling, valt nog veel winst te halen. Mits een ruime definitie van kwaliteitsdenken wordt gehanteerd, laten de onderzochte kantoren zien, dat de moderne notaris-ondernemer verschillende mogelijkheden tot zijn beschikking heeft om de beroepsethiek te borgen.

Micro-niveau
De inrichting en bewaking van het notarieel ethisch kader zijn niet alleen de verantwoordelijkheid van de beroepsorganisatie en het kantoor. Collectieve problemen vragen om een collectieve oplossing. Op alle notarissen rust ook de verantwoordelijkheid om collega's binnen en buiten het eigen kantoor aan te spreken op het ethisch handelen. De uitsluiting van de notariële éénpitters door de notariële midden- en topgroep, herbergt het gevaar van een collectief actieprobleem. Als één van de beroepsgenoten in de fout gaat, is de kans groot dat de hele beroepsgroep door de politiek wordt onderworpen aan een nieuwe beoordeling. Ook op micro-niveau moet het besef groeien, dat de non-interventiecultuur uit de tijd is.

3. Klachtenbehandeling in het belang van de consument
Ook de handhaving van beroepsethische normen dient als een gezamenlijke verantwoordelijkheid te worden beschouwd. Ten eerste is het wenselijk, dat het tuchtrecht wordt verscherpt en in overeenstemming is met de eisen van het EVRM. Daarnaast moet in de samenstelling van tuchtcolleges een goede balans tussen beroepsbeoefenaren en externe leden worden gevonden. Aan de bestaande ondoorzichtigheid in het notariële toezicht dient een einde te worden gemaakt. Dit impliceert een herziening van het huidige toezichtbestel. Een wenkend perspectief is het idee van één onafhankelijk loket voor het notariaat, dat bevoegd is alle klachten van cliënten te behandelen en door te verwijzen naar de instantie, die het best in staat is de klacht af te handelen.

Eenzijdig door notariskantoren opgemaakte algemene voorwaarden zijn vanuit consumentenperspectief problematisch. Zeker als deze voorwaarden heffing van griffierechten op kantoorniveau behelzen.[3] Het belang van de cliënt moet doorklinken in de algemene voorwaarden. Dit kan bijvoorbeeld door onder auspiciën van de Coördinatiegroep zelfregulering van de SER met consumentenorganisaties in onderhandeling te treden over de inhoud ervan.

3. Vgl. Discussie tussen de notarissen Holtman en Kooijman in het Notariaat Magazine over de bij algemene voorwaarden vastgelegde kantoorgriffierechten van de laatste. Zie voor de laatste bijdrage aan de discussie Holtman 2007.

4. Visie voor het notariaat in 2050 ontwikkelen

In de discussies over de toekomst van het notariaat overheerst de roep om terugkeer naar de vaste tarieven en verruiming van het notariële monopolie. Voor recent benoemde notarissen die zich stevig hebben moeten inkopen alsook voor jonge kandidaat-notarissen is marktwerking evenwel een gegeven.

De komende jaren verlaat een groot deel van de notarissen het vak wegens het behalen van de pensioengerechtigde leeftijd. Op termijn kan een krapte op de notariële arbeidsmarkt ontstaan. Het aantal afgestudeerden notarieel recht daalt jaarlijks. De groep die de meeste belemmeringen ervaart om als notaris benoemt te worden, de vrouwelijke kandidaat-notarissen, stijgt jaarlijks. De nieuwe generatie die een evenwichtige *work-life balance* nastreeft, loopt daarnaast op tegen de hoge werkdruk en de ongunstige secundaire arbeidsvoorwaarden. Banken, consultancy bureaus en grotere (advocaten-)kantoren zijn beter toegerust om op de wensen van deze generatie in te spelen. Ook ziet een meerderheid van de rechtenstudenten in de overheid de meest ideale werkgever. Wil het notariaat de aantrekkingskracht voor de huidige en toekomstige generatie kandidaat-notarissen behouden, dan moet hun belang weerklank vinden in het beleid van de beroepsgroep.

De rechtszekerheid die het notariaat biedt, is een groot collectief goed, waaraan in de steeds complexer wordende samenleving ook in de toekomst behoefte zal zijn. Het is aan de huidige en nieuwe generatie notarissen om aan te tonen, dat zij voldoende creativiteit en innovatieve krachten in huis hebben, zodat het notariaat ook in 2050 de beroepsgroep bij uitstek is, die de rechtszekerheid borgt.

Literatuur

Abbott 1988
A. Abbott, *The System of Professions. An Essay on the Divisions of Expert Labor*, Chicago: University of Chicago Press 1988.

Abel & Lewis 1989
R.L. Abel & P.S.C. Lewis, *Lawyers in Society*, Berkeley: University of California Press 1989.

Abel 1989
R.L. Abel, *American Lawyers*, Oxford: Oxford University Press 1989.

Abel 1997
R.L. Abel, *Lawyers: a Critical Reader*, New York: The New Press 1997.

Abel 1998
R.L. Abel, *American Lawyers*, Oxford: Oxford University Press 1998.

Abel 2003
R.L. Abel, *English Lawyers between Market and State. The Politics of Professionalism*, Oxford/New York: Oxford University Press 2003.

Akerlof 1970
A.A. Akerlof, 'The market for lemons: qualitative uncertainty and the market mechanism', *Quarterly Journal of Economics* 1970, p. 488-504.

Van den Akker 2001
E.J.A.M. van den Akker, *Beroepsaansprakelijkheid ten opzichte van derden*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2001.

Apistola 2007
M. Apistola, *Advocaat en kennismanagement* (diss. Amsterdam UvA), 2007.

Arisz 2000
F.H.A. Arisz, 'Notaris en verschoningsrecht', in: *De pet van de notaris*: 2000, p. 1-17.

Arthurs 1998
H.W. Arthurs, 'Why Canadian Law School's Don't Teach Legal Ethics', in: K. Economides, *Ethical Challenges to Legal Education & Conduct*, Oxford: Hart Publishing 1998, p. 105-118.

Arts, Batenburg & Groenewegen 2001
W. Arts, R. Batenburg & P. Groenewegen, *Een kwestie van vertrouwen. Over veranderingen op de markt voor professionele diensten in de organisatie van vrije beroepen*, Amsterdam: Amsterdam Univeristy Press 2001.

Arts e.a. 2001
W. Arts, R. Batenburg, P. Groenewegen & W. Raub, 'Vrije beroepsuitoefening en professionele dienstverlening. Een kwestie van vertrouwen?' in: W. Arts, R. Batenburg & P. Groenewegen, *Over veranderingen op de markt voor professionele diensten en in de organisatie van vrije beroepen*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2001, p. 153-172.

Baarsma & Felsö 2006
B. Baarsma & F. Felsö, 'De huidige borging van het publieke belang rechtszekerheid op de markt voor juridische bijstand is vanuit economisch perspectief niet optimaal', *RdW* 2006, p. 57-62.

Baarsma, Mulder & Teulings 2004
B. Baarsma, J. Mulder & C. Teulings, *Rechtszekerheid als publiek belang. Over de notaris, zijn domein en de markt*, Amsterdam: SEO (in opdracht van het ministerie van Economische Zaken) 2004.

Baldwin, Black & Cave 2005
R. Baldwin, J. Black & M. Cave, *A legal services board: Roles and operationalising issues*, Londen, Department of Constitutional Affairs 2005, http://www.dca.gov.uk.

Barents & Brinkhorst 1999
R. Barents & L.J. Brinkhorst, *Grondlijnen van Europees Recht*, Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 1999.

Van den Bergh 2005
R. van den Bergh, 'Boekbeschouwing: N.J. Philipsen, Regulation of and by Pharmacists in the Netherlands and Belgium: An Economic Approach', *RM Themis* 2005, p. 46-50.

Van den Bergh 2006
R. van den Bergh, 'Towards Efficient Self-regulation in specialisation markets for professional services', in: C.D Ehlerman & A. Atanasiu, *European Competition Law Annual 2004: The Relationship Between Competition Law and the (Liberal) Professions*, Oxford: Hart Publisher 2006.

Van den Bergh, Huls & Loth 2007
R. van den Bergh, N. Huls & M. Loth, 'Reguleren doe je samen: pleidooi voor een nieuw kabinetsstandpunt over de hervorming van de advocatuur na drie gemiste kansen', *NJB* 2007, p. 550-556.

Van den Bergh & Montagnie 2006
R. van den Bergh & Y. Montagnie, *Theory and Evidence on the Regulation of the Latin Notary Profession. A Law and Economics Approach*, Rotterdam: SEOR/ECRi 2006.

Bevernage 2002
C. Bevernage, 'Ethics professional conduct and practice rules in the cross border practice. The legal profession at crossroads', in: K. Raes & B. Claessens, *Towards a New Ethical Framework for a Legal Profession in Transition?*, Antwerpen/Oxford/New York: Intersentia 2002, p. 212-221.

BFT 2006
Bureau Financieel Toezicht (BFT), *Jaarverslag* 2006, Utrecht: Bureau Financieel Toezicht 2006.

Blees, Kemp & Mosselman 2005
J. Blees, R.G.M. Kemp & M. Mosselman, *Toetredingsbarrières in de praktijk. Veranderingen in de hoogte van toetredingsbarrières in het notariaat en makelaardij*, Zoetermeer: EIM 2005.

Blokland 2001
P. Blokland, *Teksten en toelichtingen op de Wet op het notarisambt*, Lelystad: Koninklijke Vermande 2001.

Böcker & De Groot-van Leeuwen 2002
A.G.M. Böcker & L.E. de Groot-van Leeuwen, *Klachten buiten de orde*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2002.

Bok 1993
D. Bok, *The cost of talent. How executives and Professionals Are Paid and How It Affects America*, New York: The Free Press 1993.

Boks 2002
D.T. Boks, Enige aspecten van de civielrechtelijke aansprakelijkheid van de notaris, (diss. Groningen) Deventer: Kluwer 2002.

Boon & Levin 1999
A. Boon & J. Levin, *The Ethics and Conduct of Lawyers in England and Wales*, Oregon/Oxford/Portland: Hart Publishing 1999.

Boonacker 2006
R.T.F. Boonacker, *De onpartijdigheid van de notaris*, (diss. Amsterdam UvA), Amsterdam 2006.

Bovenkerk e.a. 2005
F. Bovenkerk, *Bedreigingen in Nederland*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2005.

Bovens 1990
M.A.P. Bovens, *Verantwoordelijkheid en organisatie: Beschouwingen over aansprakelijkheid, institutioneel burgerschap en ambtelijke ongehoorzaamheid*, Zwolle: Tjeenk Willink 1990.

Bovens 2000
M.A.P. Bovens, *De vierde macht revisited. Ambtelijke macht en publieke verantwoording (*oratie Utrecht*)*, Utrecht 2000.

Bovens 1996
M.A.P. Bovens, 'De integriteit van de bedrijfsmatige overheid', in: M.A.P. Bovens & A. Hemerijck, *Het verhaal van het moraal*, Amsterdam 1996.

Bovens e.a. 2001
M.A.P. Bovens, P. 't Hart, MJW van Twist & U. Rosenthal, *Openbaar bestuur. Beleid, organisatie en politiek*, Utrecht: VBK 2001.

Bovens 2003
M.A.P. Bovens, *De digitale republiek. Democratie en rechtsstaat in de informatiemaatschappij*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2003.

Bovens 2004
M.A.P. Bovens, *Op elkaar aangewezen. Een verkenning van kwestbaarheden in de professionele verantwoordelijkheden van topambtenaren*, Utrecht: Utrechtse School voor Bestuurs- en Organisatiewetenschap 2004.

Bovens 2006
M.A.P. Bovens, 'Het ongelijk van Dales: over de onbedoelde negatieve effecten van het integriteitbeleid', *Vrij bestuurskunde* 2006*,* p. 64-74.

Bozeman 1987
B. Bozeman, *All Organizations are Public: Bridging Public and Private Organizational Theories*, San Francisco: Jossey-Bass 1987.

Brock, Powell & Hinnings 1999
D.M. Brock, M.J. Powell & C.R. Hinnings, 'The restructured professional organization. Corporates, cobwebs and cowboys', in: D.M. Brock, M.J. Powell &

C.R. Hinnings, *Restructuring the Professional Organization. Accounting, Health Care and Law*, London: Routledge 1999.

Bruinsma 2006a
J.F. Bruinsma, 'Goedkoop is duurkoop, ook in de rechtshulp', *RdW* 2006, p.63-67.

Bruinsma 2006b
J.F. Bruinsma, 'De commissie van Wijmen: pais en vree in de polder', *NJB* 2006, p. 1250-1255.

Van de Bunt 2001
H.G. van de Bunt, 'Notariaat en integriteit', toespraak ter gelegenheid van KNB-voorzitter Hans Tromp, 2001.

Van de Bunt 2006
H.G. van de Bunt, 'Tweegesprek over de grenzen van het poortwachterschap. Als de overheid notarissenverantwoordelijkheden oplegt, moet ze wel de instrumenten meeleveren', *Notariaat Magazine* 2006.

Van der Burg 1995
W. van der Burg, 'Morele beroepsdeformatie. Enkele hypothesen over de professionele moraal van juristen', in: L.E. de Groot-van Leeuwen & L.H.A.J.M. Quant, *Ethiek en het juridisch beroep*, Den Haag: VUGA 1995, p. 13-34.

Chambliss 2001
E. Chambliss, 'Toward an Institutional Strategy for Entity Regulation', *Legal Ethics* 2001, p. 45-62.

Clementi 2004
D. Clementi, *Report of the Review of the Regulatory Framework for Legal Services in England and Wales*, Londen: Department for Constitutional Affairs 2004.

Cohen 1999
M.J. Cohen, 'De concurrerende notaris', toespraak ter gelegenheid van het congres van Formaat notarissen *Een vernieuwend notariaat* 1999, Zwolle, 16 juni 1999.

Cohen 2001
M.J. Cohen, in: 'Interview: Laatste waarschuwing van Job Cohen: ''Dit jaar is de *proof of the pudding* voor het notariaat'' ', *Notariaat Magazine* 2001 (nr. 1), p. 25

Colby & Damon 1992
A. Colby & W. Damon, *Some do Care. Contemporary Lives of Moral Commitment*, New York: The Free Press 1992.

Commissie monitoring notariaat 2000
Commissie monitoring notariaat, *Rapportage Commissie monitoring notariaat*, Den Haag: ministerie van Justitie 2000.

Commissie monitoring notariaat 2001
Commissie monitoring notariaat, *Tweede Rapportage Commissie monitoring notariaat*, Den Haag: ministerie van Justitie 2001.

Commissie monitoring notariaat 2003
Commissie monitoring notariaat, *Eindrapport Commissie monitoring notariaat. Periode 1999-2003*, Den Haag: ministerie van Justitie 2003.

Commissie Helder Offreren en Tariferen 2004
Commissie Helder Offreren en Tariferen, *Helder Offreren en tariferen*, Den Haag: KNB 2004.

Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt 2005
Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt, *Het beste van twee werelden*, Den Haag: ministerie van Justitie 2005.

Commissie advocatuur 2006
Commissie advocatuur, *Een maatschappelijke Orde*, Den Haag: ministerie van Justitie 2006.

Cracrinus-Matthijsse 1995
A. Cracrinus-Matthijsse, *Tussen hulpverlening en ondernemerschap. Beroepsbeoefening en taakopvattingen van openbare apothekers in een aantal West-Europese landen*, Amsterdam 1995.

Deckers 2000a
E. Deckers, *La profession notariale, sa deontologie et ses structures*, Union Internationale du Notariat Latin; Academie notariale 2000.

DGN 2004
DGN, *5 jaar marktwerking in het notariaat (de balans opgemaakt)*, DGN DeGoedkoopsteNotaris.nl 2004.

Dezalay 1996
Y. Dezalay, 'Les organisations professionelles face à la restructuration et à internationalisation du marché du droit', in: J.L. Halpérin, *Les structures du Barreau et du Notariat en Europe, de l'Ancien Régime à nos jours*, Lyon: Presses Universitaires de Lyon 1996, p. 167-181.

Van Dijken, Berdowski & Eshuis 2006
K. van Dijken, Z. Berdowski & P.H. Eshuis, *De praktijk van derdenrekening. Een onderzoek onder notarissen, gerechtsdeurwaarders en advocaten*, Leiden: Instituut Onderzoek voor Overheidsuitgaven B.V. 2006.

Dijkstra & Aalbers 2002
M. Dijkstra & R. Aalbers, *Kruissubsidiëring in de familiepraktijk. Een empirische studie naar de kosten en opbrengsten in de familiepraktijk van het notariaat*, SEOR/OCFEB 2002.

Dow & Lapuerta 2005
J. Dow & C. Lapuerta, *The Benefits of Multiple Ownership Models in Law Services*, Londen, Department of Constitutional Affairs 2005, http://www.dca.gov.uk.

Drion 2006
C. Drion, 'Vooraf', *NJB* 2006, p. 1761.

Dubbink & Van Luijk 2006
W. Dubbink & H. van Luijk, *Bedrijfsgevallen. Morele beslissingen van ondernemingen*, Assen: Van Gorcum 2006.

Dulleart & Van De Griendt 2004
C.W.M. Dulleart & H.F.M. van de Griendt, *Management van een advocatenkantoor. De lastige partner*, 's-Gravenhage: Elsevier Juridisch Reed Business Information B.V. 2004.

Dunford 1999
A.G. Dunford, *The general notary*, Suffolk/Woodbridge: The Notaries Society 1999.

Durkheim 1957
E. Durkheim, *Professional Ethics and Civic Morals*, vertaling C. Brookfeld. London/New York: Routledge ([1957]1992).

Ekonomides 1998a
K. Ekonomides, *Ethical Challenges to Legal Education & Conduct*, Oxford: Hart Publishing 1998.

Ekonomides 1998b
K. Ekonomides, 'Legal ethics- Three Challenges for the next Millenium', in: K. Economides, *Ethical Challenges to Legal Education & Conduct*, Oxford: Hart 1998, p. xvii-xxxiii.

Ekonomides 2006
K. Ekonomides, 'The Road to Justice Revisited: Current trends in Professional Legal Ethics', *RdW* 2006, p. 3-18.

Van Es & Kraan 2007
P.C. van Es & C.A. Kraan, *Meer spreken, minder zwijgen? Over geheimhouding, informatieplicht en verschoningsrecht van de notaris*, Den Haag: KNB 2007.

Faure e.a. 1993
M.G. Faure, J. Finsinger, J. Siegers & R. van den Bergh, *Regulation of Professions. A law and Economics approach to the regulation of attorneys and physicians in the US, Belgium, The Netherlands, Germany and the UK*, Antwerpen: Maklu 1993.

Ferwerda e.a. 2007
H. Ferwerda, R. Staring, E. de Vries Robbé & H. van de Bunt, *Malafide activiteiten in de vastgoedsector. Een exploratief onderzoek naar aard, actoren en aanpak*, Arnhem/Rotterdam: Advies- en Onderzoeksgroep Beke/Erasmus Universiteit 2007.

Fikkert's jaarboek 2005
G. Fikkert's jaarboek, Almanak voor Notariaat en Registratie, Den Haag: KNB 2005.

Flap 2001
H. Flap, 'Professies als probleem: sociaal-wetenschappelijke vraagstellingen op het terrein van vrije beroepen', in: W. Arts, R. Batenburg & R. Groenwegen, *Een kwestie van vertrouwen. Over veranderingen op de markt voor professionele diensten en in de organisatie van vrije beroepen*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2001, p. 31-50.

Freedman 1990
M.H. Freedman, *Understanding Lawyers' Ethics*, New York: Mathew Bender & Company 1990.

Freidson 1994
E. Freidson, *Professionalism reborn. Theory, prophecy and policy*, Chicago: University of Chicago Press 1994.

Freidson 2001
E. Freidson, *Professionalism. Third logic*, Chicago: University of Chicago Press 2001.

Galanter 1974
M. Galanter, 'Why the "haves" come out ahead: speculations on the limits of the legal change', *Law and Society Review* 1974, p. 95-160.

Gambon 1997
J.J. Gambon, 'Handelen zoals in het notarisambt betaamt', *WPNR (6256)* 1997, p. 97-99.

Gerver 2005a
P.H.M. Gerver, 'Tuchtrecht en strafrecht', in: P.H.M. Gerver & B.E. Reinhartz, *100 jaar notarieel toezicht*, Deventer: Kluwer 2005.

Gerver 2005b
P.H.M. Gerver, 'Ethiek en het notariaat', in: Z.D. Laclé, B. Krop & N.J.H. Huls, *Balansverschuiving? Notarissen over ontwikkelingen in de notariële beroepsethiek na vijf jaar Wet op het notarisambt 1999*, Den Haag: WODC 2005, p. 151-156.

Van Gerwen, Verstraeten & Van Liederkerke 2002
J. van Gerwen, J. Verstraeten & L. van Liederkerke, *Business en ethiek. Spelregels voor ethisch ondernemen*, Tielt: Lannoo 2002.

Gillers 1996
S. Gillers, 'The year: 2075 The Product: Law', *Journal of the Institute for the Study of Legal Ethics* 1996, p. 285.

Glaser & Strauss 1967
B. Glaser & A. Strauss, *The Discovery of Grounded Theory*, Chicago: Aldine 1967.

Gómez-Martinho Faerna 1999
A. Gómez-Martinho Faerna, *La función del notario en la Unión Europea*, Madrid: Consejo General del Notariado 1999.

Gordon 1988
R.W. Gordon, 'The independence of Lawyers', *Boston University Law Review* 1988, p. 1-83.

Griffiths-Baker 2002
J. Griffiths-Baker, *Serving Two Masters. Conflicts of Interest in the Modern Law Firm*, Oxford/Portland/Oregon: Hart Publishing 2002.

Griffiths 1990
J. Griffiths, 'De sociale werking van de rechtsregels en het emancipatoire potentieel van wetgeving', in: T. Havinga & B. Sloot, *Recht, bondgenoot of barrière bij de emancipatie*, Den Haag: VUGA 1990, p. 27-46.

Griffiths & Weyers 2004
J. Griffiths & H. Weyers, *De sociale werking van recht*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2004.

Groenewegen & Hansen 2007
P.P. Groenewegen & J. Hansen, *Professies en de toekomst. Veranderende verhoudingen in de gezondheidszorg*, Utrecht: Springer Uitgeverij B.V. 2007.

De Groot-van Leeuwen 1997
L.E. de Groot-van Leeuwen, 'Polishing the Bar: the Legal Ethics Code and Disciplinary system of the Netherlands, and a comparison with the United States', *International Journal of the Legal Profession* 1997, p. 9-24.

De Groot-van Leeuwen 1998
L.E. de Groot-van Leeuwen, 'Lawyer's moral reasoning and professional conduct, in practice and in education', in: K. Economides, *Ethical Challenges to Legal Education & Conduct*, Oxford: Hart Publishing 1998, p. 237-252.

De Groot-van Leeuwen 2000
L.E. de Groot-van Leeuwen, 'Rechtshulpverleners: advocaten en notarissen', in: R.J. Schwitters, *Recht en samenleving in verandering*, Deventer: Kluwer 2000.

De Groot-van Leeuwen & Quant 1995a
L.E. de Groot-van Leeuwen & L.H.A.J.M. Quant, *Ethiek en het juridisch beroep*, Amsterdam: VUGA 1995.

De Groot-van Leeuwen & Schuyt 1992
L.E. de Groot-van Leeuwen & C.J.M. Schuyt, 'Morele redeneerpatronen bij advocaten', in: P. de Bok e.a., *Wat de advocaat betaamt*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1992, p. 71-90.

De Groot-van Leeuwen & Quant 1995b
L.E. de Groot-van Leeuwen & L.H.A.J.M. Quant, 'Vooraf: ethiek in het oog van de orkaan', in: L.E. de Groot-van Leeuwen & L.H.A.J.M. Quant, *Ethiek en het juridisch beroep*, Den Haag: VUGA 1995, p. 17-12.

Gunst 2001
J. Gunst, 'Advocatuur in Nederland (1970-2000). Externe ontwikkelingen en organisatorische aanpassingen', in: W. Arts, R. Batenburg & P. Groenewegen, *Een kwestie van vertrouwen. Over veranderingen op de markt voor professionele diensten en in de organisatie van vrije beroepen*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2001, p. 51-72.

Gunst & Bruinsma 2002
J. Gunst & J.F. Bruinsma, 'Advocaten en advocatuur in loondienst. Over de geringe effecten van de praktijkverordening in dienstbetrekking NOvA', *NJB* 2002, p. 21-32.

Gunst & Bruinsma 2003
J. Gunst & J.F. Bruinsma, 'Advocaten in Nederland. Een NJB- enquête', *NJB* 2003, p. 1015-1023.

Gunst & Bruinsma 2004
J. Gunst & J.F. Bruinsma, 'Hoe commercieel zijn advocaten? MNP en MDP in ieder geval een brug te ver', *NJB* 2004, p. 1020-1026.

Hartlief 2004
T. Hartlief, 'De notariële beroepsaansprakelijkheid en haar verzekering. Spannende tijden voor het notariaat?', *NJB* 2004, p. 575-586.

Heertje 2004
A. Heertje, 'Behoud de expertise van de notaris', *Volkskrant* 19 november 2004.

Van Heist & Marck 1998
S.B.J. van Heist & Q.J. Marck, 'De notaris in loondienst', *WPNR (6299)* 1998, p. 59-67.

Helland & Tabarrok 2003
E. Helland & A. Tabarrok, 'Contingency Fees, Settlement Delay, and Low-Quality Ligitation: Empirical Evidence from Two Datasets', *The Journal of Law, Economics & Organisation* 2003.

Hellingman 1993
K. Hellingman, 'An Economic Analysis of the Regulation of Lawyers in The Netherlands', in: M. Faure e.a., *Regulation of Professions. A Law and Economics approach of attorneys and physicians in the US, Belgium, The Netherlands, Germany and the UK*, Antwerpen: Maklu 1993, p. 147-194.

Heyman 1992
H.W. Heyman, *Interdisciplinaire samenwerking een notarieel dilemma?* Deventer: Kluwer 1992.

Heyman 1999
H.W. Heyman, 'Onafhankelijkheid en onpartijdigheid', *WPNR (6363)* 1999, p. 487-497.

Hoekstra 2001
A. Hoekstra, 'Ethische complexiteit: integriteit tussen wens en werkelijkheid', *Bestuurswetenschappen* 2001, p. 349-367.

Holtman 1998
R.J. Holtman, 'Handelen zoals in het notarisambt betaamt', *WPNR (6320)* 1998, p. 431-437.

Holtman 2005
R.J. Holtman, 'Naar een robuust notarieel normbesef', in: Z.D. Laclé, B. Krop & N.J.H. Huls, *Balansverschuiving? Notarissen over ontwikkelingen in de notariële beroepsethiek na vijf jaar Wet op het notarisambt 1999*, Den Haag: WODC 2005, p. 145-150.

Holtman 2007
R.J. Holtman, 'Tuchtrecht gestript (2)', *NM* 2007.

Holtman, Lekkerkerker & Schonewille 2007
R.J. Holtman, G.J.C. Lekkerkerker & F. Schonewille, *Rechtspraak Beroepsuitoefening Notaris*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2007.

Honigh 1999
M. Honigh, 'Strategische dilemma's in het notariaat', in: *Notaris in de markt*, Deventer: Kluwer 1999, p. 11-22.

Hoogendam 1997
J.J.M. Hoogendam, 'Notariële geheimhouding. Summus jus summa jura?', *Justitiële Verkenningen* 1997, p. 50-58.

Huijgen & Pleysier 2001
W.G. Huijgen & A.J.H. Pleysier, *De wetgeving op het notarisambt*, Deventer: Kluwer 2001.

Huls 2005
N.J.H. Huls, 'Interview, Orde moet afscheid nemen van voor- en achterhoede', *AB* 2005, p. 577.

Huls & Laclé 2002a
N.J.H. Huls & Z.D. Laclé, *Wachter wat is er van de nacht? Marktwerking en de ethiek van het notariaat*, Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam 2002.

Huls & Laclé 2002b
N.J.H. Huls & Z.D. Laclé, 'Het Notariaat: Latijns, Angelsaksisch of provinciaals?', *NJB* 2002, p. 1408-1413.

Huls & Laclé 2006
N.J.H. Huls & Z.D. Laclé, *Meer macht voor de consument? Een position paper ten behoeve van de Commissie Van Wijmen*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2006.

Jacobs 1992
J. Jacobs, *Systems of survival: A Dialogue on the Moral Foundations of Commerce and Politics*, London/Sydney/Auckland: Hodder & Stroughton 1992.

De Jong 2002
R. de Jong, *Tussen ambt en vrij beroep. Het notariaat tussen 1842 en 1999*, Deventer: Kluwer 2002.

Kaptein 2003
H. Kaptein, 'Rechten, plichten en deuglijke juristen. Professionele ethiek als principieel rolbewustzijn', in: P.B. Cliteur & H.M.Th.D. ten Napel, *Rechten, plichten, deugden*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2003, p. 141-151.

Kaptein 2006
H. Kaptein, *Kwade zaken? De moraal van het juridisch beroep*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2006.

Karssing 2000
E. Karssing, *Morele competentie in organisaties*, Assen: Van Gorcum 2000.

Karssing 2006
E. Karssing, *Integriteit in de beroepspraktijk* (diss. Rotterdam), Rotterdam 2006.

Killian 2005
M. Killian, 'Rethinking deregulation', Keulen 2005 (niet gepubliceerd).

Kist 2002
A.W. Kist, 'Mededinging en gedragsregels: vrijheid en verantwoordelijkheid', in: W.K. van Duren e.a., *Advocaten pleiten staande. 50 jaar Advocatenwet*, Den Haag: Elsevier bedrijfsinformatie B.V. 2002, p. 253-262.

Van de Klashorst 2005
R. van de Klashorst, 'Van de kwaliteit en integriteit van advocaten', *AB* 2005, p. 563-575.

Kleiboer & Huls 2001
M.A. Kleiboer & N.J.H. Huls, *Tuchtrecht op de terugtocht? Wettelijk niet hiërarchisch tuchtrecht: een vergelijkende analyse*, Utrecht: Lemma 2001.

Kocken 1995
C.L.B. Kocken, 'De notaris als magistraat of ondernemer? Een professie-theoretische benadering', in: L.E. de Groot-van Leeuwen & L.H.A.J.M. Quant, *Ethiek en het juridisch beroep*, Amsterdam: VUGA 1995, p. 35-68.

Kocken 1997
C.L.B. Kocken, *De hand van de notaris. Een rechtssociologisch onderzoek naar de onpartijdigheid en invloed van de Nederlandse notaris* (diss. Amsterdam UvA), Deventer: Kluwer 1997.

Kok 1971
G.C. Kok, *Het Nederlandse notariaat* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 1971.

Kok 1994
G.C. Kok, 'Het ontwerp voor een nieuwe notariswet' *WPNR (6140)* 1994, p. 413-417.

Kolkman & Tilleman 2005
D.S. Kolkman & A.T.A. Tilleman, 'Wid/MOT: van witwassen tot terrorismefinanciering', *WPNR (6633)* 2005, p. 675-682.

Kritzer 2000
H.M. Kritzer, 'Legal advocacy: Lawyers and Nonlawyers at work', *Contemporary Sociology* 2000, p. 516-517.

Kroes 2005
N. Kroes, 'Commissioner's opening speech to the EP JURI Committee', 29 november 2005, http://www.ec.europa.eu/comm/competition/speeches/text/sp2005_022_en.pdf.

Kronman 1993
A.T. Kronman, *The lost lawyer: Failing Ideals of the Legal Profession*, Cambridge Massachusetts-London England: The Belknap Press of Harvard University Press 1993.

Kronman 1999
A.T. Kronman, 'Legal Professionalism', *Florida State University Law Review* 1999, p. 3-7.

Kuypers, Noailly & Vollaard 2005
N. Kuypers, J. Noailly & B. Vollaard, *Liberalisation of the Dutch notary profession Reviewing its scope and impact*, Den Haag: CPB 2005.

Kwak 2001
A-J. Kwak, 'Van notabele naar expert. Over het veranderende juristenbeeld', *Sociologische Gid*s 2001, p. 85-101.

Kwak 2005
A.J. Kwak, *The Legal Junction. The Complex Promise of Modern Legal Professionalism* (diss. Rotterdam), Rotterdam: 2005.

Laclé 2005
Z.D. Laclé, 'Notariaat, ethiek en marktwerking', *Justitiële Verkenningen* 2005, p. 49-63.

Laclé & Huls 2004
Z.D. Laclé & N.J.H. Huls, 'De rechterlijke betrokkenheid bij tuchtrecht moet transparanter', *Trema* 2004, p. 231-237.

Laclé & Krop 2004
Z.D. Laclé & B. Krop, *Naar een robuust notarieel normbesef*, Leiden: Universiteit Leiden 2004.

Laclé, Krop & Huls 2005
Z.D. Laclé, B. Krop & N.J.H. Huls, *Balansverschuiving? Notarissen over ontwikkelingen in de notariële beroepsethiek na vijf jaar Wet op het notarisambt 1999*, Den Haag: WODC 2005.

Laclé & Huls 2007
Z.D. Laclé & N.J.H. Huls, 'More Power to the Consumer? Problems and Possibilities in Improving the Price-Quality Ratio of Legal Services by the Dutch Bar', *LE* 2007, p. 51-71.

Laclé & Meuwese 2007
Z.D. Laclé & A.C.M. Meuwese, *Self-regulation in the Netherlands*: European University Institute 2007 (verwacht), http://www.eu-newgov.org/database/DELIV/LTFIa-D01_Final_Research_Project_Outline.pdf.

Lankhorst & Nelen 2004
F. Lankhorst & J.M. Nelen, *Professionele dienstverlening en georganiseerde criminaliteit: hedendaagse integriteitdilemma's van advocaten en notarissen*, Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam 2004.

Lekkerkerker 2000
G.J.C. Lekkerkerker, 'Digitaal verkeer', in: *Trends in het notariaat. De nieuwe notariswet alweer verouderd?* Deventer: Kluwer 2000, p. 39-49.

Lekkerkerker & Minkjan 2004
G.J.C. Lekkerkerker & E.E. Minkjan, 'Over kwaliteitzorg in het notariaat', *WPNR* 2004, p. 599-602.

Lekkerkerker e.a. 2004
G. Lekkerkerker, J.W. van Ee, B. Snijder-Kuipers, Z.D. Laclé, E. Kortlang, C. van Kordelaar, F. Meijer & J. Leget, *Handel en Publieke taak. Gedachten over het notariaat als ambt en onderneming*, werkgroep 'ambt en onderneming' van de Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie 2004.

Lekkerkerker 1997
G.J.C. Lekkerkerker, 'De notaris; zijn traditie en het elektronisch rechtsverkeer', *Justitiële Verkenningen* 1997, p. 82-92.

Lipsky 1980
M. Lipsky, *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*, New York: Russell Sage Foundation 1980.

Lirosi 2006
A. Lirosi, 'The recent reform experiences in Italy', *Paper voor de conferentie Economic case for Professional Service Reform*, Brussel 13 december 2006 (*http://*www.ec.europa.eu/comm/competition.).

Loth 2003
M.A. Loth, 'Naar een betere beroepsethiek. De publieke verantwoordelijkheid van de advocatuur', *AB* 2003, p. 24-30.

Loth & Gaakeer 2003
M.A. Loth & A.M.P. Gaakeer, *Meesterlijk recht*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2003.

Loth & Gakeer 2007
M.A. Loth & A.M.P. Gaakeer, *Praktijkvaardigheden. Ethiek en het juridisch beroep*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2007.

Luban 1994
D. Luban, *The International Library of Essays in Law & Legal Theory. Areas 25. The Ethics of Lawyers*, Aldershot/Singapore/Sydney: Dartmouth 1994.

Van Luijk 2000
H. van Luijk, *Integer en verantwoord in beroep en bedrijf*, Amsterdam: Boom 2000.

Van Luijk 2004
H. van Luijk, *Het kan ook anders. Ethiek van binnenuit*, Asses: Koninklijke Van Gorcum 2004.

Van Luijk 2006a
H. van Luijk, 'Bedrijfsethiek in fasen', in: W. Dubbink & H van Luijk, *Bedrijfsgevallen. morele beslissingen van ondernemingen*, Assen: Van Gorcum 2006, p. 5-13.

Van Luijk 2006b
H. van Luijk, 'Morele competentie', in: W. Dubbink & H van Luijk, *Bedrijfsgevallen. morele beslissingen van ondernemingen*, Assen: Van Gorcum 2006, p. 14-21.

Lulofs 1981
J.G. Lulofs, 'Een markttheoretische benadering van professies', *Mens en Maatschappij* 1981, p. 349-377.

Lulofs 1983
J.G. Lulofs, 'De markt voor vertrouwensgoederen', in: S. Lindenberg & F.N. Stokman, *Modellen in de sociologie*, Deventer: Van Loghum Slaterus 1983, p. 92-111.

Maister 1993
D. Maister, *Managing the professional Firm*, New York: The Free Press 1993.

Maks, Faure & Philipsen 2000
J.A.H. Maks, M.G. Faure & N.J. Philipsen, *Zelfregulering, Marktwerking en Mededinging*, Conferentie Marktwerking van het ministerie van Economische zaken. Metro/Eurocom 2000.

Metzelaar 2002
A.C. Metzelaar, 'Kantoororganisatie anno 2002', in: W. K. van Duren e.a., *Advocaten pleiten staande. 50 jaar Advocatenwet*, Den Haag: Elsevier bedrijfsinformatie BV 2002, p. 170-177.

Mills 1959
C.W. Mills, *The Sociological Imagination*, Oxford: Oxford University Press 1959.

Ministerie van Justitie & ministerie van Economische Zaken 1999
Ministerie van Justitie & ministerie van Economische Zaken, *Interdisciplinaire samenwerking door notarissen*, ministerie van Justitie & ministerie van Economische Zaken 1999.

Ministerie van Economische Zaken 2004a
Ministerie van Economische Zaken, *Pamflet vrije beroepen*, ministerie van Economische Zaken 2004.

Ministerie van Economische Zaken 2004b
Ministerie van Economische Zaken, *Publieke belangen en marktordening bij vrije beroepen*, Ministerie van Economische Zaken 2004.

Mok 1990
A.L. Mok, *In het zweet uws aanschijns...: inleiding in de arbeidssociologie*, Leiden: Stenfert Kroese 1990.

Moore 1973
S.F. Moore, 'Law and social change: the semi-autonomous social field as an appropriate subject of study', *Law and Society Review* 1973, p. 719-746.

Van Mourik 2004
M.J.A. van Mourik, 'De notariële tarieven en de notariële spagaat', *WPNR (6591)* 2004, p. 725-729.

Musschenga 2004
B. Musschenga, *Integriteit. Over de eenheid en heelheid van de persoon*, Utrecht: Lemma 2004.

Nahuis & Noailly 2005
R. Nahuis & J. Noailly, *Competition and Quality in the Notary Profession*, Den Haag: CPB 2005.

Niemeijer & Ter Voert 2005
E. Niemeijer & M. ter Voert, 'Vertrouwen onder druk; vrije juridische beroepen tussen professie en commercie', *Justitiële Verkenningen* 2005, p. 1-30.

Nieuwenburg 2001
P. Nieuwenburg, *Ethiek in het Openbaar bestuur*, Bussum: Uitgeverij Coutinho 2001.

Van den Nieuwenhuijzen 2005
L. van den Nieuwenhuijzen, 'Keer terug naar de passie in het beroep', *de Accountant* 2005, p. 23-27.

NOvAA & NIVRAA 2003
NOvAA & NIVRAA, *De accountant & onafhankelijkheid. De onafhankelijkheidsregels en de gevolgen voor de dienstverlening van uw accountant*, NOvAA & NIVRA 2003.

NMa 2006
NMa, *Inventarisatie vrije beroepen: notariaat*, Den Haag: NMa 2006.

NMa 2007
NMa, *Eindverslag inventarisatie vrije beroepen: notariaat*, Den Haag: NMa 2007.

Ohm 2003
F. Ohm, 'De audit moet baliebreed', *AB* 2003, p. 603.

Olesen 2006
H.B. Olesen, 'The legal profession- Competition and Liberalisation', *Paper voor de conferentie Economic case for Professional Service Reform* Brussel, 13 december 2006 (*http://*www.ec.europa.eu/comm/competition.).

Olson 1965
M. Olson, *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge: Harvard University Press ([1965](1971).

Oosten de Boer, De Regt & Stein 2004
P.F. Oosten de Boer, B.H.J. de Regt & H.A. Stein, *Advocaat als ondernemer*, Deventer: Kluwer 2004.

Van Oostrum 2002
H.A.J. van Oostrum, *Toevallige weetbaarheden: een onderzoek naar integriteitbewaking in advocatenkantoren*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2002.

Van Os 2000
P.J.N. van Os, 'Hoe ethisch is de notaris', in: *Trends in het notariaat. De nieuwe notariswet alweer verouderd?*, Deventer: Kluwer 2000, p. 21-30.

Osiel 1990
M.J. Osiel, 'Lawyers as Monopolists, Aristocrats and Entrepreneurs', *Harvard Law Review* 1990, p. 2009-2066.

Van Otterlo 2005
R.C.H. van Otterlo, *Praktijkvaardigheden. (HR-) Management in de rechtspraktijk*, Den Haag: Boom Uitgevers 2005.

Parsons 1939
T. Parsons, *The professions and social structure*, Social Forces 1939.

Paterson 1996
A.A. Paterson, 'Professionalism and the legal services market', *International Journal of the Legal Profession* 1996, p. 137-168.

Paterson 1997
A.A. Paterson, 'Legal ethics in Scotland', *International Journal of the Legal Profession* 1997, p. 25-54.

Paterson 2005
A.A. Paterson, 'Peer Preview in Scotland International', *Legal Aid Group Conference* Killarney 2005.

Paterson, Fink & Ogus 2003
I. Paterson, M. Fink & A. Ogus, *Economic impact of regulation in the field of liberal professions in different Member States. Study for the European Commission, DG Competition*, Wenen: IHS 2003.

Pearce 1995
R.G. Pearce, 'The Professional Paradigm Shift: Why Discarding Ideology Will Improve the Conduct and Reputation of the Bar', *New York University Law Review* 1995, p. 1229-1276.

Pearce 1999
R.G. Pearce, 'Law Day 2050: Post-Professionalism, Moral Leadership, and the Law-As-Business Paradigm', *Florida State University Law Review* 1999, p. 9-21.

Pheijffer 2006
M. Pheijffer, 'De tijd staat niet stil', *Toezicht* 2006, p. 12.

Philipsen 2003
N.J. Philipsen, *Regulation of and Pharmacists in the Netherlands and Belgium: An Economic Approach* (diss. Maatricht), Maastricht: Intersentia Metro 2003.

Philipsen 2005
N.J. Philipsen, 'Vrije beroepen, concurrentie en regulering in Nederland: zijn we op de goede weg?', *SEW* 2005, p. 54-59.

Pink 2005
D. Pink, *A Whole New Mind: Why Right-Brainers Will Rule the Future*, New York: The Penguin Group 2005.

Plug e.a. 2003
P.J. Plug e.a., *Mededinging versus domeinmonopolie en ministerieplicht. Over de gevolgen van marktwerking in het notariaat*, Den Haag: Berenschot/SEO 2003.

Potter 2001
M. Potter, 'The Ethical Challenges Facing Lawyers in the Twenty-first Century', *Legal Ethics* 2001, p. 23-40.

Quant 1999
L.H.A.J.M. Quant, 'Het loon van de angst. Over advocaten, commercie en ethiek', *NJB* 1999, p. 1847-1851.

Quinn 1982
J. Quinn, 'Multidisciplinary Services and Preventive Regulation', in: R.M. Evans, *Lawyers and the Consumer interest*, Toronto: Butterworths 1982.

Raad van Volksgezondheid en Zorg 2003
Raad van Volksgezondheid en Zorg, *Marktwerking in de medisch specialistische zorg*, Zoetermeer: Raad van Volksgezondheid en Zorg 2003.

Raes & Claessens 2002
K. Raes & B. Claessens, 'Concluding Notes', in: K. Raes & B. Claessens, *Towards a New Ethical Framework for a Legal Profession in Transition?*, Antwerpen/Oxford/New York: Intersentia 2002, p. 251-258.

Ready 1992
N.P. Ready, *Brooke's notary*, London: Sweet & Maxwell 1992.

Rhode 1985
D.L. Rhode, 'Ethical perspectives on legal practice', *Stanford law Review* 1985, p. 589-652.

Rieter 1999
A.H.M. Rieter, 'Vrije marktelementen in de nieuwe wet', *WPNR (6363)* 1999, p. 513-520.

Ritzer 1995
G. Ritzer, *Expressing America: A Crtitique of the Global Credit Card Society*, The Pine Forge Press Social Science Library, Thousand Oaks 1995.

Romeijn 2006a
C. Romeijn, 'Nuttig rapport', *NM* augustus 2006, p. 35.

Romeijn 2006b
C. Romeijn, 'Angstvallig stil', *NM* december 2006, p. 59.

Melis-Santen-Waaijer 1991
A.H.M. Santen & B.C.M. Waaijer, *De notariswet*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1991.

Schakenraad 2002
G.J.L. Schakenraad, 'Kwaliteit? De Orde als motor', in: W.K. van Duren e.a., *Advocaten pleiten staande. 50 jaar Advocatenwet*, Den Haag: Elsevier bedrijfsinformatie B.V. 2002, p. 212-224.

Schakenraad 2007
G.J.L. Schakenraad, 'Aanvang en openingswoord', Symposium Peer Review, Eindhoven, 23 maart 2007.

Scheltema 2005
T. Scheltema, 'Niet langer in de ivoren toren', *NRC Handelsblad*, maart 2006.

Schneyer 1991
T. Schneyer, 'Professional discipline for law firms?', *Cornell Law Review* 1991, p. 1-46.

Schneyer 1998
T. Schneyer, 'A Tale of four systems: Reflections on How law Influences the ''Ethical Infrastructure'' of Law Firms', *South Texas Law Review* 1998, p. 245-277.

Schultz 1997
U. Schultz, 'Legal ethics in Germany', *International Journal of the Legal Profession* 1997, p. 55-88.

Schwitters 2000
R.J. Schwitters, 'De sociale werking van het recht', in: R.J. Schwitters, L.E. de Groot-van Leeuwen, T. Havinga & A.S. Böcker, *Recht en samenleving in verandering*, Deventer: Kluwer 2000, p. 177-198.

Shapiro 2003
S. Shapiro, 'Bushwacking the Ethical High Road: Conflict of Interest in the Practice of Law and Real Life', *Law and social inquiry* 2003, p. 87-268.

Sharp-Paine 2003
L. Sharp-Paine, *Value Shift: Why Companies Must Merge Social and Financial Imperatives to Achieve Superior Performance*, New York: The Mc Graw Hill Companies 2003.

Shaw 2007
G. Shaw, 'Civil-Law notaries and the challenge of liberalization: the case of France', toespraak gehouden ter gelegenheid van *Law and Society in the 21st Century: Transformations, Resistances, Futures, Joint Annual Meeting of the Law and Society Association (LSA) and the Research Committee on Sociology of Law (RCSL of ISA)*, Humboldt University, Berlijn, 25-28 juli 2007.

Sheinman 1997
L. Sheinman, 'Looking for legal ethics', *International Journal of the Legal Profession* 1997, p. 139-154.

Sherr 1998
A. Sherr, 'Legal Ethics in Europe', in: K. Economides, *Ethical Challenges to Legal Education & Conduct*, Oxford: Hart Publishing 1998, p. 341-358.

Sherr & Webley 1997
A. Sherr & L. Webley, 'Legal Ethics in England and Wales', *International Journal of the Legal Profession* 1997, p. 109-138.

Simon 1988
W.H. Simon, 'Ethical Discretion in Lawyering', *Harvard Law Review* 1988, p. 1083-1145.

Soons 1995
A.L.M. Soons, 'Notariële tarieven vrij?', *WPNR (6163)* 1995, p. 12-14.

Stephen 2002
F.H. Stephen, *An Economic Perspective on the Regulation of Legal Service Market*, 2002.

Stephen & Love 2000
F.H. Stephen & J.H. Love, 'Regulation of the Legal Profession', in: B. Bouckaert & G. De Geest, *Encyclopedia of Law and Economics*, Aldershot: Edward Elgar 2000, p. 987-1017.

Stichting Viadicte 2005
Stichting Viadicte, *Werken aan kwaliteit: Met recht Tevreden*, Stichting Viadicte 2005.

Stille 2000
A.L.G.A. Stille, 'Trends in het notariaat: de nieuwe notariswet alweer verouderd?', in: *Trends in het notariaat. De nieuwe notariswet alweer verouderd?*, Deventer: Kluwer 2000, p. 3-19.

Susskind 1996
R. Susskind, *The Future of Law: Facing the Challenges of Information Technology*, Oxford: Oxford University Press 1996.

Susskind 2000
R. Susskind, *Transforming the Law: Essays on Technology, Justice, and the Legal Marketplace*, Oxford: Oxford University Press 2000.

Suyver 2002
J.J.H. Suyver, 'Overheid in Advocatenland', in: W.K. van Duren e.a., *Advocaten pleiten staande. 50 jaar Advocatenwet*, Den Haag: Elsevier bedrijfsinformatie B.V. 2002, p. 147-158.

Sykes & Matza 1957
G. Sykes & D. Matza, 'Techniques of Nuetralisation: A Theory of Delinquency', *American Sociologic Review* 1957, p. 664-670.

Treurniet 1974
W.C. Treurniet, 'Het notariaat, nu en straks', *RM Themis* 1974, p. 117-177.

Unger 2005
E. Unger, 'Tegenstrijdige belangen', *AB* 2005, p. 495-498.

Vander Burght 2002
D. Vander Burght, 'Le notariat Européen et la mondialisation', *Revue du notariat belge* 2002, p. 451-468.

Vanlatum 1990
P. Vanlatum, 'Het notariaat en de rechtsorde van de Europese Gemeenschap', in: *Het notariaat en het Europees recht. Notariële dagen Veurne 1990*, Brugge: Die keure 1990.

Vanlatum 2002
P. Vanlatum, 'Le notaire belge, enchaîné entre les liberté Européennes?' *Revue du notariat belge* 2002, p. 484-511.

Van Velten 2000a
A.A. van Velten, *Het notariaat inderdaad een elastisch ambt*, Deventer: Kluwer 2000.

Van Velten 2000b
A.A. Van Velten, 'The Anglo-Saxon advance on the European continent', *Notarius International* 2000, p. 98.

Verstappen 2001
L.C.A. Verstappen, *De practycke van de notaris. Een notariële idylle en haar nuchter slot*, Deventer: Kluwer 2001.

Verstappen 2004
L.C.A. Verstappen, 'Het notariaat in een spagaat: over instroom en de toekomst van het notariaat', *WPNR* (6591) 2004, p. 745-755.

Vidaver-Cohen 1993
D. Vidaver-Cohen, 'Motivational Appeal in Normative Theories of Enterprise', *Business Ethics Quarterly* 1993, p. 385-407.

Van der Vlies 1995
I.C. van der Vlies, 'De KNB als publiekrechtelijke beroepsorganisatie', *NJB* 1995, p. 768-770.

Ter Voert & Van Ewijk 2004
Ter Voert & Van Ewijk, *Eerste Trendrapportage Notariaat. Toegankelijkheid, continuïteit, kwaliteit en integriteit van het notariaat*, ministerie van Justitie 2004.

Vogels e.a. 2002
R.J.M. Vogels, J.P.J. de Jong, P.Th. van der Zeijden, D. Snel & M. Mosselman, *Gegevensverzameling ten behoeve van de Commissie Monitoring Notariaat: Eindrapportage*, Zoetermeer: EIM 2002.

Vogels 2005
R.J.M. Vogels, *Prijsconcurrentie in het notariaat*, Zoetermeer: EIM 2005 (Verschenen als bijlage in het rapport van de Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt, p. 83-116).

Waaijer 1996a
B.C.M. Waaijer, *De notaris, een vertrouwenspersoon. Het ambtsgeheim en verschoningsrecht van de notaris*, Deventer: Kluwer 1996.

Waaijer 1996b
B.C.M. Waaijer, 'Handelen zoals in het notarisambt betaamt', *WPNR (6222)* 1996, p. 337-342.

Melis-Waaijer 2003
B.C.M. Waaijer, *De Notariswet*, Deventer: Kluwer 2003.

Webb 2002
J. Webb, '"Through a Glass Darkly": Reflecting on the Prospects for Legal Ethics Education', in: K. Raes & B. Claessens, *Towards a New Ethical Framework for a Legal Profession in Transition?* Antwerpen/Oxford/New York: Intersentia 2002, p. 239-250.

Werkgroep toezicht notariaat 1999
Werkgroep toezicht notariaat, *Toezicht notariaat*, Den Haag: ministerie van Justitie 1999.

Werkgroep kwaliteit in gefinancierde rechtshulp 1999
Werkgroep kwaliteit in gefinancierde rechtshulp, *Recht op kwaliteit. Een visie en een route op weg naar betere kwaliteitszorg in de gefinancierde rechtsbijstand*, Werkgroep kwaliteit in gefinancierde rechtshulp 1999.

Werkgroep tuchtrecht 2006
Werkgroep tuchtrecht, *Beleidsuitgangspunten wettelijk geregeld tuchtrecht, Rapport van de werkgroep tuchtrecht*, Den Haag: ministerie van Justitie 2006.

Wester & Peters 2004
P. Wester & V. Peters, *Kwalitatieve analyse. Uitgangspunten en procedures*, Bussum: Uitgeverij Coutinho 2004.

Wills & Oostdijk 2004
J. Wills & A. Oostdijk, *Trendrapportage notariaat: Tarieven veel voorkomende akten*, Leiden: Research voor beleid 2004.

Wisse & Vijselaar 2006
R. Wisse & J. Vijselaar, 'Vijftien jaar ervaring met klachten. Gebrekkig cijfermateriaal maakt harde conclusies onmogelijk', *Notariaat Magazine* 2006, p. 10-15.

WRR 2000
Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *De toekomst van de nationale rechtsstaat*, WRR 2000.

WRR 2002
Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *De toekomst van de nationale rechtsstaat*, Den Haag: WRR 2002.

Bijlage 1. Onderzoeksverantwoording

Enquête 2004: data verwerking en analyse
Door middel van beschrijvende analyses is verslag gedaan van de manier waarop notarissen omgaan met ethische dilemma's en de eventuele veranderingen die hierin zijn opgetreden sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999.

In de enquête is respondenten gevraagd te antwoorden op een schaal van één tot en met zeven, lopend van zeker niet tot zeker wel (casu quo zeer oneens tot zeer eens). Bij de analyse van de gegevens is besloten de scores één tot en met drie te vervangen door de term *negatief*, de score vier door *neutraal* en de scores vijf tot en met zeven door *positief*. Voor zover relevant zijn de gemiddelden en standaarddeviaties in de voetnoten opgenomen. Om de leesbaarheid te vergroten zijn de percentages in de tekst afgerond op hele getallen.

Vervolgens zijn secundaire analyses uitgevoerd. Om te bepalen of notarissen en kandidaat-notarissen verschillen in de manier waarop ze met ethische dilemma's omgaan is een *Students t-toets* uitgevoerd. Hierbij is tweezijdig getoetst en is als significatiecriterium alpha=0,05 aangehouden.

Om te bepalen of notarissen die werkzaam waren voor de inwerkingtreding van de Wna 1999 anders oordelen over beroepsethiek dan notarissen die vanaf 1999 werkzaam zijn, zijn voor alle vragen met een ratiovariabele *Students t-toetsen* uitgevoerd met als groepen *vóór 1999 benoemde notarissen* en *sinds 1999 benoemde notarissen*. Hierbij is een tweezijdige alpha van 0,05 aangehouden.

De invloed van de grootte van het kantoor is bepaald door het uitvoeren van ANOVA's. Hierbij is een alpha van 0,05 aangehouden. Voor het analyseren van de gegevens zijn de categorieën kantoorgrootte teruggebracht tot drie, te weten kantoren met één notaris, kantoren met twee tot en met vier notarissen en kantoren met vijf of meer notarissen. De door de KNB gehanteerde indeling is gebezigd. Aangezien de groep met grote kantoren (meer dan vijf notarissen), relatief klein is ten opzichte van de andere groepen zijn ook *Levene's toetsen* uitgevoerd om te kijken of de variaties significante verschillen vertonen. In de rapportage zijn alleen de resultaten opgenomen waarbij de variaties niet significant van elkaar verschillen.[1]

1. Daarnaast is onderzocht of de leeftijd (25% oudste notarissen in vergelijking met 25% jongste notarissen), grootte van vestigingsplaats en sekse van invloed zijn op de beantwoording van de vragen. Hierbij zijn echter nauwelijks significante verschillen te zien waardoor deze resultaten uit de beschrijving van de analyse zijn gelaten en alleen zijn meegenomen daar waar resultaten opvallend zijn.

Kwalitatief onderzoek

Bij het gebruik van de kwalitatieve gegevens geldt de *gefundeerde theoriebenadering* van Glaser en Strauss (1967) zoals uitgewerkt door Wester en Peters (2004) als uitgangspunt. De gefundeerde theoriebenadering is een interpretatieve onderzoeksbenadering waarbij de werkelijkheid wordt geconstrueerd vanuit de leefwereld van de bestudeerde actoren. De onderzoeker gaat hierbij uit van het *inner perspective* van de actoren, reconstrueert de zienswijze van actoren door een actor perspectief in te nemen (door middel van *role taking* en participatie in het veld). Vervolgens wordt de reconstructie van de zienswijze van actoren door de onderzoeker geobjectiveerd. De onderzoeker ontwikkelt uit het materiaal kernbegrippen die vervolgens inductief tot theorievorming leiden.

Een dergelijke benadering brengt met zich mee dat de object-theorie niet van tevoren dwingend is noch als uitgangspunt kan dienen voor theorietoetsend onderzoek. De theorie dient als globaal uitgangspunt. Het betreft een cyclisch proces van waarneming, reflectie en analyse, waarbij de onderzoeker eerst exploreert (het ontdekken van begrippen), dan specificeert (het ontwikkelen van begrippen), vervolgens reduceert (het bepalen van kernthema's) om ten slotte te integreren (het uitwerken van de theorie en het aanbrengen van relaties tussen de kernthema's).

Integriteit- en kwaliteitbewaking in het notariële beroep waren aan het begin van de studie geen begrippen die gemeengoed waren. Het was daarom noodzakelijk om in de beginfase van de studie exploratief te werk te gaan en het veld te verkennen. Aan de hand van opgedane kennis is het onderzoek zich steeds meer gaan toespitsen op bepaalde kernthema's. Hierbij is steeds uitgegaan van het interne perspectief van de beroepsgroep.

Om mij het actor perspectief van het notariaat eigen te maken heb ik vanaf 2001 interviews afgenomen, de notariële jurisprudentie bestudeerd en een telefonische enquête uitgezet. Ook heb ik actief geparticipeerd in het notariële veld. Zo nam ik deel aan verschillende permanente opleidingscursussen, notariële jaarcongressen, de notariële jaarvergadering 2004 en het congres van de Union Internationale du Notariat Latin in Mexico. Tevens woonde ik activiteiten bij, waarbij het notariaat centraal stond, zoals de belastingdag 2006, een themadag, speciaal georganiseerd voor ambtenaren van de belastingdienst die deel uitmaken van de notariële tuchtkamers. Daarnaast bezocht ik de ronde tafelconferentie notariaat, waarbij Tweede Kamerleden relevante notariële actoren hebben bevraagd over ontwikkelingen in het notariaat. Ook ben ik aanwezig geweest bij de presentatie van het rapport Hammerstein inzake de evaluatie van de Notariswet bij het Rotterdams Juridisch Genootschap. Tevens heb ik in 2006 een ringvergadering in het oosten van het land bijgewoond. Deze en andere bijeenkomsten, lezingen en congressen waren voor mij van groot belang, om goed inzicht te krijgen in de inhoud van het notariële werk en de thema's die de notariële beroepsbeoefenaren bezighouden. Deze bijeenkomsten brachten mij ook in direct contact met diverse notarissen, kandidaat-notarissen en functionarissen die zich op de notariële praktijk toeleggen. In 2004 maakte ik bovendien deel uit van

de notariële Werkgroep ambt en onderneming. Als lid van die commissie nam ik deel aan de diverse bijeenkomsten, leverde ik een bijdrage aan de eindrapportage en tijdens de notariële jaarvergadering in 2004, maakte ik met de overige leden deel uit van een discussiepanel.

Vervolgens heb ik, om betekenis te geven aan het interne perspectief van de beroepsgroep en deze in een bepaalde context te plaatsen, mij geconcentreerd op het doen van literatuuronderzoek inzake de professietheoretische benadering, de ethiek (beroepsethiek en bedrijfsethiek), het management, de rechtseconomie en de notariële praktijk (handboeken en notariële vakbladen).

Interviews 2001

Teneinde te onderzoeken of de introductie van marktelementen in het notariële beroep veranderingen teweeg heeft gebracht in de beroepsethiek, heb ik in opdracht van de Commissie monitoring notariaat een verkennend onderzoek ingesteld naar de ethiek en integriteit van notarissen na de inwerkingtreding van de nieuwe wet. Twaalf notarissen en drie kandidaat-notarissen zijn telefonisch geënquêteerd aan de hand van een twaalftal vragen. De vragen gaan in op de bronnen waaruit notarissen putten voor hun eigen beroepsethiek, de beroepsethiek in de praktijk van het notariaat, knelpunten in de beroepsethiek van het notariaat en de toekomstige positie van de notaris. De respondenten zijn werkzaam bij verschillende typen kantoren uit verschillende delen van het land en zijn uitgezocht en aangezocht door de KNB. Een groot deel van deze respondenten hebben of hadden een functie binnen de KNB, de notariële beroepsopleiding of een der ringen, de geïnterviewden behoren derhalve tot een 'actief' segment van het notariaat.

Open interviews

In de exploratiefase van mijn onderzoek heb ik diverse relevante actoren uit het notariële veld geïnterviewd teneinde een aantal basisthema's uit de praktijk van het notariaat die samenhangen met integriteit- en kwaliteitbewaking te destilleren. In 2001 heb ik diverse open interviews gehouden met ondermeer een hoogleraar notarieel recht, vertegenwoordigers van de KNB, enkele notarissen en een oud-voorzitter van de KNB. Een verdere exploratie van basisthema's in het notariaat heb ik in 2004 uitgezet. In dat jaar heb ik tijdens open interviews een hoogleraar notarieel recht, een hoogleraar advocatuur, een onderzoeker die eerder empirisch onderzoek in het notariaat heeft verricht, alsmede vertegenwoordigers van de NMa en de DG Interne Markt van de Europese Commissie bevraagd. Tijdens deze laatste gesprekken heb ik de door mij opgedane kennis gewogen en nieuwe inzichten om de notariële beroepsgroep te benaderen verworven.

Semi-gestructureerde interviews 2004

De interviews zijn te betitelen als semi-gestructureerde gesprekken waarbij enkele van tevoren opgestelde vragen en thema's (topics) de rode draad van het gesprek vormen. De gehanteerde vragen- en themalijst (topiclijst) is opgenomen in bijlage drie.

De thema's die bij de interviews naar voren zijn gekomen zijn: het hybride ambt en de notariële dilemma's (dilemma's, spanningen van het hybride ambt in de praktijk, grenzen van marktwerking), de beroeps- en gedragsregels (de effectiviteit en het belang van beroepsregels voor de dagelijkse notariële praktijk, wijziging in de omgang met deze regels) en het notariële toezicht en tuchtrecht (het belang en de effectiviteit van het toezicht en tuchtrecht in een marktgerichte omgeving, ontwikkelingen in de tuchtrechtspraak). Tevens zijn al naar gelang de toezichtsrol van de respondenten, te weten ringvoorzitter, lid van een tuchtcollege dan wel van het BFT, vragen gesteld over het functioneren van de desbetreffende toezichtsrol en het belang van die toezichtstructuur voor de bewaking van de notariële beroepsethiek.

Selectie en deelname

De semi-gestructureerde interviews zijn gehouden onder tien respondenten. De respondenten zijn geselecteerd op basis van hun taak als notarieel toezichthouder. Zo zijn vijf ringvoorzitters, vier leden van kamers van toezicht en een lid van het Bureau Financieel Toezicht aangeschreven om aan de semi-gestructureerde gesprekken deel te nemen. Deze personen zijn min of meer '*at random'* geselecteerd, al is wel rekening gehouden met een regionale spreiding van de kamers van toezicht en de ringen waarin de geselecteerde respondenten werkzaam zijn.

Opbouw semi-gestructureerde interviews 2006

In het voorjaar 2006 heb ik zes kantoorbezoeken uitgezet bij notariskantoren in Nederland. Eén van de belangrijkste bevindingen van de in 2004 gehouden enquête was voor mij het belang dat de respondenten hechten aan de integriteit- en kwaliteitsbewaking op de werkvloer.[2] Het vervolgonderzoek heeft zich aan de hand van de hiervoor genoemde bevindingen toegespitst op het in kaart brengen van *best practices* betreffende de bewaking van integriteit en kwaliteit op notariskantoren en een beschrijving van concrete *cases* waarbij kantoren antwoorden hebben gevonden op ethische dilemma's alsmede kwaliteitvraagstukken die in de praktijk zijn gerezen evenals de aanpak op kantoorniveau van ethische vraagstukken en bij het zich voordoen van ethische dilemma's. Het onderzoek beoogt niet misstanden of schandalen in kaart te brengen maar concentreert zich op de wijze waarop kantoren een realistisch beleid hebben ontwikkeld om ethische conflicten die zich in de praktijk voordoen het hoofd te bieden en de mate waarin kantoren kwaliteitsprocessen hebben ingevoerd om dergelijke conflicten te voorkomen.

Aan de hand van vragen zijn de respondenten van de kantoren bevraagd op de volgende thema's: de kantoororganisatie, de overdracht van kennis over de

2. Respondenten stellen dat voor de beroepsethiek het kantoorniveau erg belangrijk is, niet alleen wenden notarissen en kandidaat-notarissen zich als eerste bij kantoorgenoten bij het zich voordoen van ethische conflicten, ook is een overgrote meerderheid tevreden over de bewaking van de ethiek op het kantoor en menen bijna alle respondenten dat het primair de taak van het kantoor is om de ethiek te bewaken.Uit de enquête blijkt tevens dat verschillende kantoren activiteiten organiseren om de kennis over de ethiek te vergroten dan wel de beroepsethiek te bewaken. Op de middelgrote kantoren vinden gemiddeld 2,4 activiteiten inzake de beroepsethiek op kantoorniveau plaats.

beroepsethiek op kantoorniveau, de integriteitbewaking op kantoorniveau, het kwaliteitsbeleid, de ethische dilemma's in de praktijk en de introductie van marktwerking in het notariaat.[3] De gehanteerde topiclijst is opgenomen in bijlage 5.

Selectie en deelname

Uit de resultaten van de enquête uit 2004 is gebleken dat mechanismen om de kennis over de beroepsethiek te vergroten evenals mechanismen om de ethiek en kwaliteit te bewaken voornamelijk werden gebezigd op middelgrote en grote kantoren. Om deze reden zijn de eenmanskantoren bij het vervolgonderzoek buiten beschouwing gelaten. De grote kantoren zijn eerder onderwerp geweest van diverse studies in binnen en buitenland.[4] Bewust is daarom gekozen voor een vernieuwende blik op de notariële praktijk door die kantoren op de voorgrond te laten treden die bij studies over interne regulering- en bewakingsmechanismen veelal op de achtergrond zijn gebleven.[5]

Het oogmerk van de studie van middelgrote kantoor is het in kaart brengen van *best practices* en de beschrijving van de mechanismen die op kantoorniveau voorhanden zijn om het handelen van notarissen te reguleren en te bewaken. De subjecten van het onderzoek betreffen dan ook de middelgrote notariskantoren in Nederland die belang hechten aan integriteit- en kwaliteitbewaking, een modus hebben gevonden om met ethische vraagstukken die zich in de praktijk voordoen om te gaan, dan wel kwaliteitmechanismen op kantoorniveau hebben geïntroduceerd om ethische conflicten te voorkomen. Het betreft kantoren die alle gebruikelijke notariële diensten aanbieden en die zich laten voorstaan op voor de cliënt toegankelijke en kwalitatief hoogstaande diensten voor een redelijke prijs. Alle kantoorvestigingen waarbij twee tot en met vier notarissen werkzaam zijn die niet met advocaten en/of belastingadviseurs werkzaam zijn, zijn in kaart gebracht. Vervolgens zijn die kantoren geselecteerd die op hun website dan wel in advertenties en/of bijdragen in het Notariaat Magazine melding maken van het belang dat op het kantoor wordt toegekend aan ambtelijke waarden, de kwaliteit van de diensten evenals de notariële beroepsethiek. Eveneens

3. Om het gesprek zo natuurlijk mogelijk te laten verlopen en te laten aansluiten op de leefwereld van de respondenten is per gesprek de keuze gemaakte welke thema's werden behandeld en in welke volgorde.
4. Dit betreffen onderzoeken die de *Top Lawfirms* beschrijven, zie van Oostrum 2002 en Metzelaar 2002 (Nederland), Griffiths-Baker 2002 (Engeland & Wales), Dezalay 1996 (invloed van Verenigde Staten op Europa).
5. Er is nog een andere rechtseconomisch geënte reden om de grote kantoren buiten de marge van het vervolgonderzoek te houden. Grote kantoren leveren gespecialiseerde diensten aan ervaren cliënten die regelmatig diensten van deze kantoren afnemen. Niet alleen kunnen deze cliënten door de opgedane ervaring het werk van de dienstverleners op kwaliteit beoordelen ook gaat voor de dienstverleners een geldelijk belang uit van het leveren van kwalitatief hoogstaande diensten aan de cliënten teneinde de cliënten te behouden. In de marktsegment waarin de grote kantoren en cliënt-*repeat players* opereren is de vraag en aanbod evenals de kwaliteitbewaking in evenwicht. Dow & Lapuerta 2005. Uit het oogpunt van regulering dient dit segment buiten beschouwing te worden gelaten omdat de marktmechanismen voldoende waarborgen inbouwen voor bewaking van de kwaliteit. Marktregulering blijft echter geboden in die sectoren van de markt waar cliënten afkomstig zijn uit het MKB en de particuliere sector. De *one-shotters* hebben weinig handvatten voorhanden om de juridische dienstverlening op kwaliteit te toetsen laat staan om invloed uit te oefenen op het handelen van de dienstverleners. Deze cliënten nemen voornamelijk diensten af van de kleine en middelgrote kantoren. In dit werkveld van de middelgrote en kleine kantoren is het des te belangrijker te bestuderen welke mechanismen het handelen van de dienstverleners op kantoorniveau bewaken.

zijn de kantoren die in het notariaat een uitstekende reputatie genieten alsmede die kantoren die aansluiting hebben gezocht bij samenwerkingsverbanden in de selectie betrokken. Uit deze selectie zijn een twintigtal regionaal verspreide kantoren aangeschreven.

Zes kantoren hebben aan het onderzoek medewerking verleend. De beschrijving van de kantoren is opgenomen in paragraaf 5.1 en die van de respondenten per kantoor in bijlage 6. Per kantoor is getracht minstens een notaris en kandidaat-notaris alsmede een administratieve medewerker en/of notarisklerk te spreken.

Bijlage 2. Enquête 2004

Enquête Notarissen: Ontwikkelingen in de beroepsethiek van het notariaat

Het doel van deze enquête is het in kaart brengen van de ontwikkelingen in de beroepsethiek van het notariaat sinds de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999. Dit onderzoek maakt deel uit van de eerste Trendrapportage Notariaat zoals door de minister van Justitie aan de Tweede Kamer is toegezegd (Kamerstukken II, 2003-2004, 23 706, nr. 56). Het onderzoek wordt begeleid door een breed samengestelde commissie waarin de KNB vertegenwoordigd is.

Het invullen van deze enquête duurt ongeveer twintig minuten. Het is erg belangrijk dat u de volledige enquête invult omdat enkel op deze wijze een representatief beeld kan worden gegeven van de ontwikkelingen in de beroepsethiek. De gegevens van deze enquête worden anoniem verwerkt. In november zullen de eerste resultaten van de enquête besproken worden tijdens een besloten conferentie. Naar verwachting zullen de definitieve resultaten van de enquête in januari 2005 worden gepresenteerd.

Deze enquête bestaat uit vijf delen. In het eerste deel vragen wij uw mening over een aantal stellingen met betrekking tot de notarispraktijk. In dit deel wordt tevens aandacht besteed aan enkele formele beroeps- en gedragsregels van de KNB. In het tweede deel worden vragen gesteld omtrent activiteiten om de kennis van de beroepsethiek te vergroten. Hierbij wordt specifiek ingegaan op het volgen van tuchtrechtuitspraken. In deel drie komen activiteiten om de beroepsethiek te bewaken aan bod, zoals kwaliteitszorgsystemen en het gebruik van vastgestelde procedures. Tevens worden hier enkele vragen gesteld omtrent de beroepscultuur. In deel vier komt een aantal specifieke ethische dilemma's van het notarisambt aan bod. Ten slotte volgt in deel vijf nog een aantal algemene vragen die benodigd zijn voor een goede analyse van de gegevens.

Wij verzoeken u vriendelijk dit formulier te retourneren vóór 25 september 2004. U kunt hierbij gebruik maken van de bijgevoegde retourenveloppe (antwoordnummer 10368, 2300 WB Leiden, *doorzenden aan Faculteit der rechtsgeleerdheid, Meta-juridica, t.a.v. Z.D. Laclé*), het frankeren van deze enveloppe is niet vereist. Bij voorbaat dank voor het invullen van deze enquête.

Indien u met betrekking tot dit onderzoek of de enquête vragen hebt, dan kunt u contact opnemen met mw. mr. Z.D. Laclé (tel. 071-5275214).

8 september 2004
mw. mr. Z.D. Laclé
mw. drs. B. Krop

A. De beroepsethiek van het notariaat

De volgende vragen betreffen het handelen van de notaris in concrete situaties. De vragen zijn opgesteld in de vorm van stellingen. Bij elke vraag zouden wij van u willen weten in hoeverre u het met deze stelling eens of oneens bent.

Bij het beantwoorden van de vragen hebt u de keuze uit zeven antwoordmogelijkheden lopend van zeker niet mee eens tot zeker wel mee eens. Nummer 1 staat voor zeker niet mee eens, nummer 2 voor niet mee eens, nummer 3 voor neigend naar niet mee eens, nummer vier voor noch mee eens/nog mee oneens, nummer 5 voor neigend naar mee eens, nummer 6 voor mee eens en nummer 7 voor zeker wel mee eens. Het is de bedoeling dat u het antwoord van uw keuze omcirkelt.

A.1. Stellingen

In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen?

A.1.1. De notaris stelt de wensen en belangen van cliënten boven zijn publieke taakuitoefening.

ZEKER NIET MEE EENS 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.2. De notariële onpartijdigheid blijft gewaarborgd indien bij standaardvoorwaarden is bepaald dat de partijnotaris alle akten verlijdt.

ZEKER NIET MEE EENS 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.3. Bieden onder de kostprijs moet verboden worden om de collegialiteit op peil te houden.

ZEKER NIET MEE EENS 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.4. Indien nog niet vaststaat dat een malafide cliënt de notariële dienstverlening wil misbruiken, staat het de notaris vrij alle notariële diensten te verlenen.

ZEKER NIET MEE EENS 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.5. Onrendabele rechtsgebieden mogen bij specialisatie worden afgestoten.

ZEKER NIET MEE EENS 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.6. Schriftelijk belehren is afdoende.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.7. Tijdsdruk en het binnenhalen van cliënten zijn voor mij belangrijke factoren die kunnen prevaleren boven het doorvragen naar de motieven van partijen.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.8. Het waarborgen van een goede gang van zaken bij veilingen en tv-programma's is een belangrijke taak van de notaris.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.9. Het samenwerken met advocaten biedt nieuwe kansen voor het notariaat.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.10. Het samenwerken met accountants biedt nieuwe kansen voor het notariaat.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.11. Het samenwerken met belastingconsulenten biedt nieuwe kansen voor het notariaat.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.12. Duidelijke afspraken met belangrijke afnemers en cliëntbrengers bieden voldoende waarborgen voor het voorkomen van financiële afhankelijkheid van de notaris.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.13. Prijsconcurrentie leidt tot verstoorde collegiale verhoudingen.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.14. Het concurreren op basis van kwaliteit verstoort de collegiale verhoudingen niet.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.15. Het samenwerken in franchiseketens biedt een toekomst voor het notariaat.

ZEKER NIET MEE EENS 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.16. Buitenwettelijke werkzaamheden die niet stroken met de wettelijke taken van de notaris moeten worden afgestoten om de notariële onpartijdigheid in schijnte waarborgen.

ZEKER NIET MEE EENS 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL MEE EENS

A.2. De beroeps- en gedragsregels

De volgende vragen hebben betrekking op een aantal formele beroeps- en gedragsregels van de notaris. Graag willen wij van u weten in hoeverre op uw kantoor en binnen de beroepsgroep volgens deze regels gewerkt wordt. We vragen tevens per regel of de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel werkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999. Ten slotte vragen wij u hoe belangrijk u het vindt dat volgens de betreffende regel gewerkt wordt. Door middel van deze vragen hopen wij meer inzicht te krijgen in de waardering van de verschillende onderdelen van de beroepsethiek en in de specifieke veranderingen in de beroepsethiek sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999.

A.2.1. Belehrung

De notaris voorkomt dat misbruik wordt gemaakt van juridische onkunde of feitelijk overwicht.

2.1.1. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.1.2. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.1.3. Wordt thans binnen de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel gewerkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

2.1.4. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

A.2.2. Dienstweigering

De notaris weigert zijn dienst wanneer hij daarvoor gegronde redenen heeft, zoals strijdigheid met de wet of openbare orde, handelingen met een ongeoorloofd doel of gevolg dan wel onwaarheden in de akte.

2.2.1. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.2.2. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.2.3. Wordt thans binnen de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel gewerkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

2.2.4. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

A.2.3. Full-service

Ieder notariskantoor biedt alle gebruikelijke notarisdiensten tegen een voor de consument toegankelijk tarief.

2.3.1. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.3.2. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.3.3. Wordt thans binnen de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel gewerkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

2.3.4. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

A.2.4. Onafhankelijkheid

De notaris voorkomt dat hij in financieel opzicht afhankelijk wordt van een bepaalde opdrachtgever, tussenpersoon of adviseur.

I. De notaris aanvaardt geen vergoedingen die afhankelijk zijn van de uitkomst van zijn arbeid.

2.4.1.1. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.4.2.1. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.4.3.1. Wordt thans binnen de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel gewerkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

2.4.4.1. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

II. De notaris geeft geen financiële tegemoetkomingen voor het verkrijgen van opdrachten.

2.4.1.2. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.4.2.2. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.4.3.2. Wordt thans binnen de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel gewerkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

2.4.4.2. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

A.2.5. Collegiale verhoudingen

Notarissen gedragen zich als goede collega's.

I. Notarissen verlenen hun medewerking bij de overdracht van dossiers.

2.5.1.1. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.5.2.1. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.5.3.1. Wordt thans binnen de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel gewerkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

2.5.4.1. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

II. Notarissen legaliseren handtekeningen van onderhandse akten in zaken die bij een andere notaris in behandeling zijn, zonder deze dienst bij de collega in rekening te brengen.

2.5.1.2. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.5.2.2. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.5.3.2. Wordt thans binnen de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel gewerkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

2.5.4.2. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

A.2.6. Optreden als partijadviseur

De notaris maakt duidelijk kenbaar dat hij in een bepaald geval niet optreedt als onafhankelijke behartiger van alle partijbelangen.

De notaris voorkomt belangenverstrengeling door in een zaak waarin hij of een kantoorgenoot als partijnotaris werkzaam is geweest alleen een akte te verlijden als alle partijen hiermee instemmen.

2.6.1. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.6.2. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.6.3. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

A.3. Welke aanvullende opmerkingen hebt u ten aanzien van de beroeps- en gedragsregels?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

B. Kennis van de beroepsethiek

De volgende vragen betreffen activiteiten om de kennis van de beroepsethiek te vergroten. Daarnaast wordt een aantal vragen gesteld over het tuchtrecht.

B1. Hieronder volgt een aantal activiteiten dat op kantoorniveau plaats kan vinden om de kennis van de beroepsethiek te vergroten. Geeft u per activiteit door middel van een kruisje in het betreffende hokje aan of deze activiteit in uw kantoor plaats vond voor 1999, plaats vindt op dit moment, of uw kantoor de activiteit van plan is dan wel dat de activiteit niet aan de orde is. Als op uw kantoor de activiteit voor 1999 plaats vond en thans nog plaats vindt, zet u in beide hokjes (Voor 1999 en Nu) een kruisje.

	Voor 1999	*Nu*	*Van plan in de toekomst*	*Niet aan de orde*
Informeel overleg over ethisch gekleurde zaken				
Regelmatig overleg over ethisch gekleurde zaken				
Volgen van lezingen/symposia over beroepsethiek				
Volgen van cursussen over beroepsethiek				
Bespreken van tuchtrecht uitspraken op kantoor				
Individueel bijhouden van tuchtrechtuitspraken				

Indien u voor 1999 niet werkzaam was bij uw huidige kantoor kunt u de vraag beantwoorden en tevens in dit vak een kruisje zetten. ☐

B2. Vindt u dat binnen de beroepsopleiding voldoende aandacht wordt besteed aan beroepsethiek?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

B3. Vindt u dat binnen het programma van permanente educatie voldoende aandacht wordt besteed aan beroepsethiek?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

B4. Welke aanvullende opmerkingen hebt u ten aanzien van de kennisbevordering van de beroepsethiek?

.....
.....
.....

Tuchtrecht

B5. Hoe vaak besteedt u aandacht aan tuchtrechtuitspraken?

1. 2 KEER PER MAAND
2. 1 KEER PER MAAND
3. 1 KEER IN DE DRIE MAANDEN
4. EEN AANTAL KEER PER JAAR
5. ANDERS,

nl. .....

B6. Besteedt u meer, minder of evenveel aandacht aan tuchtrechtuitspraken sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

B7. Wordt op uw kantoor meer, minder of evenveel aandacht besteed aan tuchtrechtuitspraken sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

B8. Heeft uw kantoor voor zover u weet ooit veranderingen aangebracht in de werkwijze na een beslissing in een notariële tuchtzaak?

1. JA → Ga naar vraag B9
2. NEE → Ga naar vraag B11

B9. Wat was de inhoud van de betreffende beslissing?

.....
.....
.....
.....
.....

B10. Hoe werd de werkwijze veranderd naar aanleiding van de betreffende beslissing? (Verschillende antwoorden mogelijk.)

1. VERANDERING VAN PROCEDURES
2. KANTOORBIJEENKOMST OM HET BELANG VAN DE ZAAK TE BEHANDELEN
3. ANDERS,

nl. .....

B11. Welke aanvullende opmerkingen hebt u ten aanzien van het tuchtrecht?

.....
.....
.....
.....
.....

C. Bewaking van de beroepsethiek

De volgende vragen betreffen de beroepscultuur en de bewaking van de beroepsethiek.

C1. Vindt u dat de notariële beroepsethiek voldoende wordt bewaakt door onderstaande factoren?

Kantoorgenoten/naaste collegae	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
Collegae/niet-kantoorgenoten	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
De ring	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
Tuchtcolleges	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
De KNB	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

C2. Hieronder volgt een aantal activiteiten om het ethisch handelen van de notaris te bevorderen. Geeft u per activiteit door middel van een kruisje in het betreffende hokje aan of deze activiteit op uw kantoor plaats vond voor 1999, plaats vindt op dit moment, of uw kantoor de activiteit van plan is dan wel dat de activiteit niet aan de orde is. Als op uw kantoor de activiteit voor 1999 plaats vond en thans nog plaats vindt, zet u in beide hokjes (Voor 1999 en Nu) een kruisje.

	Voor 1999	*Nu*	*Van plan in de toekomst*	*Niet aan de orde*
Collegiale toetsing				
Gebruik van software om belangenverstrengeling te voorkomen				
Gebruik van procedurebeschrijvingen				
Gebruik van kwaliteitszorgsysteem				
Ethisch handelen meewegen in functioneringsbeoordeling				

Indien u voor 1999 niet werkzaam was bij uw huidige kantoor kunt u de vraag beantwoorden en tevens in dit vak een kruisje zetten. ☐

C3. Welke andere middelen en/of activiteiten worden op uw kantoor gebruikt om het ethisch handelen te bevorderen?

.....
.....
.....
.....
.....

C4. Welke aanvullende opmerkingen hebt u ten aanzien van de bewaking van de beroepsethiek binnen het notariaat?

.....
.....
.....
.....
.....

Cultuur

C5. In hoeverre vindt u dat de onderstaande actoren notarissen zouden moeten aanspreken op de naleving van de beroeps- en gedragsregels?

Kantoorgenoten/naaste collegae	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
Collegae/niet-kantoorgenoten	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
De ring	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
De KNB	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

C6. Is binnen de beroepsgroep een klimaat waarin notarissen elkaar kunnen aanspreken op de naleving van beroeps- en gedragsregels?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

C7. Is dit klimaat veranderd sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. NEE, DIT IS NIET VERANDERD
2. JA, COLLEGA'S KUNNEN ELKAAR BETER AANSPREKEN
3. JA, COLLEGA'S KUNNEN ELKAAR SLECHTER AANSPREKEN
4. JA, ANDERS,

nl. .....

C8. Stel dat u zou weten dat een collega-kantoorgenoot niet volgens de beroeps- en gedragsregels werkt, zou u deze collega daarop aanspreken?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

C9. Stel dat u zou weten dat een collega-niet-kantoorgenoot niet volgens de beroeps- en gedragsregels werkt, zou u deze collega daarop aanspreken?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

C10. Welke aanvullende opmerkingen hebt u ten aanzien van de cultuur binnen het notariaat?

.....
.....
.....

D. Beroepsethische dilemma's

De hybride functie

De notaris is zowel openbaar ambtenaar als ondernemer. Dit kan dilemma's met zich brengen, aangezien de notaris als openbaar ambtenaar andere accenten kan leggen dan de notaris als ondernemer. De ene notaris kan meer nadruk leggen op het ondernemerschap, de andere notaris meer op het zijn van een openbaar ambtenaar en een derde notaris is net zo veel openbaar ambtenaar als ondernemer. De volgende vragen gaan over de dilemma's van de hybride functie. Eerst vragen wij u aan te geven waar de beroepsgroep in de aangegeven dilemma's volgens u de nadruk op *dient* te leggen (vraag D1). Vervolgens willen wij graag weten waar de beroepsgroep *in de praktijk* de nadruk op legt (vraag D2). Ten slotte vragen wij u aan te geven of de beroepsgroep meer, minder of evenveel nadruk op de betrokken waarden legt (vraag D3).

D1. Geeft u op de volgende schaal aan waarop de beroepsgroep volgens u de nadruk dient te leggen.

Openbaar ambtenaar	2----1----0----1----2	Ondernemer
Lijdelijk	2----1----0----1----2	*belehrend*
Belang cliënt	2----1----0----1----2	Publiek belang
Winstgevendheid akte	2----1----0----1----2	Kwaliteit akte
Bescherming zwakke partij	2----1----0----1----2	Behoud grote zakelijke cliënten
Collegialiteit	2----1----0----1----2	Concurrentie

D2. U hebt net aangegeven waar de beroepsgroep volgens u de nadruk op dient te leggen. Wij vragen u nu aan te geven waar volgens u de beroepsgroep in de praktijk de nadruk op legt.

Openbaar ambtenaar	2----1----0----1----2	Ondernemer
Lijdelijk	2----1----0----1----2	*belehrend*
Belang cliënt	2----1----0----1----2	Publiek belang
Winstgevendheid akte	2----1----0----1----2	Kwaliteit akte
Bescherming zwakke partij	2----1----0----1----2	Behoud grote zakelijke cliënten
Collegialiteit	2----1----0----1----2	Concurrentie

D3. Legt de beroepsgroep volgens u meer, minder of evenveel nadruk op onderstaande waarden sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999? (Als u als notaris bent gaan werken na de inwerkingtreding van de WNA 1999 kunt u deze vraag overslaan en doorgaan met vraag E4.)

Openbaar ambtenaar	meer / minder / evenveel
Ondernemer	meer / minder / evenveel
Lijdelijk	meer / minder / evenveel
belehrend	meer / minder / evenveel
Belang cliënt	meer / minder / evenveel
Publiek belang	meer / minder / evenveel
Winstgevendheid akte	meer / minder / evenveel
Kwaliteit akte	meer / minder / evenveel
Bescherming zwakke partij	meer / minder / evenveel
Behoud grote zakelijke cliënten	meer / minder / evenveel
Collegialiteit	meer / minder / evenveel
Concurrentie	meer / minder / evenveel

Omgang met ethische dilemma's

De volgende vragen betreffen uw eigen ervaringen met ethische dilemma's.

D4. Stel dat u geconfronteerd zou worden met een ethisch dilemma, tot wie zou u zich dan wenden? (verschillende antwoorden mogelijk)

1. COLLEGAE-KANTOORGENOTEN
2. RING-COLLEGAE
3. HET NOTARIEEL-JURIDISCH BUREAU VAN DE KNB
4. VOORZITTER KAMER VAN TOEZICHT
5. VERTROUWENSNOTARIS
6. NIEMAND, IK ZOU HET ZELF OPLOSSEN
7. ANDERS,

nl. .....

D5. Stel dat u geconfronteerd zou worden met een ethisch dilemma, welke middelen zou u dan gebruiken om tot een beslissing te komen? (verschillende antwoorden mogelijk)

1. HANDBOEK
2. INTRANET VAN DE KNB
3. DE NOTARISTELEFOON
4. GEEN MIDDELEN, IK ZOU OP EEN ANDERE MANIER TOT EEN BESLISSING KOMEN.
5. ANDERS,

nl. .....

D6. Welke ethische dilemma's zijn volgens u belangrijker geworden sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?
(Als u als notaris bent gaan werken na de inwerkingtreding van de WNA 1999 kunt u deze vraag overslaan en doorgaan met vraag D8.)

.....
.....
.....

D7. Welke nieuwe ethische dilemma's zijn binnen de notarispraktijk ontstaan sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

.....
.....
.....
.....

D8. Welke aanvullende opmerkingen hebt u met betrekking tot de omgang met ethische dilemma's?

.....
.....

E. Algemene vragen

Ten slotte volgen hier nog enkele algemene vragen die van belang zijn voor het analyseren van de enquête.

E1. Wat is uw leeftijd?

1. 20 TOT 35 JAAR
2. 35 TOT 50 JAAR
3. 50 JAAR EN OUDER

E2. Wat is uw geslacht?

1. MAN
2. VROUW

E3. Sinds welk jaar bent u werkzaam als notaris?

.....

E4. Hoeveel notarissen zijn op dit moment op uw kantoor werkzaam?

1. 1
2. 2
3. 3 T/M 4
4. 5 T/M 8
5. MEER DAN 8

E5. Hoeveel kandidaat-notarissen zijn op dit moment op uw kantoor werkzaam?

1. 0
2. 1
3. 2 T/M 4
4. 5 T/M 8
5. MEER DAN 8

E6. Wat is het inwonertal van de plaats waarin uw kantoor gevestigd is?

1. MINDER DAN 50.000 INWONERS
2. 50.000 TOT 100.000 INWONERS
3. MEER DAN 100.000 INWONERS

Dit is het einde van de enquête. Wij danken u zeer voor uw medewerking. De enquête kunt u terugsturen in de bijgevoegde enveloppe, het frankeren van deze enveloppe is niet vereist. Gelieve de enquête te retourneren vóór 25 september. Als u nog opmerkingen over het onderzoek hebt, kunt u die hieronder noteren.

Opmerkingen over het onderzoek

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Enquête kandidaat-notarissen: Ontwikkelingen in de beroepsethiek van het notariaat

Het doel van deze enquête is het in kaart brengen van de ontwikkelingen in de beroepsethiek van het notariaat sinds de inwerkingtreding van de Wet op het notarisambt 1999. Dit onderzoek maakt deel uit van de eerste Trendrapportage Notariaat zoals door de minister van Justitie aan de Tweede Kamer is toegezegd (Kamerstukken II, 2003-2004, 23 706, nr. 56). Het onderzoek wordt begeleid door een breed samengestelde commissie waarin de KNB vertegenwoordigd is. Er worden twee verschillende enquêtes verspreid. Een enquête voor notarissen en een enquête voor kandidaat-notarissen. De ervaring leert dat kandidaat-notarissen een erg nuttige bijdrage kunnen leveren aan de discussie betreffende de beroepsethiek.

Het invullen van deze enquête duurt ongeveer dertig minuten. Het is erg belangrijk dat u de volledige enquête invult omdat enkel op deze wijze een representatief beeld kan worden gegeven van de ontwikkelingen in de beroepsethiek. De gegevens van deze enquête worden anoniem verwerkt. De gegevens van de notaris en de gegevens van de kandidaat-notaris zijn op geen enkele wijze met elkaar in verband te brengen. In november zullen de eerste resultaten van de enquête besproken worden tijdens een besloten conferentie. Naar verwachting zullen de definitieve resultaten van de enquête in januari 2005 worden gepresenteerd.

Deze enquête bestaat uit zes delen. In het eerste deel vragen wij uw mening over een aantal stellingen met betrekking tot de notarispraktijk. In dit deel wordt tevens aandacht besteed aan enkele formele beroeps- en gedragsregels van de KNB. In het tweede deel worden vragen gesteld omtrent activiteiten om de kennis van de beroepsethiek te vergroten. Hierbij wordt specifiek ingegaan op de beroepsopleiding en de begeleiding op uw kantoor. In deel drie komt de bewaking van de beroepsethiek aan bod. Tevens worden hier enkele vragen gesteld omtrent de beroepscultuur. In deel vier komt een aantal specifieke ethische dilemma's van het notarisambt aan bod. Deel vijf staat los van het onderzoek naar de beroepsethiek maar maakt wel deel uit van de eerste Trendrapportage Notariaat. Dit deel gaat over de knelpunten die er zijn om tot het ambt van notaris toe te treden. Ten slotte volgt in deel zes nog een aantal algemene vragen die benodigd zijn voor een goede analyse van de gegevens.

Wij verzoeken u vriendelijk dit formulier te retourneren vóór 25 september 2004. U kunt hierbij gebruik maken van de bijgevoegde retourenveloppe (antwoordnummer 10368, 2300 WB Leiden), het frankeren van deze enveloppe is niet vereist. Bij voorbaat dank voor het invullen van deze enquête.

Indien u met betrekking tot dit onderzoek of de enquête vragen hebt kunt u contact opnemen met mw. mr. Z.D. Laclé (tel. 071-5275214).

8 september 2004

mw. mr. Z.D. Laclé
mw. drs. B. Krop

A. De beroepsethiek van het notariaat

De volgende vragen betreffen het handelen van de notaris in concrete situaties. De vragen zijn opgesteld in de vorm van stellingen. Bij elke vraag zouden wij van u willen weten in hoeverre u het met deze stelling eens of oneens bent.

Bij het beantwoorden van de vragen hebt u de keuze uit zeven antwoordmogelijkheden lopend van zeker niet mee eens tot zeker wel mee eens. Nummer 1 staat voor zeker niet mee eens, nummer 2 voor niet mee eens, nummer 3 voor neigend naar niet mee eens, nummer vier voor noch mee eens/nog mee oneens, nummer 5 voor neigend naar mee eens, nummer 6 voor mee eens en nummer 7 voor zeker wel mee eens. Het is de bedoeling dat u het antwoord van uw keuze omcirkelt.

A.1. Stellingen

In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen?

A.1.1. De notaris stelt de wensen en belangen van cliënten boven zijn publieke taakuitoefening.

ZEKER NIET MEE EENS 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.2. De notariële onpartijdigheid blijft gewaarborgd indien bij standaardvoorwaarden is bepaald dat de partijnotaris alle akten verlijdt.

ZEKER NIET MEE EENS 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.3. Bieden onder de kostprijs moet verboden worden om de collegialiteit op peil te houden.

ZEKER NIET MEE EENS 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.4. Indien nog niet vaststaat dat een malafide cliënt de notariële dienstverlening wil misbruiken, staat het de notaris vrij alle notariële diensten te verlenen.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.5. Onrendabele rechtsgebieden mogen bij specialisatie worden afgestoten.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.6. Schriftelijk belehren is afdoende.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.7. Tijdsdruk en het binnenhalen van cliënten zijn voor mij belangrijke factoren die kunnen prevaleren boven het doorvragen naar de motieven van partijen.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.8. Het waarborgen van een goede gang van zaken bij veilingen en tv-programma's is een belangrijke taak van de notaris.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.9. Het samenwerken met advocaten biedt nieuwe kansen voor het notariaat.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.10. Het samenwerken met accountants biedt nieuwe kansen voor het notariaat.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.11. Het samenwerken met belastingconsulenten biedt nieuwe kansen voor het notariaat.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.12. Duidelijke afspraken met belangrijke afnemers en cliëntbrengers bieden voldoende waarborgen voor het voorkomen van financiële afhankelijkheid van de notaris.

ZEKER NIET MEE EENS 1---2---3---4---5---6---7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.13. Prijsconcurrentie leidt tot verstoorde collegiale verhoudingen.

ZEKER NIET MEE EENS 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.14. Het concurreren op basis van kwaliteit verstoort de collegiale verhoudingen niet.

ZEKER NIET MEE EENS 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.15. Het samenwerken in franchiseketens biedt een toekomst voor het notariaat.

ZEKER NIET MEE EENS 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL MEE EENS

A.1.16. Buitenwettelijke werkzaamheden die niet stroken met de wettelijke taken van de notaris moeten worden afgestoten om de notariële onpartijdigheid in schijn te waarborgen.

ZEKER NIET MEE EENS 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL MEE EENS

A.2. De beroeps- en gedragsregels

De volgende vragen hebben betrekking op een aantal formele beroeps- en gedragsregels van de notaris. Graag willen wij van u weten in hoeverre op uw kantoor en binnen de beroepsgroep volgens deze regels gewerkt wordt. We vragen tevens per regel of de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel werkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999. Ten slotte vragen wij bij elke regel hoe belangrijk u het vindt dat volgens de betreffende regel gewerkt wordt. Door middel van deze vragen hopen wij meer inzicht te krijgen in de waardering van de verschillende onderdelen van de beroepsethiek en in de specifieke veranderingen in de beroepsethiek sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999.

A.2.1. Belehrung

De notaris voorkomt dat misbruik wordt gemaakt van juridische onkunde of feitelijk overwicht.

2.1.1. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.1.2. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.1.3. Wordt thans binnen de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel gewerkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

2.1.4. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

A.2.2. Dienstweigering

De notaris weigert zijn dienst wanneer hij daarvoor gegronde redenen heeft, zoals strijdigheid met de wet of openbare orde, handelingen met een ongeoorloofd doel of gevolg dan wel onwaarheden in de akte.

2.2.1. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.2.2. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.2.3. Wordt thans binnen de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel gewerkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

2.2.4. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

A.2.3. Full-service

Ieder notariskantoor biedt alle gebruikelijke notarisdiensten tegen een voor de consument toegankelijk tarief.

2.3.1. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.3.2. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.3.3. Wordt thans binnen de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel gewerkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

2.3.4. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

A.2.4. Onafhankelijkheid

De notaris voorkomt dat hij in financieel opzicht afhankelijk wordt van een bepaalde opdrachtgever, tussenpersoon of adviseur.

I. De notaris aanvaardt geen vergoedingen die afhankelijk zijn van de uitkomst van zijn arbeid.

2.4.1.1. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.4.2.1. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.4.3.1. Wordt thans binnen de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel gewerkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

2.4.4.1. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

II. De notaris geeft geen financiële tegemoetkomingen voor het verkrijgen van opdrachten.

2.4.1.2. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.4.2.2. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.4.3.2. Wordt thans binnen de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel gewerkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

2.4.4.2. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

A.2.5. Collegiale verhoudingen

Notarissen gedragen zich als goede collega's.

I. Notarissen verlenen hun medewerking bij de overdracht van dossiers.

2.5.1.1. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.5.2.1. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.5.3.1. Wordt thans binnen de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel gewerkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

2.5.4.1. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

II. Notarissen legaliseren handtekeningen van onderhandse akten in zaken die bij een andere notaris in behandeling zijn, zonder deze dienst bij de collega in rekening te brengen.

2.5.1.2. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.5.2.2. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.5.3.2. Wordt thans binnen de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regel gewerkt sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

2.5.4.2. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

A.2.6. Optreden als partijadviseur

De notaris maakt duidelijk kenbaar dat hij in een bepaald geval niet optreedt als onafhankelijke behartiger van alle partijbelangen.

De notaris voorkomt belangenverstrengeling door in een zaak waarin hij of een kantoorgenoot als partijnotaris werkzaam is geweest alleen een akte te verlijden als alle partijen hiermee instemmen.

2.6.1. In hoeverre wordt op uw kantoor volgens deze regel gewerkt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.6.2. In hoeverre werkt de beroepsgroep volgens deze regel?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

2.6.3. Hoe belangrijk vindt u het dat volgens deze regel gewerkt wordt?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

A.3. Welke aanvullende opmerkingen hebt u ten aanzien van de beroeps- en gedragsregels?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

B. Kennis van de beroepsethiek

De volgende vragen betreffen de vergaring van kennis over beroepsethiek tijdens de beroepsopleiding en op uw notariskantoor.

B1. Vindt u dat binnen de beroepsopleiding voldoende aandacht wordt besteed aan beroepsethiek?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

B2. Als tijdens de beroepsopleiding meer aandacht aan beroepsethiek zou worden besteed, op welke manier zou u dat dan het liefste willen? Geef met de cijfers 1 t/m 7 aan welke vorm u het meest aanspreekt (1), welke vorm u daarna aanspreekt (2) welke vorm daarna (3) etc.

Opleidingsvorm	*Rating (1 t/m 7)*
Discussie over ethisch gekleurde zaken	
Specifieke aandacht voor ethische componenten in de aangeboden casussen	
Aparte casussen over beroepsethische kwesties	
In de praktijk omgaan met ethische kwesties (rollenspellen)	
Aparte colleges over beroepsethiek	
Lezingen over beroepsethiek	
Anders, nl.	

B3. Is beroepsethiek volgens u een onderwerp dat leeft onder kandidaat-notarissen?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

B4. Is beroepsethiek een onderwerp van gesprek bij kandidaat-notarissen?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

B5. Vindt u dat er bij de begeleiding op uw kantoor voldoende aandacht wordt besteed aan beroepsethische kwesties?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

B6. Welke activiteiten vinden er binnen uw kantoor plaats om het ethische bewustzijn van kandidaat-notarissen te vergroten? (verschillende antwoorden mogelijk)

1. GESPREKKEN MET PATROON OVER ETHISCH GEKLEURDE ZAKEN
2. SCHRIFTELIJKE INFORMATIE
3. VOLGEN VAN LEZINGEN OVER BEROEPSETHIEK
4. VOLGEN VAN CURSUSSEN OVER BEROEPSETHIEK
5. OPLOSSEN VAN CASUSSEN
6. LEREN VAN BEROEPSREGELS
7. BIJHOUDEN VAN TUCHTZAKEN
8. NIET, ER WORDT GEEN SPECIFIEKE AANDACHT BESTEED AAN HET ETHISCHE BEWUSTZIJN VAN KANDIDAAT-NOTARISSEN
9. ANDERS,

nl. .....

B7. Hoe effectief zijn de volgende activiteiten volgens u in het bevorderen van het ethische bewustzijn van kandidaat-notarissen?

Gesprekken met patroon over ethisch gekleurde zaken	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
Schriftelijke informatie	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
Volgen van cursussen over beroepsethiek	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
Volgen van lezingen over beroepsethiek	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
Oplossen van casussen	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
Leren van beroepsregels	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
Bijhouden van tuchtzaken	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

B8. Welke aanvullende opmerkingen hebt u ten aanzien van de kennisbevordering van de beroepsethiek?

B9. Hoe vaak besteedt u aandacht aan tuchtrechtuitspraken?

1. 2 KEER PER MAAND
2. 1 KEER PER MAAND
3. 1 KEER IN DE DRIE MAANDEN
4. EEN AANTAL KEER PER JAAR
5. ANDERS,

nl. .....
.....
.....

B10. Besteedt u meer, minder of evenveel aandacht aan tuchtrechtuitspraken sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....
.....
.....

B11. Wordt op uw kantoor meer, minder of evenveel aandacht besteed aan tuchtrechtuitspraken sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. MEER
2. MINDER
3. EVENVEEL
4. ANDERS,

nl. .....

B12. Welke aanvullende opmerkingen hebt u ten aanzien van het tuchtrecht?

.....
.....
.....
.....

C. Bewaking van de beroepsethiek

De volgende vragen betreffen de bewaking van de beroepsethiek en de beroepscultuur.

C1. Vindt u dat de notariële beroepsethiek voldoende wordt bewaakt door onderstaande actoren?

Kantoorgenoten/naaste collegae	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
Collegae/niet-kantoorgenoten	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
De ring	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
Tuchtcolleges	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
De KNB	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

C2. Welke aanvullende opmerkingen hebt u ten aanzien van de bewaking van de beroepsethiek binnen het notariaat?

.....
.....
.....
.....
.....

Cultuur

C3. In hoeverre vindt u dat de onderstaande actoren notarissen zouden moeten aanspreken op de naleving van de beroeps- en gedragsregels?

Kantoorgenoten/naaste collegae	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
Collegae/niet-kantoorgenoten	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
De ring	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL
De KNB	ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

C4. Is binnen de beroepsgroep een klimaat waarin notarissen en kandidaat-notarissen elkaar kunnen aanspreken op de naleving van beroeps- en gedragsregels?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

C5. Is dit klimaat veranderd sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

1. NEE, DIT IS NIET VERANDERD
2. JA, COLLEGA'S KUNNEN ELKAAR BETER AANSPREKEN
3. JA, COLLEGA'S KUNNEN ELKAAR SLECHTER AANSPREKEN
4. JA, ANDERS,

nl. .....

C6. Stel dat u in de toekomst, als u notaris bent, zou weten dat een collega-kantoorgenoot niet volgens de beroeps- en gedragsregels werkt, zou u deze collega daarop aanspreken?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

C7. Stel dat u in de toekomst, als u notaris bent, zou weten dat een collega-niet-kantoorgenoot niet volgens de beroeps- en gedragsregels werkt, zou u deze collega daarop aanspreken?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

C8. Welke aanvullende opmerkingen hebt u ten aanzien van de cultuur binnen het notariaat?

.....
.....
.....
.....
.....

D. Beroepsethische dilemma's

De hybride functie

De notaris is zowel openbaar ambtenaar als ondernemer. Dit kan dilemma's met zich brengen, aangezien de notaris als openbaar ambtenaar andere accenten kan leggen dan de notaris als ondernemer. De ene notaris kan meer nadruk leggen op het ondernemerschap, de andere notaris meer op het zijn van een openbaar ambtenaar en een derde notaris is net zo veel openbaar ambtenaar als ondernemer. De volgende vragen gaan over de dilemma's van de hybride functie. Eerst vragen wij u aan te geven waar de beroepsgroep in de aangegeven dilemma's volgens u de nadruk op *dient* te leggen (vraag D1). Vervolgens willen wij graag weten waar de beroepsgroep *in de praktijk* de nadruk op legt (vraag D2). Ten slotte vragen wij u aan te geven of de beroepsgroep meer, minder of evenveel nadruk op de betrokken waarden legt (vraag D3).

D1. Geeft u op de volgende schaal aan waarop de beroepsgroep volgens u de nadruk dient te leggen.

Openbaar ambtenaar	2----1----0----1----2	Ondernemer
Lijdelijk	2----1----0----1----2	*belehrend*
Belang cliënt	2----1----0----1----2	Publiek belang
Winstgevendheid akte	2----1----0----1----2	Kwaliteit akte
Bescherming zwakke partij	2----1----0----1----2	Behoud grote zakelijke cliënten
Collegialiteit	2----1----0----1----2	Concurrentie

D2. U hebt net aangegeven waar de beroepsgroep volgens u de nadruk op dient te leggen. Wij vragen u nu aan te geven waar volgens u de beroepsgroep in de praktijk de nadruk op legt.

Openbaar ambtenaar	2----1----0----1----2	Ondernemer
Lijdelijk	2----1----0----1----2	*belehrend*
Belang cliënt	2----1----0----1----2	Publiek belang
Winstgevendheid akte	2----1----0----1----2	Kwaliteit akte
Bescherming zwakke partij	2----1----0----1----2	Behoud grote zakelijke cliënten
Collegialiteit	2----1----0----1----2	Concurrentie

D3. Legt de beroepsgroep volgens u meer, minder of evenveel nadruk op onderstaande waarden sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999? (Als u als kandidaat-notaris bent gaan werken na de inwerkingtreding van de WNA 1999 kunt u deze vraag overslaan en doorgaan met vraag E4.)

Openbaar ambtenaar	meer / minder / evenveel
Ondernemer	meer / minder / evenveel
Lijdelijk	meer / minder / evenveel
belehrend	meer / minder / evenveel
Belang cliënt	meer / minder / evenveel
Publiek belang	meer / minder / evenveel
Winstgevendheid akte	meer / minder / evenveel
Kwaliteit akte	meer / minder / evenveel
Bescherming zwakke partij	meer / minder / evenveel
Behoud grote zakelijke cliënten	meer / minder / evenveel
Collegialiteit	meer / minder / evenveel
Concurrentie	meer / minder / evenveel

Omgang met ethische dilemma's

De volgende vragen betreffen uw eigen ervaringen met ethische dilemma's.

D4. Stel dat u geconfronteerd zou worden met een ethisch dilemma, tot wie zou u zich dan wenden? (verschillende antwoorden mogelijk)

1. COLLEGAE-KANTOORGENOTEN
2. RING-COLLEGAE
3. HET NOTARIEEL-JURIDISCH BUREAU VAN DE KNB
4. VOORZITTER KAMER VAN TOEZICHT
5. VERTROUWENSNOTARIS
6. NIEMAND, IK ZOU HET ZELF OPLOSSEN
7. ANDERS,

nl. .....

D5. Stel dat u geconfronteerd zou worden met een ethisch dilemma, welke middelen zou u dan gebruiken om tot een beslissing te komen? (verschillende antwoorden mogelijk)

1. HANDBOEK
2. INTRANET VAN DE KNB
3. DE NOTARISTELEFOON
4. GEEN MIDDELEN, IK ZOU OP EEN ANDERE MANIER TOT EEN BESLISSING KOMEN
5. ANDERS,

nl. .....

D6. Is er volgens u een verschil tussen de manier waarop kandidaat-notarissen de beroepsethiek invullen en notarissen?

ZEKER NIET 1----2----3----4----5----6----7 ZEKER WEL

D7. Als u verschillen ziet, welke zijn dat dan?

.....
.....
.....
.....

D8. Welke ethische dilemma's zijn volgens u belangrijker geworden sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?
(Als u als kandidaat-notaris bent gaan werken na de inwerkingtreding van de WNA 1999 kunt u deze vraag overslaan en doorgaan met vraag D8.)

.....
.....
.....
.....

D9. Welke nieuwe ethische dilemma's zijn binnen de notarispraktijk ontstaan sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

.....
.....
.....
.....

D10. Welke aanvullende opmerkingen hebt u met betrekking tot de omgang met ethische dilemma's?

.....
.....
.....
.....

E. Knelpunten om tot het ambt toe te treden

In de Trendrapportage Notariaat wordt ook aandacht besteed aan de groei van het aantal notarissen en mogelijke knelpunten om tot het ambt toe te treden. Om hier een beeld van te krijgen verzoeken wij u de volgende vier vragen te beantwoorden.

E1. Welke knelpunten ziet u om zelf notaris te worden in de vorm van *een solitaire vestiging of nieuwe vestiging*? Kunt u voor de volgende knelpunten aankruisen in welke mate u die ziet als knelpunt?

	geen knelpunt	*klein knelpunt*	*groot knelpunt*	*weet niet*
Kennis op hele breedte van het vak nodig				
Verwerven van marktaandeel				
Hoogte van benodigde investeringen				
Hoogte goodwill bij overname van een kantoor				
Kennis van bedrijfsvoering				
Waarneming tijdens vakantie en ziekte				
Minder mogelijkheden voor het houden van ruggespraak				
Minder mogelijkheden voor specialisatie				
Combinatie ondernemerschap en parttime werken moeilijk				
Combinatie ondernemerschap en ouderschap moeilijk				
Vinden van geschikte kandidaat-notarissen				
Het aantrekken van voldoende startkapitaal				
Aantrekkelijkheid huidige werkomgeving en inkomen				
Het opstellen van het Ondernemingsplan				
Het Ondernemingsplan goedgekeurd krijgen				
Onzekerheid over de markt voor notarisdiensten				

E2. Kunt u voor de volgende knelpunten aankruisen in welke mate u die ziet als knelpunt als u notaris zou willen worden *binnen een bestaande maatschap*?

	geen knelpunt	*klein knelpunt*	*groot knelpunt*	*weet niet*
Het vinden van een maatschap die nog ruimte heeft voor een nieuwe partner				
Medeverantwoordelijk worden voor werk van andere leden maatschap				
Beperkte mogelijkheden voor parttime werk				
Het samenwerken met andere notarissen				
Onzekerheid over de markt voor notarisdiensten				
De duur van de stageperiode				
Hoogte van kosten voor inkoop/ingroei/goodwill				
Beperkte zelfstandigheid t.o.v. eigen kantoor				
Combinatie ondernemerschap en parttime werken moeilijk				
Combinatie ondernemerschap en ouderschap moeilijk				
Vinden van geschikte kandidaat-notarissen				
Het aantrekken van voldoende startkapitaal				
Aantrekkelijkheid huidige werkomgeving en inkomen				
Het opstellen van het Ondernemingsplan				
Het Ondernemingsplan goedgekeurd krijgen				
Onzekerheid over de markt voor notarisdiensten				

E3. Wilt u aankruisen hoe aantrekkelijk de volgende vormen van notariaat voor u zelf zijn?

	niet aantrekkelijk	*aantrekkelijk*	*zeer aantrekkelijk*	*weet niet*
Opvolgen van een notaris binnen een bestaande maatschap				
Nieuwe notaris binnen bestaande maatschap				
Opvolgen van notaris in solitaire vestiging				
Notaris in nieuwe vestiging				
Notaris in nieuwe maatschap				
Notaris in deeltijd die standplaats deelt met een andere deeltijdnotaris				
Notaris in loondienst				

E4. Als u een voorspelling doet voor uw positie in 2010, in welke positie wilt u dan bij voorkeur verkeren, en welke positie acht u het meest waarschijnlijk?

	voorkeur	*waarschijnlijk*
Opvolgen van een notaris binnen een bestaande maatschap		
Nieuwe notaris binnen bestaande maatschap		
Opvolgen van een notaris in solitaire vestiging		
Notaris in nieuwe vestiging		
Notaris in nieuwe maatschap		
Notaris in deeltijd die standplaats deelt met een andere deeltijdnotaris		
Notaris in loondienst		
Kandidaat-notaris		
Andere functie buiten notariaat		
Anders		

F. Algemene vragen

Ten slotte volgen hier nog enkele algemene vragen die van belang zijn voor het analyseren van de enquête.

F1. Wat is uw leeftijd?

1. 20 TOT 25 JAAR
2. 25 TOT 30 JAAR
3. 30 TOT 35 JAAR
4. 35 TOT 40 JAAR
5. 40 JAAR EN OUDER

F2. Wat is uw geslacht?

1. MAN
2. VROUW

F3. Sinds welk jaar bent u werkzaam als kandidaat-notaris?

.....

F4. In welk jaar bent u afgestudeerd in de rechtswetenschap?

.....

F5. Hoeveel notarissen zijn op dit moment op uw kantoor werkzaam?

1. 1
2. 2
3. 3 T/M 4
4. 5 T/M 8
5. MEER DAN 8

F6. Hoeveel kandidaat-notarissen zijn op dit moment op uw kantoor werkzaam?

1. 1
2. 2 T/M 4
3. 5 T/M 8
4. MEER DAN 8

F7. Wat is het inwonertal van de plaats waarin uw kantoor gevestigd is?

1. MINDER DAN 50.000 INWONERS
2. 50.000 TOT 100.000 INWONERS
3. MEER DAN 100.000 INWONERS

Dit is het einde van de enquête. Wij danken u zeer voor uw medewerking. De enquête kunt u terugsturen in de bijgevoegde enveloppe, het frankeren van deze enveloppe is niet vereist. Gelieve de enquête te retourneren vóór 25 september. Als u nog opmerkingen over het onderzoek heeft, kunt u die hieronder noteren.

Opmerkingen over het onderzoek

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Bijlage 3. Vragenlijst en thema's semi-gestructureerde interviews 2004

Semi-gestructureerde gesprekken
Het doel van dit interview is het verkrijgen van inzicht in de ontwikkelingen in de beroepsethiek van het notariaat sinds de inwerkingtreding van de Wna 1999. Hierbij wordt met name ingegaan op thema's die moeilijk bij een enquête aan bod kunnen komen. Daarnaast zijn we geïnteresseerd in ontwikkelingen in het notariële toezicht en tuchtrecht. Het interview is een open gesprek waarbij enkele van tevoren opgestelde vragen en thema's de rode draad vormen.

A. Dilemma's binnen de beroepsethiek
Het hybride ambt, brengt volgens ons de volgende dilemma's met zich:

Openbaar ambtenaar	vs	Ondernemer
Lijdelijk	vs	*Belehrend*
Belang cliënt	vs	Publiek belang
Winstgevendheid akte	vs	Kwaliteit akte
Bescherming zwakke partij	vs	Behoud grote zakelijke cliënten
Collegialiteit	vs	Concurrentie

- In hoeverre vormen deze spanningen volgens u werkelijk een dilemma in de notariële praktijk?
- Kunt u aangeven of in de praktijk voorbeelden voorhanden zijn waaruit deze spanningen blijken?
- Kunt u aangeven of u vindt dat aan deze spanningen een andere invulling is gegeven sinds de inwerkingtreding van de Wna 1999? Kunt u hiervan concrete voorbeelden noemen?
- De tuchtrechter heeft met de tuchtuitspraken in de Erfpachtconversie-zaak duidelijke grenzen aan marktwerking gesteld, waar ligt volgens u de grens van marktwerking binnen het notariaat?
- Welke ethische dilemma's zijn volgens u belangrijker geworden sinds de inwerkingtreding van de Wna 1999?
- Welke nieuwe ethische dilemma's zijn binnen de notarispraktijk ontstaan sinds de inwerkingtreding van de Wna 1999?

Nu stel ik u enkele vragen over de ethische regels van het notariaat.

B. De beroeps- en gedragsregels
- Hoe belangrijk zijn volgens u de beroeps- en gedragsregels voor de bewaking van de beroepsethiek?

- Wat is volgens u veranderd in de omgang met de beroeps- en gedragsregels sinds de inwerkingtreding van Wna 1999?
- Vindt u dat wijzigingen in de beroeps- en gedragsregels nodig zijn?

Nu stel ik u enkele vragen inzake het notariële tuchtrecht en toezicht en ontwikkelingen die zich hierin voordoen:

C. Het notariële toezicht en tuchtrecht
- Welke thema's staan volgens u centraal binnen het notariële tuchtrecht?
- Kunt u aangeven of wijzigingen zijn opgetreden in het type tuchtzaak dat aanhangig wordt gemaakt sinds de inwerkingtreding van de Wna 1999?
- Hoe belangrijk acht u het tuchtrecht voor de bewaking van de beroepsethiek?
- Op welke wijze wordt volgens u het handelen van de notaris beïnvloed door tuchtrechtuitspraken?
- Vindt u dat het tuchtrecht effectief is om de beroepsethiek te bewaken?
- Welke voor- en nadelen signaleert u bij het huidige tuchtrechtelijk bestel?
- Op welke wijze denkt u dat het notariële tuchtrecht verbeterd zou kunnen worden?
- Kunt u aangeven of u meent dat het tuchtrecht een geëigend middel is om toezicht op het notariaat te houden in een marktgerichte omgeving? In hoeverre is tuchtrecht geschikt om nieuwe/andere/commercieel getinte ethische dilemma's aan te pakken?
- Hoe belangrijk is het notariële toezicht volgens u voor de bewaking van de beroepsethiek?
- Is het notariële toezicht effectief? Waar ziet u vormen voor verbetering van het toezicht?
- Ziet u binnen het notariële toezicht een rol weggelegd voor een inspectie voor het notariaat?
- Welke voor- en nadelen ziet u bij het invoeren van een dergelijke inspectie?

D. Ringvoorzitters
- Op welke wijze geeft u invulling aan uw rol als ringvoorzitter?
- Vindt u dat de ring een rol heeft bij de bewaking van de beroepsethiek?
- Op welke wijze bewaakt u de beroepsethiek binnen uw ring?
- Ziet u zelf voor- of nadelen bij de rol van de ring/ringvoorzitter bij de bewaking van de beroepsethiek? Op welke wijze denkt u dat nadelen tegengegaan kunnen worden?
- Ziet u duidelijke ontwikkelingen in de beroepsethiek sinds de inwerkingtreding van de Wna 1999?
- Hoe hebben deze ontwikkelingen gestalte gekregen binnen uw ring?
- Kunt u enkele voor- en nadelen van de inwerkingtreding van de nieuwe wet noemen?
- Ziet u ontwikkelingen in de kwaliteit van de notariële dienstverlening sinds de inwerkingtreding van de Wna 1999?

- Velen zijn de mening toegedaan dat de collegialiteit onder druk is komen te staan door de inwerkingtreding van Wna 1999. Kunt u iets vertellen over de collegialiteit binnen uw ring? Is deze sfeer volgens u veranderd sinds de inwerkingtreding van de Wna 1999?
- Indien wijzigingen zijn opgetreden, brengt dit met zich dat collega's eerder of juist minder bereid zijn elkaar aan te spreken op gedrag?
- Zijn ontwikkelingen merkbaar ten aanzien van de organisatiegraad van kantoren binnen uw ring?

E. Kamers van toezicht

- Hoe lang bent u werkzaam als lid van de kamer van toezicht?
- Kunt u iets vertellen over het functioneren van de kvt?
- Op welke wijze heeft u de introductie van Wna 1999 ervaren?
- Hoeveel tuchtzaken behandelt uw college per jaar? Is dit aantal veranderd na de introductie van de Wna 1999?
- Is een ontwikkeling te signaleren sinds de Wna 1999 waarbij notarissen meer of minder zaken aanhangig maken bij de kamers van toezicht?

Bijlage 4. Tabellen onderzoek 2004

Dilemma's in de beroepsethiek

Tabel 1.1. Dilemma's in de beroepsethiek. De nadruk die de beroepsgroep volgens geënquêteerden in de praktijk legt op beroepsethische dilemma's. (De cijfers tussen haakjes zijn de scores van de kandidaat-notarissen.)

Vooral de nadruk op:			*Midden*				*Vooral de nadruk op:*
	%		%		%		
Openbaar ambtenaar	10	(20)	15	(15)	75	(75)	Ondernemer
Collegialiteit	11	(9)	17	(12)	72	(79)	Concurrentie
Kwaliteit akte	14	(17)	17	(21)	68	(61)	Winstgevendheid akte
Publiek belang	12	(10)	24	(30)	64	(60)	Belang cliënt
Bescherming zwakke partij	17	(12)	24	(35)	59	(53)	Behoud grote cliënt
Belehrend	38	(55)	30	(27)	32	(18)	Lijdelijk

Tabel 1.2. Dilemma's in de beroepsethiek. De nadruk die de beroepsgroep volgens geënquêteerden dient te leggen in beroepsethische dilemma's. (De cijfers tussen haakjes zijn de scores van de kandidaat-notarissen.)

Vooral de nadruk op:			*Midden*				*Vooral de nadruk op:*
	%		%		%		
Publiek belang	35	(29)	43	(42)	22	(29)	Belang cliënt
Openbaar ambtenaar	60	(64)	24	(20)	16	(16)	Ondernemer
Collegialiteit	63	(50)	24	(32)	13	(18)	Concurrentie
Kwaliteit akte	69	(79)	28	(17)	3	(4)	Winstgevendheid akte
Bescherming zwakke partij	74	(73)	23	(23)	3	(4)	Behoud grote cliënt
Belehrend	92	(92)	5	(5)	3	(3)	Lijdelijk

Tabel 1.3. Veranderingen in de beroepsethiek: veranderingen in de nadruk die notarissen leggen

	Legt de beroepsgroep meer, minder of evenveel nadruk op onderstaande aspecten sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999		
	Meer %	*Evenveel* %	*Minder* %
Concurrentie	96	3	1
Ondernemer	93	6	1
Winstgevendheid akte	91	5	4
Behoud grote cliënten	76	21	3
Belang cliënt	57	30	13
Kwaliteit akte	12	30	58
Bescherming zwakke partij	7	41	52
Lijdelijk	21	29	50
Behlerend	25	26	49
Publiek belang	4	28	68
Openbaar ambtenaar	3	14	84
Collegialiteit	3	7	90

Beroeps- en gedragsregels

Tabel 2.1. Stellingen over de beroeps- en gedragsregels
(De cijfers tussen haakjes zijn de scores van de kandidaat-notarissen.)

Stelling	*Eens* %		*Neutraal* %		*Oneens* %	
Stelling 1: De notaris stelt de wensen en belangen van cliënten boven zijn publieke taakuitoefening	9	(15)	11	(14)	80	(71)
Stelling 2: De notariële onpartijdigheid blijft gewaarborgd indien bij standaardvoorwaarden is bepaald dat de partijnotaris alle akten verlijdt	21	(19)	10	(13)	69	(68)
Stelling 3: Bieden onder de kostprijs moet verboden worden om de collegialiteit op peil te houden	71	(69)	9	(7)	20	(24)
Stelling 4: Indien nog niet vaststaat dat een malafide cliënt de notariële dienstverlening wil misbruiken, staat het de notaris vrij alle notariële diensten te verlenen	45	(44)	21	(13)	34	(43)

Stelling	*Eens* %		*Neutraal* %		*Oneens* %	
Stelling 5: Onrendabele rechtsgebieden mogen bij specialisatie worden afgestoten	22	(23)	6	(4)	72	(73)
Stelling 6: Schriftelijk *belehren* is afdoende	18	(21)	11	(11)	71	(68)
Stelling 7: Tijdsdruk en het binnenhalen van cliënten zijn voor mij belangrijke factoren die kunnen prevaleren boven het doorvragen naar de motieven van partijen	8	(10)	7	(8)	85	(82)
Stelling 8: Het waarborgen van een goede gang van zaken bij veilingen en tv-programma's is een belangrijke taak van de notaris	56	(46)	15	(16)	29	(38)
Stelling 9: Het samenwerken met advocaten biedt nieuwe kansen voor het notariaat	22	(46)	19	(16)	59	(38)
Stelling 10: Het samenwerken met accountants biedt nieuwe kansen voor het notariaat	23	(48)	15	(20)	62	(32)
Stelling 11: Het samenwerken met belastingconsulenten biedt nieuwe kansen voor het notariaat	35	(58)	15	(17)	50	(25)
Stelling 12: Duidelijke afspraken met belangrijke afnemers en cliëntbrengers bieden voldoende waarborgen voor het voorkomen van financiële afhankelijkheid van de notaris	37	(36)	13	(22)	50	(42)
Stelling 13: Prijsconcurrentie leidt tot verstoorde collegiale verhoudingen	84	(81)	6	(6)	10	(13)
Stelling 14: Het concurreren op basis van kwaliteit verstoort de collegiale verhoudingen niet	79	(75)	6	(6)	15	(19)
Stelling 15: Het samenwerken in franchiseketens biedt een toekomst voor het notariaat	27	(31)	18	(31)	55	(38)
Stelling 16: Buitenwettelijke werkzaamheden die niet stroken met de wettelijke taken van de notaris moeten worden afgestoten om de notariële onpartijdigheid *in schijn* te waarborgen	45	(42)	12	(22)	44	(36)

Tabel 2.2. Gepercipieerd belang van de beroepsregels

Beroepsregel	*Belangrijk* %		*Neutraal* %		*Onbelangrijk* %	
Belehrung	100	(100)	0	(0)	0	(0)
Dienstweigering	100	(100)	0	(0)	0	(0)
Full service	85	(81)	5	(11)	10	(8)
Onafhankelijkheid I*	94	(95)	3	(1)	3	(4)
Onafhankelijkheid II**	99	(95)	1	(3)	0	(2)
Collegiale verhoudingen I***	93	(94)	6	(5)	1	(1)
Collegiale verhoudingen II****	75	(84)	6	(8)	19	(8)
Optreden als partijadviseur	97	(95)	2	(3)	1	(2)

* De notaris aanvaardt geen vergoedingen die afkomstig zijn uit arbeid
** De notaris geeft geen financiële tegemoetkomingen voor het verkrijgen van opdrachten
*** Notarissen verlenen hun medewerking bij de overdracht van dossiers
**** Legaliseren van handtekeningen van onderhandse akten zonder deze dienst bij de collega in rekening te brengen

Tabel 2.3. Gepercipieerde naleving van de beroepsregels op het kantoor van de respondent. (De cijfers tussen haakjes zijn de scores van de kandidaat-notarissen.)

Beroepsregel (naleving door eigen kantoor)	*Positief* %		*Neutraal* %		*Negatief* %	
Belehrung	100	(97)	0	(1)	0	(2)
Dienstweigering	100	(99)	0	(1)	0	(0)
Full service	97	(92)	1	(3)	2	(5)
Onafhankelijkheid I*	93	(91)	1	(2)	6	(7)
Onafhankelijkheid II**	95	(89)	0	(4)	5	(7)
Collegiale verhoudingen I	95	(95)	3	(4)	2	(1)
Collegiale verhoudingen II	99	(97)	0	(0)	1	(3)
Optreden als partijadviseur	94	(93)	4	(6)	1	(1)

* De notaris aanvaardt geen vergoedingen die afkomstig zijn uit arbeid
** De notaris geeft geen financiële tegemoetkomingen voor het verkrijgen van opdrachten
*** Notarissen verlenen hun medewerking bij de overdracht van dossiers
**** Legaliseren van handtekeningen van onderhandse akten zonder deze dienst bij de collega in rekening te brengen

Tabel 2.4. Gepercipieerde naleving van de beroepsregels door de beroepsgroep. (De cijfers tussen haakjes zijn de scores van de kandidaat-notarissen.

Beroepsregel (naleving door beroepsgroep)	*Positief* %	*Neutraal* %	*Negatief* %
Belehrung	67 (76)	22 (18)	11 (6)
Dienstweigering	75 (84)	17 (13)	8 (3)
Full service	43 (43)	28 (29)	29 (28)
Onafhankelijkheid I*	57 (61)	26 (24)	17 (15)
Onafhankelijkheid II**	47 (54)	27 (28)	26 (18)
Collegiale verhoudingen I***	57 (67)	21 (23)	22 (10)
Collegiale verhoudingen II****	80 (84)	13 (11)	7 (5)
Optreden als partijadviseur	68 (75)	24 (20)	8 (5)

* De notaris aanvaardt geen vergoedingen die afkomstig zijn uit arbeid
** De notaris geeft geen financiële tegemoetkomingen voor het verkrijgen van opdrachten
*** Notarissen verlenen hun medewerking bij de overdracht van dossiers
**** Legaliseren van handtekeningen van onderhandse akten zonder deze dienst bij de collega in rekening te brengen

Tabel 2.5. Gepercipieerde veranderingen in de beroepsethiek: naleving van beroeps- en gedragsregels

Veranderingen in de beroepsethiek	*Werkt de beroepsgroep meer, minder of evenveel volgens deze regels sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?*		
	Meer %	*Evenveel* %	*Minder* %
Behlerung	10	42	48
Dienstweigering	6	50	44
Full service	6	17	77
Onafhankelijkheid I*	4	31	65
Onafhankelijkheid II**	3	16	81
Collegiale verhoudingen I***	0	34	66
Collegiale verhoudingen II****	7	52	41

* De notaris aanvaardt geen vergoedingen die afkomstig zijn uit arbeid
** De notaris geeft geen financiële tegemoetkomingen voor het verkrijgen van opdrachten
*** Notarissen verlenen hun medewerking bij de overdracht van dossiers
**** Legaliseren van handtekeningen van onderhandse akten zonder deze dienst bij de collega in rekening te brengen

Tabel 2.6. Samenwerking met andere beroepsbeoefenaren
(De scores tussen haakjes zijn van de kandidaat-notarissen.)

Stelling	*Eens* %		*Neutraal* %		*Oneens* %	
Het samenwerken met advocaten biedt een nieuwe toekomst voor het notariaat	22	(46)	19	(16)	59	(39,1)
Het samenwerken met accountants biedt een nieuwe toekomst voor het notariaat	23	(48)	15	(20)	62	(32)
Het samenwerken met belastingconsulenten biedt een nieuwe toekomst voor het notariaat	35	(58)	15	(17)	50	(25)

Middelen om tot een beslissing te komen in een ethisch dilemma

Tabel 3.1. Personen en instanties die door notarissen en kandidaat-notarissen worden geconsulteerd indien geconfronteerd met een ethisch dilemma

*Persoon/ instanties die notarissen zouden consulteren**	*Notaris* %	*Kandidaat-notaris* %
Collega-kantoorgenoten	81	93
Notarieel-juridisch bureau van de KNB	39	40
Vertrouwensnotaris	35	30
Ring-collegae	36	19
Voorzitter van de kamer van toezicht	23	9
Anders	10	15
Niemand, ik zou het zelf oplossen	6	6

* De totalen tellen niet op tot 100% omdat bij deze vraag verschillende antwoorden mogelijk waren.

Tabel 3.2. Percentage notarissen en kandidaat-notarissen dat gebruik zou maken van specifieke middelen om tot een beslissing in een ethisch dilemma te komen

*Middelen om te komen tot een beslissing**	*Notaris* %	*Kandidaat-notaris* %
Handboek	53	73
Intranet van de KNB	47	54
Notaristelefoon	1	7
Anders	36	25
Geen gebruik van middelen	22	15

* De totalen tellen niet op omdat bij deze vraag verschillende antwoorden mogelijk waren.

Bewaking van de beroepsethiek

Tabel 4.1. De mate waarin de beroepsethiek wordt bewaakt door verschillende actoren

Mate van bewaking van de beroepsethiek door:	*Voldoende %*	*Matig %*	*Onvoldoende %*
Kantoorgenoten/naaste collegae	85 (85)	9 (9)	6 (3)
Tuchtcolleges	72 (77)	12 (13)	16 (10)
De KNB	65 (65)	14 (16)	21 (19)
Collegae/niet-kantoorgenoten	47 (55)	26 (28)	27 (17)
De ring	44 (52)	22 (29)	34 (19)

Tabel 4.2. Ervaren noodzaak van bewaking van de beroepsethiek door verschillende actoren. (De cijfers tussen haakjes zijn de scores van de kandidaat-notarissen.)

Moeten onderstaande factoren notarissen aanspreken op de naleving van beroeps- en gedragsregels?	*Positief %*	*Neutraal %*	*Negatief %*
Kantoorgenoten/naaste collegae	96 (95)	1 (5)	3 (0)
De KNB	83 (91)	9 (7)	8 (2)
De ring	79 (84)	9 (10)	12 (6)
Collegae/niet-kantoorgenoten	71 (67)	12 (16)	17 (17)

Tabel 4.3. Mechanismen op kantoorniveau om de kennis van de beroepsethiek te vergroten

Activiteit	*kantoren waar de betreffende activiteit plaatshad voor 1999, waar de activiteit nu plaatsvindt, waar de activiteit zal worden geïntroduceerd dan wel niet aan de orde is*			
	*Voor 1999 en nu** *%*	*Nu (totaal)** *%*	*In de toekomst* *%*	*Niet aan de orde* *%*
Informeel overleg over ethisch gekleurde zaken	77	89	1	9
Regelmatig overleg over ethisch gekleurde zaken	42	49	3	47
Volgen van lezingen/symposia over beroepsethiek	34	41	12	45
Volgen van cursussen over beroepsethiek	28	35	11	51
Bespreken van tuchtrecht-uitspraken op kantoor	53	66	6	28
Individueel bijhouden van tuchtrechtuitspraken	63	77	3	18

* In deze twee kolommen zit een overlap omdat in beide categorieën de huidige situatie ('nu') is verwerkt.

Totaal activiteiten
0. 20%
1. 17%
2. 19%
3. 26%
4. 13%
5. 5%
gemiddeld 2,1 standaarddeviatie 1,5

Kennisbevordering van de beroepsethiek

Tabel 5.1. Kantooractiviteiten om de beroepsethiek te bewaken

Activiteit	*kantoren waar de betreffende activiteit plaatshad voor 1999, waar de activiteit nu plaatsvindt, waar de activiteit zal worden geïntroduceerd dan wel niet aan de orde is*			
	*Voor 1999 en nu** *%*	*Nu (totaal)** *%*	*In de toekomst* *%*	*Niet aan de orde* *%*
Collegiale toetsing	41	51	5	42
Gebruik van software om belangenverstrengeling te voorkomen	8	12	1	87
Gebruik van procedure-beschrijvingen	28	58	18	24
Gebruik van kwaliteitszorg-systeem	19	43	31	26
Ethisch handelen meewegen in functioneringsbeoordeling	28	45	13	42

* In deze twee kolommen zit een overlap omdat in beide categorieën de huidige situatie (*nu*) is verwerkt.

Totaal aantal activiteiten
0. 5%
1. 5%
2. 18%
3. 18%
4. 25%
5. 14%
6. 15%
gemiddelde 3,6 standaarddeviatie 1,6

Vindt u dat binnen de beroepsopleiding voldoende aandacht wordt besteed aan beroeps-ethiek?

	Positief *%*	*Neutraal* *%*	*Negatief* *%*
Notarissen	49	31	20
Kandidaat-notarissen	50	14	36

Vindt u dat in het programma van permanente educatie voldoende aandacht wordt besteed aan beroepsethiek?

	Positief %	*Neutraal* %	*Negatief* %
Notarissen	44	28	28

Tabel 5.2. Kantooractiviteiten ter vergroting van het ethische bewustzijn van kandidaat-notarissen

*Activiteit om het ethische bewustzijn van kandidaat-notarissen te vergroten**	*kantoren waar de activiteit plaatsvindt* %
Gesprekken met patroon over ethisch gekleurde zaken	70
Bijhouden van tuchtzaken	51
Schriftelijke informatie over beroepsethiek	16
Leren van beroepsregels	14
Oplossen van casussen	13
Volgen van lezingen over beroepsethiek	9
Volgen van cursussen over beroepsethiek	6
Geen specifieke aandacht voor het ethische bewustzijn van kandidaat-notarissen	20

* De totalen tellen niet op tot 100% omdat bij deze vraag verschillende antwoorden mogelijk waren.

Tuchtrecht

Hoe vaak besteedt u aandacht aan tuchtrechtuitspraken?

	2x per maand %	*1x per maand* %	*1x in de 3 maanden* %	*Een aantal keer per jaar* %	*Anders* %
Notarissen	25	40	6	12	17
Kandidaat-notarissen	21	38	10	22	10

Besteedt u meer, minder of evenveel aandacht aan tuchtrechtuitspraken sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

	Meer %	*Evenveel* %	*Minder* %	*Anders* %
Notarissen	28	70	2	0
Kandidaat-notarissen	24	64	2	10

Wordt op uw kantoor meer, minder of evenveel aandacht aan tuchtrechtuitspraken besteed sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

	Meer %	*Evenveel* %	*Minder* %	*Anders* %
Notarissen	28	66	3	3
Kandidaat-notarissen	19	66	1	19

Heeft uw kantoor voor zover u weet ooit veranderingen aangebracht in de werkwijze na een beslissing in een notariële tuchtzaak?

Ja 58%

Nee 42%

- verandering van procedures 84%*
- kantoorbijeenkomst om belang van de zaak te bespreken 44%*
- anders 12%*

* De totalen tellen niet op tot 100% omdat bij deze vraag verschillende antwoorden mogelijk waren.

Is er binnen de beroepsgroep een klimaat waarin notarissen elkaar kunnen aanspreken op de naleving van beroeps- en gedragsregels?

	Positief %	*Neutraal* %	*Negatief* %
Notarissen	30	16	54
Kandidaat-notarissen	48	23	29

Is dit klimaat veranderd sinds de inwerkingtreding van de WNA 1999?

	Nee, dit is niet veranderd	*Ja, collega's kunnen elkaar beter aanspreken*	*Ja, collega's kunnen elkaar slechter aanspreken*	*Anders*
Notarissen	30	1	66	2
Kandidaat-notarissen	50	3	35	12

Stel dat u zou weten dat een collega-kantoorgenoot niet volgens de beroeps- en gedragsregels werkt, zou u deze collega daar dan op aanspreken?

	Positief %	*Neutraal* %	*Negatief* %
Notarissen	97	1	2
Kandidaat-notarissen	97	2	1

Stel dat u zou weten dat een collega-niet-kantoorgenoot niet volgens de beroeps-en gedragsregels werkt, zou u deze collega daar dan op aanspreken?

	Positief %	*Neutraal* %	*Negatief* %
Notarissen	48	21	31
Kandidaat-notarissen	62	20	18

Algemene vragen

Tabel 6.1. Verdeling van respondenten m.b.t. kantoorgrootte

Kantoorgrootte	*Notarissen* %	*Kandidaat-notarissen* %	*Populatie* %
1 notaris	46	41	60
2 t/m 4 notarissen	44	49	38
5 of meer notarissen	10	10	2

Tabel 6.2. Verdeling van respondenten m.b.t. sekse

Sekse	*Respons Notarissen*	*Populatie notarissen*	*Respons Kandidaat-notarissen*	*Populatie kandidaat-notarissen*
Man	91	89	43	41
Vrouw	9	11	57	59

Tabel 6.3. Verdeling van respondenten m.b.t. inwonertal vestigingsplaats

Inwonertal plaats vestiging	*Notarissen* %	*Kandidaat-notarissen* %
Minder dan 50.000 inwoners	54	53
50.000 tot 100.000 inwoners	16	17
100.000 inwoners en	28	30

Leeftijd notarissen

20 tot 35 jaar	3%
35 tot 50 jaar	45%
50 jaar en ouder	52%

Bijlage 5. Vragenlijst en thema's semi-gestructureerde interviews 2006

Interview promotieonderzoek Zayènne Laclé

Het doel van dit interview is het verkrijgen van inzicht in de manier waarop op uw kantoor de integriteit en kwaliteit worden bewaakt. Ook gaat het interview in op de wijze waarop uw kantoor op een innovatieve wijze invulling geeft aan ethische dilemma's. Het interview is een open gesprek waarbij enkele van tevoren opgestelde vragen en thema's de rode draad vormen.

De thema's zijn als volgt:
- overdracht van kennis over de beroepsethiek;
- kwaliteitsbewaking;
- integriteitbewaking;
- ethische vraagstukken.

Eerst begin ik met enkele algemene vragen:

Hoeveel jaar bent u als notaris/kandidaat-notaris/klerk/secretaresse werkzaam?

Hoelang werkt u op dit kantoor?

Op welke wijze is uw kantoor ingericht?

(maatschap/vennootschap etc.)

Waarom is voor deze rechtsvorm gekozen?

Wordt onderling veel samengewerkt of is het zo dat iedere notaris een eigen praktijk aanhoudt en autonoom zijn eigen praktijk uitoefent?

Wat verstaat u onder integriteit van de beroepsuitoefening?

Wat verstaat u onder kwaliteit?

Wat zijn de bronnen waaruit u voor uw ethisch handelen put?

THEMA I. Mechanismen op het kantoor om de kennis over de beroepsethiek te vergroten of de bestaande kennis over te dragen aan collega's

1. Op welke wijze wordt kennis over de beroepsethiek op uw kantoor overgedragen aan de notarissen en kandidaat-notarissen?

> *1.a. Z.L. doorvraagmogelijkheid:*
> *Ik heb hier een lijst met mogelijke mechanismen die gebruikt kunnen worden om kennis over de beroepsethiek over te dragen. Kunt u door middel van een kruisje aangeven welke van deze activiteiten op uw kantoor ontplooid worden?*
> *Bijvoorbeeld:*
> – *informeel overleg*
> – *regelmatig overleg*
> – *lezingen/symposia*
> – *cursussen*
> – *tuchtrechtuitspraken bespreken*

2. Worden deze instrumenten incidenteel of structureel toegepast?

3. Wie is verantwoordelijk voor het organiseren van deze activiteiten?

4. Ten behoeve van welk personeel worden deze instrumenten ingezet? *(kandidaat-notarissen en notaris-partners)*

5. Sinds wanneer organiseert uw kantoor deze activiteiten?

6. Wat was de aanleiding om deze instrumenten te gaan implementeren (van wie kwam het initiatief)?

> *6.a. Z.L. doorvraagmogelijkheid*
> *Hebben externe factoren een rol gespeeld bij het introduceren van deze mechanismen?*
> – *nieuwe wetgeving*
> – *nieuwe regelgeving KNB*
> – *Europese wetgeving/ grensoverschrijdende dienstverlening*
> – *toename concurrentie*
> – *beroepsaansprakelijkheidsverzekering*

7. Wat is volgens u de waarde van deze instrumenten voor de notariële praktijk?

Z.L. doorvraagmogelijkheden
Ten aanzien van overleg:
Op welke wijze worden de thema's gekozen?
Ten aanzien van cursussen:
– *Zijn dit door het kantoor georganiseerde cursussen?*
Zo ja: wie verzorgt de cursus, kantoorgenoten of externen?
– *Is er sprake van feedback na de cursus, vindt de cursus jaarlijks plaats, hoe wordt het tijdens de cursus geleerde geïmplementeerd in de organisatie van het kantoor?*
Zo nee: wordt het volgen van externe cursussen door kantoor gestimuleerd (bijvoorbeeld door middel van een opleidingsplan)?
Ten aanzien van tuchtrechtbesprekingen:
– *Welke tuchtzaken worden besproken en hoe vaak?*
– *Welke publicaties worden hierbij gebruikt (intranet KNB/vakbladen/rechtspraak.nl/anders)?*
– *Wat voor gevolg wordt gegeven aan deze besprekingen (wordt rechtspraak geïnternaliseerd door bijvoorbeeld kantoorprocedures/handboek etc. te wijzigen?) Wie ziet hierop toe?*

Thema II. Bewaking beroepsethiek op kantoorniveau

1. Worden op uw kantoor instrumenten gebruikt om beroepsethisch handelen te bewaken? Welke zijn dit?

Bijvoorbeeld:
– *Collegiale toetsing*
– *Software*
– *Procedurebeschrijvingen*
– *Kwaliteitszorgsysteem*
– *Functioneringsbeoordeling*
– *Kantoorhandboek*
– *Formeel orgaan dat over ethische kwesties gaat*

2. Worden deze instrumenten incidenteel of structureel toegepast?

3. Wie is verantwoordelijk voor het toezicht op het inzetten van deze instrumenten? Of, wie geeft inhoud aan het beleid?

Bijvoorbeeld:
- *Vertrouwenspersoon*
- *Ethische commissie*
- *Ethische functionaris*
- *Senior notaris*

Hoe heet dit orgaan?
Hoe is deze samengesteld? (eigen notarissen of externen)
Wat zijn de taken van dit orgaan?
Op welke manier profileert dit orgaan zich? (komt deze pas in actie bij klachten of neemt deze ook preventieve maatregelen)

4. Ten behoeve van welk personeel worden deze instrumenten ingezet? *(kandidaat-notarissen en notaris-partners)*

5. Sinds wanneer maakt uw kantoor gebruik van deze instrumenten?

6. Wat was de aanleiding om deze instrumenten te implementeren (van wie kwam het initiatief)?

7. Hebben externe factoren een rol gespeeld bij het introduceren van deze mechanismen?

7.a. Z.L. doorvraagmogelijkheid
Hebben externe factoren een rol gespeeld bij het introduceren van deze mechanismen?
- *nieuwe wetgeving*
- *nieuwe regelgeving KNB*
- *Europese wetgeving/ grensoverschrijdende dienstverlening*
- *toename concurrentie*
- *beroepsaansprakelijkheidsverzekering*

8. Wat is volgens u de waarde van deze instrumenten voor de notariële praktijk?

Z.L. doorvraagmogelijkheden:
Ten aanzien van collegiale toetsing en functioneringsbeoordeling?
Wat wordt gedaan met de resultaten?
Zijn er sanctiemogelijkheden?
Wie ziet hierop toe?
Welke concrete maatregelen kunt u noemen die getroffen worden aan de hand van de resultaten van de collegiale toetsing en/of beoordeling?

Collegiale toetsing is dit formeel/informeel?
Bij informeel:
Op welke wijze houdt u zich op de hoogte van het handelen van uw collega? In andere woorden hoe bewaakt u het niveau van kwaliteit en integriteit op uw eigen kantoor?

Ten aanzien van procedurebeschrijving en handboek:
Zijn deze regels formeel vastgelegd?
Zou ik een kopie hiervan mogen inzien?
Indien nee, wat houden deze instrumenten precies in en wat is de bijdrage die deze instrumenten leveren voor een goede notariële dienstverlening?
Welk gevolg wordt gegeven aan indien niet en/of verkeerd gebruik wordt gemaakt van een van deze instrumenten? Wie ziet hierop toe? Kunt u concrete maatregelen noemen?

Indien geen enkele formele mechanismen

2. Op welke wijze wordt de naleving van de notariële beroepsethiek op uw kantoor gewaarborgd?

3. Worden alle kantoorgenoten hierbij betrokken?

4. Wie zijn uw grootste cliënten? Hebt u inzicht in het aantal akten of percentage van de winst dat van deze opdrachtgevers afkomstig is?

5. Hoe wordt de kennis over de beroepsethiek en beroepsethisch handelen overgedragen?

6. Hoe ziet u erop toe dat een ieder op het kantoor de ethiek in acht neemt en op de hoogte is van datgene wat het kantoor van ze verwacht?

7. Hoe controleert u het ethisch handelen van uw collega?

8. Hoe waarborgt u een goede kwaliteit van notariële diensten?

9. Bent u wel van plan om in de toekomst formele mechanismen te introduceren?

10. Welke instrumenten zijn dit?

11. Waarom gaat u wel/niet hiertoe over?

12. Controleert u de nevenbetrekkingen van uw collega's?

Thema III. Kwaliteitsbeleid

1. Is er op uw kantoor sprake van een kwaliteitsbeleid?

2. Hoe lang werkt u met dit systeem?

3. Is het beleid vastgelegd?

4. Op welke wijze (een kopie vragen)?

5. Hoe wordt dit beleid toegepast? Wie ziet toe op naleving?

6. Wat is de waarde hiervan voor de praktijk?

7. Is dit beleid gebaseerd op het KNB-beleid?

8. Bent u gecertificeerd? Op welke wijze (audit?)?

9. Wat was de reden om tot het invoeren van een kwaliteitsbeleid over te gaan?

Thema IV. Ethische dilemma's in de praktijk

Bij dit onderdeel leg ik u een casus voor. Aan de hand van deze casus zal ik nadere vragen stellen.

I. Stel: Een bekende crimineel is een cliënt van uw collega.

1. Spreekt u uw collega hierop aan?

2. Bestaat op kantoorniveau een mogelijkheid om deze notaris aan te spreken of komt het vooral aan op de collega-notarissen?

3. Zijn er cliënten of branches (bordeel) die uw kantoor liever niet bedient?

   Heeft u klanten met een crimineel verleden/heden?

   3a. Is dit afhankelijk van het type rechtsgebied?
   3b. Bestaat op uw kantoor een beleid ten aanzien van dienstweigering?
   - uitgangspunten?
   - formeel vastgelegd?
   - toezicht op naleving?
   - maatregelen?

   3c. Is er iemand die u raadpleegt als u over het al dan niet verlenen van diensten twijfelt? Wat wordt er gedaan met de informatie?

   Wat doet uw kantoor indien cliënten valse informatie aan u doorgeven bijvoorbeeld valse declaraties?

4. Is er op uw kantoor een beleid inzake nevenbetrekkingen?
   - uitgangspunten?
   - formeel vastgelegd?
   - toezicht op naleving?
   - maatregelen?

II. Stel: er is sprake van een ethisch dilemma.
Hoe lost u dit op?

> *Bijvoorbeeld:*
> *Vanwege morele bezwaren, twijfelt u over:*
> - *dienstweigering*
> - *een nevenbetrekking*
> - *een uitnodiging van cliënt*

A. U doet dit zelf af zonder overleg.
B. U overlegt: met wie?
Bijvoorbeeld.
- *vertrouwenspersoon*
- *maat*
- *commissie*
- *binnen kantoor*
- *KNB*

Worden kandidaten hierbij betrokken?
Worden de resultaten van het overleg geïnternaliseerd?

III. Stel: iemand op het kantoor is verwikkeld in een beroepsaansprakelijkheids- of tuchtzaak.

Hoe wordt binnen kantoor hieraan gevolg gegeven?

A. De betrokken lost dit zelf op, hier komt het kantoor niet aan te pas.
B. De zaken worden binnen het kantoor besproken.
met wie?
Bijvoorbeeld:
– *vertrouwenspersoon*
– *maat*
– *commissie*
– *binnen kantoor*
Worden kandidaten hierbij betrokken?
Worden de resultaten van het overleg geïnternaliseerd?

Kunt u op basis van beroepsonethisch handelen een maat uit de praktijk werken?
Waarom wel/niet? Wat zijn de moeilijkheden? Is dit wel eens voorgekomen?

IV. Stel: Aan een van uw belangrijkste cliënten verleent u regelmatig juridisch advies. Vervolgens verleent u deze cliënt ook wettelijke diensten, door het verlijden van een akte waarbij deze cliënt ook partij is.

Hoe wordt de zorgplicht bewaakt? In andere woorden hoe voorkomt u dat u bij het bedienen van uw belangrijkste cliënt niet de belangen van de wederpartij veronachtzaamd?

1. Hoe zou u de notariële zorgplicht beschrijven en hoe ver reikt deze volgens u?

2. Wie zijn uw drie belangrijkste cliënten? Wordt op kantoor rekening gehouden het percentage van de inkomsten dat afkomstig is van grote cliënten? Wordt op uw kantoor bijvoorbeeld bijgehouden wie uw belangrijkste cliënt is?

3. Hoe bewaakt u in dat geval het gevaar van belangenverstrengeling als u uw grootste cliënt en een onbekende cliënt dient te bedienen? Is dit moeilijker dan indien het over een kleine cliënt gaat?

4. Kunt u afstand nemen van advies die u buitenwettelijk hebt gegeven als u een wettelijke werkzaamheid moet uitvoeren? Wat is hier moeilijk aan?

5. Maakt u nu een andere afweging dan voordat de markt een rol speelde bij uw dienstverlening?

V. Stel: U wenst in det onroerende zakenpraktijk zoveel mogelijk aktes te passeren. U bent voor uw inkomsten voor een groot deel afhankelijk van de inkomsten uit de onroerende zakenpraktijk. Bekend is dat met de herrecherche en het doorhalen van hypotheken in de registers veel tijd gemoeid is. Uw collega laat structureel de derde herrecherche na. Ook laat uw collega enige tijd voorbijgaan om verschillende hypotheken te royeren.

1. Hoe belangrijk vindt u de herrecherches?

2. Vindt u het geoorloofd dat onder tijdsdruk en inkomensdruk herrecherche achterwege blijft?

3. Zou u uw collega hierop aanspreken?

4. Idem voor royementen.

5. Bestaat op uw kantoor een beleid om collega's hierop aan te spreken?

Thema V. Marktwerking in het notariaat

1. Zijn er sinds de inwerkingtreding van marktwerking in het notariaat veranderingen zichtbaar op uw kantoor? Welke zijn deze?

2. Zijn ontwikkelingen te bespeuren op het gebied van integriteit- en kwaliteitbewaking? Welke zijn dit?

3. Zijn op uw kantoor maatregelen getroffen vanwege de introductie van marktwerking? Welke zijn dit?

4. Was uw kantoor NA de introductie van de nieuwe wet genoodzaakt om maatregelen te treffen? Welke waren deze? Waaruit bestond de noodzaak?

5. Kunt u enkele nieuwe dilemma's benoemen?

6. Dilemma's die belangrijker zijn geworden?

7. Wat betekende marktwerking voor u?

Extra vragen voor secretaresses en klerken

Kunt u mij iets vertellen over uw werkzaamheden op kantoor?
Zijn deze voornamelijk administratief of ook inhoudelijk?
Wordt er om uw mening gevraagd bij moeilijke zaken?

Is uw medewerking weleens gevraagd voor een zaak die volgens u niet door de beugel kon?
Wat deed u toen?

Werkt u voor een of verschillende notarissen of kandidaat-notarissen?

Worden er voor u cursussen of lezingen georganiseerd?

Welke gevolgen zijn volgens u gekomen met de introductie van marktwerking? Zijn op kantoren wijzigingen zichtbaar?

Bijlage 6. Respondenten onderzoek 2006

Respondenten van het aristocratische familierechtkantoor

- Notaris 1 is de senior-notaris van het kantoor. Hij is elf jaar werkzaam bij het kantoor en sinds tien jaar notaris. Hiervoor was hij werkzaam bij een groot interdisciplinair samenwerkend kantoor. Notaris 1 is tevens de vertrouwensnotaris in de regio waar dit kantoor opereert.
- Notaris 2 is de *jongste* notaris van het kantoor. Hij is eenentwintig jaar werkzaam in het notariaat, waarvan negen jaar als notaris. Bij het aristocratische familierechtkantoor werkt hij slechts enkele maanden. Nadat bij het middelgrote interdisciplinaire kantoor waar hij werkzaam was, de sectie personen- en familierecht werd gemarginaliseerd, besloot hij op zoek te gaan naar een kantoor waar hij zijn vakkennis op het gebied van het personen- en familierecht optimaal kon inzetten.
- Kandidaat-notaris 1 is vijf jaar in het notariaat werkzaam. Zij is met notaris 2 meeverhuisd en werkt drieëneenhalve maand bij het aristocratische familierechtkantoor.
- Kandidaat-notaris 2 werkt al geruime tijd in het notariaat. Zij is dertien jaar werkzaam op het kantoor. Eerst als juridisch medewerker en na het behalen van haar notariële bul als kandidaat-notaris. Voordat haar notariële carrière een aanvang nam, was zij werkzaam bij de rechterlijke macht. Nadat zij verschillende jaren als griffier van de kamers van toezicht voor het notariaat werkzaam was geweest, heeft ze gekozen voor een loopbaan in het notariaat.
- De secretaresse van het aristocratische familiekantoor is achteneenhalf jaar werkzaam in het notariaat. Zij assisteert alle medewerkers van het kantoor, maar ondersteunt met name de senior-notaris, notaris 1.
- De klerk van het aristocratische familierechtkantoor is een oude rot in het vak. Hij is ruim dertig jaar werkzaam in het notariaat en bij het kantoor. Geen enkele andere medewerker of notaris op het kantoor werkt langer op het kantoor dan deze notarisklerk. De klerk beschikt dan ook over een ruime kennis op het gebied van de boedelbehandeling en heeft een belangrijke rol bij de opleiding van kandidaat-notarissen op het kantoor.

Respondenten van de driemansmaatschap

- Notaris 1 is tweeëntwintig jaar werkzaam in het notariaat, sinds tien jaar als notaris. Hij heeft rechten en filosofie gestudeerd en buiten het kantoor houdt hij zich graag bezig met vraagstukken die zijn beroep betreffen. Hij neemt actief deel aan de kennisgroep van Netwerk Notarissen en vormt mede

het beleid van het samenwerkingsverband. Op het kantoor is hij verantwoordelijk voor het beheer.
- Notaris 2 is dertig jaar werkzaam in het notariaat, waarvan vijftien als notaris.
- De kandidaat-notaris van het kantoor is vier jaar werkzaam in het notariaat. Hij ondersteunt alle notarissen, maar voornamelijk werkt hij voor notaris 1.

Respondenten van de praktijkvennootschap

- Notaris 1 behaalde zijn notariële bul in 1977 en is in 1993 benoemd tot notaris. Bij *de praktijkvennootschap* is hij sinds 1988 werkzaam.
- Notaris 2 is dertig jaar notaris en heeft een indrukwekkende staat van dienst binnen het notariaat. Hij verzorgt cursussen tijdens de notariële beroepsopleiding, is vier jaar voorzitter geweest van de KNB en heeft ook zitting genomen in de plaatselijke kamer van toezicht.
- Notaris 3 is geruime tijd werkzaam in het notariaat en is altijd verbonden geweest aan *de praktijkvennootschap*. Hij is notariszoon. Notaris 3 maakt deel uit van de plaatselijke kamer van toezicht en is geruime tijd ringvoorzitter van zijn regio geweest.
- Notaris 4 is een van de eerste kandidaat-notarissen die op basis van een ondernemingsplan tot notaris is benoemd. Zij heeft vijftien jaar ervaring in het notariaat, waarvan zeven jaar bij *de praktijkvennootschap*. Zij is verantwoordelijk voor het beheer op de nevenvestiging.
- Kandidaat-notaris 1 is gedurende zes jaar werkzaam geweest in het notariaat en sinds een jaar bij *de praktijkvennootschap*. Hiervoor is zij vier jaar werkzaam geweest op een groot kantoor in de Randstad en vervolgens op een kleiner kantoor met een plattelandpraktijk.
- Kandidaat-notaris 2 is nog volop in opleiding. Zij is ruim twee jaar werkzaam in het notariaat. Onbekend is zij echter niet met het vak. Als notarisdochter heeft ze de basis van het vak met de paplepel ingegoten gekregen.
- De notarisklerk van het kantoor bekleedt ruim negenendertig jaar zijn functie bij *de praktijkvennootschap*.

Respondenten van de ISO_9001

- Notaris 1 is opgeleid bij een solitaire notaris met een kleine dorpspraktijk. Notaris 1 werkt dertig jaar in het notariaat, twintig daarvan als notaris.
- Notaris 2 is ook ruim dertig jaar werkzaam in het notariaat, waarvan elf op het kantoor.
- Notaris 3 oefent sinds 1992 het notariële ambt uit.
- Kandidaat-notaris 1 is kandidaat in de maatschap van het kantoor. In de laatste fase van haar studie heeft zij in de keuken van *de ISO_9001* mogen kijken. Na de afronding van haar studie werd haar betrekking als studentmede-

werker omgezet in die van een kandidaat-notaris. Zij is ruim tien jaar werkzaam in het notariaat.
- Kandidaat-notaris 2 is opgeleid als politieambtenaar. Vanuit die functie is hij notarieel recht gaan studeren. Na het behalen van zijn bul is hij in dienst getreden van *de ISO_9001*. Hij is zes jaar werkzaam op het kantoor.

Respondent van de N.V.

- Notaris 1 is de kantoordirecteur. Hij is dertig jaar werkzaam op *de N.V.* en is in 1989 benoemd tot notaris. Notaris 1 zetelt in de hoofdvestiging van het kantoor.
- Notaris 2 is ook ruim dertig jaar werkzaam in het notariaat en altijd op hetzelfde kantoor. Hij is vier jaar later dan notaris 1 als notaris beëdigd. Notaris 2 beheert en bestuurt een van de nevenvestigingen.
- De secretaresse van *de N.V.* werkt tweeëntwintig jaar bij het kantoor. Zij is begonnen met het werk in het personen- en familierecht en heeft zich verder gespecialiseerd in het ondernemingsrecht.
- Kandidaat-notaris 1 is werkzaam op het hoofdkantoor bij de sectie ondernemingsrecht. Zij is ruim vijf jaar werkzaam in het notariaat.
- Kandidaat-notaris 2 is werkzaam op een van de nevenvestigingen van het kantoor. Zij werkt ruim drie jaar in het notariaat.
- De klerk van *de N.V.* werkt bij de tweede nevenvestiging van het kantoor. Hij is ruim zes jaar werkzaam bij het notariaat en heeft altijd bij het kantoor gewerkt.

Respondent van de B.V.

- Notaris 1 is de senior-notaris van het kantoor. Samen met twee andere notarissen vormt hij de directie van het kantoor. Hij is ruim dertig jaar werkzaam als notaris. Hij is *allround*-notaris, maar zijn specialisatie is het personen- en familierecht.
- Notaris 2 is sinds 1993 als notaris actief. Zij werkt ruim vijf jaar bij *de B.V.* en is gespecialiseerd in het ondernemingsrecht.
- Notaris 3 is ruim vierendertig jaar kandidaat-notaris geweest voordat hij tot notaris werd benoemd. Hij is ruim tien jaar werkzaam als specialist in *estate planning*.
- Notaris 4 was als kandidaat-notaris al werkzaam bij het kantoor. In 1987 is hij benoemd als notaris. Zijn specialisatie is het onroerende zakenrecht.
- Notaris 5 is gespecialiseerd in het ondernemingsrecht. Hij werkt vanaf 1996 op het kantoor en is vijftien jaar werkzaam als notaris.
- Kandidaat-notaris 1 is een jaar werkzaam op het kantoor. Hij werkt voor alle notarissen op het kantoor, maar verricht de meeste werkzaamheden voor notaris 1.

- De *chef du bureau* van het kantoor is dertien jaar actief in het notariaat. Hij is altijd werkzaam geweest bij *de B.V.*

Bijlage 7. Domeinmonopolies notariaat volgend uit diverse wetten[1]

Boek 1 BW	
Art. 80b	aangaan van partnerschapsvoorwaarden
Art. 115	aangaan van huwelijkse voorwaarden
Boek 2 BW	
Art. 18	omzetting rechtspersoon
Art. 27+28	oprichting vereniging met volledige rechtsbevoegdheid
Art. 43	statutenwijziging vereniging met volledige rechtsbevoegdheid
Art. 54	oprichting coöperatie en onderlinge waarborgmaatschappij
Art. 53a	statutenwijzing coöperatie en onderlinge waarborgmaatschappij
Art. 64	oprichting naamloze vennootschap
Art. 86	uitgifte en levering van aandeel op naam, niet zijnde een aandeel als bedoeld in art. 86*c,* of de levering van een beperkt recht daarop
Art. 124	statutenwijziging NV
Art. 175	oprichting besloten vennootschappen met beperkte aansprakelijkheid
Art. 196	uitgifte en levering van een aandeel of de levering van een beperkt recht daarop
Art. 234	statutenwijziging BV
Art. 286	oprichting stichting
Art. 293	statutenwijziging stichting
Art. 318	fusie van vereniging, coöperatie, onderlinge waarborgmaatschappij, stichting, naamloze vennootschap en besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid.
Art. 334n	splitsing van vereniging, coöperatie, onderlinge waarborgmaatschappij, stichting, naamloze vennootschap en besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid.
Boek 3 BW	
Art. 31	*'Waar een wetsbepaling die betrekking heeft op registergoederen, een notariële akte of een notariële verklaring voorschrijft, is een akte of verklaring van een Nederlandse notaris vereist.'*
Art. 89	voor overdracht van onroerende zaken vereiste levering

1. De opsomming is *niet* limitatief, doch beperkt tot vaker voorkomende werkzaamheden van de notaris. De opsomming dient ter illustratie. De KNB aanvaardt geen aansprakelijkheid voor de gevolgen van eventuele onvolledigheid of onjuistheid daarvan.
   Bron: Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt 2005, peildatum september 2004.

Art. 98	vestiging, overdracht en afstand van beperkte rechten
Art. 195	verdeling van de gemeenschap
Art. 205	notariële beschrijving van de goederen door vruchtgebruiker
Art. 260	(volmacht tot) vestiging hypotheek
Art. 268	openbare verkoop door hypotheekhouder ten overstaan van notaris
Art. 270	koper moet koopprijs voldoen aan notaris; notaris keert uit aan verkoper/hypotheekhouder
Art. 301 lid 3	een uitspraak waaraan een voorwaarde verbonden is mag alleen ingeschreven worden als uit een notariële akte of authentiek afschrift daarvan de vervulling van die voorwaarde blijkt.

Boek 4 BW

Art. 16 lid 2	kantonrechter kan bepalen dat de boedelbeschrijving bij notariële akte dient te geschieden.
Art. 18 lid 1	door echtgenoot ongedaan maken van verdeling nalatenschap
Art. 94	maken van uiterste wil
Art. 95	in bewaring nemen onderhandse uiterste wil
Art. 188	verklaring van erfrecht
Art. 197	(optreden als boedelnotaris)

Boek 5 BW

Art. 31	vastlegging van de grens door de eigenaars van land en water
Art. 60	mandeligheid
Art. 61	beëindiging mandeligheid
Art. 93 lid 2	tenietgaan ondererfpacht
Art. 109	splitsing in appartementsrechten
Art. 139 lid 3	wijziging akte van splitsing
Art. 143 lid 2	opheffing van de splitsing

Boek 6 BW

Art. 252 lid 2	vestiging van een kwalitatieve verplichting

Boek 7 BW

Art. 3 lid 2	inschrijving van koop registergoed gedurende de bedenktijd
Art. 3 lid 6	inschrijving van koop registergoed
Art. 177	schenking voor zover strekking werking na overlijden

Boek 8 BW

Art. 202	hypotheekverlening op een teboekstaand zeeschip of op een recht waaraan een zodanig schip is onderworpen
Art. 800	scheepshuurkoop van een in het in art. 783 genoemde register teboekstaand binnenschip
Art. 1308+1309	vestiging zakelijk recht op een teboekstaand luchtvaartuig

Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering

Art. 514	executoriale verkoop van onroerende zaken
Art. 570	executoriale verkoop van schepen
Art. 658 + 668	ver- en ontzegeling
Art. 671	opstellen boedelbeschrijving in 'bijzondere' gevallen
Art. 677	verdeling gemeenschap in 'bijzondere' gevallen

Faillissementswet

Art. 7 lid 2	verzegelen van de boedel hangende het onderzoek
Art. 93 lid 1	verzegeling van de boedel na faillietverklaring

Kadasterwet

Art. 26, 27, 30, 33, 34, 35, 36	opstellen verklaring ter inschrijving in de openbare registers van: – een rechtshandeling naar burgerlijk recht (26), – verkrijging door de Staat van registergoederen (27), – vervulling van een voorwaarde, verschijning van een onzeker tijdstip en dood van de vruchtgebruiker (30), – naamsverandering, omzetting, fusie en splitsing van een rechtspersoon (33) – een verjaring (34) – verklaring van waardeloosheid (35) – het feit dat het nut van een mandelige zaak voor elk der erven is geëindigd, het bestaan van een recht als bedoeld in art. 150, eerste lid Overgangswet nieuw BW en het ontstaan van een erfdienstbaarheid door bestemming of herleving (36)
Art. 77	opstellen akte van vernieuwing

Wet conflictenrecht huwelijksvermogensregime

Art. 4	verklaring dat het huwelijksvermogensregime niet wordt beheerst door het Nederlandse recht.

Wet conflictenrecht geregistreerd partnerschap (nog niet in werking getreden)

Art. 15	verklaring dat het partnerschapsregime niet wordt beheerst door het Nederlandse recht

Wetboek van Koophandel

Art. 353	opstellen scheepsverklaring

Rijksoctrooiwet

Art. 69	openbare verkoop van een octrooi door een pandhouder of beslaglegger

Rijkswet vrijwillige zetelverplaatsing van rechtspersonen

Art. 2 + 10	wijziging van de akte van oprichting in verband met zetelverplaatsing B.V./N.V.

Wet vrijwillige zetelverplaatsing derde landen

Art. 3, 4 en 5	besluit tot zetelverplaatsing, terugbrengen van de zetel van en naar Nederland

Tijdelijke wet huurkoop onroerende zaken

Art. 2	huurkoop[2]

Uitvoeringswet Verordening tot instelling van Europese economische samenwerkingsverbanden

Art. 8	omzetting EESV in coöperatie met wettelijke aansprakelijkheid

Wet educatie en beroepsonderwijs

Art. 9.1.2	overdracht van de instandhouding van een openbare instelling

Wet nationaliteit zeeschepen in rompbevrachting

Art. 4	opgave in verband met inschrijving van een zeeschip in het Rompbevrachtingsregister

Wet op de expertisecentra

Art. 52 + 58	overdracht van de instandhouding van een school

Wet op het primair onderwijs

Art. 49 + 56	overdracht van de instandhouding van een school

Wet op het voortgezet onderwijs

Art. 42c + 50	overdracht van de instandhouding van een school

Zaaizaad- en Plantgoedwet

Art. 50a	openbare verkoop van een kwekersrecht door een pandhouder of beslaglegger

2. Vergelijk art. 17 van deze wet: overgangsregeling.

Summary

The notary of old
In 1999 a new act on the profession of notaries came into force in the Netherlands. This act replaced the Napoleon inspired act of 1842 that on its turn introduced the Latin Notary, a system known throughout continental Europe.

The Dutch notary living in the 19th and 20th century, enjoyed many privileges, such as the right to confidentiality and the monopoly for the enactment of deeds in the fields of family law and company law, as well as conveyance. The market for services of notaries was a protected one. The fees were fixed and the entry regulated. Notaries were only allowed to render services in the area where they were established and were only able to transfer property registered in their establishment. Entry in the profession was regulated by self-regulation of the professional organization and government regulation. One was eligible to become a notary after an extensive legal and professional education and upon the retirement of an appointed notary.

In return the Dutch Latin notary, a hybrid professional combining the roles of a public officer and entrepreneur, was held to act impartially and independent in the public interest. The notary of the 19th and 20th century conducted his public profession as a business. Irrespective of the protection of his market through entry regulation, fixed tariffs and regulated establishment, the notary of old was not without competitors. Real estate agents, accountants, lawyers and tax lawyers have been very keen in taking over quite a few of the profitable market sections of the work of notaries. Fixed tariffs prevented price competition, but in mid large and large cities where several notaries practice their profession, much effort was invested in developing a good reputation and excellent contacts in order to bring in the financially most eligible clients.

01-10-99
The enactment of the new act on notaries in 1999 was aimed at enhancing competition and abolishing the guilt-like structure of the profession of notaries. The liberalization of the market for services of notaries, through the abolition of fixed fees as well as regulated establishment, would bring about the flux of young notaries, innovation and dynamics in the profession and better prices for consumers.

The EU-induced liberalisation plans of the legislator led to an up heal amongst the notaries, represented in the political and public arena by their professional organization (*Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie KNB*). More competi-

tion would lead to a decline of the quality of the services and ethical wrongdoings of notaries, or so it was perceived.

Taking the regulatory systems of Freidson into account, one could say that a system of market regulation better befits the marketplace of notaries. The notary is however subjected to the system of professional regulation or -taken his public duties into consideration- could even be qualified as a subject of the bureaucratic system. The collision of these systems captivated my interest to do further qualitative research in the manner by which notaries reason in ethical dilemmas.

The paradigm of the ethical conflicts resulting out of practicing law as a business has been subject of extensive socio-legal and theoretical ethics research. Abel and Lewis claim that lawyers are businessmen and their conduct likewise commercially driven, as opposed to Gordon and Kronman that value the lawyer's aristocratic stature.

The public-private dichotomy as expressed by the different schools in addressing the vocation and orientation of professionals, raises the question whether this dichotomy is translated into practice. An alternative scenario that I envisaged was that a pragmatic approach would emerge that could overcome the dichotomy. Osiel and Rhode have also suggested that the public-private divide is less strict than one would think, because lawyers merely follow the centres of power and adapt their ethical behaviour and regulatory system to the dominant source of power. Pearce, Raes & Claessens suggested that a new ethical framework would encompass a Middle Range approach – in which public duties go alongside a business induced professional ethics.

The latest approach in legal ethics also encompasses the important part that law firms play in the ethical behaviour of lawyers. Schneyer and Chambliss are the forerunners in exploring the influence of the law firm as entity of regulation in the United States. An interesting question that could be brought up is whether firms of notaries deliver business acumen.

The developments in the legal profession of notaries are analysed on two levels. Inspired by the empirical research on the regulatory capacities of law firms of Griffiths-Baker, Shapiro, Kocken, Gunst and Van Oostrum, I have chosen to explore notarial ethics in a liberalised environment not only on the level of the profession as a whole but also on the firm level.

The statutory induced liberalisation of the market of notaries and the developments in the ethics of notaries are two leitmotivs of this research. The following clusters of questions are the main ones of this research. The developments of liberal professions and professional ethics voiced by the socio-legal doctrine serve as a reflective tool in addressing the developments in the profession of notaries.

1. How is the profession of notaries structured? What is the common core of the professional ethics of notaries? Which mechanisms are in place to monitor and guarantee the ethical conduct of notaries?

2. Which developments arise in the office of notary after the enactment of the new act on notaries? To what extent can a parallel be drawn with developments in other liberal professions?

3. To what extent can one speak of developments in the professional ethics of notaries? Can this analogy be carried further to encompass similar developments in other professions?

   Which are the main tendencies in the ethics of notaries? Which of these trends are related to the liberalisation of the market for services of notaries? Which trends become visible in the supervision of notaries? Which of these developments are related to the liberalisation of the market of notaries?

4. Which developments arise on firm level? How do firms of notaries incorporate professional ethics in their daily practice? Which changes were put into place as a reaction to the liberalisation of the market for services of notaries? Which instruments do firms implement to enhance and promote the knowledge of ethics of notaries? Which instruments of quality and integrity assurance are used by the firms?

This research has been carried out over a period of five years. Some of the research material and findings have been published separately. Explorative interviews and a survey were held in 2001. The empirical data was gathered in 2004 and 2006. A survey held amongst all notaries was conducted in 2004. In 2006 several interviews were held and meetings attended during visits to six notary firms in a time span of two months.

A changed profession

Making up the balance after eight years of enhanced competition in the notaries' profession one must say, that not all of the intentions and goals of the legislator were translated into the practice of notaries. The flux of new firms run by young notaries, lagged behind. Furthermore new notaries preferred to start up a new branch of an existing notary firm or to settle within a firm of two or more notaries. Price differentiation entered the stage, but so did higher prices in the consumer's sector. The clients profiting from the liberalization of the market for services of notaries, were the wealthy business clients, whereas the policy was not aimed at favouring these clients.

The guilt-like and old fashioned flavour of the profession is however a thing of the past. Scaling up, specialization and innovation enter the stage. Franchises of firms of notaries arise. Ratings of notaries' firms and their tariffs appear on the Internet and the services of notaries become more consumers friendly.

If one takes the trends in the professional ethics into account however one can speak of a commercialisation of the ethos. In the perception of notaries the compliance of conduct rules by the profession is diminishing. Notaries feel that the balance between the public tasks and the entrepreneurial demands is distorted and that the scale is inclining towards the merchant values. Public notions of duty of care and quality of the deeds recede to the background while entrepreneurial benefits acquire importance.

What becomes clear is that the professional organisation is not without competitors. Notaries deem their firm the most important actor when it concerns legal ethics. Notaries also take the stand that their firm is a worthy candidate for ethical supervision. If notaries are confronted with an ethical dilemma, they would first consult a colleague of their firm.

The vanguard of the profession
While a more entrepreneurial orientation can be traced, one cannot speak of an ethical decay. Liberalisation is rather a catalyst for new thoughts on quality and ethics on firm level.

Instruments to institutionalise trust as such developed in the business sector are now implemented by firms of notaries. Thus, quality control mechanisms enter the stage. Knowledge management and knowledge assurance policies are introduced. In this process specialisation slowly enters the profession (full specialisation for notaries is against the Full Service rule). Processes of the firms are largely standardized and laid down in models and protocols. Annual recurring tests to control the knowledge and quality of prospective notaries as well as experienced practitioners are implemented.

Enhanced commercialisation however poses threats. Two weaknesses of a commercial orientation are risks for the Full Service principle that typifies the profession of notaries as well as the threats to public duties notaries of old are deemed to guarantee. Within a modern firm one is not necessarily patient with quarrelling family members whose main interest is to obtain the largest piece of the inheritance pie. Rendering services in the sector of the law of family is a time consuming and complicated business, while the profit in this sector is low. The public flavour of the notary of old diminishes when notaries of 2007 decide to curb services in the family sector as a result of a cost benefit analysis.

A second weakness of a commercial orientation can be typified as *cherry picking* in the profession of notaries. The firms that were subjects of research are well-run businesses in which large profits are made. They can comfortably comply with all the ethical rules. Evidently unethical cases are kept off and *mala fide* clients stopped at the door, without any risks for the firm's returns. A sub prime market emerges once problematic clients and cases are automatically passed on to the less well-organized and fortunate confreres. It is the responsibility of every individual notary to uphold ethical values, but the misconduct of one rotten

apple affects the whole profession. An attitude of *as long as it is not in my backyard*, does not reflect a public spirit of responsibility induced by professional pride.

In the new emerged collaborative structures small firms are consistently excluded. Quality and knowledge become common denominators of *closed shops*. This phenomenon does not account for a public standpoint of solidarity and collegiality either.

Strengths of a commercial orientation
However, the firms that were subjects of research have also found new answers to old ethical dilemmas.

On firm level the organisational structures have been reformed. The firms approach is accustomed to the client's needs and wishes. Services in the best interest of the consumers enter the stage. Firms open their doors on shopping nights and in weekends. Service desks are installed to adequately advice those clients that did not make an appointment in advance. The first internet notaries are introduced. Digitally challenged clients can make an online draft for their deed.

One could argue that the introduced quality assurance policy is a commercial tool. However it contributes to a firm culture that promotes the ethical conduct of the professionals.

The new quality rules are anchors to test the aptness of colleagues and their services. The revised organisational structure also promotes participatory decision making. Frequent contact is imbedded in the organisation by the introduction of structured meetings. Collegial deliberation is an important instrument to make ethical dilemmas a subject of discussion.

One of the most important aspects of quality assurance that contributes to the honourable conduct of notaries is the promotion of openness and transparency in an otherwise closed profession. Transparency became a necessity in order to enter into alliances. Similar to the process of *due diligence* in a business environment intentions to start up collaborative structures can only then be fulfilled when all the parties to the agreement show their hands.

A second aspect of openness, is the dynamics of the way to collaboration within new merged firms and franchises. The single notary of old was on his own when it came to solving difficult ethical problems. Not sporadically did he get entangled in the justification of his own conscience. The notary-entrepreneur of 2007 has however several possibilities for collegial consultation at his disposal and shares the accountability of the settlement of ethical disputes with his fellow colleagues. Notaries of today operate within open structures where colleagues inform one another of the progress in cases and correspondence and of possible disputes that arise therein. These colleagues have a clear understanding of each others financial position within the firm as well as in private matters.

Moreover policymaking no longer belongs to the domain of notaries. Prospective notaries are also drawn in, in determining the firm's future strategy, vision and firm line. The monopoly of notaries in rendering services to their clients, the secrecy of the consultation room, is also broken up. Archives are being digitalised; as a result all files become accessible for everyone in the firm. What's more, a vital part of thinking in terms of quality control is the supervision of drafted deeds by experienced colleagues before the clients receive it as well as plenary debate about pending cases. In an open culture colleagues can be consulted for a second opinion and peer review, as well as in acquiring practical experience.

The firms included in the research are lucrative businesses, but they are perfectly aware of the fact that their unique selling point is governed by statutory privileges. These firms are responsive to the fact that these privileges constitute exclusive rights as well as duties and that in that aspect notaries vary considerably from other related professionals, such as real estate brokers and construction developers.

Furthermore there is a strong awareness that the back up of the legislator is crucial in order to maintain the privileges that the profession has been awarded. These firms don't turn their backs on the statutory boundaries of the legislator, international rules, self-regulation of their profession, nor the supervisory authority. Professional norms are internalised in the firm's policy, disciplinary jurisprudence is translated into firm rules and instructions of the professional organisation are followed.

The increased dependence of stakeholders plays an important part in the reforms on firm level. The profession of notaries is not one that functions in isolation. The shift from supply to demand induced services in the legal hemisphere, makes the notaries more sensible for the needs of clients. A factor of importance is the steering capacities of third parties. An independent financial authority monitors the financial reliability of notary firms, while the soundness of professional knowledge is largely scrutinised by colleagues from outside the firm. The influence of peer review on the quality of services of notaries imposed by collaborative initiatives, franchise organisations and associations of specialists, is not a negligible factor.

Curiculum Vitae

Zayènne van Heesen-Laclé is geboren op 25 september 1979 te Aruba. In 1997 voltooide zij het Atheneum aan het Da Vinci-college te Leiden, waarna zij in hetzelfde jaar begon met de studie Nederlands Recht. Zayènne behaalde in april 2003 het doctoraalexamen Nederlands Recht aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden met als specialisaties Civiel recht evenals Internationaal en Europees recht. Tijdens haar studie is Zayènne als student-assistent van de afdeling Rechtssociologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam betrokken geweest bij de advisering van de Commissie Monitoring notariaat. Na haar afstuderen trad Zayènne als PhD-fellow in dienst bij de afdeling Rechtssociologie van de Universiteit Leiden. Zij verzorgde en coördineerde het onderwijs voor het vak rechtssociologie. Ook was zij lid van het promovendioverleg van het E.M. Meijers Instituut voor rechtswetenschappelijk onderzoek. Daarnaast begeleidde zij een tweetal onderzoeksprojecten in opdracht van het Ministerie van Justitie, welke projecten zij mede uitvoerde. Ook was zij als landenrapporteur verbonden aan het European University Institute in Florence. In het laatste jaar van haar promotietraject was Zayènne tevens werkzaam bij het Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatiecentrum van het Ministerie van Justitie. Zij is thans advocaat bij het kantoor Nauta Dutilh te Amsterdam.

SERIE ARS NOTARIATUS 1952-2007

Eerder verschenen in deze serie bij Uitgeverij H.D. Tjeenk Willink & Zoon te Haarlem:

I	H.A. Warmelink, De Notarissen, De Calligraphie en de Drukkunst. De Bibliographie van het Notariaat.
II	Prof. mr. A. Pitlo, Taal en Stijl der Notariële Akten.
III	Mrs. Th.A. Versteeg en mr. S. Storm, De Stichting in het positieve recht.
IV	Mr. W.M. Peletier, Notarieel Mengelwerk.
V	Prof. dr. D. Cohen, Schets van het Notariaat in het Oude Egypte.
VI	Dr. A.R. de Bruijn, prof. mr. W.C.L. van der Grinten, prof. mr. H.R. Hoetink, prof. mr. Ph.A.N. Houwing, prof. mr. A. Pitlo, mr. J.M. Polak. Ter Eerste Kennismaking.
VII	P.L. Dijk, Theoretische grondslagen der belastingheffing bij het openvallen van nalatenschappen.
VIII	W.C. Krijgers Janzen, De Notaris in de Literatuur.
IX	A.M. Vroom en J.P. Scheltens, De Commanditaire Vennootschap in het Private- en Fiscale Recht.
X	Prof. mr. A.R. de Bruijn, De notariële akte als executoriale titel.
XI	Mr. A.G.J. Piccardt, Zee- en Binnenvaartrecht voor het Notariaat.
XII	Prof. mr. A. Pitlo, Uit Oude Schrijnen.
XIII	Mr. J.E. Kasdorp, Protocollenregister.
XIV	Mr. E.A. Rudelsheim-Nanninga, Boek 1 BW Personen- en familierecht oud en nieuw.

Bij Uitgeverij Kluwer te Deventer verschenen:

X	Prof. mr. A.R. de Bruijn, De notariële akte als executoriale titel, 2e druk, bewerkt door mr. C.A. Kraan.
XI	Mr. A.G.J. Piccardt, Zee- en Binnenvaartrecht voor het Notariaat, 2e druk bewerkt door mr. A. Korthals Altes.
XV	Le notariat latin de demain – Het Latijnse notariaat van morgen.
XVA	Le notariat latin de demain / Compte-rendu du Congrès – Het Latijnse notariaat van morgen / Verslag van het Congres.
XVI	Jhr. M.E. Thuysbaert en dr. F. Sielemann, Belgische en Duitse aspecten bij Nederlandse boedelscheidingen.
XVII	Kandidaat-Notaris?, 13e Landelijk notarieel Studentencongres.
XVIII	'Lijdelijkheid... Anachronisme', 14e Landelijk notarieel Studentencongres.
XIX	Mr. I.S. Joppe, Vademecum internationaal erfrecht.
XX	Prof. mr. M.J.A. van Mourik en mr. A.K.P. Jongsma, De eenmans-BV.
XXI	Brochurereeks Buitenlands Huwelijksvermogens- en erfrecht: nr. 1. België (mr. J.W.B. van Lier), nr. 2. Duitsland (dr. F. Sielemann), nr. 3. Griekenland (prof. dr. D. Kokkini-Iatridou), nr. 4. Portugal (mr. dr. Th. M. de Jongh), nr. 5. Joegoslavië (mr. A.J. Th.M. Gudde), nr. 6. Duitse Democratische Republiek (mr. dr. H.I. Sagel-Grande), nr. 7. Zwitserland (J. Potter van Loon jr.), nr. 8. Frankrijk (Me. J. Landeroin, Me. J.F. Pillebout), nr. 9. Finland (mevr. mr. S.A.M. van der Weegen), nr. 10. Denemarken (mr. H.A. Bos), nr. 11. Italië (prof. mr. P.H.M. Gerver).
XXII	De besloten vennootschap in discussie, 15e Landelijk notarieel Studentencongres.

XXIII	Prof. mr. H. Schuttevâer, Opgaan, blinken en verzinken.
XXIV	Economische eigendom, 16e Landelijk notarieel Studentencongres.
XXV	Mr. dr. J.M.A. Waaijer, Het moderne vermogensrechtelijke echtscheidingsrecht.
XXVI	Prof. mr. A. Pitlo, Niet alleen artikel één (een vleug notariële cultuurgeschiedenis).
XXVII	Balans van het Notariaat, 17e Landelijk notarieel Studentencongres.
XXVIII	Mr. Th.M. de Jongh, Notariële opstellen.
XXIX	De positie van de langstlevende echtgenoot in het Nieuw Burgerlijk Wetboek, 18e Landelijk notarieel Studentencongres.
XXX	Drs. J.L.M. van Tulder R.A., Bedrijfseconomische leidraad voor het notariaat.
XXXI	Notariaat en echtscheiding, 19e Landelijk notarieel Studentencongres.
XXXII	Mr. J.J.A. de Groot, prof. mr. J.H.A. Lokin, prof. mr. A.G. Lubbers, dr. F.C.J. Ketelaar en prof. mr. P.L. Nève, De levering van onroerend goed.
XXXIII	Mr. B. Wessels en mr. C.A. Schwarz, Praktijkvragen rechtspersonenrecht.
XXXIV	Mr. A.H.N. Stollenwerck, Het fideicommis de residuo.
XXXV	Mr. A.L. Mohr, Nachgründung en onroerend goed-praktijk.
XXXVI	Mr. A.J.M. Nuytinck, Bevoegdheid van echtgenoten in het huwelijksvermogensrecht.
XXXVII	Mr. T.J. Mellema-Kranenburg, De legitieme portie.
XXXVIII	Notariaat en 150 jaar BW.
XXXIX	Personenrecht in beweging, 23e Landelijk notarieel Studentencongres.
XL	Dr. B. Duinkerken, Notariaat in overgangstijd 1796-1842.
XLI	Mr. M. van Olffen, Ondernemer en ondernemingsvermogen.
XLII	Atlas du notariat – Atlas van het notariaat (met supplement).
XLIII	Mr. R.F.H. Mertens, Appartementsrecht en de welstandsbepalingen.
XLIV	Prof. mr. A.A. van Velten, Regels zijn regels.
XLV	Mr. P.G.H.T. Konings, De openbare registers ten hypotheekkantore.
XLVI	Mr. J. van Duijvendijk-Brand, Afrekenen bij (echt)scheiding.
XLVII	Prof. mr. H.C.F. Schoordijk, Het handelen ten behoeve van de vennootschap in oprichting.
XLVIII	Erfrecht, een kwestie van politiek?, 25e Landelijk notarieel Studentencongres.
XLIX	Notariaat, een goede toekomst?, 26e Landelijk notarieel Studentencongres.
L	Prof. mr. A.L.M. Soons, Ontwikkelingen in het huwelijksvermogensrecht.
LI	Instrumentum Quantum Pactum, Zes opstellen over de kracht van de notariële akte vanaf de tijd van keizer Justinianus tot aan het huidige recht, onder redactie van prof. mr. P.L. Nève.
LII	Prof. mr. H.C.F. Schoordijk, Het nieuwste gezinserfrecht.
LIII	Mr. A.L. Mohr, Rechtspersonen- en vennootschapsrecht 1992.
LIV	Mr. W. Breemhaar, De uiterste wilsbeschikking.
LV	(On)zekerheid en nieuw recht, 27e Landelijk notarieel Studentencongres.
LVI	Prof. mr. J. de Jong, Vastgoedinformatie in het rechtsverkeer.
LVII	Dr. C.M. Cappon, De opkomst van het testament in het Sticht Utrecht.
LVIII	Prof. mr. A.Fl. Gehlen, De beoefening van de notariaatsgeschiedenis der Lage Landen.
LIX	Prof. mr. H.W. Heyman, Interdisciplinaire samenwerking een notarieel dilemma?
LX	Prof. mr. A.H.M. Santen, De Kantharos van Stevensweert.

LXI	Overbodige wetgeving, 28e Landelijk notarieel Studentencongres.
LXII	Mr. M.H. ten Wolde, Hoofdlijnen van het Nederlandse internationaal huwelijksvermogensrecht.
LXIII	Quod Notemus. Zes opstellen over de regelgeving betreffende het notariaat van de middeleeuwen tot vandaag, onder redactie van prof. mr. P.L. Nève, dr. J.A.E. Kuys, drs. J.J. Verbeek.
LXIV	Mr. R.J.A. Arduin, Timesharing.
LXV	Prof. mr. P.H.M. Gerver, Zijn regels wel regels?
LXVI	Mr. C.A. Kraan, Hoofdlijnen van het Surinaamse huwelijksvermogensrecht.
LXVII	Me. J. Landeroin, Me. J.F. Pillebout, Het Franse huwelijksgoederen- en erfrecht.
LXVIII	Mr. J.W.B. van Lier, mr. C. van de Griend, mr. G.C. Joosten, Het Belgische huwelijksgoederen- en erfrecht.
LXIX	De legitieme portie, 30e Landelijk notarieel Studentencongres.
LXX	Prof. mr. A.J.M. Nuytinck, Van huwelijksvermogensrecht naar samenlevingsvermogensrecht?
LXXI	Mr. B.C.M. Waaijer, De notaris, een vertrouwenspersoon.
LXXII	Mr. L.C.A. Verstappen, Rechtsopvolging onder algemene titel.
LXXIII	Mr. H.Th.M. Burgers, Antilliaans en Nederlands vennootschapsrecht.
LXXIV	Mr. M.H. ten Wolde, Internationaal en interregionaal erfrecht in het Koninkrijk der Nederlanden.
LXXV	Prof. mr. A.J.M. Nuytinck, Gelijke behandeling van man en vrouw in het personen- en familierecht.
LXXVI	Mr. V.A.E.M. Meijers, Civielrechtelijke beschouwingen over de rechtspositie van de commanditaire vennoot.
LXXVII	Mediation. De notaris als professioneel conflictbemiddelaar?
LXXVIII	Mr. B.C.M. Waaijer, Aandeelhoudersovereenkomsten.
LXXIX	Mr. C.L.B. Kocken, De hand van de notaris.
LXXX	Prof. mr. W.G. Huijgen, Rechtszekerheid of rechtsbescherming?
LXXXI	Mr. B.E. Reinhartz, Derdenbescherming in het huwelijksvermogensrecht.
LXXXII	Mr. drs. P.R. de Geus, C. Klumper RA CPA MBA, mr. J. Scholten, Balanslezen voor het notariaat.
LXXXIII	Mr. H.D. Ploeger, Horizontale splitsing van eigendom.
LXXXIV	Prof. mr. A.L.G.A. Stille, In der minne gescheiden.
LXXXV	Prof. mr. P.L. Nève en drs. J.J. Verbeek (red.), Forma servata.
LXXXVI	Notaris voor de rechter, 32e Landelijk Notarieel Studentencongres.
LXXXVII	Mr. M.J.W. van Ingen, prof. mr. A.W. Jongbloed, m.m.v. mr. H. van Haaften, Onderhandse executie, 2e druk.
LXXXVIII	De notaris in de markt, 33e Landelijk Notarieel Studentencongres.
LXXXIX	Mr. C.R. Jadnanansing en mr. C.A. Kraan, Hoofdlijnen van het Surinaamse erfrecht.
XC	Bestuur onder controle, Symposium SCMB 1997.
XCI	Mr. M.S. van Gaalen, Vruchtgebruik.
XCII	Prof. dr. J.P.M. Stubbé, Uw akte wordt geregistreerd!
XCIII	Naar een nieuw huwelijksvermogensrecht?, verslag studiedag FJR en KNB 1998.
XCIV	Internationalisering & het notariaat, 34e Landelijk Notarieel Studentencongres.
XCV	Mr. M.B. Bongard, De registratiewet 1970.

XCVI	Mr. drs. J.S.L.A.W.B. Roes, Het oude zakelijke recht van de dertiende penning.
XCVII	Trends in het notariaat; de nieuwe Notariswet alweer verouderd? Lustrumcongres Vevanos.
C	Prof. mr. W.G. Huijgen, mr. A.J.H. Pleysier, De wetgeving op het notarisambt, 2e druk.
CII	Estate planning; inzake erven en schenken, 35e Landelijk Notarieel Studentencongres.
CIII	Mr. B. Braat, mr. drs. A.E. Oderkerk, mr. G.J.W. Steenhoff. Huwelijksvermogensrecht in rechtsvergelijkend perspectief.
CVI	Prof. mr. L.C.A. Verstappen, De practycke van de notaris. Een notariële idylle en haar nuchter slot.
CVII	Prof. dr. K. Boele-Woelki (red.), Algehele gemeenschap van goederen: afschaffen!?
CVIII	Prof. mr. A.A. van Velten, Het notariaat: inderdaad een elastisch ambt.
CIX	Prof. mr. P.H.M. Gerver, Luijten en Kleijn nader bekeken.
CX	Prof. mr. W.G. Huijgen, Portret van het notariaat.
CXI	Prof. mr. R.T.G. Verstraaten, Het begrip schenking in de zin van de Successiewet 1956.
CXII	Het notariaat en de notariële wetenschap op het breukvlak van twee millennia. Symposium Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap 1951-2001.
CXIII	Prof. mr. Alain Verbeke, De legitieme ontbloot of dood? Leve de echtgenoot!
CXIV	Nieuw erfrecht en ..., 36e Landelijk Notarieel Studentencongres.
CXV	In het web van de notaris, 37e Landelijk Notarieel Studentencongres.
CXVI	Dr. Ron de Jong, Tussen ambt en vrij beroep. Het notariaat tussen 1842 en 1999.
CXVIII	Prof. mr. F.J.A. van der Velden, Talaq in de rechtszaal? Verstoting en openbare orde.
CXIX	Quo vadis notariatus? Symposium ter ere van het veertiende lustrum van Vevanos Utrecht, 11 april 2003.
120	Prof. mr. A.A. van Velten, Privaatrechtelijke aspecten van onroerend goed, 2e druk.
121	Mr. J.G. Gräler, Mandeligheid. Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de rechtsgeleerdheid.
122	Mr. W.M. Schrama, De niet-huwelijkse samenleving in het Nederlandse en Duitse recht.
123	Prof. mr. A.Fl. Gehlen (bew.), De zeventiende en achttiende eeuwse notarisboeken.
124	Time-out in het nieuwe erfrecht, 39e Landelijk Notarieel Studentencongres.
125	Personenvennootschappen met rechtspersoonlijkheid, 38e Landelijk Notarieel Studentencongres.
126	Prof. mr. B.E. Reinhartz, Het notariaat: heel speciaal?!
127	De Rol van het Geld in het Privaatrecht. Symposium over Geld en Recht.
128	Dr. H.J. den Heijer, De geoctrooieerde compagnie. De VOC en de WIC als voorlopers van de naamloze vennootschap.

129 Prof. mr. W.G. Huijgen e.a., 2000 jaar eigendom en beperkte rechten. Bundel ter gelegenheid van het afscheid van mr. A.J.H. Pleysier, gehouden te Leiden op 10 september 2004.

130 Prof. mr. P.H.M. Gerver (red.), prof. mr. B.E. Reinhartz (red.), 100 jaar Notarieel toezicht.

131 De Ars Notariatus en de rechtswetenschap Inleidingen 11e lustrum Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap.

132 Mr. W.D. Kolkman, Schulden der nalatenschap.

133 Notariaat in de steigers, 40e Landelijk Notarieel Studentencongres.

134 Prof. Katharina Boele-Woelki, dr. Ian Curry-Sumner, dr. Miranda Jansen en dr. Wendy Schrama, Huwelijk of geregistreerd partnerschap?

135 Mr. M.J.W. van Ingen, prof. mr. A.W. Jongbloed, m.m.v. mr. H. van Haaften, Onderhandse executie, 2e herziene druk.

136 Mr. L.M. Bruisten-Dijkhof, mr. J.G. Gräler (red.), prof. mr. W.M.A. Kalkman, mr. G.J.C. Lekkerkerker, prof. mr. P.A. Stein, Pandrecht in de notariële praktijk.